

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Збірник наукових праць
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 3 (31)
2022**

---

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
  2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
  3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
  4. Кримінальне право та криминологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.
-

**Збірник наукових праць Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України**

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
інформації КВ № 24735-14675ПР від 16.03.2021р.

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Випуск 3 (31) 2022

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: [https://doi.org/10.35774/
app2022.03](https://doi.org/10.35774/app2022.03)

Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук
Наказом МОН України від 10.05.2017р. № 693 «Про затвердження
рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності
спеціалізованих вчених рад від 27 квітня 2017 р.»

**Включений до переліку фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук Наказом МОН України від 28.12.2019р. № 1643
«Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства
щодо діяльності спеціалізованих вчених рад»**

Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 2 від 30.09.2022 р.)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL
Видання включено до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jmi.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, заступник декана
юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, до-
цент

Заступники головного редактора

Москалюк Надія Богданівна, завідувач кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукра-
їнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент (**відповідальний редактор**)

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу, заступник декана юри-
дичного факультету Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук

Редакційна колегія:

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, док-
тор юридичних наук, професор

Банах Сергій Володимирович, доцент кафедри кримінального права і процесу, декан юридичного фа-
культету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Гречанюк Сергій Костянтинович, начальник департаменту з питань виконання кримінальних
покарань Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського
національного університету, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін Рівнен-
ського інституту Київського університету права НАН України, кандидат юридичних наук, доцент

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету Ужгородського національного універ-
ситету, доктор юридичних наук, професор

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені
Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнсько-
го національного університету, доктор юридичних наук, професор

Чудик Наталія Олегівна, заступник декана юридичного факультету, доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету, доктор юри-
дичних наук, доцент

Іноземний член редакційної колегії:

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни (Словенія), доктор наук, професор

Фредерік Цоль, професор кафедри цивільного права Ягеллонського університету (Польща), завідувач
кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцько-
го університету, професор (Німеччина), доктор юридичних наук, професор

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Deputy Editors in Chief

Moskalyuk Nadiya Bogdanivna, Head of the Department of Security and Law Enforcement activities of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process, Vice-Dean of the Faculty of Law of West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences

Editorial board:

Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Legal Sciences, Professor

Banakh Serhii Volodymyrovych, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process, Dean of the Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Head of the Department of Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, Professor of Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of General Theoretical Legal Sciences of the Rivne Institute of Kyiv University of Law, NAS of Ukraine, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, Professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Chudyk Nataliya Olehivna, Deputy Dean of Faculty of Law, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law of the West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovakia)

Fryderyk Zoll, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University (Germany), Doctor of Law, Professor

Ewa Katarzyna Czech, Professor of the Department of Administrative Law and Procedure, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland), Doctor habilitowany, Associate Professor

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Кравчук Микола, Романів Арсен Державне будівництво та державно-правові ідеї Павла Скоропадського	6
Мельник (Марціяс) Ірина Організаційно-правові засади міжнародної діяльності Української Центральної Ради: історико-правове дослідження.....	16
Подковенко Тетяна, Голубєва Ірина Зловживання правом: загальнотеоретичні аспекти.....	22
Стратій Олексій, Шевчук Андрій Техніка юридичного письма: реалії сучасності.....	29
Hrubinko Andriy Features of development of the British monarchy in the era of queen Elizabeth II.....	35

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Аносенков Анатолій, Ізбаиш Катерина Поняття та особливості соціального захисту поліцейських в Україні.....	43
Баран Анжеліка, Базан Ірина Щодо питання міжнародно-правових механізмів захисту прав дітей під час збройних конфліктів....	50
Літкевич Володимир Міжнародне співробітництво у фінансових розслідуваннях – формування основних елементів	55
Ніронка Юрій Огляд законопроектів «Про громадський контроль».....	63
Рябовол Лілія Питання захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів у документах Ради Європи.....	69
Цвіркун Юрій Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів.....	76
Чернік Світлана Правові засади співробітництва України та Європейського Союзу в правоохоронній сфері.....	84
Яремко Оксана, Шафранський Володимир Право осіб з психічними розладами на соціальні послуги у контексті правової реальності України.....	90

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Борсук Валерій Досвід правового регулювання позбавлення батьківських прав за законодавством Молдови та окремих держав Європейського Союзу.....	95
Гаврік Роман Особливості застосування окремих способів захисту сімейних прав та інтересів органами державної реєстрації актів цивільного стану.....	101

Кузик Вікторія Особливості інституту членства у непадприємницьких товариствах.....	107
Парфентьев Андрій Поняття та правова природа особистих немайнових прав подружжя у сімейно-правовій доктрині..	114
Салюк Петро Концептуальні питання захисту сімейних прав та законних інтересів в контексті оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які порушують права та законні інтереси учасників сімейних відносин.....	119
Соловей Альбіна Усиновлення дітей іноземцями, які проживають за межами України: до питання про процесуальні особливості та правові наслідки.....	125
Труфанова Юлія Державні соціальні допомоги малозабезпеченим сім'ям в умовах воєнного стану.....	130
Hnativ Oksana Harmonization of civil legislation in the field of protection of ownership rights to real estate objects in contractual obligations through the transfer of the buyer's rights and obligations in the case of the sale of a share in a joint partial ownership with the law of the European Union.....	135
Maika Nataliia, Yulia Trufanova, Rostyslav Lukashov Legal regulation of the medicines reimbursement in Ukraine: implementation of international experience.....	140
Poperechna Hanna, Hubiak Khristina Peculiarities in concluding an employment contract in the code of labor laws and similar acts of foreign countries.....	146
Sukhorebra Tatyana Peculiarities of the state environmental policy of Ukraine through the prism of environmental legislation.....	150
Agata Opalska-Kasprzak, Wojciech Kasprzak Współczesne zagrożenia cyberbezpieczeństwa. Analiza na rok 2022 w oparciu o badania mandiant.....	153
4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Будник Людмила, Карапетян Ольга, Метельський Ігор Кіберзлочини: типології, фінансова розвідка, використання спеціальних знань	158
Декайло Петро, Шумський Сергій Захисник: його правовий статус	165
Ковальчук Ольга, Банах Сергій Логіка права: стратегія кримінального профілювання.....	169
Мазена Світлана Про криміналізацію пропаганди в умовах російсько-української війни: вітчизняний та міжнародний досвід.....	176
Метельський Ігор Особливості Інтернет-шахрайства в період пандемії COVID-19	183

---

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2022.03.006

УДК: 34.09+94

Микола Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент,
доктор права УВУ, завідувач кафедри теорії
та історії держави і права
Західноукраїнського національного
університету, Заслужений юрист України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6962-1831>

Арсен Романів,

студент юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету та історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету ім. В. Гнатюка

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО ТА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ІДЕЇ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Розглянуто основні етапи розбудови Української Держави та зміни поглядів Павла Скоропадського на державу і право. Висвітлено уроки державного будівництва у зазначений період. Розкрито зв'язок між ідеями Гетьмана про форму держави (форма державного правління, державного устрою і політичного режиму) та практичним втіленням в Українській Державі. Досліджено роль права у процесі державного будівництва згідно з концепцією П. Скоропадського.

Обґрунтовано, що результати діяльності П. Скоропадського є актуальними та надзвичайно корисними для незалежної України, адже мудра політика консерватизму, врахування національного аспекту та досвіду державництва у буремні часи допоможе нашій державі у становленні демократії та є найкращим прославленням пам'яті Гетьмана.

Ключові слова: Гетьман Павло Скоропадський, Українська Держава, державотворчі процеси Української Держави, Гетьманат, консерватизм.

Kravchuk M., Romaniv A.

State building and state and legal ideas of Pavlo Skoropadskyi

The main stages of the development of the Ukrainian State and changes in Pavlo Skoropadskyi's views on the state and law are considered. The lessons of state construction in the specified period are highlighted. The article reveals the connection between the Hetman's ideas about the form of the state (the form of state government, state organization and political regime) and its practical implementation in the Ukrainian state. The role of law in the process of state building is studied according to P. Skoropadskyi's concept.

It is substantiated that the results of P. Skoropadskyi's activities are relevant and extremely useful for independent Ukraine, because the wise policy of conservatism, taking into account the national aspect and the experience of statesmanship in turbulent times will help our state in the establishment of democracy, and it is the best glorification of the Hetman's memory.

Keywords: Pavlo Skoropadskyi, the Ukrainian State, the state-building processes of the Ukrainian State, the Hetmanate, conservatism.

Постановка проблеми. Державно-правові погляди визначних постатей української історії завжди були одним із вагомих факторів, що мали вирішальний вплив на хід подій в Україні та геополітичну ситуацію загалом. Особливо плюралізм ідей та змагальність за їхнє втілення в життя проявились під час Української революції 1917–1921 рр., коли суспільство переповнювали різноманітні ідеології всього політичного спектра. Серед плеяди тогочасних державників найяскравіше втілились в життя погляди гетьмана Павла Скоропадського, який почав розбудову країни з її практичної реалізації, натомість повноцінно теоретичну основу розробив після відходу від влади. Плід його праці актуальні та надзвичайно корисні для сучасної незалежної України, адже мудра політика консерватизму із врахуванням національного аспекту та досвід державотворення в буремні часи допоможуть Україні у становленні демократії і зміцненні мотивації щодо захисту її від північного загарбника, а це найкраще уславлення пам'яті Гетьмана.

Щодо актуальності цієї проблематики, доцільно навести аргументацію Д. Яневського: «На перший погляд особливості становлення та функціонування Української Держави (УД) на чолі з П. Скоропадським є темою, вивченою вітчизняними суспільствознавцями найбільш ґрунтовно, всебічно та об'єктивно. ... Відповідей було сформульовано безліч, усім їм, на переконання автора спеціального компетентного дослідження, бракує об'єктивності у висвітленні основних подій та процесів часів Української Держави. Вони несуть відбиток особистих симпатій чи антипатій авторів до гетьманського режиму» [24, с. 6–7]. Це підтверджено і попередньою авторською науковою розвідкою, що «питання становлення та існування Української Держави за гетьмана П. Скоропадського з 29 квітня до 14 грудня 1918 р. і його політика висвітлені в науковій літературі найбільш суперечливо» [8, с. 117]. За твердженням О. Тимошука: «Тягар колишніх заідеологізованих оцінок та історичних штампів ще досі здійснює тиск не лише на пересічних громадян, а й на вітчизняних науковців. З іншого боку, очевидні сьогодні прорахунки соціалістичного укладу господарювання прихильники ринкової орієнтації гетьмана П. Скоропадського використовують для більш рішучого обґрунтування своїх поглядів. Загалом наукові пристрасі, що вирують серед дослідників Української Держави, від цього не вщухають» [21, с. 6]. Також вчений акцентував увагу на тому, що «Універсал С. Петлюри, виданий під час повалення гетьманської влади, став вироком гетьманові і тим, хто запроваджував його владні установи. Згідно з постановою УНР, П. Скоропадський оголошувався поза законом «за утворені ним безчинства проти самостійної Української Республіки, за знищення її вольностей, за переповнення тюрем найкращими синами українського народу, за розстріл селян, за руйнування сіл і за насильство над робітниками і селянами». ... На довгі роки ці люди стали «зрадниками України», «гетьманськими катами», «німецькими підлабузниками». Майже не торкнулася їх хвиля історичної реабілітації, яка на початку 90-х в ейфорії відновлення незалежності України прокотилася по її колишніх державних діячах інколи лише за ознаками гучності їхніх самостійних гасел. Але сьогодні, після багатьох років незалежності України, коли наше суспільство вже не лише отримало можливість, а й певною мірою ознайомилось з загальнолюдським світоглядом, настав час припинити радикальні погляди на вітчизняну історію. Науковці мають усунути розходження у визначенні ролі окремих історичних постатей, які брали участь у визвольних змаганнях України 1917–1921 рр., встановити межу їхнього дійсного значення у вітчизняному державотворенні» [20, с. 422]. Отже, розробка обраної теми своєчасна й актуальна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесу державотворення періоду Павла Скоропадського і формування його поглядів на державу та право відображені у працях вчених, зокрема О. Бойка, А. Буравченкова, П. Гай-Нижника, І. Гирича, М. Главацького, С. Громенка, В. Засккіна, В. Куль-

чицького, С. Кульчицького, В. Мороза, Л. Осауленка, Г. Папакіна, І. Сюдюкова, Ю. Терещенка, О. Тимошука, Я. Тинченка, Б. Тищика, Я. Файзуліна, А. Чайковського, Д. Яневського та ін.

Метою статті є дослідження і відображення процесу державного будівництва та розвитку державно-правових ідей гетьмана Української Держави генерала Павла Скоропадського.

Завдання наукової розвідки – відображення особливостей державного будівництва Української Держави; розкриття соціально-політичного становища в Україні в період Гетьманату; окреслення основних напрямків генезису Гетьманської Держави; виокремлення ключових політичних і правових ідей П. Скоропадського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед доречно окреслити умови, в яких відбувався процес державотворення у зазначений період. За матеріалами більшості дослідників, – це був найспокійніший етап державного будівництва України. Так, М. Главацький зазначив: «Гетьманська республіка, уряд якої очолив П. Скоропадський, проіснувала лише сім з половиною місяців. То був період соціального і громадського спокою, приклад того, як можна управляти країною в умовах розрухи і хаосу. Павло Скоропадський прагнув побудувати стабільну державу, завжди захищав українські інтереси. На жаль, розв'язання клубка внутрішніх і зовнішніх протиріч виявилось не під силу останньому гетьману» [5, с. 3]. Однак по-іншому оцінив той час П. Гай-Нижник: «Практично весь недовгий період правління Павла Скоропадського, з 29 квітня по 14 грудня 1918 року, відзначався постійною боротьбою гетьманської «Державної варти» (української поліції) та Осібного (Особливого) відділу особистого Штабу гетьмана з загрозами Українській Державі, що виходили з боку різних політичних сил. Особливо у цьому напрямі відзначилися організації лівого спрямування (від російських більшовиків, есерів та анархістів до українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, що раніше входили до Центральної Ради), які розгорнули в Україні цілу мережу з розповсюдження пропаганди, набору добровольців, планування терактів й, урешті, – організації повстання» [4].

За словами Я. Тинченка: «Гетьман П. Скоропадський у сучасній літературі став майже культовою постаттю. Значна частина ідеалізує часи його правління, а ще більше – діяльність гетьманського уряду» [21, с. 4].

Львівські вчені оцінили Гетьманат критично: «Відповідно до гетьманського декрету про тимчасовий устрій України була встановлена замість демократичної республіки свого роду конституційна спадкова монархія. Гетьманові належала вся повнота законодавчої, виконавчої влади, він був також верховним «воєводою армії і флоту. ... Поновлено попередній, діючий ще за царату адміністративно-територіальний поділ на губернії, повіти, волості. Уряд, сформований гетьманом, складався здебільшого з російських кадетів і монархістів. У губерніях, повітах призначалися старости – також з колишніх генералів, поміщиків, царських чиновників. Під виглядом так званої державної варти відроджувалася стара охранка, поліція. Весь штаб і командування військових частин склалися з царських офіцерів. Офіційно урядовою мовою була російська. ... Жорстоко придушувалися будь-які прояви невдоволення чи опозиції. Діяльність гетьманських установ та органів проходила під суворим наглядом окупаційної влади, що посилено продовжували грабувати Україну. Ешелонами відправлялося у Німеччину зерно, м'ясо, мед, цукор, масло, промислове устаткування. Така грабіжницька політика окупаційної влади та антинародна – гетьманату, викликали в Україні все більше обурення, опір» [11, с. 203]. Водночас науковці відзначили позитивні здобутки Української Держави в період Гетьманату. Зокрема, «це стосується зовнішньополітичної сфери. «Відбувся обмін дипломатичними представниками з державами Центрального блоку, розпочалися переговори з Румунією, Фінляндією, Швейцарією, Іспанією, Данією, Швецією. ... Росія визнала Українську Державу, сторони зобов'язалися встановити дипломатичні відносини на рівні консульських. Відбудовувалися залізниці, мости, дороги. Вдалося налагодити фінансові справи. Проводилися важливі судові реформи. Створювалася система губернських, повітових судів. Сенат вважався найвищим судовим органом. Судочинство стало гласним, з участю присяжних засідателів. Помітними були здобутки у галузі культури й освіти, в чому велика роль належала міністру освіти М. Василенку. Були відкриті два державних університети – у Києві та Кам'янці-Подільському. В усіх вищих навчальних закладах почали працювати кафедри української мови, літератури та історії» [11, с. 204]. На думку С. Кульчицького: «Якщо оцінювати історичну роль П. Скоропадського, ... то його неможливо таврувати як контрреволюціонера. Роль його була в Українській революції досить вагомою. Вона була б вагомішою, якби цього генерала не витіснили з політичної арени діячі Центральної Ради наприкінці 1917 р. і у 1918 р. Він протистояв не стільки Українській революції і породженій нею Центральній Раді, скільки вірусу комунізму, який поширював в Україні анархію і хаос» [12, с. 279].

Павло Скоропадський пережив декілька етапів трансформації власної системи поглядів та цінностей, що стосуються України, її майбутнього статусу та вектора подальшого розвитку. Належність до славетної династії Скоропадських вплинула на національно-патріотичне виховання майбутнього гетьмана Української Держави. Докладно цю тему дослідив американський історик українського походження Омелян Пріцак у праці «Рід Скоропадських (історико-генеалогічна студія)». У науковій розвідці вчений зробив акцент на декількох аспектах: Павло Скоропадський – безпосередній нащадок Рюриковичів і Гедиминовичів по жіночій лінії, родина стає впливовою в історії з початку Національно-визвольної війни Богдана Хмельницького, ще більше поважний статус закріпився після обрання гетьманом Лівобережжя (1708–1722 рр.) Івана Скоропадського, який намагався відстояти автономістські позиції в час наступу на права Гетьманщини [1, с. 98–115]. За часів Російської імперії Павло Скоропадський палко любив Україну, не приховуючи цього, розумів різницю між нею та Росією, цілком поділяв погляди федералізації імперії на національній основі: «Народ у цьому [системі управлінні країною] не брав жодної участі; тому мені здавалося, та й здається досі, що для єдності Росії жодної небезпеки не становить федеративний устрій, де б усяка складова частина могла вільно розвиватися» [17, с. 14]. Жодні закиди щодо його «зросійщення» не терплять критики, адже він чітко зазначав: «Ці великороси цілковито не розуміли духу українства. Звичайне пояснення, що все це дурниця, що вигадали українство німці й австрійці задля ослаблення Росії, – помилкове» [17, с. 15].

П. Скоропадський підтримав національний суверенітет з самого початку революційних подій 1917 року, українизувавши 34-ий армійський корпус у 1-ий український, водночас УЦР лише заявляла про автономію України і не робила конкретних кроків. Її діяльність не могла бути успішною, адже не спиралась на професіоналізм та досвід, лише одними гаслами і декларативними намірами нереально розпочати ґрунтовне державне будівництво: «На той час усі особи, що там засідали [йдеться про Генеральне секретарство з військових справ – одну із складових виконавчих органів УЦР], геть зовсім ще не вбралися в пір'я, всі вони справляли враження новачків у своїй справі... Очевидно, що справи в Центральній Раді йшли ще не надто добре. Відчувалася якась невпевненість. Але що мені сподобалося, то це виразне почуття любові до всього українського. Це почуття було непідробне і без усяких утилітарних цілей. Зізнаюся, що в мене це викликало симпатію; видно було, що люди працюють не з примусу, а із захопленням» [17, с. 29]. П. Скоропадський користувався авторитетом в українському суспільстві, тому в жовтні 1917 року був обраний «отаманом усіх Вільних Козаків» на Всеукраїнському козакому з'їзді в Чигирині [3, с. 238].

Наступний етап розвитку поглядів Павла Скоропадського на державу і право припав на час звільнення Києва від більшовиків та початок їхнього вигнання з України у березні 1918 року німецько-австрійськими військами, що прибули на допомогу УНР згідно з Брестським мирним договором. У той час він зайнявся пошуком ідеологічної партії, що якнайбільш повно відображала справжні інтереси українського народу. На думку П. Скоропадського, всі тодішні українські партії були або соціалістично-популістськими, або занадто шовіністичними. Зі всіх політичних організацій вирізнялася лише Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), заснована на ідеології українського консерватизму. Саме на її з'їзді 29 квітня 1918 року Павла Скоропадського проголошено гетьманом Української Держави. Німецько-австрійське військове командування не було причетним до створення Гетьманату, що ми бачимо з переговорів з генералом Гренером та проекту угоди з «Оберкомандо» (німецьким Верховним командуванням): «Гренер почав з того, що сказав мені, що німці не втручаються в наші внутрішні справи... але що перш ніж висловитися більш чітко, просять мене вислухати проект угоди зі мною» [17, с. 124–125].

За твердженням П. Скоропадського: «Головне було провести в державі адміністративні заходи і соціальні реформи. Спочатку створити сильний уряд для відновлення порядку. Це вимагало відновлення адміністративного апарату, якого власне не існувало, а далі провести здорові демократичні реформи, не соціалістичні, а демократичні» [14, с. 475].

Одразу після приходу до влади Павло Скоропадський почав ефективну роботу у всіх основних напрямках державного будівництва:

– дипломатія (Українська Держава встановила дипломатичні контакти близько з 30 державами, дипвідомства працювали доволі злагоджено, початок контактів з країнами Антанти, підписання прелімінарного миру з більшовиками, що не було зроблено УЦР в Бресті, бо не було прямого контакту «більшовики – УЦР»);

– армія (набрано 65 тисяч військовослужбовців, планувалось закріпити чисельність на рівні 300 тисяч, а згодом ця кількість мала зрости до 400 тис. [9, с. 125, 130], створено Державну Варту (напіввоєнізована поліція), відновлено флот, розвідку [20];

– економіка (порядок в економіці, підприємстві, фінансовій сфері, транспорті, запуск аграрної реформи, вирішення питання національної валюти – запровадження її вільної конвертації);

– інформаційна та гуманітарна політика (Українська Держава запустила унікальні гуманітарні проекти, створила Академію Наук (на чолі з В. Вернадським), архіви, бібліотеки, музеї, галереї, архіви, театри, хори і ансамблі, відкрила приблизно 150 гімназій і два університети (у Києві і Кам'янці-Подільському), запровадила українську мову як державну).

Тут доречно акцентувати увагу на авторській оцінці військового будівництва Гетьманату: «Найціннішою у П. Скоропадського була його діяльність у створенні Збройних Сил Української Держави. Тут видно діяльність професіонала. ... Гетьман особисто очолив апарат Військового міністерства і Генерального штабу відповідно до ст. 5 «Закону про тимчасовий державний устрій України», він був Верховним Воводом Української Армії і Флоту. На відміну від Української Центральної Ради, соціалістичне керівництво якої не бажало мати власну армію, сліпо вірячи у всевітню соціалістичну революцію і загальний мир, гетьманська влада енергійно приступила до створення своїх Збройних Сил. Однак будівництво власної Армії здійснювалося в умовах протидії проросійських офіцерів української армії та німецького командування. Одні і другі не були зацікавлені в існуванні сильної Української ... Однак, використовуючи відносний спокій гетьманський уряд приступив до формування Української Армії в складі 16-ти дивізій і 8-ми кінних, реалізуючи план організації 8-ми корпусів піхоти і 4-х з половиною дивізій кінноти, розроблених ще в часи Української Центральної Ради» [9, с. 123–124]. За твердженням Є. Пінака і М. Чмира: «Відносно спокійний час дозволив завершити формування реєстру кадрових частин, відпрацювати їх штати і ще багато дрібних деталей організації, постачання, військового судочинства, підготовки кадрів та інших питань, які є не менш важливими для нормальної діяльності війська, ніж визначення кількості корпусів та дивізій» [15, с. 45]. Далі науковці зазначили, що «протягом літа 1918 р. через Раду Міністрів було проведено пенсійний статут армії та різні закони щодо військової служби (серед них закон від 24 липня 1918 р. про загальну військову повинність), організовано військове судочинство, реорганізовано військову санітарну службу (серед іншого Головний інтендант став 2-м товаришем (заступником) Військового міністра, що свідчило про те значення, яке нове керівництво приділяло організації постачання в армії)» [15, с. 45]. За словами Ю. Терещенка: «Можна констатувати, що в добу Гетьманату будівництво українських збройних сил було введено в регулярне русло і ґрунтувалось на новітніх військових досягненнях тогочасного цивілізованого світу» [19]. Іншу оцінку військовому будівництву надає Я. Тинченко: «глибокий аналіз звершень, здійснених за часів гетьманування П. П. Скоропадського, зокрема у військовій сфері, змушує нас поставити під сумнів значущість досягнень. Фактично гетьман використав результати двомісячної діяльності військового міністра Центральної Ради Олександра Жуківського. Суттєвим втручанням П. Скоропадського у військові справи стали лише кадрові зміни у командному складі армії, які здебільшого виявилися невдалими» [21, с. 4]. Тут доречно акцентувати увагу, що начальником Генерального штабу УД була та сама особа, що і в Армії Української Центральної Ради, – військовий старшина Олександр Сливинський, і врахувати слова З. Стефаніва (який негативно ставився до розбудови армії Гетьманатом): «А все ж за гетьманського періоду виготовлені добрі організаційні форми майбутньої української армії» [18, с. 100].

Цілком об'єктивно оцінила діяльність Гетьманату Т. Подковенко, на що звернув увагу Д. Яневський: «формально-правові підвалини функціонування режиму було загалом сформовано впродовж перших 100 днів нової держави. Після цього процес не тільки не пригальмувався, але, навпаки, лише набрав обертів. Саме це і дає нам усі підстави для підтвердження висновку про те, що доба Гетьманату – це таки дійсно «період справжнього розвитку української державності» [24, с. 97].

Форма держави Павла Скоропадського впливала не з глибокого теоретичного дослідження цієї тематики, а з необхідності здійснення рішучих кроків у створенні і забезпеченні життєдіяльності держави. Доволі цікавим є питання про форму правління, адже унікальне явище поєднання трьох гілок влади в руках однієї особи наштовхує на однозначний висновок, що Гетьманат – це монархія, а не республіка. У «Спогадах» немає згадки про монархістські аспірації роду Скоропадських або про наміри гетьмана встановити в Україні гетьманську монархію під час свого гетьманування. Навпаки, закон про спадкоємність, який він затвердив, передбачав вибір нового гетьмана на випадок смерті попереднього. Проте П. Скоропадський вважав, що «стара історія України уся наповнена різноманітними ускладненнями саме через те, що зі смертю гетьмана не було влади і починалися партійні чвари з приводу виборів нового гетьмана, обрання якого звичайно призводило до анархії». Таке критичне ставлення до української традиції, можна твердити, було зумовлене його переконанням, що найкращою формою державного правління для України була таки диктатура. Отже, на підставі «Спогадів» та інших матеріалів, форму Української Держави за урядування

П. Скоропадського можна окреслити як виборний Гетьманат (оскільки П. Скоропадський був проголошений гетьманом на Хліборобському конгресі 29 квітня 1918 року в Києві) з диктаторськими повноваженнями правителя [17, с. 343]. За ідею монархії виступало духовенство на чолі з митрополитом Антонієм (Храповицьким), який висловив пропозицію Гетьману про помазання на царство і утвердження класичної європейської монархії. Після приходу до влади П. Скоропадський недвозначно заявив, що він бажав би правити у спосіб, що відповідає «ідеї диктатора», оскільки «не мав парламенту або іншої аналогічної установи». На зустрічі з представниками об'єднаних українських партій, яка відбулася незабаром після проголошення Гетьманату, він висловив погляд щодо форми правління так: «Як дивлюся я на те, що уявляє з себе гетьман, тобто чи він є президентом республіки, чи чимось більшим, коли вкажу строк скликання Сейму... Погодитися на той час на роль президента республіки я вважав згубним для всієї країни, і краще було б не починати цілої справи. Країну, по-моєму, може врятувати тільки диктаторська влада, тільки волею однієї людини можна повернути у нас порядок, розв'язати аграрне питання і провести ті демократичні реформи, які є такими необхідними для країни» [17, с. 343]. У цьому плані О. Копиленко підкреслив: «Як зазначив сам Скоропадський у своїх «Споминах», спочатку він «не думав про відновлення на Україні гетьманства, а тільки про дуже коротку диктатуру на час, поки вдасться сформувати іншу, більш помірковану владу», але дуже скоро ці невиразні думки набули чітких обрисів: «... створити здібний до державної праці сильний уряд; відбудувати армію і адміністративний апарат, яких у той час фактично не існувало, і за їх поміччю відбудувати порядок, опертий на праці; провести необхідні політичні і соціальні реформи. Політичну реформу, писав Скоропадський, «я уявляв собі так: ні диктатура вищого класу, ні диктатура пролетаріату, а рівномірна участь всіх класів суспільства в політичному житті краю» [8, с. 276].

Одночасно Скоропадський не виключав можливості представницької системи, оскільки «Законо про тимчасовий устрій України» стверджували недвозначно, що вони є зобов'язуючими «тимчасово, до вибрання Сейму» [17, с. 342]. Тобто, за формою державного правління Павло Скоропадський схилився до утворення сильної президентської республіки на зразок американської чи французької, проте на складний перехідний період необхідно було надати правителю всю повноту влади, що забезпечило б трансфер від монархії до президентської республіки.

За формою державного устрою Українська Держава була унітарною, поділялась на дев'ять губерній, що існували за старого адміністративно-територіального поділу Російської імперії, а також на дві округи (Поліська, Таврійська). Нові одиниці мали додатись завдяки активній зовнішній політиці [1, с. 365-375]. Зокрема, на Румунію чинився економічний тиск з метою приєднання української частини Бессарабії до Української Держави; Західна Україна стала предметом переговорів та таємного договору з Австро-Угорщиною, згідно з яким Галичина, частина Буковини і Закарпаття утворювали окремих коронний край (Kronland) у складі Гетьманату Скоропадського. Питання щодо Kronland викликало опір поляків, а австро-угорський дипломат Й. Форгач стверджував, що Гетьман не бажав утворення цієї територіальної одиниці і був задоволений денонсацією таємного протоколу щодо утворення коронного краю. П. Скоропадський у «Спогадах» заявляв протилежне – Австро-Угорщина заявила про залишення статусу-кво щодо Галичини як «доконаний факт», а сам Й. Форгач був негативно налаштований проти України [17, с. 259]. Згодом після проголошення ЗУНР гетьманський уряд почав процес обговорення злуки земель в одну соборну державу. Нелегкими були україно-кримські стосунки, адже Українська Держава бачила Крим як свою складову частину: «Україна не може жити, не володіючи Кримом, це буде як тіло без ніг. Крим має належати Україні. На яких умовах, це неважливо, чи буде це повне злиття, або ж широка автономія, якщо захочуть самі кримці». Натомість кримська влада на чолі з Сулейманом Сулькевичем опиралась таким ініціативам, через що напштовхнулася на митну війну, заборону телефонно-телеграфного зв'язку та залізничних перевезень. Після таких кроків Кримський крайовий уряд був змушений відмовитись від планів щодо суверенітету і запропонував план щодо федерації з Українською Державою, та П. Скоропадський з цим не погодився і наполягав лише на автономії. Зрештою, переговори не увінчались успіхом попри те, що сторони до останнього оптимістично оцінювали можливість подальших домовленостей [2]. Консолідація українських етнічних територій розвивалась і у векторі домовленостей про приєднання Кубанської Народної Республіки на автономних засадах.

Унітарність, як не парадоксально, не скасовує і Федеративна Грамота («Грамота до усіх українських громадян та козаків») від 14 листопада 1918 року. Безліч сучасників Гетьмана сприйняли цей крок як здачу українського суверенітету, проте це не так. П. Скоропадський не був юристом чи політологом, тому вживав термін «федерація» довільно, у тогочасному популярному розумінні; його концепцію взаємин України з Росією не можна окреслити словом «федерація» в сучасному політологічно-юридичному

тлумаченні, оскільки він посилається на Україну як на «державу» з «окремим» і «самобутнім» статусом. У «Спогадах» він зазначив: «Україна була державою з усіма правильно функціонуючими установами, з визначеними планами дій, з фінансовим бюджетом, з певною програмою створення армії, яка мала бути організована до весни 1919 року, з промисловістю, що відновлювалась, з певними міжнародними відносинами» [17, с. 339]. Для розуміння причин проголошення Федеративної Грамоти необхідно зрозуміти і геополітичну ситуацію: Центральні держави, які підтримували Українську Державу, програли Першу світову війну, натомість Антанта бажала визнати Україну тільки як складову Росію. Представники союзу-переможця провели зустріч у Яссах із представниками Гетьманату і направили до України дипломатичну місію Ено лише після опублікування вищезгаданого документу. Частина «білого» російського руху (зокрема, Врангель та низка російських організацій) дивились на Україну як на самостійну країну, не суб'єкт федерації, а повноправний член союзу проти «червоних».

Розуміння форми державного правління Української Держави стає ключем для аналізу форми політичного режиму. Надзвичайні повноваження, контроль трьох гілок влади, певні обмеження демократичних прав (наприклад, скасування 8-годинного робочого дня з 29 квітня по 17 серпня 1918 року) були вимушеним заходом, що приносило відчутну користь у надзвичайних умовах, на відміну від популістських лозунгів УЦР. На тимчасовості встановлення сильного режиму наголошував і Павло Скоропадський: «Я впевнений, що Україна може існувати тільки у формі Гетьманства. Звичайно, роль гетьмана має бути суттєво урізана, порівняно з тими правами, котрі я собі лише тимчасово присвоїв для впровадження в життя всіх тих починань, котрі інакше проведені бути не можуть» [17, с. 163]. Навіть попри певні обмеження, політичний режим Української Держави можна вважати демократичним, адже при владі перебували демократично-консервативні сили, існував плюралізм ідеологій, партій та організацій (громадянське суспільство), закріплювалась рівноправність усіх громадян, творився середній клас – гарантія народовладдя. За твердженням О. Копиленка: «Формування місцевої влади на відміну від системи центральних органів української держави, проходило в значно складніших умовах. Найперше слід зазначити, що «Закони про тимчасовий державний устрій України» практично не зачіпали цих проблем. Лише в гетьманській «Грамоті до всього українського народу» від 29 квітня повідомлялося, що разом із Центральною Радою розпускаються і всі земельні комітети. Така сама доля спіткала й сформовані в УНР місцеві органи. Призначені Центральною Радою комісари були усунуті зі своїх посад, їх замінили так звані «старости», які й очолили місцеву адміністрацію. ... За своїм статусом губернські старости майже повністю відповідали російським губернаторам, та й узагалі вся система місцевої влади поступово наближалася до колишньої російської моделі. ... Однак існувала проблема, що ускладнювало ситуацію Українській Державі протягом усього її недовгого існування: хронічний конфлікт між місцевою адміністрацією й органами місцевого самоврядування». Гетьманські ідеї народовладдя різко контрастували з гаслами Директорії про Україну «або соціалістичну, або ніяку» та дискредитацією окремих класів громадян, які перегукувались з більшовицькими поглядами [1, с. 646-667]. Українські кола, українські політичні партії, більшість з яких сповідували соціалізм, вороже ставилися до Гетьмана. В. Винниченко, зокрема, назвав політичний режим Української Держави «чорносотенно-буржуазною вакханалією» [8, с. 278].

Право для Павла Скоропадського було інструментом для подальших дій у сфері розбудови країни. Крім цього, верховенство права та гарантування приватної власності як основні елементи консервативної демократії цілком визнавалися в Українській Державі. Гетьман в умовах революційної анархії та правового нігілізму зауважив: «Либонь, жодна установа старого уряду не постраждала так від революції, як міністерство юстиції. ... З початком революції все було розігнано, фактично судове відомство припинило існування» [17, с. 245-248]. П. Скоропадський вважав, що закон за своїм значенням і роллю в суспільстві не може слугувати засобом у боротьбі різних політичних течій. Сила закону полягала перш за все у його стабільності, послідовності у здійсненні постанов. Визначення правового статусу особи закріплювалось у нормативно-правових актах і гарантуванні державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права міг координувати свою поведінку в суспільстві [10; 23, с. 13]. Приватна власність як природне право людини – ще одне важливе питання, регулюванню якого приділена увага у діяльності Гетьмана. Цей крок разом з налагодженням цивільних правовідносин запустив ринкову економіку. У попередній публікації автор вказував на слушну оцінку Української Держави І. Нагаєвським: «Гетьманат ґрунтувався на звичайному поєднанні монархічних, республіканських і, що особливо характерно, диктаторських засад. Його підданам гарантувались звичайні громадянські права, надавалась повна свобода в економічній і фінансовій ділянках, особливо наголошувалося на святості приватної власності» [9, с. 120].

Найбільшу увагу Павло Скоропадський приділив конституційному законодавству, адже це «каркас» країни, який зупинив хаос, налагодив потужний державний механізм, в основі якого закладено сильну владу Гетьмана і чітко структуровані органи центрального управління. Основними документами конституційного характеру були «Закони про тимчасовий державний устрій України» і «Грамота до всього Українського народу». Окрім них згодом представлено цілу низку важливих законів, що регулювали важливі аспекти життєдіяльності суспільства («Закон про заснування Державного Сенату», «Закон про громадянство Української Держави»). Вони цілком відобразили погляди Павла Скоропадського на державу у правовій площині [7; 16].

Після державного перевороту, вчиненого Директорією, Гетьман емігрував до Німеччини, де заснував Український союз хліборобів-державників (УСХД) на базі УДХП та очолив гетьманський рух, головним ідеологом якого став В'ячеслав Липинський. Філіали організації поширюються на всю Європу та Америку. УСХД у своїй програмі та В. Липинський у власних працях наголошували, що без держави нація існувати не може, а Україну повинен очолити Гетьман, династичність якого закріплювалась за родом Скоропадських. Так почався третій етап трансформації поглядів Павла Скоропадського на державу і право, де акцент зміщується на теоретичну розробку гетьманської ідеї із врахуванням досвіду існування Української Держави. Він виділив кілька важливих напрямків у державотворенні: класократія (баланс між владою і суспільством, плюралізм ідей; вільні хлібороби-козаки як домінуючий «органічний» клас) та консерватизм, монархія-гетьманат, становлення національної еліти. Восени 1927 року в середовищі УСХД розгортається конфлікт між П. Скоропадським і В. Липинським із взаємними звинуваченнями у намаганні узурпувати лідерство, тому рух згодом розпався на дві великі організації – Братство українських класократів-монархістів (В. Липинський) та Український союз гетьманців-державників (П. Скоропадський), які за своєю сутністю відображали одну й ту ж ідею. Основними ідеологічними суперниками консерваторів-монархістів була очолювана полковником Євгеном Коновальцем Організація українських націоналістів, яких гетьманський рух критикував за неконструктивізм у питанні державного будівництва. Гетьман зазначав: «Діяльність полковника Є. Коновальця з його ОУН – одне з найгірших і найшкідливіших явищ у нашій і без того не дуже вже веселій історії» [22, с. 63-69].

Отже, підсумовуючи дослідження даної теми доцільно погодитись зі словами В. Мороза, який акцентує позицію О. Шульгина (першого міністра закордонних справ УНР, амбасадора України в Софії): «...в усякому разі не можна викреслювати доби Гетьманату 1918 року як інтегральної частини історії самостійної Української Держави і не помічати цих позитивних кроків, які в цей час були зроблені, або позитивних, хоч і не здійснених намірів» [13, с. 269]. За твердженням Ю. Терещенка: «Вивчаючи здобутки Гетьманату і констатуємо усі труднощі і складність взаємин в українському суспільстві, розглядаємо його як фактично першу спробу утвердження внутрішнього миру і співпраці всіх його верств, політичних течій та інститутів в Україні новітньої доби» [19].

Висновки. Павло Скоропадський зробив неоціненний внесок в державно-правову спадщину України, адже історія становлення його держави в буремний час революції є повчальним досвідом для сучасників. Він полягав не тільки у практичних кроках влади, а й у теоретичних ідеях, розроблених Гетьманом. Його погляди на державу і право показали риси, необхідні для розвитку теперішньої України – відповідальність, професіоналізм, верховенство права. Всі плоди діяльності Павла Скоропадського у підсумку охоплені його словами: «Щоб не сталося, Україна в тій чи іншій формі буде. Не змушиш річку повернутися, так само з народом: його не змушиш відмовитися від його ідеалів. Тепер ми живемо в часи, коли лише багнетами нічого не зробиш». Але й без багнетів свої ідеали не відстояти, тому треба пам'ятати, що гарантом суверенітету і незалежності України є Збройні Сили України та весь Український народ.

Список використаних джерел

1. АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського / за заг. ред. Л. Івшиної. Вид. перше. Київ: Українська прес-група, 2018. 680 с.
2. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.) : навч. посіб. для студ. ЗВО. Львів: Видавн. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.
3. Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронологічний довідник. Київ: Наукова думка, 1995. 687 с.

4. Павло Гай-Нижник: «Повстанню проти Скоропадського сприяли німці». Інтерв'ю журналісту газети «Історична правда» Андрію Топчію. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/11/14/139542/> (дата звернення: 11.02.2022 р.).
5. Главацький М. В. Павло Скоропадський: наук.-поп. вид. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2016. 144 с.
6. Громенко С. В. Скоропадський і Крим: від протистояння до приєднання. Київ : Наш Формат, 2021. 375 с.
7. Закони про тимчасовий державний устрій України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18#Text> (дата звернення: 13.02.2022).
8. Чайковський А. С., Зайцев Л. О., Копиленко О. Л., Батрименко В. І. та ін. За ред. А. С Чайковського. Історія держави і права України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
9. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993рр. (Орг. структура, штати) : Іст.-правове дослідження. Івано-Франківськ-Коломия: Плай; Вік, 1997. 292 с.
10. Кравчук М. В. Правове регулювання суспільних відносин України в період Гетьманату П. Скоропадського. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / за ред. С. В. Ківалова та ін.; Вип. 38. Одеса: Фенікс, 2009. С. 144-152.
11. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Київ: Ін Юре, 2000. 400 с.
12. Кульчицький С. В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1. Київ: Темпора, 2013. 504 с.
13. Мороз В. Я. Україна у двадцятому столітті: 1900-1920 роки. 2-ге вид. Львів: Астролябія, 2010. 496 с.
14. Осауленко Л. М., Засєкін В. Д. Гетьман України Павло Скоропадський 29 квітня 1918 року – 14 грудня 1918 року. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. 592 с.
15. Пінак Є. Р., Чмир М. В. Військо Української революції 1917–1921 років; під заг. ред.. К. Галушка. Харків: Книжковий Клуб «КСД», 2017. 432 с.
16. Романів А. Р. Конституційне право доби першої УНР і Української Держави: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, 12 лист. 2021 р. Вип. 37. Тернопіль, 2021. С. 69-72.
17. Скоропадський П. П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / пер. з рос. Е. Соловей; упоряд. І. Гирич. Київ: Наш формат, 2017. 456 с.
18. Стефанів З. Українські Збройні Сили 1917-1921 рр. Ч.1. Доба Центральної Ради й Гетьманату. Мюнхен: Вид. Український Комбатант, 1947. 118 с.
19. Терещенко Ю. І. Українська революція 1917-1921 рр. Що встиг Скоропадський. 13 грудня 2018. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/13/153341/> (дата звернення 13.02.2022 р.).
20. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) : монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.
21. Тинченко Я. Ю. Війська Ясновельможного пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень-грудень 1918 р.: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2014. 152 с.
22. Файзулін Я. М., Гінда В. В. Україна. У вогні минулого століття: постаті, факти, версії. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. 352 с.
23. Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук.: 12.00.01. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 19 с.
24. Яневський Д. Б. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського. Харків: Фоліо, 2010. 284 с.

References

1. Ivshyna, L. O. (Ed.) (2018). *AVE. Do 100-litty Getmanatu Pavla Skoropadskoho [AVE. To the 100th anniversary of the Hetmanate of Pavlo Skoropadskiy]*. Kyiv: Ukrayinska pres-grupa [in Ukrainian].
2. Boyko, I. Y. (2014). *Istoriya pravovoho rehulyuvannya tsyvilnykh, kryminalnykh ta protsesualnykh vidnosyn v Ukrayini (IX-XX st.) [History of legal regulation of civil, criminal and procedural relations in Ukraine (IX-XX centuries)]*. Lviv: Publishing House Ivan Franko National University Center [in Ukrainian].
3. Verstyuk, V. F., Dzyuba, O. M. & Reprintsev, V. F. (1995). *Ukrayina vid naydavnishykh chasiv do sohodennya [Ukraine from the earliest times to the present]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Pavlo Gai-Nizhnyk. *Povstannyu proty Skoropadskoho spryaly nimtsi [The uprising against Skoropadskiy was facilitated by the Germans]*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/11/14/139542/> [in Ukrainian].

5. Hlavatskyi, M. V. (2016). *Pavlo Skoropadskyi [Pavlo Skoropadskyi]*. Kyiv: Ed. KM-BUKS group [in Ukrainian].
6. Hromenko, S. V. (2021). *Skoropadskyy i Krym: vid protystoyannia do pryiednannia [Skoropadsky and Crimea: from confrontation to accession]*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
7. *Zakony pro tymchasovyy derzhavny justriy Ukrainy [Laws on the temporary state system of Ukraine]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004_300-18#Text [in Ukrainian].
8. Tchaikovsky, A. S. (Ed.), Zaitsev, L. O., Kopylenko, O. L., Batrymenko, V. I. et. al. (2003). *Istoriya derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Kravchuk, M. V. (1997). *Pravovi osnovy budivnytstva Natsionalnykh Zbroynykh Syl Ukrainy v 1914-1993 rr. (Orh., struktura, shtaty) [Legal foundations of the construction of the National Armed Forces of Ukraine in 1914-1993. (Organization, structure, states)]*. Ivano-Frankivsk-Kolomiya: Play; Vik [in Ukrainian].
10. Kravchuk, M. V. (2009). *Pravove reguluvannya suspilnyh vidnosyn Ukrainy v period Getmanatu P. Skoropadskogo [Legal regulation of social relations of Ukraine during the Hetmanate of P. Skoropadskyi]*. Kivalov, S. V. (Eds.), *Aktualni problem polityky – Actual problems of law, Current policy issues: collection of scientific works, Issue 38*, 144-152. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
11. Kulchytsky, V. S. & Tyshchuk, B. Y. (2000). *Istoriya derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine]*. Kyiv: Publisher. House «In Yure» [in Ukrainian].
12. Kulchytskyi, S. V. (2013). *Chervonyy vyklyk. Istoriya komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennya do zahybeli [The Red Challenge. The history of communism in Ukraine from its birth to its demise]*. Vol 1. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
13. Moroz, V. Ya. (2010). *Ukrayina u dvadtsyatomu stolitti: 1900-1920 roky [Ukraine in the twentieth century: 1900-1920]*. Lviv: Astrolabia [in Ukrainian].
14. Osaulenko, L. M. & Zasekin, V. D. (2003). *Hetman Ukrainy Pavlo Skoropadskyi 29 kvitnia 1918 roku – 14 hrudnia 1918 roku [Hetman of Ukraine Pavlo Skoropadsky April 29, 1918 - December 14, 1918]*. Lutsk: Volyn regional printing house [in Ukrainian].
15. Pinak, E. R. & Chmyr M. V. (2017). *Viysko Ukrainy 1917–1921 rokiv [The Army of the Ukrainian Revolution 1917–1921]*. K. Galushka (Ed.). Kharkiv: Klub Simeynoho Dozvillya [in Ukrainian].
16. Romaniv, A. R. (2021). *Konstytucijne pravo doby pershoyi UNR I Ukrainy 1917–1921 rr. porivnyalno-pravovyy analiz [Constitutional law of the first UPR and the Ukrainian State: a comparative legal analysis]. Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktualni doslidzhennya pravovoyi ta istorichnoyi nauky»– International scientific and practical conference «Actual research in legal and historical science», Issue 37*, 69-72. Ternopil [in Ukrainian].
17. Skoropadskyy, P. P. (2017). *Spogady: kinez 1917 – hruden 1918 [Memoirs: the end of 1917 - December 1918]*. (E. Solovey, Trans). I Huruch (Ed.). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
18. Stefaniv, Z. (1947). *Ukrayinski Zbroyni Syly 1917-1921 rr. Chastyna I. Doba Tsentralnoyi Rady y Hetmanatu [Ukrainian Armed Forces 1917-1921. Part 1. The era of the Central Rada and the Hetmanate]*. Munich: Ukrainian Combatant [in Ukrainian].
19. Tereshchenko, Yu. I. *Ukrayinska revolyutsiya 1917-1921 rr. Shcho vstyh Skoropadskyy [The Ukrainian Revolution of 1917-1921. What Skoropadsky managed]*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/13/153341> [in Ukrainian].
20. Tymoshchuk, O. V. (2000). *Okhoronnyy aparat Ukrainy 1917-1921 rr. (kviten – hruden 1918 r.) [Security apparatus of the Ukrainian State (April - December 1918)]*. Kharkiv: University of Internal Affairs [in Ukrainian].
21. Tynchenko, Ya. Yu. (2014). *Viyska Yasnovelmozhnoho pana Hetmana. Armiya Ukrainy 1917-1921 rr. [The Army of His Highness the Hetman. Army of the Ukrainian State, May-December 1918]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
22. Fajzulin Ya. M., & Ginda V. V. (2015). *Ukrayina. U vogni mynulooho stolittya: postati, fakty, versiyi [Ukraine. In the fire of the last century: figures, facts, versions]*. Kharkiv: Klub simeynoho dozvillia [in Ukrainian].
23. Khytra A. Ya. (2003). *Derzhavno-pravovi poglyady Pavla Skoropadskoho [State and legal views of Pavlo Skoropadskyi]*. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
24. Yanevsky D. B. (2010). *Proekt «Ukrayina», abo Sproba Pavla Skoropadskoho [Project «Ukraine», or the Attempt of Pavlo Skoropadskyi]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2022.

Ірина Мельник (Марціясь),

аспірантка кафедри теорії та історії

держави і права

Західноукраїнського національного

університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5984-6727>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню проблеми формування та генезису концепції зовнішньої політики та основних етапів її реалізації у період діяльності Центральної Ради Української Народної Республіки. Здійснено історико-правовий аналіз правових актів, прийнятих в 1917-1918 рр., а також дипломатичних рішень, їх наслідків. Охарактеризовано досягнення й упущення тогочасного уряду у сфері міжнародних відносин. Окреслено вплив та значення діяльності молоді держави на міжнародній арені, підтримки іноземних партнерів та світової спільноти загалом, особливо в порівнянні з сучасною ситуацією в країні.

Ключові слова: міжнародна діяльність, міжнародні відносини, міжнародна правосуб'єктність, Універсали, Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка.

Melnyk I.

Organizational and legal basis of the international activities of the Ukrainian Central Council: a historical and legal study

The research is devoted to the study of the problem of the formation and genesis of the concept of foreign policy and the main stages of its implementation during the period of activity of the Central Council of the Ukrainian People's Republic. A historical and legal analysis of legal acts adopted in 1917-1918, as well as diplomatic decisions and their consequences, was carried out. The achievements and omissions of the then government in the field of international relations are characterized. The influence and significance of the activity of the young state in the international arena, the support of foreign partners and the world community in general, especially in comparison with the current situation in the country, are outlined.

Taking into account the world experience of state formation, it is obvious that the situation in the international arena and the presence of support from foreign states are important for the successful formation and development of a state. From 1917 to 1921, it was external factors had a significant impact on the restoration of Ukraine's independence. Therefore, at the current stage of state formation, especially in the conditions of Russia's full-scale war against Ukraine, a thorough study of the historical and legal experience of the revival of Ukrainian statehood during the time of the Ukrainian People's Republic is extremely relevant and important. Yes, some problems of the direction are considered in general works, however, the formation of Ukraine in the international arena has its own history and traditions, which requires separate consideration and analysis, which determines the relevance of this study. A deep and comprehensive study of the experience of the implementation of the foreign policy of the Ukrainian People's Republic, taking into account the situation of Ukraine in today's conditions, will make it possible to emphasize the current situation in the international arena. In addition, the study of the peculiarities of the implementation of the foreign policy of this period will make it possible to take into account the miscalculations in the formation of the foreign policy concepts of the current elites and avoid them today.

The purpose of the article is to conduct a study of the impact of the situation in the international arena on the restoration of Ukraine's statehood during the period of activity of the Ukrainian People's Republic and to take into account the positive and negative consequences of the decisions made by the political elites of that time in the process of implementing the state's foreign policy.

Thus, the foreign policy of Ukraine during the period of the national revolution, in particular during the activity of the Ukrainian Central Rada, is characterized by the formation of the concept and definition of the main directions of development with the aim of gaining independence. Therefore, the most significant achievement of this period is the recognition of Ukraine as a full-fledged subject of international relations and the implementation of an independent foreign policy. In addition, the foreign policy assets of the Ukrainian People's Republic, despite miscalculations and

mistakes, in addition to the formation of an independent foreign policy, were the creation of the General Secretariat for International Affairs and the development of international relations with foreign countries, in particular in the search for support and assistance in the fight against Bolshevik Russia. Thus, having declared independence and received recognition in the international arena, Ukraine once again proved that it cannot exist as part of Russia and thus made a significant contribution to overcoming the widespread stereotype of «great and indivisible» Russia, which we continue to prove today.

Keywords: international activity, international relations, international legal personality, Universals, Ukrainian Central Council, Ukrainian People's Republic.

Постановка проблеми. Зовнішньополітична діяльність належить до невід'ємних елементів суверенної держави та здійснює значний вплив на її становлення і розвиток. Часто власне ситуація на міжнародній арені є основою утвердження незалежності окремої держави. Адже державотворчі процеси залежать як від внутрішніх обставин в країні, так і від актуального міжнародного фону. Відповідно становлення Української Народної Республіки (далі – УНР) в період Української Центральної Ради (далі – УЦР) спонукало розвиток міжнародної діяльності та створення механізмів реалізації зовнішньої політики молодої держави. Відтак була закладена її основа навіть попри значні перешкоди. А тогочасним політичним провідом було здійснено чимало важливих кроків задля відновлення міжнародної суб'єктності Української держави. Зокрема, зусилля дипломатичного корпусу були спрямовані насамперед на утвердження України як повноцінного суб'єкта міжнародних правовідносин, а також здобуття міжнародної підтримки у боротьбі за збереження незалежності. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень даного періоду, маловивченими залишаються питання створення та розвитку механізму реалізації міжнародної діяльності та зовнішніх відносин. Відповідно дослідження даної проблематики створить можливість ґрунтовнішого розуміння особливостей державного будівництва на зазначеному етапі та забезпечить врахування успішних та провальних рішень у процесі налагодження міждержавних відносин УЦР. Адже розвиток сучасної держави та збереження її незалежності з врахуванням досвіду міжнародної діяльності Української держави у період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. є важливим чинником її генезису та ключовим елементом якості її розбудови, що беззаперечно зростає в період ведення війни з росією.

Актуальність теми дослідження. Враховуючи світовий досвід державотворення очевидно, що для успішного становлення та розвитку держави важливе значення має ситуація на міжнародній арені та наявність підтримки іноземних держав. У 1917–1921 рр. визначний вплив на відновлення незалежності України мали саме міждержавні відносини. Тому на сучасному етапі державотворення, особливо в умовах повномасштабної війни росії проти України надзвичайно актуальним та важливим є ґрунтовне вивчення історико-правового досвіду відродження Української держави за часів УЦР. Так, окреслені проблеми розглядаються в узагальнюючих працях, проте, становлення України на міжнародній арені має власну історію і традиції, що потребує окремого висвітлення та аналізу, що вказує на актуальність даного дослідження. Глибоке та всебічне вивчення досвіду реалізації зовнішньої діяльності УЦР з врахуванням становища України в умовах сьогодення дозволить розставити акценти і визначити шляхи розбудови України у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етапи формування зовнішньої політики та розвитку міжнародних відносин у добу Центральної Ради досліджувало чимало науковців. Даній тематиці присвячено праці сучасників та безпосередніх учасників подій, які хоч носять часто публіцистично-пропагандистський характер, однак формують теоретичне підґрунтя зовнішньополітичної концепції України, зокрема М. Грушевського [2], В. Винниченка [12], Д. Дорошенка [1], О. Шульгина тощо.

Результати досліджень радянських вчених становлять значну частину, проте вони заідеологізовані та в основному базуються на позиції В. Леніна.

Однак, в незалежній Україні розпочався новий етап досліджень у історико-правовій науці. Сучасні вчені надають великого значення дослідженням різних аспектів зовнішньої політики Української Центральної Ради. Вагомими є результати досліджень таких науковців: П. П. Гай-Нижника [11], І. Дацківа [10], Д. Веденєєва, О. Копиленка [6], М. Кравчука [7, 8, 9] В. Соловйової [5] та ін.

Мета статті полягає в проведенні дослідження впливу ситуації на міжнародній арені на відновлення державності України у період діяльності УЦР, та врахуванні позитивних і негативних наслідків прийнятих рішень тогочасних політичних еліт в процесі реалізації зовнішньої політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку ХХ ст. розпад імперій створив сприятливі умови для повернення незалежності та утворення нових самостійних держав. Зокрема, значною геополі-

літичною зміною того періоду стало утворення на українських землях Української Народної Республіки. Очолито новосформовану республіку демократичне правління, однак перші кроки, зокрема на міжнародній арені давались нелегко. Одним з негативних факторів була несприятлива дипломатична ситуація на фоні Першої світової війни, що особливо позначилось на діяльності дипломатичного корпусу. Проте, саме в даний період всупереч значним труднощам закладалися основи української концепції міжнародної діяльності та розпочалась розбудова дипломатії.

Загальновідомим є умовний поділ вчених зовнішньої політики Української Центральної Ради (далі – УЦР) на декілька періодів. Так, перший розпочинається створенням УЦР та триває до середини листопада 1917 року. Для цього етапу характерним є налагодження відносин з Росією, тому усі зовнішньополітичні заходи були спрямовані на реалізацію цієї мети. Другий період охоплює створення Української Народної Республіки та закінчується в січні 1918 року. На даному етапі розпочинається фактично самостійна діяльність УЦР на міжнародній арені. Головною метою діяльності дипломатичного корпусу в цей час було досягнути визнання республіки на міжнародному рівні та отримати підтримку країн-учасниць Антанти, зокрема Англії та Франції. Нарешті третій етап розпочинається в січні 1918 року та триває до припинення діяльності Української Центральної Ради у квітні 1918 року. Визначальною рисою даного періоду була зміна пріоритетів розвитку міжнародної діяльності та налагодження міждержавних відносин з Німеччиною [1, с. 47-50].

Відтак, з перших днів свого існування Українська Центральна Рада повинна була визначити основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики держави. Особливо важливим було завдання закласти основу міжнародної політики та окреслити засади майбутнього статусу України. Досліджуючи аспекти зовнішньополітичної орієнтації УЦР, доцільно наголосити на геополітичних поглядах М. Грушевського, які сформували теоретичне підґрунтя основної концепції. Так, оцінивши реальну ситуацію, яка склалась після Лютневої революції, М. Грушевський запропонував автономію України у складі Росії. Однак, під національно-територіальною автономією малось на увазі об'єднання всіх українських етнічних земель у єдину національну автономну частину федеративної Росії [2, с. 94-97]. Відповідно, узагальнюючи позицію голови Української Центральної Ради варто розглянути базові положення концепції. Так український народ він вважав «народом західної культури, одним із найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки за складом своєї культури і свого духу – народом західним». У той час, коли історичні умови диктували Україні східний напрямок, «географічні орієнтували і орієнтують – на Чорне море». Проте, відновлення традиційної західної орієнтації не виключало інші вектори розвитку української зовнішньої діяльності. М. Грушевський переконував, що Україна мала «вияснити свої засоби, завдання й потреби, тим часом не поспішаючи замикатись в який-небудь один круг зв'язків, відносин, впливів, а брати як можна ширше, широковерхою рукою все, що може бути корисним» [2, с. 146-148].

Варто зазначити, що члени більшості партій представлених в УЦР поділяли таку позицію. Зокрема, Українська партія соціалістів-федералістів, Соціал-демократична партія, Партія соціалістів-революціонерів підтримували ідею автономії України у складі Росії та вбачали у цьому найкращу гарантію демократичних і національно-політичних прав. Напротивагу виступала лише Українська федеративно-демократична партія та Партія українських соціалістів-самостійників, представники якої вимагали негайного проголошення та визнання самостійності та незалежності Української Народної Республіки [3, с. 316-319].

Дана позиція більшості членів Української Центральної Ради була закріплена у I-му Універсалі від 10 червня 1917 року. УЦР фактично проголосувала автономію України без відокремлення від Росії: «Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям...» [3, с. 59]. А також був сформований уряд як виконавчий орган УЦР – Генеральний Секретаріат на чолі з В. Винниченком.

Відповідно реакція Тимчасового уряду була очевидною: українців звинуватили у «зраді», «сепаратизмі», «прориві фронту». Однак вже 12 липня 1917 року до Києва прибула урядова делегація у складі міністрів М. Терещенка, І. Церетелі, О. Керенського і в результаті непростих переговорів Центральну Раду все ж було легітимізовано і проголошено II-ий Універсал [3, с. 61]. Дослідники вважають його своєрідним відступом від I-го Універсалу, оскільки він змушував УЦР йти на компроміс з Тимчасовим урядом, що факто означало зупинення процесу розбудови автономії. Проте, варто звернути увагу на такий позитивний аспект як закріплення статусу Центральної Ради в якості регіонального представницького органу, що фактично означало визнання державотворчого процесу нової держави. До того ж вже в кінці літа 1917 року країни Антанти проявили ініціативу стосовно налагодження прямих контактів з Українською Центральною

Радою. А перебування у Києві консульств Англії, Італії, Бельгії та інших держав значно покращувало даний процес та спряло інформуванню іноземних відомств про ситуацію в Україні [1, с. 235-236].

Другий етап міжнародної діяльності УЦР розпочинається після прийняття III-го Універсалу. Даний акт встановлював власний державний лад в Україні у формі демократичної республіки, із законодавчою та виконавчою гілками влади. Також декларував головні конституційні принципи та закріплював державну територію. Так, в III-му Універсалі були збережені положення про федеративний статус України, хоча вони лише формально обмежували самостійну міжнародну діяльність держави. Хоча, незважаючи на це, УЦР не вдалося реалізувати усі положення. Так як проголошення III-го Універсалу відбулося на фоні складної політичної ситуації, яка була зумовлена політичною та соціально-економічною кризою на території колишньої Російської імперії, а також війною з Четверним союзом. До того ж такі наслідки були пов'язані з відсутністю послідовності та надмірною стриманістю уряду УНР у сфері національного державного будівництва та нейтральній позиції стосовно більшовизму. Більше того, УЦР стримувала створення української армії [5, с. 265].

Однак, з іншої сторони створення УНР посилювало інтерес іноземних країн та активізувало розвиток тісніших міжнародних зв'язків з країнами Антанти. Так, за дорученням французького уряду 18 грудня 1917 року були встановлені офіційні відносини з УНР, а Великобританія призначила Генерального консула П. Багге своїм представником в Україні [3, с. 322]. Такі призначення, знову ж таки, свідчили про визнання української державності. Однак, попри сподівання Української Центральної Ради уряду Франції та Англії уникали конкретних та чітких зобов'язань перед УНР, а навпаки намагались втягнути Україну у продовження воєнних дій на фронті. В той час як УЦР розгорнула активну міжнародну діяльність, яка була спрямована на вихід з війни.

До того ж країни Антанти не підтримували український націоналістичний рух та ідеї створення суверенної держави. Зокрема, в цьому вони вбачали певну загрозу послаблення Антанти й США, враховуючи вплив Німеччини в цьому регіоні. Відповідно, відокремлення незалежної держави УНР було поза національним інтересам держав-учасниць Антанти, які підтримували збереження Росії. А відтак, розглядали «українське питання» виключно як її внутрішню проблему.

Саме на фоні такої міжнародної ситуації 22 січня 1918 року Українська Центральна Рада проголосила IV-ий Універсал, зокрема коли до околиць Києва вже підступали більшовицькі війська. Так, було задекларовано: «З усіма сусідніми країнами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими державами... жити у згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватись в життя самої Української республіки» [4, с. 70]. Таким чином УНР проголосила незалежність. Це своєю чергою дозволило українській делегації виступити повноцінним учасником мирних переговорів в Бресті, де радянська делегація була змушена визнати незалежність України та відповідно легітимність представництва республіки.

У цей період Рада Народних Міністрів УНР створила «Проект організації Народного Міністерства Справ закордонних». А весною 1918 року було затверджено проект Закону УНР «Про закордонні установи Української Народної Республіки», відповідно до положень якого дипломатичні представництва України повинні були отримати загально визначені міжнародні права у цій сфері [6, с. 274-275].

Таким чином, на даному етапі, особливо після проголошення незалежності України чітко сформувався два основні вектори міжнародної діяльності УНР, які були спрямовані, з однієї сторони, на врегулювання відносин з радянською Росією, а з іншої на розвиток міжнародних правовідносин з країнами Четверного союзу.

Відповідно, для першого напрямку характерним була категоричність. Це обумовлювалось відсутністю сприйняття більшовицької влади, розраховуючи на її короткотривале панування. А відтак, УЦР не намагалась домовитись з російською стороною і продовжувала війну. Хоча не було достатньо власних сил для боротьби з більшовиками і надзвичайно складно виходило чинити опір, тому УЦР розраховувала на підтримку іноземних держав. Однак, враховуючи ці обставини такий силовий варіант відносин з більшовицькою Росією не приніс бажаних результатів.

Другий напрямок був реалізований краще, зокрема, щодо стосунків з країнами Четверного союзу. Так, Центральна Рада в грудні 1917 року повідомила про створення УНР і звернулася до міжнародної спільноти з пропозицією розпочати переговори про мир. Однак, беручи до уваги позицію Антанти стосовно незалежності України, було прийнято рішення зосередитись на розвитку взаємовідносин з країнами Четверного союзу, що цілком логічно в умовах загрози повної окупації України більшовицькою Росією. Дане рішення принесло свої результати оскільки Центральні держави були зацікавлені в існуванні самостійної України як держави, що бажає укладення миру. А відтак, запросили делегацію УНР для участі у перегово-

рах з радянською Росією у Брест-Литовську. Мирова делегація прибула на чолі з В. Голубовичем у такому складі: О. Севрюк, М. Любинський, М. Левитський, С. Остапенко, М. Полоз. Переговори були складними, адже російська сторона намагалась дискредитувати представників УНР. Так, Є. Медведєв та Л. Троцький домагались визнання більшовицької делегації як єдиних представників українського народу [11, с. 11-12]. Однак, Центральні держави не надавали великого значення таким заявам, а натомість, намагалися укласти мирний договір на вигідних для себе умовах. У результаті 9 лютого 1918 року вдалось підписати мирний договір з Четвертним союзом, а більшовицькі війська, відповідно, були змушені відступити. Це сприяло відновленню української влади на більшості території, яку УНР вважала своєю. Адже згідно з умовами договору, до складу УНР відходили Холмщина і Підляшшя, а Галичина і Буковина формували окремий коронний край у складі Австро-Угорської імперії [10, с. 29-30]. Відтак, укладення Брестського миру стало фактично першим визнанням незалежності УНР де-юре. Хоча, можливості для розвитку дипломатії Української Центральної Ради залишались досить обмеженими, до того ж не вистарчало міжнародного досвіду та давалась взнаки відсутність достатньої кількості кваліфікованих дипломатичних кадрів.

Однак, щодо оцінки цього договору у вітчизняній історико-правовій науці досі немає єдиної позиції. Існують кардинально різні погляди на доцільність укладення договору загалом та його умови зокрема. Так, частина вчених високо оцінює укладений мир та вважає дипломатичним досягненням Української Центральної Ради, посилаючись на той факт, що з його підписанням Центральні держави юридично визнали незалежність УНР і її кордони, а також Україна набула всіх прав і обов'язків суб'єкта міжнародного права, і була офіційно прийнята в коло світової спільноти. Напротивагу, інша група науковців зазначає, що даний мирний договір призвів до посилення антиукраїнських настроїв в США і країнах-учасниках Антанти, а це значно ускладнювало процеси розбудови суверенної Української держави [10, с. 36]. До того ж договір мав і певні негативні економічні наслідки для української сторони.

Зокрема, В. Винниченко, оцінюючи Брест-Литовський мирний договір, стверджував, що «для української держави цей мир, безперечно, був би з різних боків дуже корисним. Перш усього, ним українська держава визнана такими поважними суб'єктами міжнародного права, як центральні держави. А маючи до цього на увазі ще признание Англії та Франції, можна було би тепер уважати її цілком повноправним, рівним членом світових держав» [12 с. 288-289].

Висновки. Таким чином, зовнішня політика України в період національної революції, зокрема під час діяльності Української Центральної Ради, характеризується формуванням концепції та визначенням основних напрямків розвитку з метою здобуття незалежності. Хоча досить довго не було чіткого усвідомлення значення зовнішньої політики і тому надто багато часу витратили на реалізацію ідеї автономії у складі Росії, однак зрештою курс було змінено. Відтак, найбільш вагомим досягненням даного періоду є визнання України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин та реалізація самостійної зовнішньої політики. Проголосивши незалежність та отримавши визнання на міжнародній арені, Україна вкотре довела, що не може існувати у складі Росії і таким чином зробила вагомий внесок у подолання поширеного стереотипу про «велику та неподільну» Росію, що ми продовжуємо доводити і сьогодні.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.: Т.1: Українська Народна Республіка. Київ: Темпора, 2002. 325 с.
2. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Знання України, 1991. 240 с.
3. Нариси з історії дипломатії України / за ред. В. А. Смолія. Київ: Альтернативи, 2001. 736 с.
4. Конституційні акти України 1917-1920 рр. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. 269 с.
5. Соловійова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1921 рр.: Монографія. Київ; Донецьк, 2006. 394 с.
6. Копиленко О. «Сто днів» Центральної Ради. Київ: Україна, 1992. 204 с.
7. Кравчук М.В. Міжнародний чинник у будівництві національної держави та її армії в період УЦР: історико-правовий аспект. *Юридичний електронний науковий журнал*. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=44>. 2015. №6. С.20-23.
8. Кравчук М.В. Военное строительство Украинской Центральной Рады в условиях германо-австро-венгерской военной помощи. *Закон и жизнь*. 2013. №11/2. С 138-141.
9. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993рр. (Орг., структура, штати): Іст.-правове дослідження. Івано-Франківськ-Коломия: Плай; Вік, 1997. 292 с.

10. Дацків І. Б. Дипломатичне протистояння між українською і російською делегаціями на Брест-Литовській мирній конференції. *Наукові виклади. Історія України*. Вип.1. 2011. С. 28-34
11. Гай-Нижник П. Міровий договір УНР з Центральними державами у Бересті: політичні аспекти переговорного процесу (грудень 1917 р. – листопад 1918 р.). *Українознавство*. 2019. №3. С.8–20.
12. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]): Репринтне видання 1920 року. У 3 ч. К.: Політвидав України, 1990. Ч.ІІ. 330 с.

References

1. Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy 1917-1923: T.1: Ukrainska Narodna Respublika [History of Ukraine 1917-1923 Volume 1: Ukrainian People's Republic]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
2. Hrushevskiy, M. (1991). *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut [Who are Ukrainians and what do they want]*. Kyiv: Knowledge of Ukraine [in Ukrainian].
3. Smoliiy, V. A. (Eds.) (2001). *Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy [Essays on the History of Diplomacy of Ukraine]*. Kyiv: Alternatives [in Ukrainian].
4. *Konstytutsiini akty Ukrainy 1917-1920 rr. Nevidomi konstytutsii Ukrainy. Constitutional acts of Ukraine 1917-1920 [Unknown constitutions of Ukraine. (1992)]*. Kyiv: Philosophical and sociological thought [in Ukrainian].
5. Solovyova, V. V. (2006). *Dyplomatychna diialnist ukrainskykh natsionalnykh uriadiv 1917-1921 [Diplomatic activity of Ukrainian national governments 1917-1921]*. Kyiv; Donetsk [in Ukrainian].
6. Kopylenko, O. (1992). «Sto dniv» Tsentralnoi Rady [«One Hundred Days» of the Central Rada]. Kyiv: Ukraine [in Ukrainian].
7. Kravchuk, M. V. (2015). *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal [Legal electronic scientific journal]*. Retrieved from <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=44>, 6, 20-23 [in Ukrainian].
8. Kravchuk, M. V. (2013). Voennoe stroitelstvo Ukraynskoï Tsentralnoi Rady v uslovyakh hermano-avstro-venherskoï voennoi pomoshchy [Military construction of the Ukrainian Central Council under the conditions of German-Austro-Hungarian military aid]. *Zakon y zhyzn – Law and Life*, 11/2, 138-141 [in Ukrainian].
9. Kravchuk, M. V. (1997). *Pravovi osnovy budivnytstva Natsionalnykh Zbroinykh Syl Ukrainy v 1914-1993 rr. (Orh., struktura, shtaty): Ist.-pravove doslidzhennia [Legal foundations of the construction of the National Armed Forces of Ukraine in 1914-1993. (Organization, structure, states): Historical and legal research.]* Ivano-Frankivsk-Kolomiya: Play; Vik [in Ukrainian].
10. Datskiv, I. B. (2011). Dyplomatychne protystoiannia mizh ukrainskoïu i rosiiskoïu delehatsiiamy na Brest-Lyтовskii myrnii konferentsii [Diplomatic confrontation between the Ukrainian and Russian delegations at the Brest-Litovsk Peace Conference]. *Naukovi vyklady. Istoriia Ukrainy – Scientific presentations. History of Ukraine*, 1, 28-34 [in Ukrainian].
11. Gai-Nizhnyk, P. P. (2019). Myrovyi dohovir UNR z Tsentralnymi derzhavamy u Beresti: politychni aspekty perehovornoho protsesu (hruden 1917 r. – lystopad 1918 r.) [The peace treaty of the Ukrainian People's Republic with the Central Powers in Brest: political aspects of the negotiation process (December 1917 – November 1918)]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian studies*, 3, 8-20 [in Ukrainian].
12. Vynnychenko, V. (1990). *Vidrodzhennia natsii (Istoriia ukrainskoï revoliutsii [marets 1917 r. – hruden 1919 r.]): Reprintne vydannia 1920 roku [Renaissance of the Nation (History of the Ukrainian Revolution [March 1917 – December 1919]): Reprint edition of 1920]*. Part II. Kyiv: Polityvdav Ukrainy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.09.2022.

Тетяна Подковенко,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави
і права Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0344-3010>

Ірина Голубєва,

викладач правових дисциплін, спеціаліст
першої кваліфікаційної категорії
Відокремленого структурного підрозділу
«Мукачівський прикладний коледж
Національного університету біоресурсів і
природокористування України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3585-2006>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Розкрито одну з найбільш актуальних тем теорії права – феномена зловживання правом, дослідження якого спрямоване на поглиблення загальнотеоретичного пізнання цього явища. Розглянуто поняття зловживання правом, наведено альтернативні визначення зловживання правом сучасних науковців. Встановлено, що зловживання правом – це реалізація суб'єктами правовідносин свого права всупереч змісту права та його соціальному призначенню, внаслідок чого суб'єкт завдає або намагається завдати шкоди іншим учасникам суспільних відносин, діючи як у рамках формальної, правомірної поведінки, так і поза нею, що суперечить нормам права. Наголошено на необхідності виявлення ознак та розробки класифікації видів зловживання правом, що матиме важливе теоретичне та практичне значення.

Ключові слова: зловживання правом, правова поведінка, правопорушення, суб'єктивне право, юридична відповідальність, недоброчесність, верховенство права.

Podkovenko T., Holubieva I.

Abuse of law: general theoretical aspects

The scientific article is devoted to the coverage of one of the most relevant topics in the theory of law – the phenomenon of abuse of law, the study of which is aimed at deepening the general theoretical understanding of this phenomenon. The concept of «abuse of law» means application, use of this legal instrument contrary to the purpose for which it was created, contrary to its direct purpose. It is worth noting that when the law is abused, the principle of good faith is violated, a disdainful, selfish-instrumental, consumerist attitude towards legal norms and relevant regulatory prescriptions is observed. In such a situation, the legal norm is perceived as a means to satisfy exclusively one's own interests (needs) at the expense of the legitimate interests (needs) of other subjects.

The concept of abuse of law is considered, alternative definitions of abuse of law by modern scientists are given. It was established that the abuse of the right is the implementation by the subjects of legal relations of their right contrary to the content of the law and its social purpose, as a result of which the subject causes or tries to cause harm to other participants of social relations, acting both within the framework of formal, legal behavior and outside it, which is against the law. This nature of the phenomenon of abuse of law demonstrates its dual nature and causes certain difficulties in the process of qualifying this legal phenomenon. That is why public authorities must respond in time and prevent possible manifestations of abuse of the law, since the spread of such practices harms the rights, freedoms and interests of other participants in social relations and contradicts the principle of the rule of law. The need to identify signs and develop a classification of types of abuse of rights, which will have important theoretical and practical significance, is emphasized.

Keywords: abuse of law, legal behavior, wrongdoing, subjective right, legal liability, unfairness, rule of law.

Постановка проблеми. Сучасна юриспруденція характеризується різноманітними підходами до проблеми зловживання правом, а також до його термінологічного визначення. Насамперед це зумовлено

складною природою самого права, його абстрактним характером, зумовленістю та визначальністю умовами суспільного життя. Адже регулятивна дія права передбачає невизначену кількість правових ситуацій. Суспільне життя настільки різноманітне та насичене, що у правовій нормі практично не можливо вичерпно описати всі можливості щодо реалізації змісту права, конкретно визначити та передбачити усі можливі варіанти поведінки. Діяльність людини настільки динамічна, непередбачувана, неоднозначна, що всі її вияви неможливо звести до простої непересічної альтернативи: правомірне чи протиправне. Ще однією практичною проблемою є те, що сам момент коли характер використання права переходить із правомірного в протиправний доволі складно зафіксувати, оскільки в такій ситуації наслідки діянь уповноваженого суб'єкта, які здійснюються, з одного боку, у правовому полі, а з іншого – виходять за межі здійснення права.

У юридичній літературі зловживання правом розглядається у контексті дуже складних проблем, таких як проблема інтересу в праві, невизначеності права та забезпечення можливості реалізації суб'єктивних прав, проблема співвідношення права та моралі, проблема співвідношення духу та букви закону, проблема широкого суддівського розсуду, проблема визначення меж суб'єктивних прав тощо [1, с. 3].

Варто зазначити, що сучасний стан проблеми зловживання правом виходить за рамки її конкретно галузевого вирішення, оскільки основні заходи щодо мінімізації та обмеження випадків зловживання правом повинні ґрунтуватися на розробці загально правового поняття зловживання правом, яке має комплексно відображати його сутнісні ознаки. В юридичній науці існують різні погляди на проблему зловживання правом. Досить поширеною є позиція, що зловживання правом стосується тільки суб'єктивних прав фізичної особи. Надалі дискусійним є питання щодо кваліфікації формально правомірної поведінки як зловживання правом чи як протиправної поведінки, оскільки вона суперечить праву (а не закону). Саме тому така проблема має не тільки загальнотеоретичне значення в аспекті розкриття феномена зловживання правом, а й практичну спрямованість щодо протидії виявам цього явища у різних сферах суспільного життя. Такий підхід чітко демонструє нам тісний зв'язок теорії та практики. Адже без теоретичного обґрунтування значення терміна «зловживання правом», його сутнісних ознак, можливих наслідків негативного впливу, неможливо вирішити практичну проблему зловживання правом у конкретній галузі права і спрямувати зусилля на вдосконалення законодавства щодо неприпустимості його прояву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені-правознавці демонструють різні підходи до розуміння зловживання правом, його сутності, ознак та галузевої приналежності. Серед найбільш ґрунтовних досліджень проблематики зловживання правом варто відмітити праці таких науковців, як О. Рогач, Т. Полянський, М. Хміль, О. Мілетич, Р. Калюжний, І. Андрущенко, В. Резнікова, у яких здійснено аналіз загальнотеоретичних проблем зловживання права та суттєвих ознак цього феномена, розглянуто механізм протидії виявам зловживання правом у суспільстві. Така проблематика стала предметом наукового дослідження і для представників цивілістики. Зокрема, М. Стефанчук, Х. Колінчук, О. Оніщук, Ю. Пашутіна, О. Губар, Д. Горбась акцентують на проблемі зловживання суб'єктивними матеріальними та процесуальними правами у цивілістичній доктрині.

На проблеми зловживання правом у публічно-правовій сфері спрямували свої наукові дослідження Д. Бакаєв, М. Буроменська, В. Веніславський, В. Заборовський та інші. Зловживання правом сторонами трудових правовідносин стало предметом наукового дослідження для Н. Максименко, А. Сидоренко та інших. Як бачимо, проблема зловживання правом все ще актуальна і зумовлює пошук науковцями шляхів протидії цьому явищу.

Метою статті є аналіз феномена зловживання правом, розкриття його сутнісних ознак та поглиблення загальнотеоретичних аспектів пізнання цього складного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право є важливим регулятором суспільних відносин та особливим феноменом суспільного життя, який визначає простір людської свободи, створює реальні можливості для реалізації людського потенціалу. З іншого боку, право висуває вимоги до поведінки суб'єктів права, визначає міру юридичної відповідальності за порушення правових приписів. У такому аспекті варто підійти до проблеми зловживання правом, оскільки поширеними стають випадки його вияву на різних рівнях функціонування права.

Проблема зловживання правом відома ще з римського приватного права, але, незважаючи на доволі тривалу історію, вона не втрачає актуальності та гостроти і в сучасних умовах набуває особливого значення. У Римі визнавалося обмеження у здійсненні власного права, але не було розроблено теорії зловживання правом. Реакція на ознаки зловживання владою загалом була пов'язана з прагматичним суспільним інтересом і почуттям справедливості. Римський досвід доводить, що проблема зловживання правом і надалі нагадуватиме нам про необхідність узгодження права зі справедливістю в кожному нормативному порядку.

Коли порушується зазначена проблема, то проти самого формулювання «зловживання правом» висувається заперечення логічного характеру: здійснення права не є зловживанням, а якщо воно є, то важко говорити про здійснення права. Отже, здається, що там, де починається зловживання, право перестає існувати. Однак насправді право є не абсолютним поняттям, а відносною категорією, що характеризується антиномією цінностей. Як таке, воно має межі, які іноді впливають безпосередньо з позитивного права, іноді їх можна визначити лише на основі природи права. Однак не завжди йдеться про визначення того, чи існувало право в певному обсязі. Може виникнути питання про те, чи є спосіб використання допустимим за конкретних обставин або з певним наміром. Звісно, є питання критеріїв оцінювання. Крім того, наявність санкції не обов'язково буде важливою для встановлення факту порушення права. Нарешті, не варто забувати про динамічний момент: не завжди відразу можна сказати, що дія правомірна, а отже, дозволена, чи незаконна, а отже, недозволена. Проблема в тому, хто і на якому етапі фактично виносить рішення про те, що певна поведінка вийшла за межі дозволеного використання такого права. У працях Цицерона є фраза: *summum ius summa iniuria*, яка виражає загальний досвід того, що закон, коли він доведений до крайності, перетворюється на свою протилежність. Отже, коли, як це не парадоксально, *summum ius* виявляється *summa iniuria*, тоді те, що більше, не вважається чесним, суддя може вважати незаконним, що зрештою може супроводжуватися втручанням законодавця [2].

Сучасна дискусія щодо інституту зловживання правом відбувається одночасно на двох рівнях: по-перше, теоретичний підхід до самого інституту, по-друге, встановлення конкретних умов його застосування у тих випадках, коли виникає необхідність перевірки наслідків зловживання правом за умови абсолютного застосування букви закону [3, с. 13].

На думку колективу авторів навчального посібника «Теорія держави і права» за загальною редакцією С. Гусарева та О. Тихомірова, «зловживання правом є особливим видом правової поведінки, що полягає у використанні суб'єктом права своїх прав у недозволені способи, що суперечать соціальному призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки (школа) окремій особі, суспільству та державі [4, с. 232]. У такому аспекті автори вбачають передумови виникнення на практиці випадків зловживання правом у наявності прогалин у законодавстві або недостатній чіткості правової регламентації тих чи інших суспільних відносин.

О. Скакун також визначає зловживання правом як особливим видом правової поведінки, яка полягає у використанні громадянами своїх прав недозволеними способами, що суперечать призначенню права, в результаті чого завдається шкода суспільству, державі, особі» [5, с. 464]. Як і більшість представників загальнотеоретичної юриспруденції, О. Скакун відносить зловживання правом до різновиду правової поведінки. Однак така поведінка може набути і протиправного характеру та стати правопорушенням, хоча і не завжди.

М. Хміль вбачає у зловживанні правом таку форму здійснення права, за допомогою якої заподіюється шкода іншим учасникам суспільних відносин шляхом здійснення права в протиріччі з його цільовим призначенням або здійсненням дій, що виходять за межі наданих законом прав, якщо такі межі й цілі здійснення права встановлені в законі [6, с. 11].

Цікавим є підхід О. Мілетич, яка зазначає, що «зловживання правом є таким способом здійснення права всупереч його змісту та соціальному призначенню, внаслідок застосування якого, суб'єкт завдає або намагається завдати шкоду іншим учасникам суспільних відносин» [7, с. 9]. Автор наголошує, що вид і характер суспільних відносин (політичні, економічні, соціальні, екологічні та ін.), у сфері яких здійснюється зловживання правом, не мають особливого значення. У якому разі, на думку авторки, «не є принциповим і формально-правовий статус тих учасників суспільних відносин (фізичні особи, юридичні особи, держава), яким внаслідок зловживання правом заподіюється та / або може бути заподіяна відповідна шкода» [7, с. 9].

Подібної думки дотримується Н. Буроменська, яка, досліджуючи особливості зловживання правом у публічно-правових відносинах, наголошує, що у вказаній ситуації таке зловживання полягає у здійсненні права суб'єктами таких правовідносин всупереч змісту права та його соціальному призначенню, внаслідок застосування якого суб'єкт завдає або намагається завдати шкоду іншим учасникам суспільних відносин, діючи як в межах формально-правомірної поведінки, так і за її межами, всупереч принципу верховенства права [8, с. 276].

Таким чином, поняття «зловживання правом» означає застосування, використання такого правового інструменту всупереч меті, для якої він створений, всупереч його прямому призначенню. Іншими словами, дія, яка «використовується не для задоволення бажаних законом інтересів, а для досягнення недозволеної мети», заслуговуватиме назви зловживання правом. На думку П. Решіньо, ми можемо говорити про

зловживання кожний раз, коли таке право реалізується таким чином, що порушує співвідношення правової норми з метою її дотримання, яку визначив законодавець. Однак це лише частина визначення. Необхідним доповненням є вимога, щоб використання цього права зачіпало сферу інтересів інших суб'єктів. Це є невідмінною умовою визначення зловживання правом [9, с. 48].

Якщо немає зв'язку між двома сферами інтересів, конкретне відхилення не може бути кваліфіковане як зловживання. Отже, необхідно констатувати, що зловживання правом не є абсолютним поняттям, а має своє походження на рівні відносин між конкретними суб'єктами, а тому наявність зловживання правом перевіряється балансуванням інтересів.

До суттєвих ознак зловживання правом науковці відносять: по-перше, наявність в особі суб'єктивного права, тобто наявність певних повноважень, що особі надало законодавство; по-друге, зловживання правом може бути здійснено тільки у формі дії; по-третє, обов'язково має бути присутнім прямий причинно-наслідковий зв'язок між діями уповноваженої особи та шкодою, яка була завдана в результаті реалізації особою суб'єктивних прав; по-четверте, суб'єктивне право використане не за його прямим соціальним призначенням, а із заподіянням шкоди особистим або суспільним інтересам; по-п'яте, відсутність порушення конкретних юридичних заборон (тобто їх формальне додержання); по-шосте, настання конкретних юридичних наслідків (відповідальності) за порушення меж реалізації суб'єктивних прав [10, с.19].

Варто зазначити, що в разі зловживання правом порушується засада добросовісності діяльності, простежується зневажливе, корисливо-інструментальне, споживацьке ставлення до правових норм та відповідних нормативно-правових приписів. У такій ситуації правова норма сприймається як засіб для задоволення виключно власних інтересів (потреб) за рахунок правомірних інтересів (потреб) інших суб'єктів [11, с. 21].

Вітчизняне законодавство не містить чіткого тлумачення терміна «зловживання правом». У нормативно-правових актах лише в загальному згадується про недопущення цього явища. Зокрема, у ст. 13 Цивільного кодексу України, зазначено, що «не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах» [12]. Ст. 28 Закону України «Про інформацію» визначає «неприпустимість зловживання правом на інформацію» [13]. У ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України вказується, що «неприпустимість зловживання процесуальними правами є однією з основних засад (принципів) адміністративного судочинства» [14].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 17 містить пряму заборону щодо зловживання правами, а саме «жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції» [15]. Міжнародний документ містить широке розуміння цього терміна та підкреслює важливість протидії зловживанню правом.

Термін зловживання правом застосовується як у нормах приватного, так і публічного права інших держав. Сьогодні принцип неприпустимості зловживання правом закріплений на конституційному рівні в законодавстві багатьох держав [16]. Зокрема, у ст. 57 Конституції Республіки Болгарія визначено: «Не допускається зловживання правами громадянина, а також їх використання, якщо при цьому порушуються права або законні інтереси інших» [147]. Стаття 23 Каїрської декларації про права людини в ісламі від 5 серпня 1990 року містить таке положення: «Влада – це довіра; і зловживання або навмисне використання її абсолютно неприйнятні в інтересах забезпечення гарантій основних прав людини» [18]. Такий підхід свідчить про актуальність проблеми та акцент світової спільноти на протидії цьому явищу.

Визначення цього питання відкриває перед суб'єктом правозастосування багато запитань, наприклад щодо правомірності інституту заборони зловживання правом (законодавчого чи незаконодавчого), розуміння поняття «суперечність меті» та, нарешті, про наслідки вже скоєного зловживання. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що процесуальними правами зловживають, коли вони використовуються у спосіб, який не відповідає призначенню права – також взявши до уваги його функцію у зв'язку з нормативними актами. Однак такі описи мають сенс передусім тоді, коли вони пов'язані з конкретними наслідками. Отже, наведену гіпотезу потрібно доповнити (думки менш однотайні) санкціями, щоб у разі виявлення зловживання можна було негайно його усунути або навіть запобігти цьому явищу в майбутньому.

Висновки. Таким чином, постановка питання про зловживання правом, представлення концепції чи розробка теорії в цій галузі, безсумнівно, – це одне із досягнень приватного права за останні двісті

років. Однак у сучасних правових системах – незважаючи на ухвалення рішень у обговорюваній сфері, чи то шляхом судового тлумачення застосовних положень, чи то окремих положень кодексу – дискусії щодо зловживання правом не припиняються.

Важливим аспектом для здійснення права уповноваженою особою є встановлення певних меж суб'єктивних прав та встановлення обов'язків кожної уповноваженої особи у процесі здійснення свого права співвідносити свою поведінку та її наслідки не лише з вимогами закону, а й із нормами моралі, з критеріями розумності та сумлінності, добросовісності, призначенням права, а також з інтересами інших осіб.

Вчені-правознавці демонструють різні підходи до розуміння зловживання правом, його сутності, ознак та галузевої приналежності. Спільним у цих підходах є те, що зловживати можна лише суб'єктивним правом. Незважаючи на те, що зловживання правом є самостійним видом правової поведінки і не завжди має чітко виражений характер правопорушення, однак зловживання правом завжди буде порушенням права як соціальної цінності. Така поведінка буде нівелювати регулятивну дію права, оскільки нехтуватиме метою права, знецінювати ті засади, на захист яких спрямовані правові норми. Саме така природа феномена зловживання правом демонструє його подвійний характер і зумовлює певні складнощі у процесі здійснення кваліфікації даного правового явища. Саме тому органи публічної влади повинні вчасно реагувати та запобігати можливим виявам зловживання правом, оскільки поширення такої практики завдає шкоду правам, свободам та інтересам інших учасників суспільних відносин та суперечить принципу верховенства права.

Список використаних джерел

1. Наумов А. Е. Злоупотребление правом: теоретико-правовой аспект : автореф. дисс. ... на соискание ученой степени к. ю. н. 12.00.01. Волгоград, 2001. 26 с.
2. Franciszek Longchamps de Bérier *Nadużycie prawa w świetle rzymskiego prawa prywatnego*. Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, seria humanistyczna. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. 330 s. URL: <https://www.longchamps.pl/prawo-rzymskie-o-naduzyciu-prawa> (дата звернення: 20.08.2022).
3. Wiśniewski A. *Nadużycie prawa podmiotowego jako podstawa rozciągnięcia zapisu na sąd polubowny na podmioty powiązane kapitałowo*. *Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego*. 2013. № 13. С. 9–18.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / [С. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
5. Скакун О. Ф. *Теория государства и права: Учебник*. Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с. URL: <https://lawbook.online/page/tgpua/ist/ist-16--idz-ax308--nf-156.html> (дата звернення: 22.08.2022).
6. Хміль М. М. *Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01*. Харків : Національний університет внутрішніх справ. 2005. 19 с.
7. Мілетич О. О. *Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01*. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2015. 19 с.
8. Буроменська Н. *Заборона зловживання правом у сфері публічно-правових відносин. Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 64. С. 265–280.
9. Wachoł M. *Pojęcie „nadużycia prawa” w procesie karnym*. *Prokuratura i Prawo*. 2017. № 11. S. 48–68.
10. Калюжний Р. А., Андрущенко І. Г. *Зловживання правом: сутність та шляхи протидії*. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2006. № 8. С. 16–22.
11. Вертегел Є. П., Куртїш Л. А. *Зловживання правом: теоретико-правове дослідження*. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 6. С. 20–23.
12. *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV*. Редакція від 1 серпня 2022 року, підстава 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.08.2022).
13. *Про інформацію. Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII*. Редакція від 15 червня 2022 року, підстава 1882-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 20.08.2022).
14. *Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV*. Редакція від 10 вересня 2022 року, підстава 2526-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 20.08.2022).

15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року. Редакція від 1 серпня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.08.2022).
16. Вдовичен О. Генеза розвитку категорії «зловживання правом». Віче. 2013. № 18. Вересень. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/3852/> (дата звернення: 22.08.2022).
17. Конституция Республики Болгария от 12 июля 1991 года. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/legislation/details/17201> (дата звернення: 24.08.2022).
18. Каирская декларация о правах человека в исламе. Документ А/45/421 Генеральной Ассамблеи ООН от 5 августа 1990 года. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90379> (дата звернення: 24.08.2022).

References

1. Naumov, A. Ye. (2001). *Zloupotreblenie pravom: teoretiko-pravovoy aspekt [Abuse of law: theoretical and legal aspect]*: avtoref. diss. ... na soiskanie uchenoy stepeni k. yu. n. 12.00.01. Volgograd [in Russian].
2. Franciszek Longchamps de Bérier (2004). *Nadużycie prawa w świetle rzymskiego prawa prywatnego [Abuse of law under Roman private law]*. Vroslav: Wydawnictwo Vroslavskoho universytetu. Retrieved from <https://www.longchamps.pl/prawo-rzymskie-o-naduzyciu-prawa> [in Poland].
3. Wiśniewski, A. (2013). Nadużycie prawa podmiotowego jako podstawa rozciągnięcia zapisu na sąd polubowny na podmioty powiązane kapitałowo. [Abuse of subjective law as a basis for extending the arbitration clause to capital related entities]. *Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego – Problems of Private International Law*, 13, 9-18 [in Poland].
4. *Teoriia derzhavy ta prava: navch. posib. [Theory of the state and law: teaching. manual]* (2017). Kyiv : NAVS, Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
5. Skakun, O. F. (2000). *Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik [Theory of the state and law]*. Kharkov: Konsum; Un-t vnutr. del. Retrieved from <https://lawbook.online/page/tgpua/ist/ist-16--idz-ax308--nf-156.html> [in Ukrainian].
6. Khmil, M. M. (2005). *Pryncyp neprypustymosti zlovzhyvannya pravom (teoretyko-pravovi aspekty) [Principle of inadmissibility of abuse of law (theoretical and legal aspects)]*: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kharkiv: Nacionalnyj universytet vnurishnix sprav [in Ukrainian].
7. Miletych, O. O. (2015). *Zlovzhyvannya pravom: teoretyko-prykladnyj aspekt [Abuse of law: theoretical and applied aspect]*: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv: Nacionalnyj pedagogichnyj universytet imeni M. P. Dragomanova. [in Ukrainian].
8. Buromenska, N. (2019). Zaborona zlovzhyvannya pravom u sferi publichno-pravovykh vidnosyn [Prohibition of abuse of law in the field of public legal relations.]. *Aktualni problemy polityky – Actual problems of politics*, 64, 265-280 [in Ukrainian].
9. Warchoń, M. (2017). Pojęcie «nadużycia prawa» w procesie karnym [The concept of «abuse of law» in a criminal trial]. *Prokuratura i Prawo – Prosecutor’s Office and Law*, 11, 48-68 [in Poland].
10. Kaliuzhnyi, R.A. & Andrushchenko, I.H. (2006). Zlovzhyvannya pravom: sutnist ta shliakhy protydyi [Abuse of rights: the essence and ways of countermeasures]. *Biulleten Ministerstva yustytisii Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 8, 16-22 [in Ukrainian].
11. Vertheł, Ye. P. & Kurtish, L.A. (2019). Zlovzhyvannya pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia [Abuse of law: a theoretical and legal study]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 20-23 [in Ukrainian].
12. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine]* (2003). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
13. *Pro informatsiiu. Zakon Ukrainy [About information. Law of Ukraine]* vid 2 zhovtnia 1992 roku № 2657-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
14. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lypnia 2005 roku №2747-IV [Administrative Judicial Code of Ukraine]* (2005). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
15. *Konventsiiaprozakhystpravliudyni osnovopolozhnykhsvobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]* (1997). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
16. Vdovychen, O. (2013). Heneza rozvytku katehorii «zlovzhyvannya pravom» [The genesis of the development of the «law abuse» category]. *Viche – Viche*, 18. Retrieved from <https://veche.kiev.ua/journal/3852/> [in Ukrainian].

17. *Konstitutsiya Respubliki Bolgaria ot 12 iyulya 1991 goda* [Constitution of the Republic of Bulgaria of July 12, 1991] (1991). Retrieved from <https://wipolex.wipo.int/ru/legislation/details/17201> [in Russian].
18. *Kairskaya deklaratsiya o pravakh cheloveka v islame* [Cairo Declaration on Human Rights in Islam] (1990). Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/MU90379> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.2022.

DOI:10.35774/app2022.03.029
УДК 340.45/67;89

Олексій Стратій,

кандидат юридичних наук, асистент
юридичний факультет
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

Андрій Шевчук,

доцент, кандидат юридичних наук,
юридичний факультет,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4501-0440>

ТЕХНІКА ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА: РЕАЛІЇ СУЧАСНОСТІ

Розкрито проблему трактування змісту та особливостей техніки юридичного письма в сучасних умовах. Установлено, що в загальному розумінні техніка юридичного письма відображається в юридичному письмі, яке нині розуміється як текст, підготовлений юристом, що має юридичний зміст, чи то діловий лист на пів сторінки, багатосторінковий меморандум, чи юридичний висновок, проект договору чи проект закону, процесуальний папір, призначений для подання до суду, чи інший документ. Проаналізовано техніку юридичного письма з точки зору її тлумачення як складової юридичних технологій, що виступає системою професійних юридичних правил, засобів, прийомів і методів, які використовуються для забезпечення конструктивності письмової побудови та досконалості нормативно-правових актів.

Ключові слова: юридичне письмо, письмо, юридичний документ, юридична техніка.

Stratij O., Shevchuk A.

Techniques of legal writing: contemporary realities

Article deals with studying the techniques of legal writing. It has been determined that legal writing – tool, which is used in the process of creating legal documents. Legal writing is understood as any text prepared by a lawyer that has legal content, whether it is a half-page business letter, a hundred-page memorandum or legal opinion, a draft contract or a draft law, a procedural paper intended for submission to a court, or another document. The rules of legal writing were initially produced only in practical activities. Understanding of what legal writing is was formed gradually, as legal reality became more complicated. During the evolution of legal writing rules the qualitative characteristics of techniques, methods, ways of conducting legal work, which are included in the arsenal of legal writing, have been changed. The rules of legal writing in different legal families help answering for the following questions: formation of judicial precedent, use of the law in the Romano-Germanic legal system etc.

To examine the connection between the notions of «technique» and «legal», we appeal to philosophical understanding of «technique». It has been determined that «technique» – is a complex of human actions aimed at dominating nature, the purpose of which – to give to the life of person such an appearance that would allow him/her to remove the burden of need and find the form of environment he/she needs.

It has been summed up that the function of legal writing is manifested in such a form of legal practice as law-making. As the result of improving the techniques of legal writing, the array of positive law loses its spontaneous character and becomes an expression of a certain preconceived structure subordinate to the logic of the internal structure. Juridical text – a written medium of legal information and one of the most important living forms of expressing the law. It has been generalized that the techniques of legal writing – component of legal technologies that is a system of professional legal rules, tools, techniques and methods that are used to ensure the constructiveness of the written construction and perfection of normative-legal acts.

Keywords: legal writing, writing, legal document, legal techniques.

Постановка проблеми. У період проведення соціально-економічних реформ в Україні відбувається переосмислення тих фундаментальних засад, які виступають як основа соціального устрою. З огляду на це основні зусилля законодавця мають бути спрямовані на нормативно-правове впорядкування суспільних

© Олексій Стратій, Андрій Шевчук, 2022

відносин, що складаються, і забезпечення належного правопорядку. Проведений аналіз законотворчої діяльності показав, що нормативно-правові акти, які приймає законодавець у нагальному порядку, містять безліч недоліків: мають недосконалу форму викладу, рясніють техніко-юридичними помилками. Все це ускладнює досягнення мети правової регламентації. Прагнення законодавця створити ефективну систему права, ігноруючи основні вимоги техніки юридичного письма, неспроможне дати позитивних результатів. У зв'язку з цим значення техніки юридичного письма зростає. Техніка юридичного письма як специфічний соціально-правовий феномен у системі права визначається як складне багатоструктурне, багатофункціональне, комплексне правове явище. Усе це й зумовлює необхідність подальшого дослідження цього правового феномена у законодавстві.

В сучасній юридичній лінгвістиці юридичне письмо є тим інструментарієм, що використовується під час створення юридичних документів. Правила юридичного письма в науковій думці спочатку вироблялися лише у практичній діяльності. Відтак, розуміння того, що інтегрує зміст поняття юридичне письмо, формувалося поступово, в міру ускладнення юридичної дійсності. У процесі еволюції правил юридичного письма трансформувались прийоми, методи, способи ведення юридичної роботи, які нині активно застосовують юристи в арсеналі юридичного письма.

У сучасних умовах ключове призначення юридичного письма полягає в озброєнні майбутніх юристів навичкам компетентного й висококваліфікованого виконання юридичної роботи. Сукупність прийомів, що використовуються під час створення документів, називається юридичною технікою. Вона дає можливість правознавцям наблизити теорію права до практики, збагатити практичні навички виконання юридичної роботи, визначитися з практичним ухилом у юридичній освіті.

Водночас юридична техніка – це одна з найважливіших умов та засобів виправлення й попередження можливих юридичних помилок. Звичайно, вона не пояснює, чому під час виконання однакової роботи одні посадові особи припускаються помилок, а інші, володіючи вищим рівнем професіоналізму у своїй діяльності, – ні. Тому вважаємо, що знання засадничих основ юридичної техніки дає змогу підвищити якість юридичної роботи й юридичного письма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нормування юридичного письма й техніки юридичного письма відображена в численних публікаціях сучасних дослідників, які вивчали різноманітні її аспекти. Так, Н. Артикуца дослідила мову права у її функціональних різновидах [1]. І. Биля-Сабадаш звернув увагу на питання нормотворчої техніки як інструменту забезпечення системності законодавства [2]. Ж. Дзейко вивчав юридичні конструкції як засоби законодавчої техніки [3] й виокремив особливості законодавчої техніки в Україні [4]. Водночас А. Дутко кристалізував специфіку застосування юридичних конструкцій та їх використання в законотворчій практиці України [5]. Натомість К. Костовська дослідила особливості юридичної техніки письмових актів правозастосування в діяльності ОВС [6]. В. Мамутов виклав бачення повнішого використання техніко-юридичних засобів удосконалення законодавства [7].

У напрацюваннях І. Онищук проаналізована техніка юридичного письма в нормативно-правових актах й виявлено сутність понятійно-категоріального апарату окресленої проблеми [8; 9]. І. Царьова дослідила місце техніки юридичного письма в юридичному документознавстві [10], а Л. Чулінда – шлях вдосконалення законодавства через юридиколінгвістичні особливості побудови законодавчих текстів [11]. Тоді як І. Шутак здійснив цілісне дослідження юридичної техніки [12]. Однак питання виокремлення сучасних напрямів витлумачення змісту техніки юридичного письма залишилось поза межами наукової уваги дослідників.

Мета статті полягає в аналізі тенденцій розвитку та функціонування техніки юридичного письма.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення наукової літератури показує: щоби простежити зв'язок між поняттями «техніка» і «юридичний», дослідники звертаються до філософського розуміння «техніки». Так, І. Онищук резюмує, що «техніка» – це сукупність дій людини, спрямованих на панування над природою, мета яких – надати життю людини такого вигляду, який дав би змогу їй зняти з себе тягар потреби і знайти потрібну їй форму навколишнього середовища [9].

Сам термін «юридична техніка» (від лат. *juris* – право і грец. *techne* – ремесло, майстерність, мистецтво) вказує на прикладний характер цієї галузі знань. Виконуючи службову роль щодо правової діяльності, техніко-юридичне знання не втрачає наукового характеру. Його виробляють вчені теоретики й практики на основі вивчення правової дійсності, узагальнення досвіду юристів. У техніці юридичного письма повною мірою відображена взаємодія теорії та практики, фундаментального та прикладного знання.

Техніка юридичного письма як частина теорії права займається вивченням загальних закономірностей проектування й складання (створення) юридичних документів. Однією із закономірностей

походження юридичної техніки є те, що її правила спочатку вироблялися тільки у практичній діяльності і передавалися з вуст в уста.

Розкриття поняття юридичної техніки, її сутності та компонентів – це необхідний етап пізнання закономірностей розвитку останньої. Розуміння того, що є юридичною технікою, формувалося поступово, в міру того, як ускладнювалася юридична дійсність. Існує неухильна закономірність розвитку засобів юридичної техніки, пов'язана зі збільшенням кількості її прийомів, що освоюються людством. Зокрема, було помічено, що нині регулятивні норми мають складніший характер, і правила створення охоронних норм до них підходять мало.

У науковій літературі знаходимо ознаки техніки юридичного письма, які дають змогу більш детально її охарактеризувати. Примітно, що техніка юридичного письма – це сукупність юридичних інструментів, які потрібно застосовувати у суворій послідовності, а не хаотично. Так, працюючи над законопроектом, насамперед потрібно визначитися з його понятійним апаратом, а вже потім вибудувати конструкції, визначати презумпції, застосовувати фікції тощо. Юридична техніка сприяє найбільш доцільному перетворенню інформації на правовий акт, а також дозволяє ефективно проводити юридичну роботу. За словами В. Мамутова [7], юридична техніка допомагає економити людську енергію в галузі юриспруденції, оскільки всі накопичені за історію існування людства знання мають зберігати та використовувати наступні покоління, що дозволяє здійснити юридична техніка.

Ведучи мову далі, зазначимо, що вимоги до техніки юридичного письма – це закріплені в законодавстві та розроблені в ході юридичної практики правила, що забезпечують законність та найбільшу доцільність використання юридичних документів та сприяють їх своєчасному та точному виконанню, ефективному впливу на правову ситуацію.

Вимоги до юридичного документа дають змогу розробити повноцінний юридичний документ, який не має жодних недоліків. Проте не завжди законодавець, розробляючи закони чи інші суб'єкти, певні юридичні документи, враховують усі необхідні вимоги. Це може спричинити негативні наслідки. Усунути негативну тенденцію наростання кількості юридичних актів, які не відповідають вимогам, виробленим юридичною практикою, можна лише навчивши юристів складати ці документи правильно.

Різні вчені називають різну кількість вимог щодо окремих видів юридичних документів, дотримання яких відображає сутність техніки юридичного письма. До вимог, що висуваються до юридичних документів, належать:

- 1) достовірність;
- 2) своєчасність та оперативність його створення;
- 3) доступність;
- 4) повнота;
- 5) точність;
- 6) грамотність;
- 7) авторитетність;
- 8) автентичність;
- 9) обов'язковість;
- 10) обґрунтованість;
- 11) інші вимоги, які у єдності змісту та форми безпосередньо характеризують одиничний документ.

Оскільки сьогодні немає єдиного нормативного правового акта, положення якого встановлювали б вимоги до всіх юридичних документів, у процесі створення юридичних документів враховуються положення щодо їх різновидів, тому техніка юридичного письма інтегрує різні параметри.

Звісно, техніка юридичного письма має переважно прикладний, інструментальний характер. Будучи науково-прикладною, інструментальною галуззю знання, вона використовує досягнення не лише правознавства, а й інших наук (логіки, документознавства, лінгвістики тощо) і, звичайно, велику кількість своїх власних, вироблених практикою прийомів та засобів, за допомогою яких досягається мета правового регулювання [2].

Ведучи мову далі, зазначимо, що техніка юридичного письма – це сукупність прийомів, засобів та способів, що використовуються для створення, опублікування, обліку та систематизації документів, що мають правовий характер. Названа сукупність правил забезпечує найчіткіший, логічно і структурно правильний виклад змісту юридичних документів. Залежно від характеру документа можна назвати такі види юридичної техніки:

- 1) нормотворча техніка (законодавча);

- 2) інтерпретаційна (техніка створення актів тлумачення);
- 3) правозастосовна техніка;
- 4) техніка створення правореалізаційних документів;
- 5) техніка систематизації правових актів;
- 6) техніка оприлюднення юридичних документів.

Норми права, що регулюють суспільні відносини, закріплені у різних формах права, ключову роль серед яких відіграють нормативні правові акти [13]. Найбільш значущі питання життя закріплені і вирішуються в законах. Законодавство регулює майже всі сфери життєдіяльності суспільства. Воно відображає реальні зв'язки та відносини, які визначають систему законодавства. Тому дуже важливо у процесі створення нормативних актів дотримуватись техніки юридичного письма.

Як слушно зазначає І. Онищук [8] функція техніки юридичного письма виявляється в такому вигляді юридичної практики, як правотворчість. У результаті вдосконалення техніки юридичного письма, зазначає К. Костовська [6], масив позитивного права втрачає стихійний характер і виражає певну задалегідь осмислену структуру, підпорядковану логіці внутрішньої будови.

У межах дослідження погоджуємось з висновками І. Онищука, що зміст поняття техніка юридичного письма відображається в таких тезах:

- професійна техніка;
- система методів і засобів, професійних правил і процедур техніки юридичного письма використовуються для забезпечення письмової побудови та конструктивності нормативно-правових актів;
- використовується для здійснення юридичної діяльності, яка вимагає письмового, документального оформлення;
- охоплює як публічну, так і приватноправову сфери;
- становить основу формування змісту нормативно-правових актів та оформлення інших юридичних документів;
- забезпечує досконалість права за формою і змістом [9].

Висновки. Техніка юридичного письма – найважливіший чинник внутрішнього розвитку правових актів та набуття ними офіційно визнаних властивостей. Її значення не можна применшувати, а навпаки – воно зростає в умовах швидкої правотворчості та правозастосування, розвитку українського законодавства.

З огляду на це видається можливим виокремити основні напрями комплексного застосування техніки юридичного письма. По-перше, систематичний та планомірний вплив на законодавчу діяльність, коли з її допомогою вдається ретельно та юридично коректно формувати новий законодавчий акт з дотриманням правил юридичної техніки, не допускати, а навпаки, виправляти законодавчі помилки. По-друге, техніка юридичного письма впливає на правозастосовну діяльність, сприяє правильному розумінню сенсу закону та змісту правових норм. По-третє, техніка юридичного письма постає як засіб міжнародного обміну правовою інформацією і як навчання основам правотворчості і правозастосування. По-четверте, техніка юридичного письма – це найважливіша умова та засіб попередження та виправлення помилок. По-п'яте, техніка юридичного письма сприяє оволодінню основами правових знань, з її допомогою фахівець закладає фундамент своєї професійної майстерності.

Отже, в сучасних умовах техніка юридичного письма – складова юридичних технологій, що є системою професійних юридичних правил, засобів, прийомів і методів, які використовуються для забезпечення конструктивності письмової побудови та досконалості нормативно-правових актів. Залежно від характеру документа є різні види юридичної техніки: нормотворча техніка (законодавча); інтерпретаційна (техніка створення актів тлумачення); правозастосовна техніка; техніка створення правореалізаційних документів; техніка систематизації правових актів; техніка оприлюднення юридичних документів.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вбачаємо у глибокому дослідженні особливостей розвитку техніки юридичного письма майбутніх юристів у ЗВО України.

Список використаних джерел

1. Артикуца Н. В. Мова права у її функціональних різновидах. Сьогодення українського мовного середовища. 2008. № 5. С. 23–32.
2. Биля-Сабадаш І. О. Нормотворча техніка як інструмент забезпечення системності законодавства. Форум права. 2010. № 1. С. 24–33.
3. Дзейко Ж. О. Юридичні конструкції як засоби законодавчої техніки : поняття, значення та вимоги до їх створення. Українське право. 2007. № 1. С. 17–29.

4. Дзейко Ж.О. Законодавча техніка в Україні (теоретико-історичне дослідження) : дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук. : спец. 12.00.01. Київ, Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка, 2011. 539 с.
5. Дутко А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 176 с.
6. Костовська К. М. Особливості юридичної техніки письмових актів правозастосування в діяльності ОВС. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2012. № 4. С. 25–31.
7. Мамутов В. Повніше використовувати техніко-юридичні засоби удосконалення законодавства. Право України. 2008. № 2. С. 3–8.
8. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. 2-ге вид., стер. Харків : Право, 2019. 226 с.
9. Онищук І. Техніка юридичного письма: понятійно-категоріальний апарат. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3 (74). С. 87–94.
10. Царьова І. В. Юридичне документознавство : навчальний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 172 с.
11. Чулінда Л. І. Шлях вдосконалення законодавства через юридиколінгвістичні особливості побудови законодавчих текстів. Українське право. 1999. № 2. С. 101–104.
12. Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.
13. Felsenburg M. E., Graham L. P. Beginning Legal Writers in Their Own Words: Why the First Weeks of Legal Writing Are So Tough and What We Can Do About It. *The Journal of the Legal Writing Institute*. 2010. Vol. 16. P. 223–311.

References

1. Artykutsa, N. V. (2008). *Mova prava u ii funktsionalnykh riznovydakh* [The language of law in its functional varieties]. *Sohodennia ukraïnskoho movnoho seredovyshcha – Today's Ukrainian language environment*, 5, 23–32 [in Ukrainian].
2. Bylia-Sabadash, I. O. (2010). Normotvorcha tekhnika yak instrument zabezpechennia systemnosti zakonodavstva [Normative technique as a tool for ensuring the system of legislation]. *Forum prava – Law forum*, 1, 24–33 [in Ukrainian].
3. Dzeiko, Zh. O. (2007). Yurydychni konstruksii yak zasoby zakonodavchoi tekhniki: poniattia, znachennia ta vymohy do ikh stvorennia [Legal constructions as means of legislative technique: concept, meaning and requirements for their creation]. *Ukrainske pravo – Ukrainian law*, 1, 17–29 [in Ukrainian].
4. Dzeiko, Zh. O. (2011). *Zakonodavcha tekhnika v Ukraini (teoretyko-istorychne doslidzhennia)* [Legislative technique in Ukraine (theoretical and historical research)]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora yuryd. nauk.: spets. 12.00.01. Kyiv, Kyivskiy nats. un-t im T.Shevchenka [in Ukrainian].
5. Dutko, A. O. (2013). *Yurydychni konstruksii ta yikh vykorystannia v zakonotvorchii praktytsi Ukrainy* [Legal constructions and their use in law-making practice of Ukraine]: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
6. Kostovska, K. M. (2012). Osoblyvosti yurydychnoi tekhniki pysmovykh aktiv pravozastosuvannia v diialnosti OVS [Peculiarities of the legal technique of written acts of law enforcement in the activities of the OVS]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs]. *Seriia yurydychna*, 4, 25–31 [in Ukrainian].
7. Mamutov, V. (2008). Povnishe vykorystovuvaty tekhniko-yurydychni zasoby udoskonalennia zakonodavstva [More fully use technical and legal means of improving legislation]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2, 3–8 [in Ukrainian].
8. Onyshchuk, I. I. (2019). *Tekhnika yurydychnoho pysma v normatyvno-pravovykh aktakh* [Technique of legal writing in normative legal acts]: monohrafiia. 2-he vyd., ster. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Onyshchuk, I. (2013). Tekhnika yurydychnoho pysma: poniatiino-katehorialnyi aparat [Technique of legal writing: conceptual and categorical apparatus]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (74), 87–94 [in Ukrainian].
10. Tsarova, I. V. (2017). *Yurydychne dokumentoznavstvo* [Legal documentation]: navchalnyi posibnyk. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

11. Chulinda, L. I. (1999). Shliakh vdoskonalennia zakonodavstva cherez yurydykolinhvistychni osoblyvosti pobudovy zakonodavchych tekstiv [The way to improve legislation through juridico-linguistic features of the construction of legislative texts]. *Ukrainske pravo – Ukrainian Law*, 2, 101–104 [in Ukrainian].
12. Shutak, I. D. (2015). *Yurydychna tekhnika [Legal technique]: kurs leksii*. Ivano-Frankivsk : Laboratoriia akademichnykh doslidzhen pravovoho rehuliuвання ta yurydychnoi tekhniki. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian].
13. Felsenburg, M. E., Graham, L. P. (2010). Beginning Legal Writers in Their Own Words: Why the First Weeks of Legal Writing Are So Tough and What We Can Do About It. *The Journal of the Legal Writing Institute*, 16, 223–311 [in English].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Andriy Hrubinko,

*Doctor of Historical Sciences, Professor of
Department of Theory and History of State and
Law, West Ukrainian National University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4856-5831>*

FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE BRITISH MONARCHY IN THE ERA OF QUEEN ELIZABETH II

The article presents the results of the study of the role of Queen Elizabeth II in the history of state and legal development of Great Britain during her reign from 1953 to 2022. Its state-building achievements, peculiarities of the style of royal rule, relations with society and the results of international activities are analyzed. The prospects of the reign of her successor King Charles III are outlined. The conclusion summarizes the position of Queen Elizabeth II on the Russian aggression against Ukraine.

In conclusion, it is stated that the period of Charles III's reign will be a transitional stage in the history of the British monarchy from the unique and inimitable period of Elizabeth II, who initiated the process of its renewal, to the reign of her grandson William, today the Prince of Wales. It will be not only about the person of the monarch, but also about qualitative changes in the modernization of the institution of the Crown, which are dictated by time. The main principle of transformation Charles III has already outlined - devotion to the key principles of royal rule, among which will certainly remain closeness to the people, increasing openness and social responsibility, the advocate of which for decades has been the king himself as a well-known philanthropist and patron. The evolution of the British political system may provide new opportunities for the monarchy. Considering the modernization of the country's electoral law, which is heading towards replacing the traditional but outdated majoritarian system with a proportional one and diversifying the party-political spectrum, the monarch may well play the role of an independent mediator in inter-party negotiations on the formation of the next parliamentary majority.

It is extremely important for Ukraine in the current conditions of confrontation with Russian imperial aggression that Charles has a clear and active civic and political position. Charles as a highly educated individual, a certified art critic and historian has long been familiar with the basics of Ukrainian culture and state-building tradition. Since the beginning of Russian aggression in 2014, Charles, unlike Queen Elizabeth, has been unequivocally critical of Moscow's actions, and once in a private conversation even compared Putin's policy to Hitler's. In March 2022, Charles openly condemned Russia's invasion of Ukraine and said that it was a war against democracy and freedom, which his late mother never allowed herself to do on principled grounds. After ascending the throne, we expect King Charles III to show more public restraint on the situation in Ukraine. However, his personal human and political positions will remain unchanged, as well as the active support of Ukraine by the people of Great Britain, the development of interstate allied relations, the tone of which was set by Elizabeth II.

Keywords: Great Britain, Queen, British monarchy, Elizabeth II, Charles III, Ukraine.

Грубінко А.

Особливості розвитку Британської монархії в епоху королеви Елізабет II

У статті представлено результати дослідження ролі королеви Елізабет II в історії державно-правового розвитку Великої Британії у період її правління з 1953 по 2022 роки. Проаналізовано її державотворчі здобутки, особливості стилю монаршого правління, взаємини з суспільством та результати міжнародної діяльності. Окреслено перспективи правління її наступника короля Чарльза III. У висновку узагальнено позицію королеви Елізабет II щодо російської агресії Україні.

У підсумку зазначено, що період правління Чарльза III стане перехідним етапом в історії британської монархії від унікального та неповторного періоду Елізабет II, яка започаткувала процес її оновлення, до правління її внука Вільяма, сьогодні принца Уельського. Ітиметься не лише про персону монарха, а про якісні зміни в модернізації інституту Корони, які диктує час. Головний принцип трансформацій Чарльз III уже окреслив – відданість ключовим принципам монаршого правління, серед яких безумовно залишиться близькість до народу, все більша відкритість і соціальна відповідальність, поборником якої десятиліттями є сам король як відомий благодійник і меценат. Нові можливості для монархії може надати еволюція політичної системи Великої Британії. Зважаючи на модернізацію виборчого права країни, яке прямує до заміни традиційної, але застарілої

мажоритарної системи на пропорційну та урізноманітнення партійно-політичного спектра, монарх цілком може відігравати роль незалежного посередника у міжпартійних переговорах щодо формування наступної парламентської більшості.

Для України в сучасних умовах протистояння російській імперській агресії надзвичайно важливо те, що для Чарльза характерна чітка та активна громадянська і політична позиція. Чарльз як високоосвічена людина, дипломований мистецтвознавець та історик давно обізнаний з основами української культури і державотворчої традиції. З початком російської агресії 2014 року Чарльз, на відміну від королеви Елізабет, недвозначно критично висловлювався щодо дій Москви, а одного разу в приватній розмові навіть порівняв політику Путіна з політикою Гітлера. У березні 2022 року Чарльз відверто засудив вторгнення Росії в Україну й сказав, що це війна проти демократії і свободи, чого так і не дозволила собі з принципових мотивів його покійна мати. Після сходження на трон очікуємо від короля Чарльза III більшої публічної стриманості щодо ситуації в Україні. Однак його особисті людські та політичні позиції безмовно залишаться незмінними, як і активна підтримка України народом Великої Британії, розвиток міждержавних союзницьких відносин, тон якій задала Елізабет II.

Ключові слова: Велика Британія, королева, британська монархія, Елізабет II, Чарльз III, Україна.

Statement of the problem. With the passing of a man, the years of life pass, with the passing of a monarch, an era passes. This is indeed true in the case of the Queen of Great Britain Elizabeth II (Slavic version of the name - Elizaveta), who passed away on September 8, 2022 in the royal Balmoral Castle in Scotland. A dignified rule was crowned with a dignified departure. Two days before her death, the queen, exhausted by illness and old age, no longer able to come to London, where she usually received prime ministers in Westminster, found the strength with a smile on her face to perform her historically final act of statesmanship - to witness the transfer of the post of head of government from Boris Johnson to Liz Truss. At the end of the funeral and commemoration days, which enveloped the United Kingdom for three weeks and received a wide echo throughout the world, we will try to highlight the significant political and legal processes of the era of this monarch from the projection of historical transformations of the depth of the past seven decades of her reign, to assess the role of Her Majesty's person in the modern history of Great Britain, Europe and the world, Ukrainian-British relations, which is the purpose of this study.

The state of research of the problem. Ukrainian British Studies is becoming more and more developed. At the same time, historical biography and analysis of the contribution of individual figures in the history of Great Britain to its state and legal development still remain insufficient. The figure of Queen Elizabeth II has practically not found coverage as a separate subject of research among the group of Ukrainian researchers. Therefore, it is necessary to highlight first of all the publications of leading domestic British scholars N. Yakovenko [1], E. Brailian [2], V. Kruszynski [3], A. Hrubinko [4], O. Pavliuk [5]. Among foreign publications we should mention the works of Sally Bedell Smith [6], J. Black [7], J. Bond [8], S. Bradford [9], A. May [10], A. Gromyko [11].

Presentation of the main research material. The reign of Queen Elizabeth II (full name at birth – Elizabeth Alexandra Mary Windsor) formally began back in 1953, when she was 27 years old. At birth, it would seem that the princess had no chance to occupy the highest position in the country and the most powerful world empire at that time, because she was fifth in the line of succession. The early start of the reign of the young princess was the result of the untimely death from lung cancer of her father King George VI, who in turn became the monarch thanks to the abdication of the eldest brother King Edward VIII (who had been king for 11 months), the death of the second brother and the rejection of claims to the throne of the third. Such a favor of fate to Elizabeth, who at that time had already managed to create a family with a representative of the royal houses of Europe, Prince of Greece and Denmark Philip Mountbatten, for the British society meant an additional impetus for the post-war recovery, while throwing the young ruler into the maelstrom of complex processes of transformation of the British monarchy and the remnants of the world empire in the new international conditions [5].

The growth of the Cold War-era bloc confrontation and the subsequent steady process of the disintegration of the British Empire became key challenges to the functioning of the British monarchy for several decades. The main internal factor of the existence of the monarchy was the necessity of its timely and adequate response to the dynamic processes of socio-cultural changes of the post-war society, which required a new quality of communication with the subjects. The largest, richest and most powerful monarchy in the world needed institutional and functional modernization, primarily in the direction of humanization and socialization (approaching the interests and urgent problems of the common people), finding a balance between loyalty to traditions and the perception of new realities, primarily in ethnic, gender and religious dimensions, the conformity of the formation open information society, which developed rapidly. The queen was persistently and effectively looking for ways to carry out such

modernization. Elizabeth II, by personal example, showed the possibilities of combining royal traditions and innovative forms of activity of Her Majesty's court and the royal family, and so that the British and the whole world still, even after the death of the beloved queen, are enthusiastically watching the «multi-episode series» about the life and passions of the British royal court.

Britain in the 40s and 50s of the 20th century experienced very difficult pages in its history. The heroic struggle of British troops on various fronts, active participation in the anti-Hitler coalition, influence on the international arena provided the country with leading positions in the cohort of victorious states. However, the victory came at a heavy price - the inevitable post-war economic decline and, most importantly, the loss of the empire, which was the result of the objective processes of the strengthening of the international anti-colonial movement and the formation of a system of bipolar confrontation, painfully hit the pride of the British. In these conditions, the stoicism of the royal family, which refused to leave its native country under the threat of its occupation and under the conditions of bombing by the Nazi Luftwaffe, the replacement of the monarch by the young and vibrant Elizabeth as a symbol of renewal and hope played a significant role in preserving the internal socio-political consensus and Britain's high place in world politics.

The withdrawal of its «pearl» India from the British Empire in 1947 led to a reformatting of relations with the still dependent or semi-dependent territories in the form of the Commonwealth of Nations.

The withdrawal of its «pearl» India from the British Empire in 1947 led to a reformatting of relations with the still dependent or semi-dependent territories in the form of the Commonwealth of Nations. Already during the reign of Elizabeth II in the 1960s and 1970s, decolonization accelerated Africa and the Caribbean. More than two dozen countries became independent states from Great Britain, and what is fundamentally important for evaluating the policy of the British Monarchy - almost all of them peacefully. In the end, the last great British colony of Hong Kong was handed over to China in 1997 based on the agreements reached. At the same time, the format of the Commonwealth of Nations, which includes an essentially loose coalition of more than 50 partner countries friendly to Great Britain, united primarily by trade and economic interests and formal recognition of the political leadership of the British monarch, has become a generally successful formula for maintaining British influence in various parts of the world. At the same time, maintaining various levels of ties, including formal recognition of the jurisdiction of the British Crown on its territory, which is still practiced by several countries of the world (primarily Australia, Canada, New Zealand), happened not least thanks to the efforts and authority of Queen Elizabeth II personally. Thanks to an extremely high intelligence and a broad outlook, hard work and perseverance, which became the key to unparalleled activity on the international arena, the queen made a significant contribution to maintaining the influence of Great Britain on world political processes, despite the seemingly inevitable decline of the country's authority as a post-empire, which was declining to the level of a state middle level

Already the unprecedentedly innovative nature of Elizabeth II's policy in this area can be considered quite sufficient to define the period of her reign as historical for Britain. took place not least thanks to the efforts and authority of Queen Elizabeth II personally. Thanks to an extremely high intelligence and a broad outlook, hard work and perseverance, which became the key to unparalleled activity on the international arena, the queen made a significant contribution to maintaining the influence of Great Britain on world political processes, despite the seemingly inevitable decline of the country's authority as a post-empire, which was declining to the level of a state middle level Already the unprecedentedly innovative nature of Elizabeth II's policy in this area can be considered quite sufficient to define the period of her reign as historical for Britain. took place not least thanks to the efforts and authority of Queen Elizabeth II personally. Thanks to an extremely high intelligence and a broad outlook, hard work and perseverance, which became the key to unparalleled activity on the international arena, the queen made a significant contribution to maintaining the influence of Great Britain on world political processes, despite the seemingly inevitable decline of the country's authority as a post-empire, which was declining to the level of a state middle level Already the unprecedentedly innovative nature of Elizabeth II's policy in this area can be considered quite sufficient to define the period of her reign as historical for Britain. The queen made a significant contribution to maintaining the influence of Great Britain on world political processes, despite the seemingly inevitable decline of the country's authority as a post-empire, which was sliding to the level of a middle-level state. Already the unprecedentedly innovative nature of Elizabeth II's policy in this area can be considered quite sufficient to define the period of her reign as historical for Britain. the queen made a significant contribution to maintaining the influence of Great Britain on world political processes, despite the seemingly inevitable decline of the country's authority as a post-empire, which was sliding to the level of a middle-level state. Already the unprecedentedly innovative nature of Elizabeth II's policy in this area can be considered to define the period of her reign as historical for Britain.

70 years of the royal history of Lilibet (as she was unofficially affectionately called in the royal family from childhood, and then Elizabeth in the people) can be fully characterized by the word «first». Her coronation ceremony in Westminster Abbey was unprecedentedly open – at the request of the monarch himself, it was broadcast for the first time on television, which played a significant role in the communications of the new British monarchy. As the queen herself noted, «people have to see me to believe me» [12].

It is no coincidence that her coronation dress was ordered by the heir to the throne herself was embroidered with floral emblems of the countries of the Commonwealth of Nations. Elizabeth II became the first monarch in history who, since the beginning of her reign, has spent a unique amount of time in foreign visits – more than 320, which covered more than 130 countries of the world. Unfortunately, Ukraine was not among them. Already in her first unique six-month tour of Commonwealth states and colonies in 1953-1954, the Queen set the first records - she became the first monarch to visit Australia and New Zealand. In 1961, at the invitation of local authorities, she visited Turkey for the first time, and later, also for the first time, visited India and Pakistan.

Elizabeth II visited most European countries, in particular, she became the first British monarch to visit Ireland (2011). Among the most odious visits with a pronounced political overtones, the historically first visits of the British crown to Yugoslavia (1972, the first communist country visited by the British monarch), China (1986), and Russia (1994) stand out. In 1980, she, head of the Protestant Church of England, made the first official visit of a British monarch to the Vatican to meet with Pope John Paul II [13].

Meanwhile, objective historical processes also showed the limits of the monarchy's influence in the foreign policy of the United Kingdom. The unfolding of the global confrontation of the Cold War period, the anti-colonial movement, the strengthening of regional integration processes, the replacement of the bipolar world system with a multipolar one, the crisis of European integration and the escalation of confrontation along the China-West and Russia-West lines to the level of the «Second Cold War» with the prospect of an open global military of the conflict, the processes of international politics, in which, however, Great Britain occupies unique positions, became not subject to the will of the monarch. The Queen was forced for the first time in the country's history to bless the 40-year «epic of Great Britain's stay in the European Community, including recognizing the results of the Brexit referendum, the consequences of which for both sides are still ambiguously assessed.

No less challenges, achievements and miscalculations awaited the queen and her kingdom at the national level. The main internal challenge for Elizabeth II was the conformity of the institution of the monarchy with modern trends in social and political life. First of all, we are talking about the further process of steady reduction of its jurisdiction in favor of classic republican authorities (parliament and government), which has been going on since the period of the English revolution of the 17th century. And here the queen again managed to get out of the situation with honor for herself and the royal court, unlike most European monarchs, whose functions remained mostly purely symbolic and ceremonial. The Commander-in-Chief of the Armed Forces, the head of the Church of England, the appointment of heads of government, the signing of parliamentary laws, the dissolution and convocation of parliament, the declaration of war and the conclusion of peace, weekly meetings with the prime minister to discuss current issues in the life of society, the state and the international community, giving working audiences to other ministers (at their request) and officials of member states of the Commonwealth of Nations, regular processing of reports on the work of ministries and diplomatic missions, pardoning convicts, granting titles of nobility, state awards and honors – this is an incomplete list of the preserved functions of the British monarch, which are mostly formal, but under certain conditions, they can give him a sufficiently significant influence on the country's politics. This is especially true in periods of parliamentary instability, when, for example, it is not possible to form a stable single-party or coalition government, or to elect the leader of the ruling party, which allows the monarch to more independently choose a new head of government from the proposed candidates. In the latter case, this was the case during the absence of a clear order of election for the leader of the Conservative Party when choosing between the contenders Richard Butler and Harold Macmillan (1957), the same Butler and Alec Douglas-Hume (1965). As the Prime Minister Margaret Thatcher, who had a difficult relationship with the Queen, recalled at one time, «I prepared for meetings with her more seriously than for meetings of the Parliament», because the Queen was familiar with most issues and approached their discussion in an extremely professional and responsibly [13].

It was on the example of Thatcher's rule that the queen clearly showed how her authority, contrary to the position of the head of government, could influence state policy. It is, in particular, about the introduction of sanctions against the apartheid regime in the Republic of South Africa. The insistence of Elizabeth II, who directly condemned the violation of human rights in this country, forced the Thatcher government, which was ready to sacrifice principles for trade preferences, to introduce sanctions against the authorities in Pretoria.

Regarding the influence on the work of the Parliament from the last years of the Queen's reign, the most famous fact is the approval of the prorogation (suspension) of its work for up to six weeks in August 2019 at the request of Prime Minister Boris Johnson, who thus sought to speed up the Brexit process. Among the most significant cases of blocking of laws adopted by the parliament, we note the blocking of the draft law on military actions in Iraq in 1999, which was supposed to give all the powers to direct the military actions of the parliament [14].

Among the piquant details of the manifestation of Elizabeth II's political influence on legislative activity is the active use of the "queen's consent" procedure, which allows the monarch to influence the text of laws before they are considered by parliament.

As it turned out, with the help of this procedure, Elizabeth II in her time influenced more than a hundred laws in order to guarantee her inviolability as a private person (in addition to the immunities she has as a monarch) and her property. For example, the police are not allowed to enter the grounds of Balmoral Castle without the monarch's permission to investigate alleged crimes. No other private landowner has such a right.

Elizabeth II became an absolute record holder in the political history of the country – the longest reign of a monarch in the entire history of Great Britain, 8 appointed prime ministers. Since October 2016, after the death of Thailand's King Bhumibol Adulyadej, she has been the world's longest-reigning monarch. In June 2022, Elizabeth II was recognized as the second longest-reigning monarch in world history [3].

The Queen has managed to maintain objectivity and impartiality in dealing with all the leading British political parties. She honed the skill of remaining as impartial as possible and staying above the usual routine of socio-political debates for a parliamentary democracy and a pluralistic society, not to publicly express her position where it was inappropriate, because the monarch traditionally represents the entire nation and the state. Therefore, the queen's political views on a number of issues often remained unclear to the public. The courtiers repeatedly testified that Elizabeth was characterized by an iron will and self-discipline, scrupulousness in the study of state affairs and the organization of the life of the royal court, restraint in emotions. The long reign of the queen repeatedly required her to take a decisive position and at the same time diplomatic skill. This happened during the long armed conflict in Northern Ireland, devolution (increasing the powers of the parliaments of Scotland and Wales), the referendum on Scottish independence in 2014, which almost led to the disintegration of the kingdom (Elizabeth II, as ex-prime minister David Cameron said, was against him), and in the end no less dramatic Brexit events [14].

The reign of Elizabeth II proved that even in the conditions of a limited monarchy, the preservation of real state functions of the royal person often directly depends on her authority in society and political circles. In the maelstrom of political vicissitudes, the Queen seemed to remain an "unbreakable fortress" of stability for the British, and not only for them. She was able to overcome the human pride of the irreconcilability of the conflicting parties and look at the situation from the position of wise maternal care. This policy, in particular, greatly contributed to strengthening the authority of the British Monarchy in the countries of the Commonwealth of Nations - former colonies and dominions. As a demonstrative example, we note the speech of Elizabeth II during her visit to Canada in the Quebec National Assembly in 1964. Ignoring the national-linguistic contradictions of the country's English-speaking and French-speaking population, the queen acted as a peacemaker for "two complementary cultures", noting that she was happy to have a country in the Commonwealth where French can be officially spoken.

Positive results for the British Crown regarding the preservation of the monarchical form of government in Australia (1999), the Caribbean states of Tuvalu (2008) and St. Vincent and the Grenadines (2009) are universally acknowledged to have been made possible primarily due to respect for the personality of Elizabeth II. At the same time, during her reign, 17 former colonies and dependent territories of the British Empire renounced the monarchy.

The main principle of its activity is closeness to the people, and not showy. In the course of frequent foreign visits, the queen preferred meetings with ordinary citizens and public representatives of a certain country to visiting important places.

Her first royal outing with ordinary members of the public came during a tour of Australia and New Zealand in 1970, which started a new royal tradition of interacting with subjects. Elizabeth was the patron of more than 600 societies and charitable organizations. The queen's personal responses to some of the letters from people from different parts of the world, which were received by the hundreds every day at the address of Buckingham Palace, have become overgrown with legends, although most of them were true reality [6]. We also have several testimonies of the Queen's response to the appeal, greeting cards with Christmas holidays in response to them from citizens of Ukraine. The combination of the Victorian style of work organization and behavior of the monarch with various manifestations of public openness enabled the queen to win the minds and hearts of the masses in Britain

and far beyond its borders. According to a poll conducted by the Sunday Times on the eve of the Queen's golden jubilee in 2002, public trust in the monarch was 80%, and in 2012 (Diamond Jubilee) – a record 90%. First of all, it was about trust in the person of the queen – the «national grandmother», as she was affectionately called in the last decades of the reign, and only then in the institution of the monarch as such. «The Queen is needed for the prosperity of the country» – this is the most popular answer received when asked about the role of Elizabeth II. And this despite the age and train of problems in the royal family. In 2021, according to polls by the Gallup agency, Elizabeth II, at the age of 95, ranked third in the ranking of the most popular women in the world [12].

Paradoxically, it is the private life of the royal family, which is traditionally largely subordinated to state interests, especially when it comes to the successors to the throne, that has become the biggest threat to the stability of Elizabeth II's reign. The Queen's eldest son and Crown Prince Charles, her youngest son Prince Andrew, Charles' youngest son Prince Harry and his wife Meghan became the main disturbers of public sentiment. The real challenge to the authority of the queen was the extreme popular popularity of Lady Diana Spencer, or the Princess of Wales, the wife of Crown Prince Charles. The scandalous history of this marriage and its termination, which lasted in the 1980s and 1990s and troubled neither the royal family nor society for several years after the tragic death of Lady Dee in a plane crash in Paris in May 1997, became a real catalyst for stability and wisdom of Elizabeth II at the same time as mother and head of state [15]. At the same time, it was the betrayal by the future King Charles of his wife and the mother of the two crown princes William and Harry with his longtime passion, and later his wife Camilla Parker, who in 2022, after the coronation of her husband, assumed the position of queen consort, became the detonator of the family scandal that led before divorcing Diana. The main public indignation was caused not so much by Charles' betrayal as by the efforts of the royal family, apparently at the initiative of the queen, to shift the responsibility for the breakup of the marriage to Diana herself, who during the divorce process was already living in a de facto civil marriage with the billionaire Dodi Alfayed, who died together with her in the mentioned car accident. The confrontation with Diana in absentia in an effort to protect the reputation of the crown prince and the belated reaction of Elizabeth II personally to this tragic event became one of the main miscalculations of Her Majesty in domestic politics throughout the history of the long reign, because society was not without reason inclined to blame the persecution of Diana on the queen herself. Over a period of time, passions receded into the past, and the authority of the monarch was restored. The power of tradition won. However, Elizabeth II almost became a victim of her own policy of public openness of the monarch and his family to the people.

After his second marriage, Prince Charles largely restored his reputation as a family man. The growing popularity of his eldest son, Prince William, who, due to his youth and unsullied reputation, was seen by a large part of the public as a much better candidate for the throne, played not the least role in calming the society.

Family scandals continued to accompany the queen until her death, and the tangle of unresolved family disputes and conflicts continues to this day. Despite the threat of image losses, the political talent of the queen was manifested in the fact that the scandals in the royal family, despite the risks to the reputation of the queen herself, in the end produced quite a positive advertising effect. It is about unprecedented openness to the public, which was introduced by Elizabeth II. It all started with her public inauguration upon accession to the throne. The already traditional, hitherto unknown, overactive participation of the queen and the closest members of her family in public events of various levels, social outings, extensive charitable activities, regular presentation of photos and videos from the life of the queen and her family in the media, communication with the press of Elizabeth II herself became an integral part of royal life [13]. Even the case of outsiders entering the queen's bedroom, which happened on July 9, 1982, was «correctly» presented in the media as an element of the piquant openness of the queen's personal life. Therefore, it can be said without exaggeration that the popularity of Elizabeth II was the result not only of her authority as a person, but also of an unrivaled political game and effective PR work with the mass media. The royal family appeared before the strict British public as both a state elite and representatives of the people, not devoid of their own shortcomings and weaknesses. This was often outrageous, but usually liked by the masses and raised the popularity of the British royal family in the world to unprecedented heights. And this made it possible not only to raise the popularity of the monarchy and the queen herself, but also to get a considerable financial profit, especially against the background of regular accusations by supporters of republicanism (the movement for the abolition of the monarchy) of excessive spending from the budget for the maintenance of the royal family.

The change of the monarch, like the change of every ruler, always carries a certain threat to the stability of the government system. In the case of the British monarchy, it is primarily about possible image losses. Charles III's accession to the monarchical power has become an accomplished fact, but it is currently widely perceived by the public as ambiguous. A large part of her cannot forget Charles's divorce from Diana. Some chastise him for not abdicating in favor of his young eldest son, Prince William. The rest of the critics reproach him for such character

traits as indecisiveness and an overly philosophical nature. At the same time, political scientists and constitutional lawyers blame the new monarch for his tendency to violate the unwritten rule of the British monarchy – non-interference in political processes. In 2015, a scandal erupted over data published in the media about the pressure of then-Crown Prince Charles on Prime Minister Tony Blair (1997-2017) in order to make the «correct» decisions in his opinion. It is primarily about Charles's claims regarding the government's environmental policy, a supporter of which he has long been famous [14]. One thing is clear – it will not be easy for the successor of Elizabeth II, because his activities will somehow be compared with the achievements of the reign of this famous queen.

Will Charles have enough authority and determination to preserve the remnants of the external influence of the British Crown in the form of the Commonwealth of Nations? Will it be possible to maintain the internal consensus as effectively as the predecessors-mothers? Will it be possible to effectively use and possibly multiply the remnants of the monarch's political influence on state life? In the end, will the king be able to put things in order in the royal family, relieve the tension in relations with his younger brother Andrew, and return Harry and Meghan to the royal family bosom? Time will tell all this. After all, given the current economic situation in the country, for the British, with the onset of winter, the sums in payments for energy carriers will probably become more urgent than news about the life of the king and his family [15].

Conclusions. The period of the reign of Charles III will be a transitional, reforming stage in the history of the British monarchy from the unique and unique period of Elizabeth II, who started the process of its renewal, to the reign of her grandson William, today the Prince of Wales. It will not only be about the person of the monarch, but also about qualitative changes in the modernization of the Crown institution, which are dictated by time. Charles III has already outlined the main principle of the transformations - devotion to the key principles of monarchical rule, among which will definitely remain closeness to the people, greater openness and social responsibility, which the king himself has been a champion of for decades as a well-known benefactor and patron. He has long been famous for his views on “cheapening” the monarchy, expanding the monarch's religious communication beyond the jurisdiction of the Church of England (in particular, allowing the heirs to the throne to marry Catholics), deepening gender equality (adopting an amendment to allow the monarch's first-born child to hold the throne regardless of gender), which now will have a good opportunity to implement. The evolution of the political system of Great Britain can provide new opportunities for the monarchy. Taking into account the modernization of the country's electoral law, which is moving towards the replacement of the traditional but outdated majoritarian system with a proportional one and the diversification of the party-political spectrum, the monarch may well play the role of an independent mediator in inter-party negotiations regarding the formation of the next parliamentary majority.

First of all, it is important that Charles has a clear and active civic and political position, which the king is not going to compromise. This is extremely good for Ukraine in today's conditions of resistance to Russian imperial aggression. Charles, as a highly educated person, a qualified art critic and historian, has long been familiar with the basics of Ukrainian culture and the state-building tradition. A photo of the diaspora life of Ukrainians in Great Britain from 1981 became widely known, in which Prince Charles dances hopak together with the soloists of the Ukrainian ansamble “Hoverla”. In 1996, at the stage of the formation of interstate British-Ukrainian relations, Charles visited Ukraine, visited Kyiv and Sevastopol, where soldiers of the British Royal Navy once died. Since the beginning of Russian aggression in 2014, Charles, unlike Queen Elizabeth, has been unequivocally critical of Moscow's actions, and once in a private conversation he even compared Putin's policy to Hitler's policy. It seems that he will never be forgiven in the Kremlin. In March 2022, Charles openly condemned Russia's invasion of Ukraine and said that it was a war against democracy and freedom, which his late mother never allowed herself for reasons of principle. Apparently, she recognized the error of her decision to receive Putin with honors at Buckingham Palace during his official visit to Great Britain in 2003. After ascending to the throne, we expect more public restraint from King Charles III regarding the situation in Ukraine.

However, his personal human and political positions will silently remain unchanged, as will the active support of Ukraine by the people of Great Britain, the development of interstate alliance relations, the tone of which was set by Elizabeth II.

References

1. Yakovenko, N. (2003). *Velyka Brytaniia v suchasni systemi mizhnarodnykh vidnosyn: zaiavka na yevropeiske liderstvo [Great Britain in the modern system of international relations: application for European leadership]*. Kyiv: Naukovyi svit [in Ukrainian].

2. Yehor Brailian. *Narodna Koroleva: yak uviide v istoriiu Elizabet II [People's Queen: how Elizabeth II will go down in history]*. Retrieved from <https://broadcast.net.ua/ru/news-broadcast/7328-narodna-koroleva-iak-uviide-v-istoriiu-elizabet-ii> [in Ukrainian].
3. Krushynskiy, V. (2003). *Brytanska Yevropa chy Yevropeiska Brytaniia. Velykobrytaniia v yevropeiskykh intehratsiinykh protsesakh [British Europe or European Britain. Great Britain in European integration processes]*. Kyiv: Kyivskiy universytet [in Ukrainian].
4. Hrubinko, A. (2005). *Ukrainsko-brytanski vidnosyny 1991–2004 [Ukrainian-British relations 1991–2004]*. Ternopil: Vydavnychi viddil TNPU im. V. Hnatiuka [in Ukrainian].
5. Oleh Pavliuk (2022). Koroleva, yaku pamiatatum u Brytanii ta v Ukraini: naivazhlyvishe pro Yelyzavetu II [The Queen who will be remembered in Britain and Ukraine: the most important thing about Elizabeth II]. *Yevropeiska Pravda – European Truth*, 8 veresnia 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/8/7146436/> [in Ukrainian].
6. Bedell Smith, Sally (2017). *Elizabeth the Queen: The Woman Behind the Throne [Elizabeth the Queen: The Woman Behind the Throne]*. London: Penguin Books [in English].
7. Blek, Dzh (2008). *Ystoriya brytanskykh ostrovov [History of British islands]* / perevod Ivanov S. Moskva: Evrazyia [in Russian].
8. Bond, Jennie (2006). *Elizabeth: Eighty Glorious Years [Elizabeth: Eighty Glorious Years]*. London: Carlton Publishing Group [in English].
9. Bradford, Sarah (2012). *Queen Elizabeth: her life in our times by, 1938- [Queen Elizabeth: her life in our times by, 1938-]*. London: Viking [in English].
10. *Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britains Applications to join the European Communities [Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities]* (2001). / ed. by A. May. London [in English].
11. Velykobrytaniia: epokha reform [Great Britain: the era of reforms] (2007) / pod. red. Al.A. Hromyko. Moskva: Ves Myr [in Russian].
12. Uliana Vynohradova. Yelyzaveta II ta sim rekordiv Hinnesa. U chomu Yii Velychnist Koroleva obiishla vsikh [Elizabeth II and seven Guinness records. In what Her Majesty the Queen surpassed everyone]. *Obozrevatel*. 8.09.2022. https://news.obozrevatel.com/ukr/show/people/elizaveta-ii-ta-sim-rekordiv-ginnesa-u-chomu-ii-velichnist-koroleva-obijshla-vsikh.htm?fbclid=IwAR1X-HUIw7KcZa__iVLxSfNVN85WU0VhY0L-Lzo4bZSBoSjjeGgEKxMM4bU [in Ukrainian].
13. Yehor Brailian. *Yakym monarkhom mozhe buty Charlz III? [What kind of monarch can Charles III be?]*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/12/yakym-monarkhom-mozhe-but-lyarlz-iii/?fbclid=IwAR1J7P MnUCKJIU7f7IOVDKN-FaNSTjeqe2K47Wf74UlxxWV qFwN0LTaEhdM> [in Ukrainian].
14. Volodymyr Kurennoi. *Lamannia tradytsii ta pidtrymka Ukrainy: shcho vidomo pro novoho korolia Velykoi Brytanii [Breaking traditions and supporting Ukraine: what is known about the new king of Great Britain]*. 9 veresnia 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/9/7146485/> [in Ukrainian].
15. *Pravlinnia Charlza III – lyshe perekhidnyi etap u brytanskii monarkhii [The reign of Charles III is only a transitional stage in the British monarchy]*, - korespondent Kovach. 19 veresnia, 2022. URL: [HTTPS://ESPRESO.TV/PRAVLINNYA-CHARLZA-III-LISHE-PEREKHIDNIY-ETAP-U-BRITANSKIY-MONAR-KHII-KORESPONDENT-KOVACH](https://ESPRESO.TV/PRAVLINNYA-CHARLZA-III-LISHE-PEREKHIDNIY-ETAP-U-BRITANSKIY-MONAR-KHII-KORESPONDENT-KOVACH) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.09.2022.

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2022.03.043
УДК 351.84:351.74(477)

Анатолій Аносенков,
кандидат юридичних наук, доцент,
консультант Інституту глибинної психології
і методів психокорекції
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6755-2916>

Катерина Ізбаш,
кандидат юридичних наук, доцент, старший
науковий співробітник відділу організації
наукової роботи Одеського державного
університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1855-1383>

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ

Досліджено проблеми соціального захисту працівників Національної поліції України. Проаналізовано різні підходи до визначення соціального захисту. Розглянуто поняття соціального захисту у широкому та вузькому розумінні. Досліджено гарантії соціального захисту поліцейських, до яких належать: матеріальне, житлове, медичне та професійне забезпечення.

Ключові слова: соціальний захист, гарантії, поліцейський, Національна поліція, законодавство, матеріальне, житлове, медичне, професійне забезпечення.

Anosienkov A., Izbash K.

Concept and aspects of social protection of police officers in Ukraine

The article examines the problems of social protection of employees of the National Police of Ukraine. It is argued that the social protection of police officers is one of the types of social protection of the population, which has a certain specific, which is caused by performing their professional activities associated with increased risk and danger. An etymological study of the concept of «social protection» was carried out. Different approaches to defining social protection were analyzed. The concept of social protection in a broad and narrow sense was considered.

© Анатолій Аносенков, Катерина Ізбаш, 2022

The Law of Ukraine «On the National Police» declares that a police officer fully enjoys the guarantees of social and legal protection provided for by the mentioned Law and other legislative acts. The Law of Ukraine «On the National Police» uses the term social protection, the meaning of which is broader than the meaning of the term social security.

The Law of Ukraine «On the National Police» provides the following guarantees of social protection of a police officer: provision of appropriate conditions for the performance of duties assigned to him; prompt and full payment of financial support and other compensatory payments in accordance with the law and other regulatory legal acts of Ukraine; full use of guarantees of social and legal protection; during the performance of police powers, he uses all types of public transport for free. However, chapter 9 «Social protection of police officers» is devoted to a wider range of social protection guarantees.

The guarantees of social protection of police officers were studied, which included: material support, housing support, medical support and professional support.

Keywords: social protection, guarantees, police officer, policemen, National Police, legislation, material support, housing support, medical support, professional support.

Постановка проблеми. Відповідно до Основного Закону Україна є соціальною державою, діяльність якої спрямована на створення умов, що забезпечують життя та вільний розвиток людини [5]. Головне завдання соціальної держави – забезпечення достойного та гідного рівня життя громадян. Особливе місце в забезпеченні законності в усіх сферах людського життя в Україні займає правоохоронна система.

Проведена реформа правоохоронної системи сприяла створенню нового органу – Національної поліції України, яка, посідаючи серед державних органів одне з головних місць, реалізує правоохоронну функцію та виконує завдання щодо захисту прав і свобод громадян, тому соціальне забезпечення її працівників є одним із головних завдань. В умовах сьогодення Національна поліція України функціонує в складних умовах, що значно впливає на ефективність її роботи. Одним із пріоритетних напрямків правоохоронної реформи є дієвий соціальний захист поліцейських, який передбачає якісне законодавче визначення та закріплення гарантій соціального захисту працівників поліції; створення належних умов, за яких механізм адміністративно-правового захисту поліцейських відповідав би реаліям сьогодення. Це надасть можливість розширення кола кандидатів на службу в Національну поліцію України і, як наслідок, підвищення рівня професійної, правової культури та свідомості поліцейських.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх наукових праць, у яких розглядалися питання соціального забезпечення працівників поліції, варто відзначити таких сучасних науковців, як: М. І. Іншин («Сутність і значення соціального забезпечення працівників поліції в сучасних умовах», 2015), М. В. Романенко («Особливості соціального забезпечення поліцейських», 2015), Л. Л. Денісова («Проблеми правового регулювання соціального забезпечення працівників поліції», 2016), М. В. Калашник («Соціально-правові гарантії забезпечення діяльності органів поліції», 2017), О. П. Клипа («Адміністративно-правове регулювання соціального захисту працівників Національної поліції України», 2021), Д. О. Маручевич («Адміністративно-правове регулювання соціального захисту поліцейських», 2021), К. Л. Бугайчук («Деякі питання посилення соціального захисту поліцейських», 2021), Л. М. Князькова («Проблеми трудового права та права соціального забезпечення», 2021).

Мета статті – дослідження поняття та особливостей соціального забезпечення працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридичні гарантії соціального захисту громадян закріплені в Конституції України. Визначено, що громадяни України мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [5].

Соціальний захист поліцейських – це один із видів соціального захисту населення, що має певну специфіку, яка зумовлена виконанням їх професійної діяльності, пов'язаною з підвищеним ризиком і небезпекою. Для проведення повноцінного дослідження та трактування його результатів у цьому напрямку насамперед потрібно визначити поняття захисту, його особливості та розмежування його із поняттям соціального захисту.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику вказано, що соціальний захист – система юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів держави щодо захисту населення від соціальних ризиків [17, с. 476]. В юридичній енциклопедії зазначено, що соціальний захист – система економічних, правових, організаційних та інших заходів держави із забезпечення соціальних прав і гарантій громадян. Система охоплює виплату пенсій, різні види матеріальної допомоги і компенсацій, обслуговування хворих та осіб похилого віку, турботу про дітей і молодь, фінансування з державних і місцевих бюджетів відповідних соціальних програм (охорона здоров'я, освіта, будівництво житла, подолання безробіття тощо) [16, с. 265].

Однак потрібно розглянути поняття соціального захисту у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні соціальний захист – це система правових, економічних, фінансових, організаційних заходів у державі, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості; виявлення і нейтралізацію негативних факторів, які впливають на особу; створення умов для самовизначення в житті. У вузькому розумінні вказаний термін становить сукупність законодавчо закріплених економічних і правових гарантій, встановлених державою, які забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і убезпечують населення від негативних наслідків соціальних ризиків [15, с. 17].

Як зазначалося раніше, одним із різновидів соціального захисту є соціальний захист поліцейських. Однак дослідження праць науковців щодо сутності соціального захисту поліцейських засвідчує, що наразі немає єдиного підходу до розуміння вказаного поняття [2, 8].

Наявність заходів соціального захисту для співробітників поліції характеризує цей вид служби як найбільш значущий для держави, адже він означений специфікою, пов'язаною з постійним ризиком для життя та здоров'я. Безперечно, що від рівня соціального захисту працівників поліції здебільшого залежить якісний рівень кадрового складу власне органу поліції [7, с. 31].

Зокрема, Н. П. Борецька, досліджуючи соціальний захист, вказує, що під соціальним захистом розуміє систему закріплених державою соціальних та економічних прав і гарантій, реалізованих у межах її соціальної політики на основі механізмів забезпечення життєвого рівня, достатнього для становлення й розвитку особистості на всіх етапах життєдіяльності людини [1, с. 84].

Сучасний науковець М. І. Іншин визначає, що соціальний захист – це сукупність юридичних норм і гарантій, спрямованих на регламентацію професійної діяльності Національної поліції за рахунок коштів Державного бюджету в напрямі соціальної та матеріальної підтримки працівників поліції у зв'язку із втраченою ними працездатністю, інвалідністю, настанням пенсійного віку, професійними захворюваннями й іншими обставинами, передбаченими спеціальними законами [4, с. 273].

Так, на думку Д. О. Марусевича, соціальний захист поліцейських містить такі складові, як: 1) загальний соціальний захист, який передбачає гарантування Конституцією України реалізації прав поліцейських у сфері соціального захисту; 2) спеціальний соціальний захист, який визначає наявність прав поліцейського у сфері соціального захисту (визначено в законах України) та виникає у зв'язку з наявністю об'єктивних обставин і специфікою професійної діяльності; 3) додатковий соціальний захист вказує на комплекс заходів, реалізованих уповноваженими суб'єктами у сфері соціального захисту, що передбачають додаткові гарантії реалізації прав і законних інтересів поліцейських у сфері соціального захисту [7, с. 273].

Тому доцільно було б соціальний захист поліцейських розглядати як комплексне поняття, яке реалізується в межах діяльності держави за різними напрямками. Зміст вказаної категорії становить взаємообумовлена дія всіх складових, які, діючи системно й цілеспрямовано, сприяють забезпеченню реалізації прав і законних інтересів кожного поліцейського. У контексті розгляду системності елементів соціального захисту поліцейських слід передусім зважати на діяльність суб'єктів публічної адміністрації, державних підприємств, установ із захисту прав поліцейських у соціальній сфері, забезпечення їхніх інтересів, на підставі чого можна виокремити види й підвиди соціального захисту поліцейських залежно від певних критеріїв, ознак. Таким чином, виокремлення видів соціального захисту поліцейських дасть змогу: по-перше, чітко визначити місце кожного виду в системі соціального захисту населення; по-друге, у розрізі виокремлених видів соціального захисту поліцейських розкрити їх зміст, призначення та функціональні особливості.

Закон України «Про Національну поліцію» передбачає, що поліцейський у повному обсязі користується гарантіями соціального та правового захисту, передбаченими зазначеним Законом та іншими актами законодавства [13]. У Законі України «Про Національну поліцію» використовується термін соціальний захист, зміст якого ширший за зміст терміна соціального забезпечення.

Закон України «Про Національну поліцію» передбачає такі гарантії соціального захисту поліцейського: забезпечення належними умовами для виконання службових обов'язків; отримання своєчасно і в

повному обсязі грошового забезпечення та інших компенсаційних виплат відповідно до закону та інших нормативно-правових актів України; користування у повному обсязі гарантіями соціального та правового захисту; під час виконання поліцейських повноважень користується безоплатно всіма видами громадського транспорту (ст. 62). Однак більш широкому колу гарантій соціального захисту присвячено розділ 9 «Соціальний захист поліцейських», а саме: службовий час і час відпочинку поліцейських (ст. 91), відпустки поліцейських (ст. 92), обчислення тривалості відпусток поліцейських (ст. 93), грошове забезпечення поліцейських (ст. 94), медичне забезпечення поліцейських (ст. 95), житлове забезпечення поліцейських (ст. 96), одноразова грошова допомога в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського (ст. 97), особи, які мають право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги (ст. 98), розміри одноразової грошової допомоги (ст. 99), призначення одноразової грошової допомоги (ст. 100), підстави, за яких призначення і виплата одноразової грошової допомоги не здійснюються (ст. 101), пенсійне забезпечення поліцейських (ст. 102), навчання дітей поліцейських (ст. 103), захист прав та законних інтересів працівників поліції (ст. 104) [13].

Розглянемо більш детально гарантії соціального захисту поліцейських, а саме: по-перше, матеріальне забезпечення, по-друге, житлове забезпечення, по-третє, медичне забезпечення, по-четверте, професійне забезпечення.

Одним із головних напрямків соціального забезпечення поліцейського є матеріальне забезпечення, яке містить такі складові: грошове забезпечення; одноразова грошова допомога в разі загибелі чи втрати працездатності; пенсійне забезпечення [11, 12, 13].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» поліцейські отримують грошове забезпечення, розмір якого визначається залежно від посади, спеціального звання, строку служби в поліції, інтенсивності та умов служби, кваліфікації, наявності наукового ступеня або вченого звання [13]. Порядок виплати грошового забезпечення здійснюється відповідно до Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських [11]. Грошове забезпечення виплачується поліцейським, які призначені на штатні посади в Національній поліції, та здобувачам закладів вищої освіти. Поліцейські отримують грошове забезпечення за місцем проходження служби винятково в межах асигнувань, затверджених кошторисом органу поліції на грошове забезпечення. До складу грошового забезпечення входить: посадовий оклад; оклад за спеціальним званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, які мають постійний характер); премії; одноразові додаткові види грошового забезпечення.

Сучасний науковець О. М. Музичук розглядає поняття грошового забезпечення як оплату за виконання функцій, передбачених трудовим договором, що складається як з основних платежів, які здійснюються незалежно від можливостей бюджетного фінансування, так і з інших додаткових видів, що встановлюють керівні органи відповідного підрозділу в межах фонду оплати праці [9, с. 388]. О. В. Лаврінченко розглядає грошове забезпечення, виокремлюючи його специфічні особливості: оплату за виконання професійної функції працівника; 2) оплату відповідно до особистого трудового внеску та якості роботи; 3) оплату за визначених умов і не нижчу від мінімальної суми, встановленої державою; 4) гарантовану оплату [6, с. 193].

З огляду на вищевикладене пропонуємо розглядати грошове забезпечення поліцейських, як грошову винагороду за виконання поліцейським своїх функціональних та посадових обов'язків (посадовий оклад; оклад за спеціальним званням; підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, які мають постійний характер; премії тощо).

Наступним напрямом соціального захисту працівників Національної поліції є напрям житлового забезпечення поліцейських. 17 січня 2019 р. набув чинності порядок забезпечення Державною іпотечною установою поліцейських житлом на умовах фінансового лізингу. Порядок затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 № 1201 [10].

Наявність самостійного житла – це одне із соціальних благ і важливий показник якості життя населення, зокрема поліцейського. Наявність «квартирного питання» перешкоджає реалізації інших власних потреб, впливає на психічне та фізичне здоров'я поліцейського, а отже, його працездатність. Законодавством передбачено шляхи вирішення проблемного питання житлового забезпечення поліцейських.

Так, наприклад, у ч. 5 ст. 96 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, що керівники органів поліції мають право виплачувати поліцейським, які не мають власного житла в населеному

пункті, де вони проходять службу і винаймають житло на підставі договору житлового найму, компенсацію за найм у розмірі й порядку, що визначаються Кабінетом Міністрів України [13].

Крім того, поліцейський має право на забезпечення житлом на умовах фінансового лізингу в таких випадках, передбачених законодавцем: за наявності вислуги не менше ніж два роки, крім осіб, які мають статус учасника бойових дій, та у разі, якщо до досягнення граничного віку перебування на службі залишилося не менше ніж п'ять років.

В умовах сьогодення питання щодо житлового забезпечення поліцейських ще не вирішено. На нашу думку, з метою вдосконалення та вирішення проблемних питань житлового забезпечення поліцейських необхідно розробити нормативно-правовий акт, у рамках якого поліцейські могли би поступово забезпечити себе житлом, а також пільгами на оплату комунальних послуг.

Наступним напрямом соціального захисту працівників Національної поліції є напрям медичного забезпечення поліцейських. В Законі України «Про Національну поліцію» вказано, що поліцейським гарантується безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України [13].

Поліцейські зобов'язані щороку проходити комплексний медичний огляд, а за необхідності – цільові медичні огляди, психофізіологічні обстеження і тестування в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України [13]. Медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я системи МВС України здійснюється на підставі наказу МВС України від 04 листопада 2003 року № 129 «Про медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я системи МВС України» та Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України, затвердженої наказом МВС України від 03 червня 2016 року № 462, яка визначає порядок медичного обслуговування певних категорій осіб, яким таке право встановлене відповідно до законодавства, та порядок їх прикріплення до закладів охорони здоров'я МВС [3].

Таким чином, вважаємо, що належний рівень медичного забезпечення працівників Національної поліції можливий за умови здатності держави забезпечувати їх соціальний захист, вдосконалюючи та вирішуючи проблемні питання медичного забезпечення правоохоронців, які в складних умовах несення служби потребують якісного й невідкладного медичного забезпечення.

Конституція України, Закон України «Про Національну поліцію», Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» для захисту прав та законних інтересів поліцейських передбачають можливість утворювати професійні об'єднання та професійні спілки [5; 13; 14]. Згідно з чинним законодавством України професійні спілки працівників поліції створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки та здійснюють свої повноваження з урахуванням обмежень, що накладаються на поліцейських законодавством України.

Отже, згідно з нормами та положеннями чинного законодавства, моніторингу урядових програм необхідно розширити зміст гарантій, спрямованих на удосконалення соціального захисту поліцейських, а саме: визначення страхового стажу в разі тимчасової непрацездатності поліцейських; відповідність грошового забезпечення поліцейських, їх посадових окладів розміру прожиткового мінімуму; виплата доплат за роботу поліцейських у нічний час; забезпечення оплатою за оренду житла; визначення максимальних розмірів пенсійного забезпечення поліцейських; забезпечення лікування і санаторно-курортного відпочинку для поліцейських та членів їх сімей; посилення захисту соціальних прав та інтересів поліцейських, які беруть участь у здійсненні заходів із гарантування національної безпеки й оборони у період запровадження правового режиму воєнного стану на території України; обмеження впливу місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування на реалізацію гарантій професійної діяльності поліцейського; забезпечення прав поліцейських на звернення про надання необхідної медичної допомоги.

Висновки. Проаналізувавши чинне законодавство щодо соціального забезпечення поліцейських, зазначимо, що соціальний захист передбачає діяльність держави, яка реалізується завдяки комплексу організаційних, правових та соціально-економічних заходів та гарантій, що забезпечують реалізацію прав та законних інтересів поліцейських відповідно до чинного законодавства.

Список використаних джерел

1. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми : монографія. Донецьк : Янтра, 2001. 351 с.
2. Денісова Л. Л. Правове регулювання соціального забезпечення працівників поліції в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2017. 20 с.

3. Про затвердження Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС : Наказ МВС України від 03 черв. 2016 р. № 462. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-16#Text> (дата звернення 16.09.2022).
4. Іншин М. І. Сутність і значення поняття соціального захисту працівників поліції в сучасних умовах. Вісник Чернівецького факультету Національного університету. 2015. № 4. С. 269–277.
5. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення 16.09.2022).
6. Лаврінченко О. В. Правове регулювання прийому на службу до органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Університет внутрішніх справ. Харків, 1998. 224 с.
7. Марусевич Д. О. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту поліцейських : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет внутрішніх справ. Київ, 2021. 236 с.
8. Мельник К. Ю. Окремі аспекти соціального захисту осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ. Право і безпека. 2011. № 5. С. 180–184.
9. Музичук О. М. Сутність та особливості грошового забезпечення персоналу ОВС. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. № 37. С. 384–389. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2007_37_60 (дата звернення 16.09.2022).
10. Про затвердження Порядку забезпечення поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань житлом на умовах фінансового лізингу: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лист. 2018 р. № 1201. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.09.2022).
11. Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лист. 2015 р. № 988. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.09.2022).
12. Про затвердження Порядку та умов призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без установлення інвалідності працівника міліції : постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 2015 р. № 850. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2015-%D0%BF/> (дата звернення 16.09.2022).
13. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 16.09.2022).
14. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 верес. 1999 р. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (дата звернення 16.09.2022).
15. Шапенко Л. О. Щодо співвідношення категорій «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» працівників цивільної авіації. Юридичний вісник. 2014. № 2. С. 15–19.
16. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія. Київ : Гол. ред. Укр. рад. енцикл., 1983. 872 с.
17. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.

References

1. Boretska, N. P. (2001). *Sotsialnyi zakhyst naseleння na suchasnomu etapi: stan i problemy [Social protection of the population at the current stage: state and problems]*. Donetsk: Yantra [in Ukrainian].
2. Denisova, L. L. (2017). *Pravove rehulivannia sotsialnoho zabezpechennia pratsivnykiv politsii v Ukraini [Legal regulation of social security of police officers in Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
3. *Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok medychnoho obsluhovuvannia v zakladakh okhorony zdorovia MVS : Nakaz MVS Ukrainy [On the approval of the Instructions on the procedure for medical care in health care institutions of the Ministry of Internal Affairs]* 03.06.2016 no 462. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-16#Text> [in Ukrainian].
4. Inshyn, M. I. (2015). *Sutnist i znachennia poniattia sotsialnoho zakhystu pratsivnykiv politsii v suchasnykh umovakh [The essence and meaning of the concept of social protection of police officers in modern conditions]*. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University*, 4, 269-277 [in Ukrainian].
5. *Konstytutsija Ukrainy: Zakon Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine]* 28.06.1996 no. 254k/96-VR. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-VR> [in Ukrainian].
6. Lavrinenko, O. V. (1998). *Pravove rehulivannia pryiomu na sluzhbu do orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Legal regulation of recruitment to the internal affairs bodies of Ukraine]*. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Marusevych, D. O. (2021). *Administratyvno-pravove rehuliuвання sotsialnoho zakhystu politseyskykh* [Administrative and legal regulation of social protection of police officers]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Melnyk, K. Yu. (2011). Okremi aspekty sotsialnoho zakhystu osib riadovoho ta nachalnytskoho skladu orhaniv vnutrishnikh sprav [Separate aspects of social protection of private and senior members of internal affairs bodies]. *Pravo i bezpeka – Law and security*, 5, 180-184 [in Ukrainian].
9. Muzychuk, O. M. (2007). Sutnist ta osoblyvosti hroshovoho zabezpechennia personalu OVS [The essence and features of the financial support of the staff of the OBS]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs*, 37, 384-389 [in Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennia Poriadku zabezpechennia politseyskykh ta osib riadovoho i nachalnytskoho skladu sluzhby tsyvilnoho zakhystu, Derzhavnoho biuro rozsliduvan zhytлом na umovakh finansovoho lizynhu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* [On the approval of the Procedure for providing police officers and members of the rank and file of the civil protection service, the State Bureau of Investigation with housing under the terms of financial leasing] 14 lyst. 2018 r. no. 1201. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
11. *Pro hroshove zabezpechennia politseyskykh Natsionalnoi politsii : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* [About financial support of police officers of the National Police] 11 lyst. 2015 r. no. 988. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
12. *Pro zatverdzhennia Poriadku ta umov pryznachennia i vyplaty odnorazovoi hroshovoi dopomohy u razi zahybeli (smerti), invalidnosti abo chastkovoї vtraty pratsездatnosti bez ustanovlennia invalidnosti pratsivnyka militsii : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* [On the approval of the Procedure and conditions for the appointment and payment of a one-time cash benefit in case of death (death), disability or partial loss of working capacity without establishing the disability of a police officer] 21 zhovt. 2015 r. no 850. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2015-%D0%BF/> [in Ukrainian].
13. *Pro Natsionalnu politsiiu* [About the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02 lypn. 2015 r. no. 580-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].
14. *Pro profesiini spilky, yikh prava ta harantii diialnosti* [About trade unions, their rights and guarantees of activity]: Zakon Ukrainy vid 15 veres. 1999 r. no. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> [in Ukrainian].
15. Shapenko, L. O. (2014). Shchodo spivvidnoshennia katehorii «sotsialnyi zakhyst» ta «sotsialne zabezpechennia» pratsivnykiv tsyvilnoi aviatsii [Regarding the ratio of the «social protection» and «social security» categories of civil aviation workers]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 2, 15-19 [in Ukrainian].
16. Babii, V. M. (Eds.) (1983). *Yurydychnyi slovnyk* [Legal dictionary]. Kyiv: Hol. red. Ukr. rad. entsykl. [in Ukrainian].
17. Shemshuchenko, Yu. S. (Eds.) (2007). *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk* [A large encyclopedic legal dictionary]. Kyiv : Yurydychna dumka, 2007 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.09.2022.

Анжеліка Баран,

доцент кафедри міжнародного права та
міграційної політики

Західноукраїнського національного
університету

ORCID: orcid.org/0000-0003-2134-1325

Ірина Базан,

студентка юридичного факультету

Західноукраїнського національного
університету

ЩОДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Представлено та проаналізовано сучасні міжнародно-правові механізми щодо захисту прав дітей під час збройних конфліктів, особливості застосування та їх ефективність. Виокремлено причини та наслідки порушення міжнародних актів з питань захисту прав дітей під час збройних конфліктів. Запропоновано шляхи вирішення вказаної проблеми, зокрема акцентовано увагу на прогалинах у законодавстві та недійсності домовленостей на практиці. Розглянуто окремі положення Женевської конвенції 1949 р. та Додаткових протоколів до неї 1977 р., проаналізовано Конвенцію ООН про права дитини 1989 р. та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р.

Ключові слова: міжнародно-правові механізми захисту прав, збройний конфлікт, право на захист, право на безпеку, права дітей.

Бібл.: 15

Baran A., Bazan I.

On the issue of international legal mechanisms for the protection of children's rights during armed conflicts.

Modern international legal mechanisms for the protection of children's rights during armed conflicts, the particularities of their application in temporarily occupied territories and the effectiveness of such protection are presented and analyzed. The causes and consequences of violations of international acts on the protection of children's rights during armed conflicts are highlighted. Ways to solve this problem are proposed, in particular, attention is focused on gaps in legislation and invalidity of agreements in practice.

Separate provisions of the Geneva Convention of 1949 and Additional Protocols to it of 1977 are considered, the UN Convention on the Rights of the Child of 1989 and the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Participation of Children in Armed Conflicts of 2000 are analyzed.

It was concluded that the existence of international legal acts on the protection of children's rights during armed conflicts does not guarantee their effective implementation during hostilities. In our opinion, this is due to the fact that the legislator in peacetime could not foresee the challenges and issues that would need to be regulated in wartime. Also, the parties to the armed conflict must clearly comply with their obligations regarding the protection of civilians in general, children in particular, not only under international humanitarian law, but also under the norms of general international law. The state, as the entity primarily responsible for the safety of its population, needs to increase the level of coordination and interaction regarding the needs of children during armed conflict. In armed conflict, children suffer indescribably, and this suffering will have long-lasting consequences.

Keywords: international legal mechanisms for the protection of rights, armed conflict, the right to protection, the right to safety, children's rights.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської держави проти України гостро підняла питання захисту прав дитини. З 24 лютого 2022 р. майже кожного дня стає відомо про нові випадки порушення прав дітей: на життя, на здоров'я та розвиток особистості, право бути з сім'єю, а також право на турботу і захист тощо. Діти зазнають поранень, каліцтв та контузій. За інформацією Офісу Генерального прокурора України, станом на 15 червня 2022 р. більше як 892 дитини в Україні постраждало з початку повномасштабного

вторгнення держави-агресора: 313 дітей загинуло і 579 поранено. Встановити точну кількість дітей, які постраждали у зонах бойових дій на окупованих територіях поки що неможливо [1]. Порушені права дітей мають бути відновлені та захищені з допомогою як національних, так і міжнародних інституцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичне підґрунтя наукової розвідки становлять сучасні міжнародно-правові акти у сфері захисту прав дитини, а також наукові праці вчених, зокрема: О. Г. Турченко, І. С. Щебетун, О. В. Кривов'яз, І. П. Васильківська, Г. Є. Мазур, М. М. Чеховська та ін. Проте вагомі напрацювання науковців не вичерпали можливостей дослідження широкого кола питань, пов'язаних з функціонуванням міжнародно-правових механізмів захисту прав дітей під час збройних конфліктів.

Метою статті є аналіз дієвості міжнародно-правових механізмів захисту прав дітей під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. До середини минулого століття питання захисту прав дітей не було предметом регулювання міжнародно-правових актів, це була прерогатива національного законодавства. Лише після багаточисельних жертв серед дітей після Другої світової війни це питання було порушено на міжнародному рівні.

20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла та відкрила для підписання Конвенцію про права дитини, яку 27 лютого 1991 р. ратифікувала наша держава [2]. Це найбільш послідовний та вичерпний документ про права дитини, який не тільки визначає політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей до 18 років, а й проголошує право дитини на її захист та обов'язковість створення для цього необхідних умов. Ратифікувавши Конвенцію, держави (в т. ч. й Україна) взяли на себе обов'язок захищати дітей від дискримінації, сексуальної, комерційної експлуатації, насильства й особливо піклуватися про дітей-сиріт та біженців.

Сьогодні вказаний документ також відіграє важливу роль, оскільки незахищеність прав та свобод дітей під час збройного конфлікту на Сході України – новий, суттєвий виклик для нашої держави. Часто діти гинуть не лише внаслідок боїв, а й через недоїдання та хвороби, спричинені або загострені конфліктом. Діти утримуються як заручники, піддані сексуальній експлуатації [3]. Опіраючись на положення Конвенції ООН про права дитини є можливість притягнути до відповідальності як державу, так і військовослужбовців.

Важливим документом, щодо захисту прав дітей під час збройних конфліктів є Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, який передбачає, що держави-учасниці зобов'язуються вжити «всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях» [4]. Крім того, Факультативний протокол також зобов'язує держав-учасниць вживати всіх можливих заходів з метою попередження вербування і використання у воєнних діях осіб, які не досягли 18-річного віку, озброєними групами, відмінними від збройних сил держави. Такі заходи мають охоплювати прийняття правових актів, що необхідні для заборони і криміналізації такої практики.

Україна, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, підтвердила готовність протистояти їх згубному і масштабному впливу на дітей, засудила неправні зазіхання на них в умовах воєнних дій та напади на об'єкти, де зазвичай перебувають діти (зокрема, школи та лікарні) і які охороняються міжнародним правом. Україна визнала необхідність посилення захисту дітей від участі у збройних конфліктах. Факультативний протокол є частиною національного законодавства, але відомо проблеми, пов'язані з реалізацією його положень (на них, зокрема, вказує Комітет ООН з прав дитини) [5]. Незважаючи на те, що військовий конфлікт відбувається безпосередньо на території України, відкритими наразі залишається безліч питань. Не визначено, чи є Факультативний протокол законом прямої дії і чи можна його безпосередньо застосовувати у суді для захисту прав дітей. Невідомо, чи можна посилатися прямо на Факультативний протокол, або необхідно опиратися на інші – неіснуючі наразі – норми національного законодавства, що розкривають його положення. Це означає ускладнення захисту дітей, що постраждали у військових конфліктах, оскільки українське законодавство містить норми, що врегульовують статус дітей-біженців та дітей-шукачів притулку, але немає положень щодо дітей, що постраждали внаслідок збройного конфлікту на території України.

Питання захисту дітей у збройних конфліктах також регулюють нормативно-правові акти, які захищають права цивільного населення загалом під час воєнних дій, а саме: IV Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. [6], Додаткові протоколи I і II до Женевських конвенцій 1977 р. [7], Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. [8], норми звичаєвого гуманітарного права та ін.

Так, стаття 24 Женевської конвенції 1949 р. передбачає, що «сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин ... їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями». Стаття 50 цієї Конвенції покладає обов'язок на окупаційну державу «в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту» [9].

Відповідно до ст. 4(3) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р. (Протокол II) «дітям забезпечується необхідне піклування та допомога, зокрема: а) вони отримують освіту, включаючи релігійне й моральне виховання, згідно з побажаннями їх батьків або, в разі відсутності батьків, тих осіб, які опікуються ними» [7].

Конвенція МОП «Про заборону та негайні заходи щодо викорінення найгірших форм дитячої праці» від 1 червня 1999 р. [8] закріплює участь дітей у збройних конфліктах як найгіршу форму дитячої праці.

Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. [10] визначає як військовий злочин набір чи вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі у бойових діях.

Рада Безпеки ООН протягом останніх 20 років ухвалила низку резолюцій: 1261(1999) [11], 1379 (2001) [12], 1460 (2003) [13], 1539 (2004) [14] та 1612 (2005) [15] про захист дітей, які потрапили у ситуацію збройного конфлікту.

Отож, усі сучасні міжнародно-правові механізми захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів можна поділити на дві групи за часом дії:

– «до збройного конфлікту». На цьому етапі сторони конфлікту зобов'язані вжити превентивних заходів щодо недопущення осіб, які не досягли 18-річного віку від участі у збройних конфліктах. До таких заходів належать:

- обмеження призовного віку (ст. 1-3 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах);
- евакуація дітей (ст. 78 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [7];
- неприпустимість вербування дітей (ст. 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах);
- «після конфлікту» – на цьому етапі надається захист та підтримка дітей, які постраждали в умовах конфлікту. Цей етап є не менш важливим, оскільки ті душевні та фізичні травми, завдані дітям, які потрапили до зони бойових дій, компенсувати особливо важко.

До таких заходів належать:

- забезпечення повернення дітей до родин, після збройного конфлікту (ч. 3 ст. 78 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, (Протокол I); ст. 9-10 Додатку II Конвенції про права дитини;
- право на захист та догляд після збройного конфлікту (стаття 9 Протоколу I) [7].

Важливе значення під час збройних конфліктів мають також міжнародно-правові механізми, які дозволяють фіксувати та документувати порушення щодо дітей, з метою подальшого притягнення винних до відповідальності. Відповідно до резолюції РБ ООН 1612 (2005), на підставі поданого Генеральним секретарем ООН плану дій щодо створення механізму спостереження та звітності щодо дітей та збройних конфліктів, у 2006 р. було створено механізм «Моніторинг і звітність про тяжкі злочини». Цей механізм покликаний забезпечити збір достовірної інформації про серйозні порушення прав дітей у збройних конфліктах [9].

Резолюцією РБ ООН 1261 (1999) було визначено шість видів тяжких злочинів, які вчиняються проти дітей під час збройних конфліктів: вбивство та тяжкі тілесні ушкодження дітей; вербування або використання дітей для бойових завдань; сексуальне насильство щодо дітей; викрадення дітей; використання шкіл та лікарень як воєнних об'єктів; відмова у створенні гуманітарного коридору для дітей.

Значним недоліком є той факт, що в системі міжнародно-правових механізмів ефективні лише ті механізми, які дозволяють фіксувати порушення, встановлювати винних осіб, але не дозволяють належним чином запобігти їх вчиненню.

Висновки. В умовах збройної агресії Російської федерації захист прав та інтересів дітей на сьогодні – одне з найважливіших завдань нашого суспільства.

Існування міжнародно-правових актів щодо захисту прав дитини під час збройних конфліктів не гарантує їх ефективну реалізацію під час ведення воєнних дій. На нашу думку, це пов'язано з тим, що законодавець у мирний час не міг передбачити виклики та питання, які потрібно буде регулювати у воєнний. Також сторони збройного конфлікту повинні чітко дотримуватися зобов'язань, щодо захисту цивільних осіб загалом, дітей, зокрема, не тільки за міжнародним гуманітарним правом, а й за нормами загального міжнародного права. Держава як основний відповідальний суб'єкт за безпеку її населення має підвищувати рівень координації і взаємодії щодо потреб дітей під час збройного конфлікту. В обстановці збройного конфлікту діти зазнають невимовно великих страждань, причому ці страждання матимуть довготривалі наслідки.

Захист прав дітей-громадян України, які безпосередньо знаходяться у ситуації збройного конфлікту, – це нагальна проблема, якою має опікуватися держава, але, на сьогодні не існує, ані відповідної законодавчої та нормативно-регуляторної бази, ані потрібного інституційного та організаційного забезпечення. Чинні нормативно-правові акти у сфері охорони прав дітей розраховані на мирний час і не завжди спрацьовують в наявних умовах, поки що не прийнято жодного уніфікованого акта, спрямованого на захист прав дітей під час збройних конфліктів, що унеможливило ефективне функціонування безпечного середовища для дітей.

Список використаних джерел

1. Аналітична записка щодо прав дітей, які отримали поранення, контузію або каліцтво внаслідок воєнних дій в Україні. URL: <https://r2p.org.ua/yaki-soczialni-ta-medychni-garantiyi-mayut-dity-shho-postrazhdaly-vnaslidok-voennyh-dij/> (дата звернення: 15.06.2022).
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.06.2022 р.).
3. Кривов'яз О. В. Захист прав дитини в умовах збройного конфлікту. Правничий вісник Університету «КРОК». Київ, 2017. С. 80–85.
4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 7 вересня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення: 20.06.2022 р.).
5. Національний інститут стратегічних досліджень. «Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-dotrimannya-ukrainoyu-mizhnarodnikh-standartiv-zakhistu-prav> (дата звернення: 22.06.2022 р.).
6. IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 23.06.2022 р.).
7. Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 20.06.2022 р.).
8. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо викорінення найгірших форм дитячого праці від 1 червня 1999 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення: 25.06.2022 р.).
9. Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. Політичне життя. 2019. № 2. С. 6–14.
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення: 20.06.2022 р.).
11. Резолюція 1261 (1999), прийнята Радою безпеки 25 серпня 1999 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 20.06.2022 р.).
12. Резолюція 1379 (2001), прийнята Радою безпеки 20 листопада 2001 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 19.06.2022 р.).
13. Резолюція 1460 (2003) прийнята Радою безпеки 30 січня 2003 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 18.06.2022 р.).
14. Резолюція 1539 (2004) прийнята Радою безпеки 22 квітня 2004 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 22.06.2022 р.).

15. Резолюція 1612 (2005), прийнята Радою безпеки 26 липня 2005 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 23.06.2022 р.).

References

1. *Analitychna zapyska shchodo praw ditej, jaki otrymaly poranennja, kontuziui abo kalictwo vnaslidok wojennyh dij w Ukrainni. [Analytical note on the rights of children who were injured, contused or maimed as a result of military operations in Ukraine].* Retrieved from <https://r2p.org.ua/yaki-soczialni-ta-medychni-garantiji-mayut-dity-shho-postrazhdaly-vnaslidok-vojennyh-dij/> [in Ukrainian].
2. *Konwencija pro prava dytyny wid 20 lystopada 1989 roku. [Convention on the Rights of the Child of November 20, 1989].* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
3. Kryvovjaz, O. V. (2017). Zahyst praw dytyny w umowah zbrojnogo konfliktu [Protection of children's rights in conditions of armed conflict]. *Prawnychyj visnyk Uniwersytetu «KROK» – Law Bulletin of «KROK» University, 1*, 80-85 [in Ukrainian].
4. *Fakultatywnyj protocol do Konwencji pro prava dytyny schodo uchasti ditej u zbrojnyh konfliktah (07.09.2000) [Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Participation of Children in Armed Conflicts of September 7, 2000].* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text [in Ukrainian].
5. *Sait Nacionalnogo instytutu strategichnyh doslidzen «Shchodo dotrymania Ukrainoju mignarodnyh standartiv zahystu prav ditej u zbrojnyh konfliktah» [National Institute of Strategic Studies. «Regarding Ukraine's compliance with international standards for the protection of children's rights in armed conflicts»].* Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-dotrimannya-ukrainoyu-mizhnarodnikh-standartiv-zakhistu-prav> [in Ukrainian].
6. *IV Genewska konwencija pro zahyst cywilnogo naselenja pid chas wojny (12.08.1949) [IV Geneva Convention for the Protection of the Civilian Population in Time of War of August 12, 1949].* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].
7. *Dodatkowi protokoly do Genewskych konwencji wid 12.08.1949, scho stosujtsja zahystu gertw wojny nemignarodnogo harakteru (08.06.1977) [Additional protocols to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the protection of victims of armed conflicts of a non-international character, of June 8, 1977].* Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 [in Ukrainian].
8. *Konwenciya pro zaboronu ta negaini zahody scodo wykorinenja najgirshykh form dytjachoji praci 01.06.1999. [Convention on the Prohibition and Immediate Measures for the Eradication of the Worst Forms of Child Labor of June 1, 1999.]* Retrieved from : <https://www.un.org> [in Ukrainian].
9. Turchenko, O. G. (2019). Prawo dytyny na bezpeku pid chas zbrojnogo konfliktu [The child's right to safety during armed conflict]. *Politychne shczytja – Political life, 2*, 6-14 [in Ukrainian].
10. *Rymskyi statut Mignarodnogo kryminalnogo sudu 17.07.1998 [Rome Statute of the International Criminal Court of July 17, 1998].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
11. *Rezolucija 1261 (1999) RB OON 25.08.1999 [Resolution 1261 (1999), adopted by the UN Security Council on August 25, 1999].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
12. *Rezolucija 1379 (2001), RB OON 20.11.2001 [Resolution 1379 (2001), adopted by the UN Security Council on 20.11.2001].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
13. *Rezolucija 1460 (2003), RB OON 30.01.2003 [Resolution 1460 (2003), adopted by the UN Security Council on 30.01.2003].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
14. *Rezolucija 1539 (2004), RB OON 22.04.2004 [Resolution 1539 (2004), adopted by the UN Security Council on 22.04.2004].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
15. *Rezolucija 1612 (2005), RB OON 26.07.2005 [Resolution 1612 (2005), adopted by the UN Security Council on 26.07.2005].* Retrieved from : <https://www.un.org> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.2022.

DOI:10.35774/app2022.03.055
УДК 341.1

Володимир Літкевич,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінальних розслідувань
навчально-наукового інституту економічної
безпеки та митної справи Державного
податкового університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9197-9215>

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАННЯХ – ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Проаналізовано процес формування міжнародної системи протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму (далі – ПВК/ФТ). У контексті захисту цілісності міжнародної фінансової системи обґрунтовано власне бачення терміна «фінансові розслідування», виокремлено в міжнародно-правових договорах норми права, які, на його думку, формували у світовій спільноті усвідомлення особливостей проблематики відмивання коштів, заклали основи міжнародної системи ПВК/ФТ та визначали напрямки міжнародного співробітництва у цій сфері.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, фінансове розслідування, ПВК/ФТ – протидія відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, конвенція, ФАТФ, ООН, Рада Європи, рекомендації ФАТФ.

Litkevych V.

International cooperation in financial investigations – formation of the basic elements

The article analyzes the process of formation of an international system for combating money laundering and terrorist financing (hereinafter – AML/CFT). In the context of protecting the integrity of the international financial system, the author substantiates his own vision of the term «financial investigations», highlights the norms of law in international legal treaties, which, in his opinion, formed the world community's awareness of the peculiarities of the problem of money laundering, laid the foundations of the international AML/CFT system and determined the directions of international cooperation in this field.

Keywords: international cooperation, financial investigation, AML/CFT – combating money laundering and terrorist financing, convention, FATF, UN, Council of Europe, FATF recommendations.

Постановка проблеми. Сьогодні через міжнародну систему передавання інформації та платежів СВІФТ (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) здійснюється понад 1 млн транзакцій на день, в яких беруть участь біля 11 000 банків з 200 країн світу. У звіті про транснаціональну безпеку Мюнхенської конференції з безпеки обсяг відмитих коштів у світі у 2018 р. оцінювався в 1,7–4,2 трлн дол. США [1, с. 40].

Виявити у цьому транснаціональному потоці банківських операцій «брудні» кошти, вилучити їх у злочинців – це та глобальна проблема, яку міжнародне співтовариство прагне вирішити вже понад сорок років шляхом формування відповідних механізмів протидії таким злочинам. Один із елементів таких механізмів – міжнародне співробітництво у фінансових розслідуваннях, основне завдання якого – позбавлення злочинців їхніх доходів.

Термін «фінансові розслідування» сьогодні активно використовується в різноманітних міжнародних документах, у наукових дослідженнях і в повсякденному житті. Простежуються певні відмінності щодо сфери застосування цього поняття, його предмета, суб'єктів. Згідно з аналізом цього терміна, що запропонували науковці Національної академії внутрішніх справ, можна виокремити:

- 1) фінансові розслідування як збирання, закріплення, усебічний розгляд, вивчення фінансової звітності та відстеження фінансових операцій, з метою виявлення протиправних діянь;
- 2) фінансові розслідування як особливий вид аналізу фінансової складової злочинної діяльності, який допомагає правоохоронним органам розслідувати злочини, пов'язані з рухом фінансових ресурсів і слідами у вигляді фінансової інформації;

3) фінансові розслідування як вид послуг-форензик суб'єктів приватного сектору економіки, зокрема консалтингових компаній, щодо виявлення та зменшення ризиків виникнення шахрайства, незаконних дій та неетичної поведінки у сфері господарської діяльності [2].

У контексті міжнародного співробітництва, мета якого – захист цілісності світової фінансової системи та позбавлення злочинців їхніх доходів, особливого значення набуває фінансове розслідування першого виду, а саме: збирання, закріплення, усебічний розгляд, вивчення фінансової звітності та відстеження фінансових операцій, з метою виявлення конкретних осіб, активів, кримінальних мереж та асоціацій, відстеження певної діяльності або операції, встановлення зв'язків між особами та потенційними злочинними доходами і предикатними злочинами, а також визначення тенденцій та типології відмивання коштів і фінансування тероризму.

Налагодження ефективного, побудованого на єдиних стандартах, міжнародного співробітництва у фінансових розслідуваннях країн, які сьогодні мають не тільки різну структуру правових, адміністративних, операційних і фінансових систем, а й відрізняються культурою та традиціями ведення бізнесових операцій є проблемою, яку ще міжнародній спільноті належить вирішити у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика протидії відмиванню коштів в аспекті захисту фінансових інтересів міжнародних спільнот відображена у дослідженнях зарубіжних авторів, таких як: Роберт Керт, Герхард Даннекер, Марія Каяфа-Гбанді, Шандор Мадаі, Вінченцо Карбоне, Валентін Мірішан, Северін Глазер, Беата Баран.

У вітчизняній науці окремі аспекти міжнародної системи протидії відмиванню коштів досліджували О. Бандурка, К. Бисага, О. Калганова, М. Колдовський, В. Коваленко, Д. Манько, Л. Кривонос, О. Київець, С. Цебренько, М. Худокормова та ін.

Водночас все ще недостатньо вивчені питання феномена формування і функціонування міжнародної (глобальної) системи ПВК/ФТ, в рамках якої протягом історично короткого періоду (тридцять років) відбулися і відбуваються тектонічні зміни в національних системах боротьби з відмиванням коштів.

Мета дослідження полягає в тому, щоби проаналізувати історію становлення та особливості специфічного механізму формування з різноманітних національних правових, адміністративних та операційних систем єдиного глобального режиму протидії відмиванню коштів, яке є складним явищем із чітко вираженим міжнародним виміром.

За відносно короткий проміжок часу боротьба з відмиванням грошей стала предметом багатьох законів, міжнародних документів і наукових досліджень. Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених проблемі протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, є актуальні аспекти цієї теми, які ще недостатньо відображені в юридичній літературі [3, с. 8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика ПВК виникла порівняно недавно. З юридичної точки зору, явище відмивання грошей не мало самостійного значення до початку 1980-х років. Лише значне зростання глобальної торгівлі наркотиками, яка здійснювалася під прикриттям організованої злочинності, відсутність успіху в розслідуванні подібних злочинів правоохоронними органами поставили за ініціативою США проблему ПВК у центр уваги національних і міжнародних інтересів [4, с. 7].

Це відбулось у зв'язку з тим, що міжнародна спільнота усвідомила небезпеку, яку несе для стабільності міжнародної фінансової системи явище відмивання злочинних доходів, та прагнення провідних країн світу створити дієвий міжнародний механізм формування єдиної світової системи ПВК / ФТ.

Зазначимо, що одним з перших міжнародних документів, в якому порушувалося питання боротьби з відмиванням грошей, була Рекомендація № R (80) 10 Комітету Міністрів Ради Європи країнам – членам «Про заходи протидії передачі та збереження коштів кримінального походження», прийнята 27 червня 1980 р. на 321 засіданні заступників Міністрів [5].

У преамбулі цього міжнародного документа зазначено, що причиною прийняття Рекомендації є велика кількість актів кримінального насильства, зокрема напади та викрадення, які породжують занепокоєння громадськості, а також переказ з однієї країни в іншу коштів кримінального походження та їх наступне відмивання шляхом залучення в економічну систему. Відмивання злочинних коштів сприяє вчиненню подальших злочинних дій і поширенню цього явища на національному і міжнародному рівнях.

Країнам-членам рекомендовано проводити спільну політику в цій сфері шляхом координації та посилення дій щодо подолання проблеми відмивання коштів кримінального походження. Відповідно до цього документа, основну превентивну роль у протидії відмиванню коштів виконують не правоохоронні органи, а банківська система країн-членів. Банкам рекомендувалося: знати осіб, з якими вони ведуть справу; вести запис серійних банкнот, які поступають в обіг внаслідок злочинного діяння.

Уряди держав-членів зобов'язувалися: сприяти заходам, які вживає їхня банківська система з метою протидії відмиванню коштів; налагоджувати тісне національне та міжнародне співробітництво, зокрема за допомогою Інтерполу, між банками та відповідними органами щодо обміну інформацією про обіг банкнот, які використовувалися у зв'язку з кримінальними правопорушеннями, та у відстеженні їх переміщення; створити механізми, які дають змогу банкам шляхом систематичного порівняння або шляхом вибіркової перевірки звертатися до переліку банкнот, які використовуються у зв'язку з кримінальними правопорушеннями, коли банкноти оплачуються.

Зазначений документ поширював свою дію лише на 21 західноєвропейську країну-члена Ради Європи, тобто мав чіткий регіональний характер. Його прийняття стало можливим, тому що його підписали представники країн з ідентичними політичними (демократичними) й економічними (ринкова економіка) системами, з гарантованими основними правами людини і свободами, уряди яких у своїй діяльності дотримувалися принципу верховенства права. Проте й серед такої однорідної політико-економічної спільноти положення Рекомендації на той момент було сприйнято не однозначно, про що свідчить зроблена після її прийняття заява представника Ірландії. Застосувавши статтю 10.2.с правил Порядку проведення засідань заступників міністрів, він наголосив, що його Уряд залишає за собою право самому вирішувати, чи дотримуватися положень Рекомендації.

Згідно зі змістом цього міжнародного документа, в ньому можна виокремити три частини: у першій визначається проблема, яка постала перед країнами-членами, друга – рекомендації державам членам щодо їхніх дій з подолання цієї проблеми, в третій конкретизується спосіб, в який мають діяти суб'єкти національного права для протидії відмиванню коштів, що отримані злочинним шляхом.

Виконання Рекомендації забезпечувалося певним механізмом, передбаченим ст. 15(в) Статуту Ради Європи. Відповідно до її положення Комітет Міністрів наділений правом «попросити уряди країн-членів інформувати його про заходи, вжиті ними щодо таких рекомендацій» [6]. Перелічені три частини документа разом з контрольною функцією Комітету Міністрів були своєрідним прикладом дієвого механізму міжнародного співробітництва, направлено на адаптацію національного законодавства країн до певних єдиних стандартів вирішення конкретної проблеми.

Наступним міжнародним документом, присвяченим проблемі боротьби з відмиванням грошей, була Віденська Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, прийнята 20 грудня 1988 р. [7].

У преамбулі Конвенції міжнародна спільнота чи не вперше сформулировала бачення загрози, яку породжують доходи, отримані в результаті незаконного обігу наркотичних засобів. Вона полягала в тому, що великі прибутки й фінансові кошти дають змогу транснаціональним злочинним організаціям проникати в урядові механізми, законну торговельну і фінансову діяльність і суспільство на всіх його рівнях, розкладати і підірвати їх.

З набуттям чинності цим міжнародно-правовим актом було закладено основи для міжнародного співробітництва у фінансових розслідуваннях, тому що головною метою конвенції було задекларовано не кримінальне переслідування злочинців, а намір «позбавити осіб, які займаються незаконним обігом, доходів, одержуваних від злочинної діяльності, і тим самим усунути головний мотив, який спонукає їх до цього». Викорінення незаконного обігу наркотичних засобів проголошено колективним обов'язком усіх держав, виконання якого – необхідна координація зусиль у межах міжнародного співробітництва.

У ст. 3 Конвенції (Правовідносини і санкції) пропонується сторонам визнати кримінальними злочинами згідно зі своїм законодавством поряд з діями щодо наркотичних засобів, також операції з доходами та майном, отриманим у результаті вчинення операцій з наркотиками, а саме: приховування справжнього характеру доходів або майна, їх використання, підбурювання або причетність до правопорушення.

Незважаючи на те, що в Конвенції не передбачався термін «Відмивання грошей», визначені ознаки операцій з доходами та майном, що отримане внаслідок правопорушень, були взяті за основу в подальших міжнародно-правових документах та інкорпоровані в національне законодавство багатьох країн для визначення злочину відмивання.

Значне місце в подальших статтях Конвенції відведено різноманітним аспектам міжнародного співробітництва сторін, зокрема щодо: конфіскації як наркотичних засобів, так і доходів; взаємної юридичної допомоги (збір доказів, показань, ознайомлення з матеріалами судових справ, проведення обшуків, арештів); підвищення ефективності правоохоронних заходів.

У ст. 9 (Інші форми співробітництва та підготовка кадрів) дається опис окремих напрямів міжнародного співробітництва, які можна віднести до фінансових розслідувань – діяльності, завдяки якій пе-

редбачається позбавляти осіб, що займаються незаконним обігом наркотиків, доходів, одержуваних від злочинної діяльності. Сторонам пропонується співпрацювати в розслідуванні правопорушень, що мають міжнародний характер, з метою виявлення переміщення доходів або власності, отриманих внаслідок вчинення таких правопорушень; виявлення і спостереження за обігом доходів і власності, отриманих внаслідок вчинення правопорушень, засобів, які використовувалися або призначалися для використання під час вчинення правопорушень; методів передачі, приховання або утаювання таких доходів, власності і засобів; збору доказів; сучасних правоохоронних методів.

Рада Європи 8 листопада 1990 р. прийняла Страсбурзьку Конвенцію про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності [8]. Згідно з преамбулою цієї Конвенції боротьба з тяжкими злочинами, що стали зростанням міжнародної проблеми, вимагає застосування сучасних і ефективних методів на міжнародному рівні. Один з таких методів – позбавлення злочинців доходів, отриманих злочинним шляхом. І для досягнення цієї мети необхідно створити життєздатну систему міжнародного співробітництва фактично у фінансових розслідуваннях.

Особливістю Конвенції є те, що її положеннями вперше:

– знято рамки з предикатного злочину, до якого віднесено будь-які кримінальні злочини, в результаті яких виникають доходи, що можуть стати предметом злочину – відмивання. Основною санкцією в боротьбі з відмивання коштів, як і в попередній конвенції, передбачається конфіскація або захід, призначений судом після розгляду справи щодо кримінального злочину чи кримінальних злочинів, результатом якого має бути остаточне позбавлення власності.

Предметом такого покарання визначаються доходи як економічна вигода, набута злочинним шляхом, та засоби, які використовуються або можуть використовуватися будь-яким чином, повністю або частково, для вчинення кримінального злочину чи кримінальних злочинів;

– сформовано своєрідний принцип ефективності боротьби з відмиванням, згідно з яким сторонам пропонується вживати необхідних заходів, щоб її національні уповноваженні органи мали повноваження і процесуальну здатність виявляти доходи, що отримуються в результаті вчинення кримінальних злочинів, та застосовувати щодо них конфіскаційні заходи;

– введено принцип самостійності злочину відмивання, згідно з яким до відповідальності потрібно притягати осіб, які його здійснили незалежно від того, чи вони вчинили предикатний злочин, або чи підлягає предикатний злочин юрисдикції Сторони.

Запорукою успішної боротьби з відмиванням відповідно до Конвенції вважається міжнародне співробітництво сторін, різним аспектам якого присвячена більшість її положень, зокрема третя глава Конвенції, яка складається з таких розділів: принципи міжнародного співробітництва; допомога у проведенні розслідування; прелімінарні заходи; конфіскація; відмова від співробітництва та відстрочка співробітництва; повідомлення і захист прав третіх сторін; процедурні та інші загальні правила.

У ст. 7 Конвенції сформовано загальні принципи й заходи в галузі міжнародного співробітництва у боротьбі з відмиванням:

– принцип широкої співпраці сторін Конвенції під час розслідування і судового розгляду справ, що стосуються конфіскації засобів і доходів;

– принцип спроможності Сторін виконувати прохання іншої Сторони щодо заходів: а) з конфіскації доходів або засобів, або конфіскації доходів у вигляді вимоги сплати грошової суми, еквівалентної вартості доходів; б) допомоги у проведенні слідства та прелімінарних заходів з метою використання будь-якої форми конфіскації.

Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. затверджено Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [9]. Метою Конвенції визначено сприяння співробітництву в справі більш ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею. Особливістю цього універсального міжнародно-правового документа є те, що в ньому вперше в ст. 6 використано термін «Відмивання доходів» і поставлена вимога до міжнародної спільноти вжити заходів, щоб визнати це діяння кримінально караним, якщо воно вчинено навмисно. Визначення дій, які належать до злочину відмивання повторюють відповідні визначення Віденської Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і Страсбурзької конвенції про відмивання доходів від злочинної діяльності.

У ст. 7 Конвенції деталізовано бачення ООН системи міжнародного співробітництва у фінансових розслідуваннях. Державам-учасникам Конвенції рекомендується:

– встановити всеосяжний внутрішній режим регулювання і нагляду щодо банків і небанківських фінансових установ, а також інших органів, які особливо уразливі з погляду відмивання коштів – такий режим ґрунтуватиметься на вимогах щодо ідентифікації особи клієнта, ведення звітності та надання інформації про підозрілі угоди;

– забезпечити адміністративні, регульовальні, правоохоронні й інші органи, які ведуть боротьбу з відмиванням коштів повноваженнями здійснювати співробітництво й обмін інформацією на національному і міжнародному рівнях;

– заснувати підрозділ з фінансової оперативної інформації, що буде діяти як національний центр для збору, аналізу і поширення інформації, що стосується можливих випадків відмивання коштів;

– встановити контроль за переміщенням готівкових коштів і відповідних оборотних інструментів через їхні кордони;

– врахувати у своїй діяльності відповідні ініціативи регіональних, міжрегіональних і багатосторонніх організацій, спрямованими проти відмивання коштів;

– розвивати і заохочувати глобальне, регіональне, субрегіональне й двостороннє співробітництво між судовими і правоохоронними органами, а також органами фінансового регулювання з метою боротьби з відмиванням коштів.

Необхідно зазначити, що норми наведених вище міжнародних документів мають чітко виражений рекомендаційний характер, тобто їх положення не наділені обов'язковою силою. Порушення приписів цих норм державами-суб'єктами міжнародного права не породжує міжнародно-правової відповідальності. Щодо цих актів у західній юридичній літературі виникла концепція так званого «м'якого права» [10], автор якої – нідерландський юрист І. Зайдль-Гогенвельдерн – стверджував, що лише такі норми, що формулюються в рекомендаційних актах міжнародних організацій, можуть бути єдиним засобом для створення міжнародного регулювання транснаціональних відносин.

Подібні міжнародні документи, набули сьогодні значного поширення. Їхня поява зумовлена необхідністю: оперативного прийняття рішень з того чи іншого питання міжнародного життя; оцінки певної події, що відбулася в міжнародних відносинах; викладення можливого підходу до вирішення конкретної проблеми. Норми «мягкого права», на відміну від, якщо можна так висловитися «твердого права», не породжують чітких прав та обов'язків, а надають лише загальну установку, якої, тим не менш, суб'єкти повинні дотримуватися [11, с. 36].

Ці акти суттєво впливають на міждержавні економічні відносини, сприяють прогресивному розвитку чинних норм міжнародного права. Правила, що містяться в міжнародних документах, мають сприяти утвердженню одноманітних форм, методів і умов міждержавного співробітництва з метою створення єдиного порядку національно-правового і міжнародно-правового регулювання особливо складних явищ міжнародного життя з чітко вираженим транснаціональним характером.

Значення цих документів полягає в тому, що вони формують нові, найбільш доцільні правила поведінки і виступають як допоміжні засоби для вироблення нових міжнародно-правових норм. Їхня регулятивна сила ґрунтується на авторитеті міжнародних організацій або держав, які створили ці акти.

Однак суттєвим недоліком розглянутих міжнародних документів, була на той час відсутність чітких механізмів інкорпорації їхніх норм у національне законодавство. Існував значний розрив між датою підписання документа, його наступною ратифікацією і набуттям чинності. Положення цих документів, за деякими винятками, також не передбачали чітких механізмів перевірки ефективності застосування їхніх положень. Будь-які дії міжнародної організації щодо спонукання виконувати приписи подібного міжнародного документа в цій сфері могли бути розцінені як порушення суверенітету відповідної держави.

Таким чином, незважаючи на набуття цими документами чинності, авторитет міжнародних організацій, які їх розробили, станом на кінець 80-х років минулого століття продовжували існувати держави з різномірними національними правовими режимами фінансової діяльності, багато з яких були до того ж бенефіціарами відмивання коштів, отриманих від злочинної діяльності.

Такий стан речей вступав у протиріччя з потребами захисту глобальної фінансової системи від ризиків, які породжували нелегальні доходи добре організованої транснаціональної злочинності. Усвідомлюючи небезпеку, країни Великої сімки (Франція, США, Великобританія, ФРН, Японія, Італія, Канада і ЄЕС) у липні 1989 р. під час зустрічі в Парижі за ініціативою Президента Франції прийняли рішення: «Скликати робочу групу з фінансових заходів, в якій будуть представлені країни учасники G7 та інші країни, зацікавлені в цій проблемі. Її завданням буде оцінка результатів вже розпочатої співпраці щодо протидії використанню банківської системи та фінансових установ для відмивання грошей, та розгляд до-

даткових превентивних заходів у цій сфері, включаючи коригування законів та нормативних актів, з метою покращення взаємної правової допомоги між державами. Першу зустріч цієї робочої групи запланувати у Франції і її доповідь має бути підготовлена до квітня 1990 року» [12].

Ця спеціальна робоча група з фінансових заходів отримала назву FATF (Financial Action Task Force on Money Laundering). Уже у 1990 р. було підготовлено першу редакцію заходів протидії використанню банківської системи та фінансових установ для відмивання коштів. Документ отримав назву Рекомендації ФАТФ. Основна увага в ньому приділялася заходам протидії відмиванню коштів, отриманих від торгівлі наркотиками. З метою визначення ефективності імплементації рекомендацій у 1992 р. запроваджено оцінку систем протидії відмиванню коштів злочинного походження на міжнародному рівні, відправною точкою якої став перший раунд взаємних оцінок.

У 1996 р. Рекомендації були вперше переглянуті з метою врахування нових тенденцій і технік відмивання коштів і розширення сфери застосування рекомендації щодо доходів, які отримувалися від інших видів злочинів, а не тільки від торгівлі наркотиками.

У жовтні 2001 р. FATF розширила свій мандат заходами протидії фінансуванню терористичних актів та терористичних організацій, і доповнила Рекомендації вісьмома (пізніше розширених до дев'яти) Спеціальними рекомендаціями щодо запобігання фінансуванню тероризму.

Переглянуті вдруге у 2003 р. Рекомендації разом зі Спеціальними Рекомендаціями були схвалені більш ніж 180 країнами світу. У 2012 р. FATF доповнила Рекомендації заходами-настановами щодо протидії розповсюдженню зброї масового знищення, а в 2018 р. Рекомендації зазнали змін з урахуванням набутого досвіду та перетворенням, що відбулися у міжнародній фінансовій сфері.

Протягом всіх цих років змінювалися не тільки документи, які розробляла ФАТФ, але змін зазнавала сама робоча група. Заснована на початку 7 країнами Великої сімки, до складу цієї організації сьогодні входять 34 країни-члени й дві міжнародні організації, спостерігачами є дві країни і 20 міжнародних організацій. ФАТФ також співпрацює з 8 регіональними групами типу ФАТФ (РГТФ). Членами цих автономних органів є понад 177 країн. У матеріалах та документах, підготовлених ФАТФ, ця організація діє як міжурядовий орган, і, на думку деяких дослідників, не може розглядатися як міжнародна організація, оскільки вона не була встановлена на основі міжнародного договору та не має затвердженого статуту [13].

Однак, незважаючи на невизначеність статусу, наданий робочій групі мандат розробляти стандарти та сприяти ефективній імплементації правових, регуляторних та оперативних заходів боротьби з відмиванням коштів, зумовив загальне визнання Рекомендацій ФАТФ як універсальних міжнародних стандартів у сфері протидії відмиванню коштів та політичну підтримку її заходів Організацією Об'єднаних Націй, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та інших провідних міжнародних організацій.

Висновки. Проаналізовані положення міжнародних документів свідчать про те, як світова спільнота крок за кроком шукала шляхи подолання небезпечного для цілісності міжнародної фінансової системи явища відмивання «брудних» грошей. Сформовані в них принципи та підходи були повністю взяті на озброєння спеціальною робочою групою з фінансових заходів.

Створення та діяльність ФАТФ – це майже єдиний успішний приклад формування світовою спільнотою глобальної системи вирішення конкретної проблеми. Незважаючи на відсутність імперативних приписів у документах, що створюються ФАТФ, ця система сьогодні володіє набором «непримусових» методів впливу, за допомогою яких доволі ефективно й оперативно відбувається постійна трансформація правових, регулятивних та інституційних основ національних систем протидії відмиванню коштів, а також формування міжнародного співробітництва у фінансових розслідуваннях.

Згідно зі змістом останньої редакції 40 Рекомендацій ФАТФ [14], можна виокремити такі елементи, які формують основу міжнародного співробітництва у фінансових розслідуваннях:

Перший (Рекомендації 1-2) – здатність країни визначати, здійснювати оцінку та розуміти ризики, пов'язані з відмиванням коштів та наявність національної політики в боротьбі з відмиванням коштів;

Другий (Рекомендації 3, 5) – визначення відмивання коштів, отриманих від злочину та фінансування тероризму кримінальним злочином;

Третій – наявність таких складових національної системи ПБК\ФТ:

– санкції (Рекомендації 4, 6, 7);

– первинні процедури фінансових розслідувань (Рекомендації 8–25);

– компетентні та ефективні державні органи, зайняті ПБК\ФТ (Рекомендації 29–35);

Четвертий (Рекомендації 36–40) – міжнародне співробітництво.

У Рекомендації 29 визначається центральний орган – підрозділ фінансової розвідки (ПФР), уповноважений на отримання всієї інформації, що стосується відмивання коштів, у т. ч. від правоохоронних органів, та дається власне визначення фінансового розслідування як діяльності спеціально уповноваженого державного органу щодо встановлення на підставі наявної й отриманої інформації конкретних осіб, активів, кримінальних мереж та асоціацій, відстеження певної діяльності або операції, встановлення зв'язків між особами та потенційними злочинними доходами і предикатними злочинами до відмивання коштів або фінансування тероризму, а також визначення тенденцій та типології відмивання коштів і фінансування тероризму.

Список використаних джерел

1. Transnational Security Report. Cooperating Across Borders: Tackling Illicit Flows. *Finance: Munich Security Conference*. Munich 2019. С. 38–48. URL: https://securityconference.org/assets/01_Bilder_Inhalte/01_Themen/05_TransnationalSecurity/MSC_Transnational_Security_Report.pdf (дата звернення: 20.08.2022).
2. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. рек. / [С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4312/1.pdf>. (дата звернення: 18.08.2022).
3. Emília Merlini Giuliani. Strafbarkeit der Geldwäsche in Brasilien und in Deutschland, Studien zur Rechtswissenschaft. Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2020. 304 s.
4. Bettina Bräuning. Ökonomie der Geldwäsche. Schriftenreihe innovative betriebswirtschaftliche Forschung und Praxis. Band 231. Hamburg: Verlag Dr. Kovac 2009. 470 s.
5. Recommendation No. R (80) 10 of the Committee of Ministers to member states on measures against the transfer and the safekeeping of funds of criminal origin./ Council of Europe. Committee of Ministers. URL: <https://rm.coe.int/09000016804efd6>. (дата звернення: 19.08.2022).
6. Статут Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text/ (дата звернення: 19.08.2022).
7. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text (дата звернення: 17.08.2022).
8. Страсбурзька Конвенція про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text (дата звернення: 19.08.2022).
9. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 17.08.2022).
10. Seidl-Hohewaldern I. International Economic „Soft Law“ (Volume 163). *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. URL: https://referenceworks.brillonline.com/entries/the-hague-academy-collected-courses/*A9789028609303_04#d82816712e10727. (дата звернення: 22.08.2022).
11. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / за заг. ред. Теліпко В. Е. Київ : Центр учбової літератури. 2010. 608 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/26_2-Mizhnarodne_publichne_pravo-Telipko2010.pdf (дата звернення: 19.08.2022).
12. G7 Information Centre. Summit of the Arch: Officials Documents. Paris: Bulletin 19. July 1989. No 76. S. 669–670. URL: <http://www.g8.utoronto.ca/deutsch/1989paris/tiel2.pdf> (дата звернення: 19.09.2022).
13. Переверзева О. С., Гаджієв В. Ф. Особливості правової природи міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (ФАТФ). Часопис Київського університету права. 2020. № 3. С. 370–374. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/415/396> (дата звернення: 16.08.2022).
14. Рекомендації FATF: Збірка щодо Стандартів FATF, Методології їх оцінки та Правила та Процедури 5-го раунду взаємних оцінок Комітетом MONEYVAL (зі змінами станом на листопад 2020). С. 33–184. URL: [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Міжнародні_стандарти/UKR_Compilation_book-FINAL\(02.02.20211\).pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Міжнародні_стандарти/UKR_Compilation_book-FINAL(02.02.20211).pdf). (дата звернення: 19.08.2022).

References

1. Transnational Security Report. Cooperating Across Borders: Tackling Illicit Flows. *Finance: Munich Security Conference*. Munich 2019. С. 38-48. Retrieved from https://securityconference.org/assets/01_Bilder_Inhalte/01_Themen/05_TransnationalSecurity/MSC_Transnational_Security_Report.pdf [in English].
2. Chetnjavsky, S. S., Korystin, O. E. & Nekrasov, V. A. (2017). *Finansovi rossliduvanya v sferi protydyi legalisaziyi slochynykh dokhodiv v Ukraini [Financial investigations in the field of combating the legalization of criminal proceeds in Ukraine]*. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].

3. Emília Merlini, Giuliani (2020). *Strafbarkeit der Geldwäsche in Brasilien und in Deutschland, Studien zur Rechtswissenschaft*. Verlag Dr. Kovac [in German].
4. Bettina, Bräuning (2009). *Ökonomie der Geldwäsche. Schriftenreihe innovative betriebswirtschaftliche Forschung und Praxis*. Verlag Dr. Kovac. [in German].
5. *Recommendation No. R (80) 10 of the Committee of Ministers to member states on measures against the transfer and the safekeeping of funds of criminal origin./ Council of Europe. Committee of Ministers*. Retrieved from <https://rm.coe.int/09000016804efd62> [in English].
6. *Statut Rady Evropy [The Statute of the Council of Europe]* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text/. [in Ukrainian].
7. *Konventsia OON pro borotbu proty nezakonogo obighu narkotychnykh zasobiv i psyhotropnykh rehovyn [United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances] (1988)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text [in Ukrainian].
8. *Strasburska Konventsia pro vidmyvanya, vyyavlenya, vyluchenya i konviskatsiyu dochodiv vid zlochynoyi diyaknosti (1990) [Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime. Strasbourg]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text [in Ukrainian].
9. *Konventsia OON proty transnatsionalnoyi organizovanoyi zlochynosti [United Nations Convention against transnational organized crime] (2000)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text [in Ukrainian].
10. Seidl-Hohenweldern, I. International Economic «Soft Law» (Volume 163). *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. Retrieved from https://referenceworks.brillonline.com/entries/the-hague-academy-collected-courses/*A9789028609303_04#d82816712e10727 [in English].
11. Telipko, V. E., Ovcharenko, A. S. (2010). *Mizhнародne publichne pravo [International public law]*. Zentr uchbovoyi literatury. Retrieved from https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/26_2-Mizhнародne_publichne_pravo-Telipko2010.pdf [in Ukrainian].
12. *G7 Information Centre. Summit of the Arch: Officials Documents (1989): Bulletin, 19, 669-670*. Retrieved from <http://www.g8.utoronto.ca/deutsch/1989paris/tiel2.pdf> [in German].
13. Pereverseva, O. S. & Hadzhiev, V. F. (2020). Osoblyvosti pravovoyi pryrody mizhнародnoyi grupy z protydiy vidmyvanyu brudnykh groshey FATF [Peculiarities of the legal nature of the international anti-money laundering group FATF]. *Chasopys Kyivskogo universiteta prava – Journal of Kyiv University of Law*, 3, 370-374. Retrieved from <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/415/396> [in Ukrainian].
14. *Rekomendatsiyi FATF: Zbirka shchodo Standartiv FATF, Metodologiyi yikh otsinky ta Pravyla ta Protsedury 5-go raundu vzayemnykh otsinok Komitetom MONEYYVAL (zi zminamy stanom na lystopad 2020) [FATF Recommendation: Compilation on FATF Standards, Methodology of their assessment and Rules and Procedures of the 5th round of mutual evaluations by the MONEYYVAL Committee (as amended as of November 2020)]*, 33-184. Retrieved from [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Міжнародні_стандарти/UKR_Compilation_book-FINAL_\(02.02.2021\).pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Міжнародні_стандарти/UKR_Compilation_book-FINAL_(02.02.2021).pdf) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2022.

DOI:10.35774/app2022.03.063
УДК 342.951

Юрій Ніронка,

кандидат юридичних наук,
директор ТОВ «Юрнікус», адвокат
ORCID: orcid.org/0000-0001-5772-7540

ОГЛЯД ЗАКОНОПРОЄКТІВ «ПРО ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ»

Вказано на активний розгляд народними депутатами та науковцями проблематики громадського контролю, у тому числі в різних сферах суспільного життя. Прийняття закону «Про громадський контроль» буде сприяти встановленню ефективної діяльності органів державної влади, попередженню корупції, усуненню негативних явищ у їх функціонуванні. Наведено стислий аналіз законопроектів, які подані до Верховної Ради України на обговорення. Відмічено визначення в них таких понять, як громадський контроль, правові засади його здійснення, предмет і об'єкт контролю, принципи, завдання, суб'єкти, їх права та обов'язки, організаційні форми, порядок та процедури здійснення, проведення різних заходів, основні вимоги та обмеження в процесі здійснення громадського контролю, гарантії реалізації; містяться інші правові положення. Окремі з них обговорюються в комітетах Верховної Ради України, інші відхилені після першого розгляду. Вказано на такі основні недоліки поданих для обговорення в законодавчий орган законопроектів, як неузгодження правових положень законопроектів із чинними законами, нечіткість визначення окремих процедур у проведенні громадського контролю, невідповідність деяких проєктів вимогам антикорупційного законодавства, концептуальні погрішності. Безпосередньо аналіз законопроектів науковці не проводять, однак в окремих публікаціях згадується про прийняття таких законопроектів та зазначається про наявність у них прогалин і недоліків.

Ключові слова: громадський контроль, законопроект, недоліки, прогалини, правові положення.

Nironka Yu.

OVERVIEW OF BILLS «ON PUBLIC CONTROL»

The issues of public control, including in various spheres of public life, have been actively considered by people's deputies and scientists. The relevance of the study is that the adoption of the law «On Public Control» will contribute to the establishment of effective activities of public authorities, prevention of corruption, elimination of negative phenomena in their functioning. The purpose of the article is to analyze the state of development of individual bills on public control, identify shortcomings in them, indicate the elimination of omissions and ways to supplement legal provisions. A brief analysis of the bills submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine for discussion is presented. In particular, these are the bills – «On Public Control» from 14.04. № 4697, «On public control» dated 13.11.2015 №2737-1, «Legal and organizational principles of public control and public dialogue in Ukraine» dated 30.04.2021 №5458, «System of public control over traffic» dated 16.07.2021 № 5798, «On civil control over the activities of authorities, their officials and officials» from 07.08.2018 № 9013. They noted the definition of the concept of public control, the legal basis for its implementation, the subject and object of control, principles, objectives, sub-projects, their rights and responsibilities, various organizational forms, procedures and procedures for implementation, control measures, basic requirements and restrictions on public control, guarantees of implementation and other legal provisions. It was stated that some of the bills are being discussed in the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine, but some of them were rejected after the first reading. The main shortcomings of the bills submitted for discussion to the legislature are the inconsistency of certain legal provisions of the bills with current laws, ambiguity in defining certain procedures and procedures for public control, non-compliance of some projects with anti-corruption legislation, conceptual errors and other legislative omissions. It is noted that scientists do not actually analyze bills directly, but several publications mention the adoption of such bills, indicate the presence of gaps and shortcomings in them, offer indicative content versions of bills that will help improve them.

Keywords: public control, bill, shortcomings, gaps, legal provisions

Постановка проблеми. Прийняття закону «Про громадський контроль» буде сприяти встановленню ефективної діяльності органів державної влади, попередженню корупції, усуненню негативних явищ у їх функціонуванні. Громадський контроль за діяльністю органів державної влади діє у всіх зарубіжних країнах і довів свою актуальність. Однак аналіз зарубіжної практики вказує на відсутність відповідних норм та законів.

© Юрій Ніронка, 2022

В Україні розроблено декілька законопроектів про громадський контроль, зокрема про громадський контроль у різних сферах суспільного життя. Проте недосконалість викладу правових положень призвело лише до їх обговорення у законодавчому органі, висловлення критичних зауважень, а не прийняття. Надалі розробники таких законопроектів, на нашу думку, не доопрацювали їх до належного рівня. Про це говорить той факт, що їх так і не було подано для наступного обговорення. Зазначене піднімає питання про необхідність критичного огляду законопроектів про громадський контроль з метою усунення наявних недоліків та сприяння удосконаленню їхньої розробки на перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд різних аспектів громадського контролю фахівцями здійснюється досить активно (Д. С. Бондаренко, С. Ф. Денисюк, В. А. Дорошенко, А. Г. Кашнікович, С. А. Косінов, С. М. Кушнір, М. О. Кравець, С. В. Медведенко, Р. В. Миронюк, Т. В. Наливайко, Л. Р. Наливайко, О. О. Новиков, О. В. Савченко, І. О. Сквірський, А. Ф. Орешкова, М. М. Терещенко, Т. В. Чехович та ін.), зокрема наводяться авторські визначення поняття «громадський контроль» [1], його організаційні форми, сутність та зміст [2], громадський контроль за діяльністю поліції [3], громадський контроль як механізм попередження порушень у сфері охорони здоров'я [4], пропонується орієнтовний зміст такого законопроекту [5] та досліджуються інші актуальні питання. Безпосередньо аналіз законопроектів науковці не проводять, однак в окремих публікаціях згадується про прийняття таких законопроектів [6] та зазначається наявність у них прогалин і недоліків [7, с. 4]).

Метою статті є аналіз стану розроблення окремих законопроектів про громадський контроль, виявлення в них недоліків, їх усунення та напрямки доповнення правових положень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі аспекти громадського контролю встановлені законами України, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, підзаконними актами міністерств та відомств. Зокрема, це закони України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР, «Про об'єднання громадян» від 22.03.2012 р. № 4572-VI, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997р. №280/97-ВР; укази Президента України «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» від 07.02.2008р. №109/2008, «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26.02.2016 р. № 68, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 05.11.2008 р. № 976 та інші правові документи.

Здійснюється активна робота з розробки законопроектів про громадський контроль та його реалізація в різних сферах суспільного життя. Окремі із них проходять обговорення в комітетах ВРУ, інші відхилені після розгляду. Наведемо окремі приклади.

У Верховну Раду України (далі – ВРУ) в різний час надійшло декілька законопроектів про громадський контроль, однак жоден із них на сьогоднішній день не став законом.

Критичний аналіз законопроектів про громадський контроль свідчить, що в них визначається сфера дії закону, правові засади його здійснення, формулюються поняття, принципи та цілі громадського контролю, державні гарантії у сфері здійснення громадського контролю, суб'єкти та об'єкти громадського контролю, механізм та процедури його здійснення, права та обов'язки суб'єктів та об'єктів громадського контролю, основні вимоги та обмеження при здійсненні громадського контролю, конфлікту інтересів при його реалізації.

Однак підставами неприйняття законопроектів є наявність у них значних недоліків, зокрема які повторюються навіть після роботи над ним. Так, у доопрацьованому законопроекті «Про громадський контроль» від 13.11.2015 р. №2737-1 передбачені завдання та способи здійснення громадського контролю за своїм змістом мають ознаки державного контролю, проте суб'єктами його здійснення визначаються громадські об'єднання; вказаний у проекті механізм громадського контролю фактично зобов'язує державний апарат підпорядковуватись громадським об'єднанням; у проекті передбачено й право суб'єктів громадського контролю на участь у проведенні спільно із спеціально уповноваженими державними органами перевірок інформації про правопорушення об'єктами громадського контролю, але не пропонується порядок таких спільних перевірок, у зв'язку з чим реалізація вказаного положення на практиці проблематична: положення проекту щодо порядку здійснення громадського контролю у багатьох випадках нечітко або незрозуміле, що викличе труднощі під час правозастосування; передбачається право суб'єктів громадського контролю брати участь у засіданнях громадських рад, що функціонують при об'єктах громадського контролю, але порядок реалізації цього права у проекті не визначається. Ці та інші зауваження сприяли

прийняттю Головним управлінням ВРУ Висновку на концептуальну неприйнятність цього законопроекту. Законопроект було знято з розгляду 01.11.2016 р. [8].

Законопроекти про громадський контроль відкликаються з підстав невідповідності проекту вимогам антикорупційного законодавства. Так, було відкликано Проект Закону України «Про громадський контроль» від 14.04.2014 р. № 4697. Головний комітет з підготовки і попереднього розгляду цього законопроекту – Комітет з питань державного будівництва та місцевого самоврядування ВРУ дійшов висновку, що Проект акта не відповідає вимогам антикорупційного законодавства (рішення Комітету від 21.05.2014 р., протокол № 40). Згідно з результатами громадської антикорупційної експертизи законопроект містить прогалини правового регулювання, а частина його норм сприятиме широті адміністративного розсуду. Тому застосування окремих його положень призведе до збільшення дискреції правозастосовного органу і подальшого вчинення корупційних правопорушень. Наведемо лише один приклад. Так, згідно з частиною 2 ст. 6 законопроекту гарантується «участь суб'єктів громадського контролю у роботі колегіальних органів об'єктів громадського контролю». Проте не визначено, про які саме колегіальні органи йдеться. Таке формулювання означатиме можливість участі суб'єктів громадського контролю, наприклад у загальних зборах акціонерів, що суперечить ст. 34 Закону «Про акціонерні товариства». Тим самим створюються підстави для втручання у діяльність суб'єктів господарювання, що може бути використано певними суб'єктами з метою вимагання й отримання неправомірної вигоди, зокрема плати за «перешкоджання такому втручання». Також згідно із законопроектом суттєво звужується право громадськості на участь у заходах щодо запобігання і протидії корупції – порівняно з вимогами ст. 16 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», а також багатьох інших законів, які практично нічим не обмежують контрольні та інші права громадських організацій. Законопроект було відкликано 27.11.2014 р. [9].

Розроблено законопроекти про:

«Правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» (законопроект від 30.04.2021 р. № 5458). Законопроект, як зазначено у пояснювальній записці до нього, визначає правові та організаційні засади здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб щодо виконання ними вимог Конституції і законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, інших актів законодавства, що визначають права і свободи людини й громадянина, та механізм їх реалізації і встановлює відповідальність цих органів, посадових і службових осіб, а також державні гарантії у сфері здійснення громадського контролю і громадського діалогу. Громадський контроль визначається як одна із форм реалізації конституційних повноважень народу, що полягає у безпосередньому, безоплатному контролі громадянами України, зокрема членами політичних партій, громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства, за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб з метою нагляду, перевірки та оцінки діяльності об'єктів громадського контролю щодо відповідності актам законодавства та суспільним інтересам з контролю за відповідністю діяльності об'єктів громадського контролю, та за дотриманням ними державної дисципліни; громадський діалог як процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами громадського діалогу, які представляють суспільні інтереси, та органів державної влади з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин [10]. Законопроект проходить опрацювання у комітетах ВРУ.

Систему громадського контролю за дорожнім рухом (законопроект від 16.07.2021 р. № 5798). Мета законопроекту – докорінне зменшення кількості аварій та смертності на дорогах, збільшення прозорості роботи Національної поліції України. Він дасть можливість громадянам фіксувати на свої смартфони особливо небезпечні порушення правил дорожнього руху, такі як: проїзд на червоне світло; перетинання подвійної суцільної смуги; порушення правил проїзду через залізничні переїзди. Законопроект отримав позитивну оцінку та підтримку Комітету Верховної Ради з правоохоронної діяльності [11], за наслідками розгляду у першому читанні був рекомендований для прийняття за основу [12].

Недоліки та упущення законопроекту про громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб (законопроект від 07.08.2018 р. № 9013) призвели до його зняття з розгляду 29.08.2019 р. Цей законопроект на підставі статті 5 Конституції України встановлював право та визначав механізм здійснення громадянського контролю за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб щодо виконання ними вимог Конституції і законів України, інших актів законодавства, що визначають права і свободи людини й громадянина та механізм їх реалізації; він встановлював відповідальність цих органів, посадових і службових осіб [13]. Однак мав значні недоліки.

Фахівці розробляють законопроекти з різних напрямків громадського контролю, зокрема за землекористування [14]. Так, у законопроекті «Про громадський контроль за використанням та охороною земель», розробленому І. О. Новаковською, земля в межах території України визначається як об'єкт громадського контролю та охорони, визначаються його завдання та принципи здійснення, такі суб'єкти громадського контролю, як громадські об'єднання та громадські інспектори, повноваження громадських об'єднань, права, обов'язки та стимулювання діяльності громадських інспекторів, організація та порядок здійснення громадського контролю, громадська експертиза документації із землеустрою та містобудівної документації, фінансове та матеріальне забезпечення діяльності громадських інспекторів, прикінцеві положення. Звичайно, такий стислий зміст законопроекту не передбачає можливості його прийняття, але надалі може бути позитивною основою для розробки базового закону у цій сфері.

Науковці зазначають про необхідність більшої правової регламентації напрямів, форм, процедур та іншого механізму громадського контролю. Зокрема щодо відповідальності посадових осіб за протидію чи бездіяльність щодо суб'єктів громадського контролю, механізму громадського контролю за доходами та розходами посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування [7, с. 29]. Актуальна розробка дієвого механізму реалізації матеріалів громадського бюджетного контролю, який би передбачав обов'язок органів місцевого самоврядування публікувати у ЗМІ та відображати на відповідних веб-сайтах розгорнуту інформацію про виконання бюджетних програм, використання бюджетних коштів [15]. Одна із проблем – ігнорування концептуального бачення проблеми організації та здійснення громадського контролю в Україні, що стало основною причиною низької якості пропонованих законопроектів. Вирішення проблеми законодавчого регулювання громадського контролю в Україні має розпочинатися з вироблення науково-практичної Концепції законопроекту, яка становитиме фундаментальну основу майбутнього закону [16, с. 41].

Висновки. Отже, розроблення законопроектів про громадський контроль в Україні здійснюється вже тривалий час. Деякі аспекти громадського контролю встановлені законами України, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, підзаконними актами міністерств та відомств. Народні депутати та науковці здійснюють активну роботу з розробки законопроектів про громадський контроль у різних сферах суспільного життя. Окремі з них проходять обговорення у комітетах ВРУ, інші відхилені після розгляду. До основних недоліків поданих для обговорення в законодавчий орган законопроектів належить неузгодження правових положень законопроектів із чинним законами, нечіткість визначення окремих процедур у проведенні громадського контролю, невідповідність деяких проектів вимогам антикорупційного законодавства, концептуальні погрішності.

Прийняття базового досконалого закону про громадський контроль ще потребує кропіткої роботи його розробників із врахуванням вказаних та інших зауважень.

Список використаних джерел

1. Новиков О. О. Громадський контроль як інструмент підвищення ефективності державного управління : дис. ... канд. наук з держ. управління. Київ, 2021. 220 с.
2. Сквірський І. О. Організаційні форми громадського контролю: сутність та зміст. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2013. Серія : Право. Вип. 22. Ч. I. Том 2. С. 223–227.
3. Миронюк Р. В. Громадський контроль за діяльністю поліції : монограф. Дніпро : Дніпроп держ. ун-т внутр. справ. 2020. 134 с.
4. Семигіна Т. В. Громадський контроль як механізм попередження порушень у сфері охорони здоров'я. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4132/Semyhina_hromadskyi_kontrol%20.pdf (дата звернення: 20.05.2022).
5. Дорошенко В. А. Деякі аспекти удосконалення чинного законодавства у сфері здійснення громадського контролю в Україні. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків, 2019. С. 88–91.
6. Чехович Т. В. Громадський контроль у системі засобів гарантування та реалізації принципу рівності перед законом у сфері публічного управління. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск. Т. 2. 2019. С. 3–8.
7. Кушнір С. М. Правові засади організації та здійснення громадського контролю в Україні. *Bulletin of Zaporizhzhya National University*. 2011. № 1. С. 26–30.

8. Висновок на проєкт Закону України «Про громадський контроль» (реєстр. № 2737-1 від 13.11.2015 р. доопрацьований) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55101 (дата звернення: 20.05.2022).
9. Проєкт Закону про громадський контроль. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50646(дата звернення: 20.05.2022)
10. Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні : Законопроект. Реєстрація у ВРУ 30.04.2021 за № 5458 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71831 (дата звернення: 20.05.2022).
11. Парламентський комітет підтримав законопроект про запуск системи громадського контролю дорожнього руху. URL: <https://ar.porady.org.ua/komitet-vru-z-pravookhoronnoyi-diyalnosti-pidtrymav-zakonoprojekt-pro-hromadskyyu-kontrol-dorozhnoho> (дата звернення: 20.05.2022).
12. ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ. Комітет з питань правоохоронної діяльності. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/doc_557440.pdf (дата звернення: 20.05.2022).
13. Про громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб: Законопроект від 07.08.2018 № 9013. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YD00A.html (дата звернення: 20.05.2022).
14. Новаковська І. О. Регулювання громадського контролю землекористування. Економіка АПК. 2016. № 9. С. 43–50.
15. Кадала В. В., Черній А. А. Проблеми здійснення громадського контролю за використанням коштів місцевих бюджетів. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/298.pdf> (дата звернення: 20.05.2022).
16. Дніпров О. С. Адміністративно-правові засади громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади: проблеми законодавчого регулювання. Прикарпатський юридичний вісник. Вип. 3(32). 2020. С. 27–42.

References

1. Novykov, O. O. (2021). *Hromadskiy kontrol yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia [Public control as a tool to increase the efficiency of public administration]*. Dys. na zdob. nauk. stup. kand. nauk z derzh. upravlinnia [in Ukrainian].
2. Skvirskiy, I. O. (2013). Orhanizatsiini formy hromadskoho kontroliu: sutnist ta zmist [Organizational forms of public control: essence and content]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University, Series of LAW, 22 (I), 2, 223-227* [in Ukrainian].
3. Myroniuk, R. V. (2020). *Hromadskiy kontrol za diialnistiu politsii. [Public control over police activities]: monohraf. Dnipro* [in Ukrainian].
4. Semyhina, T. V. *Hromadskiy kontrol yak mekhanizm poperedzhennia porushen u sferi okhorony zdorovia. [Public control as a mechanism to prevent health violations]*. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/1234_56789/4132/Semyhina_hromadskiy_kontrol%20.pdf [in Ukrainian].
5. Doroshenko, V. A. (2019). Deiaki aspekty udoskonalennia chynnoho zakonodavstva u sferi zdiisnennia hromadskoho kontroliu v Ukraini. [Some aspects of improving the current legislation in the field of public control in Ukraine]. *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia – Theoretical issues of jurisprudence and problems of law enforcement: challenges of the 21st century, 88-91* [in Ukraine].
6. Chekhovych, T. V. (2019). Hromadskiy kontrol u systemi zasobiv harantuvannia ta realizatsii pryntsyphu rivnosti pered zakonom u sferi publicnoho upravlinnia. [Public control in the system of means of guaranteeing and implementing the principle of equality before the law in the field of public administration]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence, Spetsvyypusk, 2, 3-8.* [in Ukrainian].
7. Kushnir, S.M. (2011). Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia hromadskoho kontroliu v Ukraini. [Legal bases of organization and implementation of public control in Ukraine.]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Zaporizhzhya National University, 1, 26-30* [in Ukrainian].
8. *Vysnovok na proiekt Zakonu Ukrainy «Pro hromadskiy kontrol» (2015, November 13) [Opinion on the draft Law of Ukraine «On Public Control»]* (reiestr. № 2737-1 doopratsovanyi). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55101 [in Ukrainian].

9. *Proiekt Zakonu pro hromadskyi control [Draft Law on Public Control] (2014, April 14)*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50646 [in Ukrainian].
10. *Pro pravovi ta orhanizatsiini zasady hromadskoho kontroliu ta hromadskoho dialohu v Ukraini. (2021, April 30) [On legal and organizational principles of public control and public dialogue in Ukraine]*. Zakonoproiekt №5458 Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71831 [in Ukrainian].
11. *Parlamentskyi komitet pidtrymav zakonoproiekt pro zapusk systemy hromadskoho kontroliu dorozhnoho rukhu [The parliamentary committee supported the bill on the launch of a public traffic control system]*. Retrieved from <https://ar.porady.org.ua/komitet-vru-z-pravookhoronnoyi-diyalnosti-pidtrymav-zakonoproiekt-pro-hromadskyy-kontrol-dorozhnoho> [in Ukrainian].
12. *Komitet z pytan pravookhoronnoi diialnosti [Verkhovna Rada of Ukraine. Law Enforcement Committee]*. Retrieved from file:///C:/Users/user/Downloads/doc_557440.pdf [in Ukrainian].
13. *Pro hromadianskyi kontrol za diialnistiu orhaniv vlady, yikh posadovykh i sluzhbovykh osib. (2018, August 7) [On civil control over activity of authorities, their officials and officials]*. Zakonoproiekt № 9013. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YD00A.html [in Ukrainian].
14. Novakovska, I. O. (2016). Rehuliuвання громадського контролю землекористування. [Regulation of public control of land use]. *Ekonomika APK – Economy of ACK*, 9, 43-50 [in Ukrainian].
15. Kadala, V. V., Chernii, A.A. *Problemy zdiisnennia hromadskoho kontroliu za vykorystanniam koshtiv mistsevykh biudzhativ [Problems of public control over the use of local budgets]*. Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/298.pdf> [in Ukrainian].
16. Dniprov, O. S. (2020). Administratyvno-pravovi zasady hromadskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady: problemy zakonodavchoho rehuliuвання. [Administrative and legal principles of public control over the activities of executive bodies: problems of legislative regulation]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Carpathian Legal Gazette*, 3(32), 27-42 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.09.2022.

Лілія Рябовол,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної
діяльності

Центральноукраїнського державного
педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

ORCID: orcid.org/0000-0003-3558-2103

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ДОКУМЕНТАХ РАДИ ЄВРОПИ

У статті проведено аналіз актів Ради Європи щодо забезпечення захисту прав дитини загалом та в умовах збройних конфліктів зокрема, а також прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо захисту прав дітей і підлітків. Констатовано, що Радою Європи розроблено комплекс конвенцій, резолюцій, рекомендацій, в яких закріплено права дітей та відповідні гарантії, наголошено на необхідності створення умов, сприятливих для набуття дітьми під час збройних конфліктів якісної освіти, а також збереження закладів освіти як цивільних об'єктів, безпечних для учнів і вчителів. Запропоновано розглянути можливість створення єдиного систематизованого акту Ради Європи щодо комплексного захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів і постконфліктних періодів.

Ключові слова: права людини, конвенція, «найвищі інтереси дитини», європейське співтовариство, європейські держави, військові дії, право на освіту, європейські стандарти у сфері прав людини, національне законодавство.

Riabovol L.

Issues of protection of children's rights in the conditions of armed conflicts in Council of Europe documents

The article analyzes the acts of the Council of Europe on ensuring the protection of children's rights in general and in armed conflicts in particular, as well as the case law of the European Court of Human Rights on the protection of the rights of children and adolescents. The relevance and expediency of the study is due to the fact that the rights of the child as a special age group with its psychophysical characteristics and interests need specific protection, and the world is becoming more and more states, including European, in armed conflict. children becomes an urgent need. The purpose of the article is to analyze the documents of the Council of Europe on the protection of children's rights in armed conflicts.

It was established that the Council of Europe has developed a set of documents (conventions, resolutions, recommendations), which enshrines both children's rights and guarantees, emphasizing that violations of children's rights, especially the right to education, have serious negative consequences due to The Council of Europe documents emphasize the need to create conditions conducive to the acquisition of quality education by children during armed conflicts at all levels, as well as the preservation of educational institutions as civilian facilities safe for pupils and teachers. It is stated that the documents of the Council of Europe also emphasize the need to form a culture of respect for children's rights in society, which should be reflected and consolidated at the level of national strategies for the protection of children and their rights; the inadmissibility of violence against children in conflict situations was pointed out; called for an end to the recruitment of children into the armed forces and the demobilization of those children who are already involved in their ranks.

The author proposes to consider the possibility and expediency of creating a single systematized act of the Council of Europe on comprehensive protection of children's rights in armed conflicts and post-conflict periods.

Keywords: human rights, convention, «best interests of the child», European community, European states, military action, right to education, European human rights standards, national legislation.

Постановка проблеми. Забезпечення захисту прав дітей – питання, якому у європейському співтоваристві приділяється особлива увага. Підтвердженням цього є прийняття Радою Європи (РЄ) значного обсягу відповідних актів. Передусім, слід звернутися до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) (1950), відповідно до ст. 1 якої, держави, які підписали й доєдналися до цього

документу, взяли на себе зобов'язання поважати права людини [8], отже, і права дитини як особливої категорії людей, що у зв'язку зі своїми психофізичними особливостями й інтересами потребують специфічного захисту.

В Європейській конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (1980) держави-члени Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, визнали, що надважливе значення під час ухвалення рішень щодо опіки над дитиною має благополуччя дитини, саме тому, «право доступу батьків до дитини є нормальним наслідком права на опіку», констатували, що зростає кількість випадків неправомірного переміщення дітей через міжнародні кордони, а також труднощі у вирішенні відповідних проблем, які постають у зв'язку з цим [3].

Підписанти Європейської конвенції про здійснення прав дітей (1996) виходять з того, «що права та найвищі інтереси дітей мають бути підтримані ... дітям має бути надано можливість здійснювати свої права, зокрема під час розгляду сімейних справ, які стосуються їх». У документі визначено основні (отримувати всю відповідну інформацію, консультацію і мати можливість висловлюватися) й інші можливі процесуальні права, якими дитина наділяється і може використовувати у процесі судового розгляду справи щодо неї [4].

У Європейській соціальній хартії (переглянутій) (1996) до відповідних принципів державної політики віднесено й те, що діти і підлітки мають право: на особливий захист від фізичних і моральних ризиків, на які вони наражаються, і зокрема від тих ризиків, що прямо або опосередковано впливають з виконуваної ними роботи; на належний соціальний, правовий та економічний захист. Ці положення деталізовано у ст. 7 ч. II цієї Конвенції, назва якої – «Право дітей та підлітків на захист». Доєднавшись до цього документу, сторони взяли на себе зобов'язання забезпечити ефективне здійснення права дітей та підлітків на захист шляхом закріплення на законодавчому рівні комплексу визначених заходів, зокрема «встановити, що мінімальний вік прийняття на роботу становить 15 років, за винятком дітей, які залучаються до виконання робіт, визнаних легкими роботами, які не завдають шкоди здоров'ю дітей, їхній моралі або освіті» [6].

У Конвенції про контакт з дітьми (ETS № 192) (2003) РЄ виходить з того, що обов'язково мають «враховуватися найвищі інтереси дитини», відповідно, держави-підписанти цієї Конвенції повинні: здійснювати заходи з надання допомоги дітям у справах щодо контакту з батьками й іншими особами, які мають з дітьми сімейні зв'язки; «заохочувати судові органи частіше використовувати транскордонні контакти», якщо діти і батьки, а також інші особи, які мають з дітьми сімейні зв'язки, проживають у різних державах [9].

На задоволення найвищих інтересів дитини спрямована і Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) (2008). Відповідність саме цьому критерію – задоволення найвищих інтересів дитини, а також забезпечення дитини стабільними й гармонійними домашніми умовами має враховуватися компетентним органом під час прийняття рішення про усиновлення [5].

У Рекомендації № R (87) 6 Комітету міністрів державам-членам «Про прийомні сім'ї» (1987) цей орган РЄ виходить з того, що «покращення ситуації з прийомними батьками може позитивно вплинути на добробут дітей» і визначає принципи відповідної державної політики, серед яких і закріплення на рівні національного законодавства системи контролю за прийомними батьками з метою гарантування усіх моральних і матеріальних умов, необхідних для належного розвитку дитини (зокрема, особисті якості прийомних батьків, їхні житлові умови) [15].

У Резолюції 1530 (2007) «Про дітей-жертв: ліквідація всіх форм насильства, експлуатації та зловживань» ПАРЄ підкреслює, що надає велике значення питанню захисту прав дітей як категорії осіб, які потребують особливого захисту від будь-яких форм насилля, їм має надаватися адекватний правовий захист. У цьому напрямі ПАРЄ пропонує парламентам держав-членів РЄ: розвивати національні стратегії щодо захисту прав дітей; переглянути існуючу правову базу щодо забезпечення більш ефективного захисту дітей від усіх форм насильства, експлуатації та жорстокості, передбачити криміналізацію будь-яких посягань на тіло і психіку і, відповідно, дієві покарання; гармонізувати ці положення для того, щоб створити загальне для всіх країн законодавство щодо захисту прав дітей, зокрема щодо визначення складів кримінальних правопорушень щодо дітей [14].

На реалізацію інтересів дитини спрямовані і такі акти РЄ, як: Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987), Конвенція про кіберзлочинність (2001), Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (2005), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (2007) тощо.

Загалом, РЄ у своїх актах систематично акцентує на необхідність забезпечення прав та інтересів дітей, створення належних умов для реалізації дітьми своїх прав. Слід зазначити, що особливого захисту потребують права дітей в умовах збройних конфліктів. Щодо тих держав-підписантів, які перебувають у таких умовах, дія перелічених вище документів очевидно не припиняється. У сучасному світі наразі все більше держав, у тому числі європейських, які перебувають у збройних конфліктах, відтак, актуальність проблематики забезпечення захисту прав дітей саме у таких умовах, зокрема забезпечення на рівні документів Ради Європи, не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені активно розробляють різні аспекти проблематики, окресленої темою статті. Так, Н. В. Степаненко провела дисертаційне дослідження «Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз» (2021), зокрема вивчила питання форм і методів діяльності публічної адміністрації у сфері забезпечення прав і свобод дитини в умовах гібридної війни на Донбасі в контексті загальноновизнаних міжнародних стандартів, а також міжнародний досвід правового забезпечення реалізації прав захисту дітей в умовах воєнних дій і збройних конфліктів [16]. У дисертації О. В. Шевченко-Бітенської «Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства» (2015) зазначено, що Радою Європи наразі не розроблено спеціального документу (єдиного систематизованого акту) про захист дітей (усіх їхніх прав) від насильства під час збройних конфліктів. Існують акти, які стосуються окремих аспектів цієї проблеми, захисту окремих прав дітей у таких умовах. У статті М. О. Стефанчука досліджено проблему захисту суб'єктивних цивільних прав дітей, зокрема права дитини на особливий захист і піклування, в умовах збройних конфліктів у контексті адаптації законодавства України до стандартів ЄС. Як справедливо зазначає згаданий вчений, «Розв'язання проблеми дітей у збройних конфліктах є одним з основних пріоритетів правозахисної стратегії Європейського Союзу» [17, с. 104]. Висвітлюючи питання захисту прав дітей в умовах воєнного стану/збройних конфліктів до норм міжнародного гуманітарного права, у тому числі актів Ради Європи, зверталися К. В. Бориченко (в контексті соціального захисту сімей з дітьми), Н. В. Коломонець (щодо особливостей адміністративно-правового захисту дітей), Н. М. Крестовська, С. О. Магда, О. Г. Турченко та інші. У зв'язку зі своєю актуальністю проблематика міжнародно-правового захисту прав дітей продовжує притягувати науковий інтерес. Наразі більш глибокого вивчення потребує питання захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів саме у документах Ради Європи, чим і зумовлено мету нашої статті.

Мета статті – провести аналіз документів Ради Європи щодо забезпечення захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Документі Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ (Нарада з безпеки і співробітництва в Європі) (1990) (після 1995 року – Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)) зазначено, що однією з основоположних цілей врядування є захист та заохочення прав людини та основоположних свобод, що наразі закладає основи свободи, справедливості й миру. У цьому документі акцентовано, що держави-учасниці: визнають права дитини – громадянські права та особисті свободи, економічні, соціальні й культурні права, а також право дитини на особливий захист від усіх видів насильства й експлуатації (п. 13); погоджуються заохочувати створення у своїх країнах умов для здобуття освіти особами з інших держав-учасниць (п. 14) [2], що можливо розглядати і як заклик до створення умов для набуття освіти переміщеними особами з тих держав-членів, які охоплені збройними конфліктами.

У Керівних принципах політики РЄ щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства акцентовано, що: необхідно створити культуру поваги до прав дитини; національні стратегії мають передбачати якісні зміни у сприйманні суспільством дітей і дитинства, насильства щодо дітей, сприяти у підвищенні ефективності захисту дітей. Умовами досягнення цієї мети є: усвідомлення суспільством, що права дитини – важливі, а насильство над дітьми має негативні наслідки; встановлення зв'язків між різними службами, покликаними діяти у відповідній сфері; зміни економічних і соціальних умови, асоційованих із насильством [7].

В Стратегії РЄ з прав дитини (2016–2021) зазначено, що насильство щодо дітей в умовах конфлікту є неприпустимим, адже, у зв'язку з цим, діти отримують фізичні й психологічні травми, вплив яких продовжують відчувати і в постконфліктний період, тому, реабілітація дітей та молоді, відновлення їхньої довіри є важливим завданням, яке потребує вирішення (п. 16) [19].

У Резолюції 1215 (2000) «Про заходи проти набору у збройні сили дітей та їх участі у збройних конфліктах» у рамках розробки політики з надання допомоги країнам, охопленим конфліктами, Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) закликала: припинити набір дітей у збройні сили й демобілізува-

ти дітей, які вже залучені до їх лав; забезпечити проведення заходів фізичної, психологічної та соціальної реабілітації дітей; сприяти їх поверненню до цивільного життя, особливо, щодо реалізації права на освіту [11]. У цьому контексті не можна не погодитися із Н. В. Степаненко у тому, що «Використання дітей як учасників збройних конфліктів в умовах демократичних трансформацій є найжахливішим проявом дегуманізації, коли порушуються невід’ємні права людини відносно дітей – найбільш уразливих членів суспільства» [16, с. 179–180].

Одним з основних прав дітей, враховуючи інтереси і потреби розвитку цієї вікової категорії, є право на освіту. В умовах збройних конфліктів ускладнюється забезпечення умов для реалізації прав дітей, зокрема і права на освіту. Як зазначено у тематичному звіті Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ в Україні «Вплив конфлікту на навчальні заклади та доступ дітей до освіти на Сході України» (січень 2015 – березень 2020), бойові дії уздовж лінії зіткнення становлять загрозу для фізичного і психічного здоров’я дітей і співробітників освітньої сфери. СММ констатує, що в умовах конфлікту припинено функціонування багатьох закладів освіти, у зв’язку з чим багато дітей змушені перетинати лінію зіткнення, щоб потрапити на заняття, або переходити на дистанційне навчання в інші заклади освіти. СММ рекомендує, щоб сторони здійснили заходи для убезпечення освітнього середовища, а також для збереження закладів освіти як цивільних об’єктів [1, с. 4]. У цьому контексті можемо звернутися до Рекомендації 1459 (2000) «Про план дій в інтересах дітей Косово». Виходячи з того, що в умовах збройних конфліктів діти страждають, у цьому документі ПАРЄ звертається до всіх держав-членів РЄ та інших зацікавлених організацій (ЮНІСЕФ, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, тощо) із закликом здійснювати невідкладні заходи щодо покращення становища дітей. Щодо реалізації права на освіту ПАРЄ рекомендує: прискорити відновлення зруйнованих/пошкоджених шкільних об’єктів; забезпечити доступ до освіти, навчальних приміщень і місць відпочинку, реалізувати програми продовженого дня, розвивати мережу дошкільних установ; оптимізувати процес набуття дошкільної та початкової освіти; полегшувати доступ до навчання шляхом забезпечення організованої доставки дітей у школи; забезпечувати підготовку вчителів, здатних навчати своїх учнів терпимості щодо інших народів, цінностей мирного часу, демократичним стандартам, забезпечувати школи відповідними навчальними матеріалами [13].

Захист прав дітей і підлітків – важливий напрям діяльності Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Ним накопичено прецедентну практику щодо захисту права дітей і підлітків на життя (стаття 2 ЄКПЛ), приватність (стаття 8 ЄКПЛ), щодо заборони катувань (стаття 3 ЄКПЛ), свободи релігії (стаття 9 ЄКПЛ) тощо. До прикладу, у справі *Kaya v. Turkey* (2012) ЄСПЛ розглянув випадок смерті неповнолітніх внаслідок насильства з боку учнів у приміщенні школи. ЄСПЛ підтверджено, що держава порушила позитивні зобов’язання щодо права на життя, і зроблено висновок, що діти є особливо вразливими, у зв’язку з чим, від державних органів вимагається здійснення специфічних заходів для усунення ризиків життю і здоров’ю дітей, зокрема, забезпечення належного контролю та охорони шкільних приміщень. У справі *V.K. v. Russia* (2017) ЄСПЛ розглянуто ситуацію щодо порушення статті 3 ЄСПЛ «Заборона катування». Так, у закладі дошкільної освіти до дитини віком 4 роки вихователі застосовували такі «виховні» заходи, як: заклюювання ротика скотчем, примусовий прийом антибіотиків без призначення лікаря або згоди батьків, ізоляція у темному приміщенні. Спроби батьків ініціювати кримінальне провадження за цими фактами не були ефективними. ЄСПЛ у цій справі визнав порушення державою статті 3 ЄКПЛ як у матеріальному (факт знущань було визнано як поведженням, що принижує гідність), так і в процесуальному розумінні, оскільки держава не виконала позитивні зобов’язання щодо належного розслідування таких випадків [18, с. 258, 259].

У зв’язку з європейською інтеграцією нашої держави актуальною є імплементація положень актів РЄ про забезпечення прав дітей загалом та в умовах збройних конфліктів зокрема. Це прямо передбачено стратегічним програмним документом «План дій Ради Європи для України на 2018–2021 рр.». Так, йдеться про співпрацю нашої держави та РЄ. Україна наразі зобов’язується узгодити національне законодавство, інституції та практику з принципами верховенства права й демократії, європейськими стандартами у сфері прав людини, зокрема щодо запобігання насильству проти дітей і сприяння правам дитини, а РЄ береться підтримувати Україну у виконанні її зобов’язань [10].

Удосконалення системи забезпечення прав та свобод людини, у тому числі дитини, з урахуванням міжнародних, зокрема європейських, стандартів у цій сфері, є стратегічним напрямом вітчизняної державної політики. Так, у Національній стратегії у сфері прав людини (2021) визначено основні проблеми у цій сфері й відповідні напрями, у рамках кожного з яких сформовано стратегічну ціль, завдання та очікувані результати. У рамках нашого дослідження зосередимо увагу на стратегічні напрями, окреслені у § 17 «За-

безпечення права на освіту» і § 18 «Забезпечення прав дитини». Стратегічна ціль у напрямі § 17 – забезпечення рівного доступу кожного до якісної освіти, яка має здобуватися в умовах безпечного освітнього середовища, одне з відповідних завдань – «забезпечення функціонування безпечного освітнього середовища у закладах освіти». Стратегічна ціль у напрямку § 18 – забезпечення і захист прав дітей в Україні відповідно до міжнародних, у тому числі європейських, стандартів. Серед завдань: створення ефективної системи запобігання і протидії порушенням прав дітей, насильству щодо дітей; удосконалення законодавства у сфері охорони дитинства, запобігання і протидії насильству щодо дітей, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів; створення умов для недопущення участі дітей у збройних конфліктах, розроблення механізмів надання пільг і соціальних гарантій дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій [12].

Висновки. Отже, Рада Європи надає велике значення забезпеченню прав і свобод дітей загалом та в умовах збройних конфліктів зокрема. Цією організацією розроблено комплекс документів, в яких закріплено як права дітей, так і відповідні гарантії, акцентовано, що порушення прав дітей, особливо права на освіту, має серйозні негативні наслідки. Саме тому, у документах РЄ наголошено на необхідність створення умов, сприятливих для набуття дітьми під час збройних конфліктів якісної освіти на всіх рівнях, а також збереження закладів освіти як цивільних об'єктів, безпечних для учнів і вчителів. Разом з тим, на наш погляд, доцільно розглянути можливість створення систематизованого акту РЄ щодо комплексного захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів і постконфліктних періодів.

Список використаних джерел

1. Вплив конфлікту на навчальні заклади та доступ дітей до освіти на Сході України (січень 2015 – березень 2020) : Тематичний звіт Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні. URL: <http://surl.li/cazse>
2. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ : Міжнародний документ від 29.06.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082#Text (дата звернення: 17.05.2022)
3. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми : Рада Європи; Конвенція від 20.05.1980. URL: <http://surl.li/caujn> (дата звернення: 18.05.2022)
4. Європейська Конвенція про здійснення прав дітей : Рада Європи; Конвенція від 25.06.1996. URL: <http://surl.li/bwrnl> (дата звернення: 18.05.2022)
5. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) : Рада Європи; Конвенція від 27.11.2008. URL: <http://surl.li/cazas> (дата звернення: 17.05.2022)
6. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Рада Європи; Конвенція від 03.05.1996. URL: <http://surl.li/xapo> (дата звернення: 19.05.2022)
7. Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства : Додаток до Рекомендації CM/Rec (2009) 10 Комітету міністрів. URL: <https://rm.coe.int/168046eb82> (дата звернення: 15.05.2022)
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): Рада Європи; Конвенція від 04.11.1950. URL: <http://surl.li/bwrkw> (дата звернення: 20.05.2022)
9. Конвенції про контакт з дітьми (ETS № 192) : Рада Європи; Конвенція від 15.05.2003. URL: <http://surl.li/caynd> (дата звернення: 19.05.2022)
10. План дій Ради Європи для України на 2018-2021 рр. : Рада Європи; GR-DEM (2017) 18 від 21.02.2018. URL: <http://surl.li/yfqe> (дата звернення: 15.05.2022)
11. Про заходи проти набору у збройні сили дітей та їх участі у збройних конфліктах : Резолюція ПАРЕ 1215 (2000). URL: <http://surl.li/bwrqg> (дата звернення: 16.05.2022)
12. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <http://surl.li/bwuiz> (дата звернення: 19.05.2022)
13. Про план дій в інтересах дітей Косово : Рекомендація ПАРЕ 1459 (2000). URL: <http://surl.li/bwrtj> (дата звернення: 16.05.2022)
14. Резолюція 1530 (2007) про дітей-жертв: ліквідація всіх форм насильства, експлуатації та зловживань : Міжнародне та національне законодавство у сфері захисту прав дитини / Г. Янова. К. : ПП «Видавництво «Сучасний письменник», 2015. С. 300-303. URL: <http://surl.li/tups> (дата звернення: 19.05.2022)
15. Резолюція 1530 (2007) про дітей-жертв: ліквідація всіх форм насильства, експлуатації та зловживань : Міжнародне та національне законодавство у сфері захисту прав дитини / Г. Янова. К. : ПП «Видавництво «Сучасний письменник», 2015. С. 300-303. URL: <http://surl.li/tups> (дата звернення: 19.05.2022)

16. Рекомендація № R (87) 6 Комітету міністрів державам-членам «Про прийомні сім'ї» : Комітет міністрів Ради Європи; Міжнародний документ від 20.03.1987. URL: <http://surl.li/cayuv> (дата звернення: 19.05.2022)
17. Степаненко Н. В. Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз : дис. ... докт. філософ. зі спеціальності 081 Право. Київ, 2021. 264 с.
18. Стефанчук М. О. Захист суб'єктивних цивільних прав дітей в умовах збройних конфліктів через призму адаптації законодавства України до стандартів ЄС (проблеми пріоритетів та термінології). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Випуск 45. Том 1. С. 101-105.
19. Стешенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посіб. / 2-ге вид., змінене. Харків : Право, 2019. 392 с.
20. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016-2021) (неофіційний переклад). URL: <http://surl.li/bwrvt> (дата звернення: 19.05.2022)
21. Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2015. 210 с.

References

1. *Vplyv konfliktu na navchalni zaklady ta dostup ditei do osvity na Skhodi Ukrainy (sichen 2015 – berezen 2020) [The impact of the conflict on educational institutions and children's access to education in eastern Ukraine (January 2015 – March 2020)]*: Tematychnyi zvit Spetsialnoi monitorynhovoi misii OBSIe v Ukraini. Retrieved from <http://surl.li/cazse> [in Ukrainian].
2. *Dokument Kopenhahenskoj narady Konferentsii shchodo liudskoho vymiru NBSIe [Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE]*: Mizhnarodnyi dokument vid 29.06.1990. Retrieved from <http://surl.li/cbalz> [in Ukrainian].
3. *Yevropeyska konventsija pro vyznannya ta vykonannya rishen stosovno opiky nad ditmy ta pro ponovlennya opiky nad ditmy [European Convention on the Recognition and Enforcement of Decisions Concerning Custody of Children and on the Renewal of Custody of Children]*: Rada Yevropy; Konventsija vid 20.05.1980. Retrieved from <http://surl.li/cayjn> [in Ukrainian].
4. *Yevropeyska konventsija pro zdiysnennya prav ditej [European Convention on the Exercise of Children's Rights]*: Rada Yevropy; Konventsija vid 25.06.1996. Retrieved from <http://surl.li/bwrnl> [in Ukrainian].
5. *Yevropeyska konventsija pro usynovlennya ditej (perehlyanuta) [European Convention on the Adoption of Children (revised)]*: Rada Yevropy; Konventsija vid 27.11.2008. Retrieved from <http://surl.li/cazaz> [in Ukrainian].
6. *Yevropeiska Sotsialna Hartiia perehlyanuta [European Social Charter (revised)]*. Rada Yevropy. Konventsija vid 03.05.1996.
7. *Yevropeyska sotsialna khartiya (perehlyanuta) [European Social Charter (revised)]*: Rada Yevropy; Konventsija vid 03.05.1996. Retrieved from <http://surl.li/xano> [in Ukrainian].
8. *Kerivni pryntsyipy polityky Rady Yevropy shchodo kompleksnykh natsional'nykh stratehiy iz zakhystu ditej vid nasyt'stva [Guidelines for Council of Europe Policy on Integrated National Strategies for the Protection of Children from Violence]*: Dodatok do Rekomendatsiyi SM/Rec (2009) 10 Komitetu ministriv. Retrieved from <https://rm.coe.int/168046eb82> [in Ukrainian].
9. *Konventsija pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols)]*: Rada Yevropy; Konventsija vid 04.11.1950. Retrieved from <http://surl.li/bwrkw> [in Ukrainian].
10. *Konventsii pro kontakt z dit'my (ETS № 192) [Convention on Contact with Children (ETS № 192)]*: Rada Yevropy; Konventsija vid 15.05.2003. Retrieved from <http://surl.li/caynd> [in Ukrainian].
11. *Plan diy Rady Yevropy dlya Ukrayiny na 2018-2021 rr. [Council of Europe Action Plan for Ukraine 2018-2021]*: Rada Yevropy; GR-DEM(2017)18 vid 21.02.2018. Retrieved from <http://surl.li/yfqe> [in Ukrainian].
12. *Pro zakhody proty naboru u zbroyni syly ditej ta yikh uchasti u zbroynnykh konfliktakh [On measures against the recruitment of children and their involvement in armed conflict]*: Rezolyutsiya PARYE 1215 (2000). Retrieved from <http://surl.li/bwrqr> [in Ukrainian].
13. *Pro Natsionalnu stratehiyu u sferi prav lyudyny [On the National Strategy in the Sphere of Human Rights]*: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24.03.2021 №119/2021. Retrieved from <http://surl.li/bwuz> [in Ukrainian].

14. *Pro plan diy v interesakh ditey Kosovo [On the Kosovo Children's Action Plan]: Rekomendatsiya PARYE 1459 (2000)*. Retrieved from <http://surl.li/bwrtj> [in Ukrainian].
15. *Rezolyutsiya 1530 (2007) pro ditey-zhertv: likvidatsiya vsikh form nasytstva, ekspluatatsiyi ta zlovzhyvan [Resolution 1530 (2007) on child victims: the elimination of all forms of violence, exploitation and abuse]: Mizhnarodne ta natsionalne zakonodavstvo u sferi zakhystu prav dytyny / H. Yanova*. Kyiv: Vydavnytstvo «Suchasnyy pysmennyk», 300-303. Retrieved from <http://surl.li/tups> [in Ukrainian].
16. *Rekomendatsiya № R (87) 6 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam «Pro pryomni simyi» [Recommendation № R (87) 6 of the Committee of Ministers to member states «On foster families»]: Komitet ministriv Rady Yevropy; Mizhnarodnyy dokument vid 20.03.1987*. Retrieved from <http://surl.li/cayuv> [in Ukrainian].
17. Stepanenko, N. V. (2021). *Zakhyst ta zabezpechennya prav dytyny v umovakh viyskovykh diy na Donbasi [Protection and provision of childrens rights in the conditions of military actions in Donbass]: teoretyko-pravovyy analiz : dys. ... dokt. filosof. zi spetsial'nosti 081 Pravo*. Kyiv [in Ukrainian].
18. Stefanchuk, M. O. (2017). *Zakhyst subyektivnykh tsyvilnykh prav ditey v umovakh zbroynykh konfliktiv cherez pryzmu adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do standartiv YES (problemy priorytetiv ta terminolohiyi) [Stefanchuk MO Protection of subjective civil rights of children in armed conflicts through the prism of adaptation of Ukrainian legislation to EU standards (problems of priorities and terminology)]. Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. The series of LAW. Vypusk 45. Tom 1, 101-105* [in Ukrainian].
19. Steshenko, V. M. (2019). *Pravovyy zakhyst prav ditey ta pidlitkiv i bezpechnyy informatsiyyny prostir [Legal protection of the rights of children and adolescents and safe information space]: navch. posib. / 2-he vyd., zminene*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
20. *Stratehiya Rady Yevropy z prav dytyny (2016-2021) [Council of Europe Strategy on the Rights of the Child (2016-2021)] (neofitsiyyny pereklad)*. URL: <http://surl.li/bwrvt> [in Ukrainian].
21. Shevchenko-Bitenska, O. V. (2015). *Pravovi mekhanizmu Rady Yevropy u sferi zakhystu ditey vid nasytstva [Legal mechanisms of the Council of Europe in the field of protection of children from violence]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11*. Odesa. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.2022.

Юрій Цвіркун,

доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародного та європейського права,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5351-9653>

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

У статті здійснено аналіз європейських стандартів справедливого суду та досліджено проблеми їх застосування в Україні під час вирішення публічно-правових спорів. Визначено та охарактеризовано європейські стандарти справедливого суду та розглянуто документи і положення, в яких вони закріплені. Акцентовано, що міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є джерелами права, які застосовують вітчизняні адміністративні суди та які займають для них пріоритетне місце в ієрархії законодавства, а тому посідають надзвичайно важливе місце у правовій системі нашої держави.

Узагальнено практику застосування адміністративними судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, а також правових позицій Європейського суду з прав людини (також – ЄСПЛ). Відмічено, що з огляду на положення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і її членами, з іншої сторони, окрім іншого, Україна зобов'язана ураховувати практику Суду Європейського Союзу (також – Суд ЄС).

Означено, що в Україні є проблема єдності судової практики, в тому числі і щодо застосування положень міжнародних договорів та правових висновків міжнародних судових установ. При цьому наголошено, що посилаючись у судових рішеннях адміністративних судів України на рішення ЄСПЛ та Суду ЄС є необхідним, особливо у справах, в яких правова позиція висловлюється вперше і висновки суду можуть мати фундаментальне значення для правозастосування. Зокрема, це сприяє єдності судової практики, виправляє недоліки національного законодавства, зближує із європейською системою права.

Ураховуючи досвід країн ЄС, зауважено, що відокремлена система адміністративних судів від інших судів, підвищуючи професіоналізм суддів та якість судового процесу, ефективніше забезпечує справедливе та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин.

Зроблено висновок, що європейські стандарти справедливого суду – це система правових норм, закріплених міжнародно-правовими актами ЄС, рішеннями ЄСПЛ, Суду ЄС, іншими європейськими судовими органами та рекомендаціями європейських міжнародних організацій, що встановлюють право особи на ефективний засіб правового захисту в національному органі, доступ до суду, справедливий та публічний судовий розгляд, обов'язковість остаточного судового рішення тощо.

Ключові слова: європейські стандарти, справедливий суд, адміністративне судочинство, публічно-правовий спір, реформування.

Tsvirkun Yu.

European standards of a fair trial and their application during the solution public legal disputes

The article analyzes the European fair trial standards and examines the problems of ensuring them in Ukraine during the resolution of public legal disputes. The European standards of a fair trial are defined and characterized, and the documents and norms in which they are established are considered. It is emphasized that the international treaties of Ukraine, whose binding consent has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine, are sources of law that are applied by domestic administrative courts and that occupy a priority place for them in the hierarchy of legislation, and therefore occupy an extremely important place in the legal system of our state.

The practice of application by administrative courts of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its protocols, as well as legal positions of the European Court of Human Rights, is summarized. It is noted that in view of the provisions of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, Ukraine, among other things, is obliged to take into account the practice of the Court of Justice of the European Union (Court of justice).

© Юрій Цвіркун, 2022

It was noted that there is a problem of the unity of judicial practice in Ukraine, including the application of the provisions of international treaties and legal conclusions of international judicial institutions. However, it was emphasized that reference in judicial decisions of administrative courts of Ukraine to decisions of the ECtHR and the Court of the EU is necessary, especially in cases in which the legal position is expressed for the first time and the conclusions of the court may be of fundamental importance for law enforcement. In particular, it promotes the unity of judicial practice, corrects the shortcomings of national legislation, brings it closer to the European legal system.

Taking into account the experience of the EU countries, it is noted that a separate system of administrative courts from other courts, increasing the professionalism of judges and the quality of the judicial process, more effectively ensures a fair and timely resolution of disputes in the field of public-legal relations.

It was concluded that the European standards of a fair trial are a system of legal norms established by international legal acts of the EU, decisions of the ECtHR, the Court of Justice of the EU, other European judicial bodies and recommendations of European international organizations, which establish the right of a person to an effective means of legal protection in a national body, access to court, fair and public trial, binding final court decision, etc.

Keywords: *European standards, fair trial, administrative proceedings, public legal dispute, reformation.*

Постановка проблеми. Зобов'язання держави забезпечити особі належний доступ до правосуддя прямо впливає із національних та міжнародних норм права, зокрема, із приписів Конституції України та положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Наявність ефективної системи адміністративних судів, які в Україні вирішують публічно-правові спори, є однією із вимог, які ставляться до України її міжнародними партнерами, оскільки права, свободи та інтереси людини мають бути захищені від свавілля влади. Це є важливою гарантією реалізації принципу відповідальності держави за свою діяльність перед особою.

В Україні поступово здійснюється процес реформування судів із урахуванням міжнародних, зокрема європейських стандартів та принципів. Розпочата судова реформа, завершення якої від України вимагають європейські інституції як від держави, яка має намір вступити до Європейського Союзу (далі – ЄС), може увінчатись успіхом тільки за умови, коли міжнародні стандарти і принципи будуть впроваджені в нашій країні в усій сфері публічного життя, а доступ до справедливого правосуддя буде гарантованим.

Забезпечення верховенства права, справедливого суду та дотримання базових прав людини є невід'ємними складовими політичних вимог для вступу України до ЄС.

Актуальність досліджуваної теми зумовлюється динамікою розвитку відносин в правовій сфері між Україною та ЄС, виникненням перед Україною нових зобов'язань щодо інтеграції до європейського правового простору, що в свою чергу передбачає істотні перетворення у царині захисту прав людини, зокрема, у сфері забезпечення європейських стандартів щодо доступу особи до справедливого суду.

Процес інтеграції України до європейського співтовариства вимагає докорінних змін шляхом проведення низки реформ, у тому числі і у сфері правосуддя. Щоб відносини між особою і суб'єктами владних повноважень базувалися на філософії неухильного дотримання останніми фундаментальних прав і свобод людини, Україна має якнайшвидше імплементувати міжнародно-правові норми та запровадити правові механізми, які забезпечують європейські стандарти справедливого судочинства.

Проблеми реформування системи адміністративних судів та її подальше функціонування, статусу суддів цих судів, забезпечення справедливого суду у справах, в яких одна із сторін здійснює публічно-владні управлінські функції, надає адміністративні послуги на підставі законодавства чи є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму, зокрема, урахуваючи вимоги Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, практики Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу, інших міжнародних судових установ, а також іншого зарубіжного досвіду, потребують більш комплексного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що європейським стандартам в царині правосуддя фахівцями у галузі права приділяється значна увага. Відповідній проблематиці присвятили праці такі вітчизняні дослідники як М. Баймуратов, В. Бевзенко, Н. Блажівська, В. Бринцев, А. Бучик, С. Войнолович, І. Войтович, Д. Гнап, С. Головатий, В. Городовенко, Н. Задирака, Л. Єресько, В. Круковес, І. Коліушко, Р. Куйбіда, О. Кузьменко, Л. Луць, В. Малярєнко, А. Монаєнко, І. Назаров, В. Онопенко, О. Нечитайло, О. Пасєнюк, Я. Романюк, П. Рудик, О. Салєнко, К. Смирнова, М. Смокович, А. Француз, М. Цуркан, Ю. Шемшученко, В. Шишкін та чимало інших. Водночас дана проблема залишається актуальною і потребує подальших досліджень з огляду на продовження реформування судової системи України,

зміни норм матеріального та процесуального права, розвиток відносин в правовій сфері між Україною та ЄС.

Метою статті є дослідження проблеми впровадження в Україні європейських стандартів справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є джерелами права. Вітчизняні суди, зокрема, які вирішують публічно-правові спори, мають їх неодмінно застосовувати. При цьому міжнародні договори України (угоди, конвенції, пакти, протоколи тощо) займають для адміністративних судів пріоритетне місце в ієрархії законодавства, оскільки згідно із частинами першою та п'ятою статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що встановлені законом, то застосовуються правила міжнародного договору України [1].

Варто відмітити, що європейські стандарти справедливого суду закріплені у низці європейських міжнародних документів – міжнародних договорах, які, в залежності від їх юридичної сили, є обов'язковими для України або мають рекомендаційний характер.

З огляду на попередні дослідження вітчизняних науковців, міжнародні правові стандарти можна поділити на такі групи: 1) міжнародні стандарти, які містяться у загальносвітових документах; 2) регіональні, наприклад, європейські стандарти, які закріплені в європейських міжнародних правових актах. Крім цього, у сфері правосуддя міжнародні стандарти в науковій літературі класифікуються на: 1) базові – універсальні міжнародні стандарти, закріплені в основоположних документах, що визначають стандарти правової держави; 2) спеціальні – галузеві міжнародні стандарти у сфері правосуддя; 3) міжнародні стандарти, втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів [2, с. 54; 3, с. 352; 4, с. 266-267].

Отже, європейські стандарти справедливого суду містяться в регіональних міжнародних документах – в європейських міжнародних правових актах. До прикладу, європейськими міжнародними правовими актами в цій сфері є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Рекомендація № (94) 12 щодо незалежності, ефективності та ролі суддів (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.1994), Європейська Хартія про статус суддів 1998 року, Висновки Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи різних років тощо.

Термін «європейські стандарти справедливого суду» є усталеним у сучасній теорії адміністративного судочинства та може застосовуватися як узагальнена назва системи закріплених у законодавстві Європейського Союзу правових норм, що встановлюють права особи в адміністративному судочинстві та гарантують їх реалізацію, а також сформованих на їх основі правових звичаїв [5, с. 188].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є важливим інструментом у захисті прав людини (також – Конвенція або ЄКПЛ). Поняття та система європейських стандартів справедливого суду традиційно пов'язуються зі статтею 6 цієї Конвенції. Стаття 6 ЄКПЛ, зокрема, закріплює, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені до зали засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [6].

Стаття 6 – найскладніша в Конвенції з огляду на сферу її застосування, на кількість питань, які у зв'язку з цим виникають, та на обсяг її тлумачення Страсбурзьким судом [7, с. 7]. Враховуючи структуру цієї статті, дослідники виділяють два аспекти, які забезпечують право на справедливий суд – інституційний (або інституціональний) та процесуальний.

Інституційний аспект, пов'язується із системою судоустрою. До нього відносять такі складові: - незалежний та безсторонній суд; - суд, встановлений законом.

Європейський суд з прав людини (також – ЄСПЛ), розглядаючи питання щодо незалежності суду, зазначив, що поняття «незалежний суд» охоплює два основні аспекти: незалежність від виконавчої влади і

від сторін (справа «*Рінгайсен* проти Австрії»). Для того, щоб встановити, чи може суд вважатися «незалежним» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції, слід звернути увагу на спосіб призначення його членів і строк їхніх повноважень, існування гарантій проти тиску ззовні, а також на те, чи виглядає орган незалежним (справи «*Фіндлей* проти Сполученого Королівства», «*Олександр Волков* проти України»). Стосовно безсторонності суду, то, по-перше, суд повинен бути суб'єктивно вільний від упередження чи зацікавленості в результаті справи, по-друге, він також має бути безсторонній з об'єктивної точки зору, тобто має запропонувати достатні гарантії для того, щоб виключити будь-який обґрунтований сумнів у його безсторонності (справа «*Фіндлей* проти Сполученого Королівства»).

Складова права на справедливий суд, як «суд, встановлений законом» є широким за своїм змістом поняттям. ЄСПЛ звертає увагу, що фраза «встановлений законом» поширюється не лише на правову основу власне існування «суду», а й передбачає дотримання таким судом певних норм, що регулюють його діяльність. Зокрема, висловлено думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з (...) питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (...)» (справа «*Занд* проти Австрії»).

Процесуальний аспект, який забезпечує право на справедливий суд, з огляду на статтю 6 Конвенції, пов'язують із судовими процедурами. До нього відносять такі складові: *доступ до суду*; справедливість; публічність судового розгляду, процесуальна рівність сторін, розгляд справи протягом розумного строку, обґрунтованість рішення суду.

Право на доступ до суду має в основі принцип міжнародного права, який забороняє відмову в правосудді («*Голдер*»). Це стосується і «цивільного», і «кримінального» провадження («*Девеер*», п. 48-54) та передбачає право на отримання рішення суду («*Ганчі*»). Після тривалого періоду виключення також було впроваджено право на доступ до суду в адміністративних справах («*Юлін* проти Естонії» (*Julin v. Estonia*) [7, с. 33]. Отже, доступ до суду є одним з головних складових елементів у системі справедливого судочинства з усіма атрибутами судової форми контролю: держава не може обмежити або скасувати судовий контроль у певних галузях (справа «*Голдер* проти Сполученого Королівства»). ЄСПЛ у рішенні в зазначеній справі зазначив, що право доступу до суду є одним із невід'ємних складових права, передбачених пунктом 1 статті 6 Конвенції, адже остання гарантує кожній особі право на розгляд в суді будь-якого спору. Водночас право доступу до суду не є абсолютним і може підлягати обмеженням. Проте такі обмеження повинні застосовуватись з легітимною метою та повинні зберігати пропорційність між застосовуваними засобами та поставленою метою (справа «*Подбіельські та ППУ Полпуре* проти Польщі»).

Право кожного на «справедливий» розгляд його справи, напевно, найважливіший елемент статті 6 ЄКПЛ. Вимога «справедливості» охоплює судове провадження в цілому, а питання про те, чи був судовий розгляд «справедливим», з'ясовують шляхом сукупного аналізу всіх етапів провадження, а не лише конкретного інциденту або процесуального порушення; застосовується до всього розгляду і не обмежується лише розглядом справи за участю «сторін» (справа «*Моннелл та Морріс* проти Сполученого Королівства»).

Право на публічність судового розгляду, яке передбачає право заявника вимагати, щоб треті особи та засоби масової інформації були присутніми на слуханні – захищає сторони у провадженні від «таємного» правосуддя – поза громадським контролем; це також є одним із засобів забезпечення довіри до судів (справа «*Ріпан* проти Австрії»). Право на публічність також передбачає право на оприлюднення рішення суду («*Претто та інші* проти Італії»).

Судовий розгляд визнається справедливим при умові забезпечення рівного процесуального положення сторін, що приймають участь у спорі. Процесуальна рівність сторін вимагає, щоб кожній стороні було надано розумну можливість пред'явити доводи у справі за умов, які не ставитимуть одну сторону в невігідне становище щодо іншої сторони (справа «*Брандштеттер* проти Австрії»).

Щодо розумного строку розгляду справи, то ЄСПЛ в своїх рішеннях зазначає, що перебіг строків судового розгляду починається з часу надходження позовної заяви до суду, а закінчується ухваленням остаточного рішення у справі, якщо воно винесене не на користь особи (справа «*Скопелліті* проти Італії»), або виконанням рішення, ухваленого на користь особи (справа «*Папахелас* проти Греції»). Несвоєчасне вирішення публічно-правового спору може залежати як від поведінки сторін чи інших учасників справи, так і від органів судової влади. Зокрема, суди можуть допустити недотримання розумного строку розгляду справи багаторазовим її відкладенням, направленням справи на новий розгляд з апеляційного суду до судів першої інстанції та переданням справи з одного суду до іншого (справа «*Теліга та інші* проти України»).

Обґрунтованість рішення суду передбачається пунктом 1 статті 6 Конвенції. Відповідне положення зобов'язує суди давати обґрунтування своїх рішень. Межі цього обов'язку можуть бути різними залежно від характеру рішення (справа «Руїз Торія проти Іспанії»).

Разом з тим, є підстави вважати, що європейські стандарти справедливого суду закріплені не тільки в статті 6 Конвенції, але і в статтях 13, 46, статті 1 Першого протоколу тощо. Також вони закріплені в інших міжнародно-правових актах. Крім цього, не слід відкидати прецедентну практику ЄСПЛ щодо цього питання. Зокрема, ЄСПЛ розкриває зміст принципу верховенства права, який є основою справедливого судочинства і який адміністративні суди України застосовують з урахуванням судової практики ЄСПЛ, через формулювання вимог, які він виводить з цього принципу.

Так, однією з вимог принципу верховенства права є захист від свавілля. І це означає, що втручання у права людини повинно підлягати ефективному контролю. Щонайменше це має бути судовий контроль, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури (справа «Класс та інші проти Німеччини»). У зв'язку із судовим контролем важливою є вимога про доступ до суду. Серед іншого, вона означає, що з юрисдикції судів не можна вилучати будь-які позови, так само не можна надавати певним категоріям осіб імунітети від судових позовів (справа «Фаед проти Сполученого Королівства»). Проявом принципу верховенства права є вимога про невтручання законодавчої влади у здійснення правосуддя. Втручання з боку законодавчого органу в процес здійснення правосуддя з метою вплинути на вирішення судом спору є недопустимим (справа «Агудімос та судноплавна компанія «Сефаллоніан скай» проти Греції»). Складовою принципу верховенства права є також вимога юридичної визначеності. Відповідно до неї, зокрема, остаточне рішення суду у вирішеній ним справі не може піддаватися сумніву. Ця вимога зобов'язує державу та будь-який орган виконувати судові розпорядження чи рішення, у тому числі й ухвалені проти держави чи органу (справа «Рябих проти Росії»).

Системний аналіз ст.ст. 6, 13 і 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., міжнародно-правових актів Ради Європи і практики Європейського суду з прав людини до числа європейських стандартів справедливого суду, що підлягають застосуванню в адміністративному судочинстві, дозволяє віднести: 1) право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження; 2) право на доступ до суду; 3) право на справедливий судовий процес, яке містить у собі дві групи гарантій: інституційні (розгляд адміністративної справи судом, створеним на підставі закону; незалежність, неупередженість і компетентність суду) та процесуальні (справедливість і публічність розгляду справи; її розгляд упродовж розумного строку; процесуальна рівноправність сторін); 4) обов'язкова сила рішень та їх виконання [5, с. 190].

Узагальнюючи практику застосування адміністративними судами України ЄСПЛ та протоколів до неї, а також правові позиції ЄСПЛ, можемо констатувати, що суди адміністративної юрисдикції при ухваленні рішень, здебільшого, застосовують норми Конвенції, які гарантують право на справедливий суд (стаття 6), право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13), право на захист власності (стаття 1 Першого протоколу до ЄСПЛ).

Основні вимоги, які закріплені у Конвенції щодо зазначених питань Суд виклав як у рішеннях, ухвалених проти України, так і проти інших держав – учасниць Конвенції. При цьому адміністративні суди України регулярно беруть до уваги та посилаються на практику ЄСПЛ, викладену в різних справах: щодо застосування положень статті 6 Конвенції (справи «Ашингдейн проти Сполученого Королівства», «Кутіч проти Хорватії», «Волков проти України» та ін.); щодо вимоги про безсторонній та незалежний суд (справи «Де Куббер проти Бельгії», «Совтрансавто-Холдинг» проти України» та ін.); щодо обов'язковості судового рішення, яке набрало законної сили (справи «Горнсбі проти Греції», «Юрій Миколайович Іванов проти України» та ін.); щодо права на ефективний засіб правового захисту, який закріплено у статті 13 Конвенції (справи «Голдер проти Сполученого Королівства», «Афанасьєв проти України» та ін.). Окрім зазначеного, адміністративні суди враховують практику ЄСПЛ, викладену в рішеннях щодо вимог, передбачених у статті 1 Протоколу 1 до Конвенції, положення якої спрямовані на захист від будь-якого посягання на право особи мирно володіти своїм майном (справи «Кечко проти України», «Ромашов проти України» та ін.).

Зауважимо, що з огляду на положення статей 153 та 264 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС), яка ратифікована 16.09.2014 та набрала чинності 01.09.2017, Україна, окрім іншого, зобов'язана урахувати практику Суду Європейського Союзу

(далі – Суд ЄС). Як уже відмічають науковці, практика національних судів України свідчить про започаткування процесу застосування не тільки положень Угоди про асоціацію з ЄС, а й практики Суду ЄС [8].

Разом з тим, в Україні є проблема єдності судової практики, в тому числі і щодо застосування положень міжнародних договорів та правових висновків міжнародних судових установ. Однак посилення у судових рішеннях адміністративних судів України на рішення ЄСПЛ та Суду ЄС є необхідним, особливо у справах, в яких правова позиція висловлюється вперше і висновки суду можуть мати фундаментальне значення для правозастосування. Зокрема, це сприяє єдності судової практики, виправляє недоліки національного законодавства, зближує із європейською системою права.

Також судова система України не відповідає потребам сьогодення і в інших аспектах. Так, кадрове забезпечення не є належним, суддівський корпус не є незалежним і високопрофесійним, фінансування судів не є достатнім, рішення судів часто не виконуються або виконуються невчасно, наявні проблеми щодо розмежування судових юрисдикцій та підсудності справ тощо.

Зарубіжний досвід розвитку системи адміністративних судів вказує на те, що у країнах Європи спостерігається поширення тенденції щодо утворення відокремленої (автономної) системи органів адміністративного судочинства. Загалом в ЄС нараховується 16 країн, в яких створено окремі від загальної юрисдикції системи судів, що спеціалізуються на вирішенні адміністративних спорів. Залежно від розміру території відповідної країни, ці системи є дво- чи триінстанційними [9]. Але щодо ідеї відокремлення системи адміністративних судів від загальних судів та аргументів на користь такого відокремлення, проголошених ініціативними міжнародними експертами та українськими фахівцями у галузі права, в Україні відчувається певний супротив.

Пункт 10 розділу III Меморандуму секретаріату щодо відповідності проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), прийнятого Європейською комісією за демократію через право (Венеційська комісія) під час її 105-го пленарного засідання 18-19.12.2015 (Висновок № 803/2015), передбачає, що Комісія нагадує свою наполегливу рекомендацію щодо скасування вищих спеціалізованих судів, при цьому збереження за адміністративними судами автономності [10]. Однак українські парламентарі в цьому випадку не прислухались до дорадчого органу Ради Європи. Тому є підстави вважати, що до питання запровадження «автономної» системи адміністративних судів та створення окремого вищого судового органу адміністративної юрисдикції нам ще доведеться повернутися, оскільки така модель адміністративної юстиції має низку переваг. Зокрема, урахувавши досвід країн ЄС, відокремлена система адміністративних судів від інших судів, підвищуючи професіоналізм суддів та якість судового процесу, ефективніше забезпечує справедливе та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин.

Указом Президента України В. Зеленського від 11.06.2021 № 231/2021 затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, в якій закріплено, що результатом реалізації Стратегії стане ефективне функціонування системи судоустрою України, органів суддівського врядування і самоврядування, подальше впровадження принципу верховенства права, забезпечення незалежності інститутів правосуддя від будь-якого політичного впливу та їх підзвітність суспільству, продовження впровадження міжнародних стандартів і кращих практик Ради Європи і Європейського Союзу [11].

23.06.2022 Європейська рада ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Відповідне історичне рішення покладає на Україну особливі зобов'язання щодо подальшої гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС та підвищення ефективності інститутів правосуддя. З огляду на це Верховна Рада України прийняла Постанову «Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції» від 29.07.2022 № 2483-IX, у якій Парламент IX-го скликання накреслив кроки щодо успішного виконання міжнародно-правових зобов'язань у питаннях європейської інтеграції.

Таким чином, в Україні продовжується процес, спрямований на зміцнення функціональних основ організації судової влади відповідно до європейських стандартів та кращих міжнародних практик. При цьому окреслено напрями удосконалення законодавства та модернізації судоустрою, статусу суддів, судочинства, визначених міжнародними документами, що, сподіваємось, в найближчій перспективі покращить доступ особи до справедливого суду.

Висновки. Отже, європейські стандарти справедливого суду – це система правових норм, закріплених міжнародно-правовими актами ЄС, рішеннями ЄСПЛ, Суду ЄС, іншими європейськими судовими органами та рекомендаціями європейських міжнародних організацій, що встановлюють право особи на

ефективний засіб правового захисту в національному органі, доступ до суду, справедливий та публічний судовий розгляд, обов'язковість остаточного судового рішення тощо.

Аналізуючи чинне законодавство України стосовно забезпечення європейських стандартів справедливого суду, є підстави вважати, що в Україні регламентований необхідний обсяг процесуальних гарантій, що визначають судовий захист особи у сфері публічно-правових відносин. Звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини на підставі Конституції України гарантується. Суд не може відмовити у правосудді, якщо ущемляються права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб суб'єктами владних повноважень, інакше це було б порушенням права на судовий захист, яке згідно із приписами Конституції України не може бути обмежене. Однак практичне забезпечення цих гарантій залежить від чіткого і неухильного дотримання відповідного законодавства. Численні звернення громадян України до ЄСПЛ свідчать про недосконалість вітчизняної системи правосуддя. З огляду на велику кількість та невпинне зростання рішень ЄСПЛ у справах проти України, якими визнано порушення Конвенції, можемо констатувати, що європейські стандарти та принципи у нас поки що застосовуються не повною мірою та несистемно, у тому числі і під час вирішення публічно-правових спорів.

Разом з тим, питання подальшого розвитку захисту прав людини в адміністративному судочинстві України залишаються актуальними. Проблемам забезпечення європейських стандартів справедливого суду приділяється чимало уваги. Результати наукових досліджень у цій сфері спрямовуються на формування однакового правозастосування, справедливого судового процесу, утвердження принципу верховенства права.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 03.09.2022).
2. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.
3. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія. Харків: ФІНН, 2011. 432 с.
4. Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридический журнал: теорія і практика* : научно-практичне правове видання. 2014. № 3. С. 263–269.
5. Войтович Іван. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування в адміністративному судочинстві України. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стані перспективи розвитку в Україні*: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (м. Київ, 1-2 жовтня 2015 року) / за заг. ред. О.М. Нечитайла. Київ: Ваіте, 2015. С. 188-192.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.09.2022).
7. Віткаускас Довидас, Диков Григорій. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Посібник для юристів. Видання 2-ге, підготовлене Довидасом Віткаускасом. Рада Європи, 2018. 190 с.
8. Монаєнко Антон, Смирнова Ксенія. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Юридична газета* №8 (714) від 28 квітня 2020 р. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 03.10.2022).
9. Створення автономної системи адмінсудів можливе лише за належності політичної волі. *Юридична газета* №18(464) від 06 травня 2015 р. URL: <https://jur-gazeta.com/interview/stvorenniya-avtonomnoyi-sistemi-adminsudiv-mozhlive-lishe-za-nalezhnosti-politichnoyi-voli.html> (дата звернення: 03.09.2022).
10. Меморандум секретаріату щодо відповідності проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), прийнятого Європейською комісією «За демократію через право» від 18–19 грудня 2015 р. (Висновок № 803/2015). URL : <http://www.ligazakon.ua>. (дата звернення: 03.09.2022).

11. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення 03.09.2022).

References

1. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Administrative Judicial Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy (2005 July 6) № 2747-IV*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].
2. Bryntsev, V. D. (2010). *Standarty pravovoi derzhavy: vtilennia u natsionalnu model orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady [Standards of the rule of law: implementation in the national model of organizational support of the judiciary]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Nazarov, I. V. (2011). *Sudovi systemy krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy: henezys ta porivniannia [Judicial systems of the countries of the European Union and Ukraine: genesis and comparison]*. Kharkiv: FINN [in Ukrainian].
4. Salenko, O. V. (2014). Mizhnarodni standarty u sferi sudoustroiu ta statusu suddiv, yikh zmist i klasyfikatsiia [International standards in the field of the judiciary and the status of judges, their content and classification]. *Natsionalnyi yuridicheskyy zhurnal: teoriya i praktika: nauchno-prakticheskoe pravovoe vydanye – National legal journal: theory and practice: scientific and practical legal publication*, 3, 263-269 [in Ukrainian].
5. Voytovych, I. (2015). Yevropeiski standarty spravedlyvoho sudu ta yikh zastosuvannya v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [European standards of a fair trial and their application in the administrative proceedings of Ukraine]. O.M.Nechytailo (Eds.). *Zakhyst prav liudyny v administratyvnomu sudochynstvi: suchasnyi stani perspektyvy rozvytku v Ukraini – Protection of human rights in administrative proceedings: the current state of development prospects in Ukraine: Collection of materials of the international scientific and practical conference dedicated to the 10th anniversary of the procedural activity of the administrative courts of Ukraine*. Kyiv: Waite, 188-192 [in Ukrainian].
6. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: ratyfikovano Zakonom Ukrainy vid 17 lypnia 1997 r. № 475/97 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: ratified by the Law of Ukraine of 17 July 1997 № 475/97]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
7. Vitkauskas, D. & Dykov, H. (2018). Zakhyst prava na spravedlyvyi sud vidpovidno do Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny [Protection of the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights]. *Posibnyk dlia yurystiv – A guide for lawyers*, 2. Council of Europe [in Ukrainian].
8. Monayenko, A. & Smirnova, K. (2020, April 28). Zastosuvannya praktyky YeSPL ta sudu YeS na prykladi administratyvnoho sudochynstva [Application of the practice of the ECHR and the EU Court on the example of administrative proceedings]. *Yurydychna hazeta – Legal newspaper*, 8(714). Retrieved from <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> [in Ukrainian].
9. Stvorennia avtonomnoi systemy adminsudiv mozhlyve lyshe za nalezhnosti politychnoi voli [The creation of an autonomous system of administrative courts is possible only if there is sufficient political will] (2015, May 6). *Yurydychna hazeta – Legal newspaper*, 18 (464). Retrieved from <https://jur-gazeta.com/interview/stvorennia-avtonomnoyi-sistemi-adminsudiv-mozhlive-lishe-za-nalezhnosti-politichnoyi-voli.html> [in Ukrainian].
10. *Memorandum sekretariatu shchodo vidpovidnosti proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia), pryiniatoho Yevropeiskoiu komisiieiu «Za demokratiu cherez pravo» vid 18–19 hrudnia 2015 r. (Vysnovok № 803/2015) [Memorandum of the secretariat regarding compliance with the draft Law of Ukraine on Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice): European Commission «For Democracy through Law» № 803/2015 (2015, December 18-19)]*. Retrieved from <http://www.ligazakon.ua> [in Ukrainian].
11. *Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 chervnia 2021 r. №231/2021 [On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023: Presidential Decree №231/2021 (2021, June 11)]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Світлана Чернік,

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: orcid.org/0000-0003-3290-1797

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ

У статті досліджуються правові засади співробітництва України з Європейським Союзом у сфері правоохоронної діяльності, визначаються його напрямки. Основна увага приділена співпраці України з агентствами ЄС, діяльність яких спрямована на боротьбу з транснаціональною злочинністю, зокрема, Агенцією Європейського Союзу із правоохоронного співробітництва (Europol), Європейською організацією з питань юстиції (Eurojust), Європейською агенцією з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Європейського Союзу (Frontex). Визначено, що основними напрямками співпраці є обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях тощо.

Ключові слова: Європейський Союз, співробітництво, Європол, Євроюст, Європейська агенція Frontex.

Chernik S.

Legal principles of cooperation between Ukraine and the European Union in law enforcement

The article examines the legal basis of Ukraine's cooperation with the European Union in the field of law enforcement, identifies its main areas. It is pointed out that the constant interaction between the EU institutions and law enforcement agencies of Ukraine is extremely important at the present stage and contributes to the active fight against transnational crime. The main focus is on Ukraine's cooperation with EU agencies aimed at combating transnational crime, including the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol), the European Organization for Justice (Eurojust), the European Agency for the Management of Operational Cooperation at External Borders. Of the European Union (Frontex). The main agreements on the basis of which the relevant EU and Ukrainian agencies cooperate are analyzed. It is established that the main areas of cooperation between Europol and Ukraine are the exchange of expertise, general information, results of strategic analysis, information on criminal investigation procedures, information on crime prevention methods, advice and support in individual criminal investigations. An important area of cooperation between Ukraine and Eurojust is the exchange of data, the establishment of joint investigation teams, and the provision of expert and practical support for their activities. The European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the EU Member States together with the State Border Guard Service of Ukraine combats illegal migration and cross-border crime through border controls, promotes security at the borders between EU member states and Ukraine. It was concluded that Ukraine needs to deepen cooperation between European Union agencies in order to effectively combat crime.

Keywords: European Union, cooperation, Europol, Eurojust, European Agency Frontex.

Постановка проблеми. Сьогодні співробітництво України та Європейського Союзу в правоохоронній сфері набуває особливого значення. Постійна взаємодія між інституціями ЄС та правоохоронними органами України сприяє активній боротьбі з організованою злочинністю. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом визначає двосторонню, регіональну та міжнародну співпрацю в питаннях боротьби з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також з метою її попередження, запобігання актам тероризму, тяжким формам міжнародних злочинів тощо. Співробітництво у правоохоронній сфері забезпечується через взаємодію України з інституціями ЄС – Агенцією Європейського Союзу із правоохоронного співробітництва (Європол), Європейською організацією з питань юстиції (Євроюст), Європейською агенцією з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Європейського Союзу (Frontex) та іншими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співробітництва України з Європейським Союзом у сфері правоохоронної діяльності є об'єктом багатьох досліджень учених. Серед них слід назвати: Л. Грицаєнко, В. Іринєєву, М. Каркача, В. Муравйова, М. Сіранта, О. Проневича, І. Яковюка та інших. Науковці вивчали діяльність правоохоронних органів держав-членів Європейського Союзу, правовий статус та роль агентств ЄС в боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, правові аспекти координаційної діяльності та організаційно-правові форми співробітництва правоохоронних органів держав Європейського Союзу та України. Проте, враховуючи необхідність поглиблення взаємодії у цьому напрямку, правове регулювання співробітництва України та Європейського Союзу у боротьбі з організованою злочинністю потребує більш детального вивчення.

Метою статті є дослідження правових засад співробітництва України з Європейським Союзом у сфері правоохоронної діяльності та визначення його основних напрямків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співробітництво правоохоронних органів України з інституціями Європейського Союзу є важливою складовою боротьби зі злочинністю. У цьому контексті важливими організаційними структурами ЄС є Агенція Європейського Союзу із правоохоронного співробітництва (European Police Office, Europol), Європейська організація з питань юстиції (European Union Agency for Criminal Justice Cooperation, Eurojust), Європейська агенція з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Європейського Союзу (Frontex).

Ідея створення в Європейському Союзі спільного відомства, яке мало координувати дії держав у боротьбі з організованою злочинністю, торгівлею наркотиками, нелегальною міграцією, тероризмом тощо, виникла у 1980-х роках ХХ ст. 4 грудня 1990 року очільниками міністерств внутрішніх справ країн Європейського Союзу було запропоновано сформувати Європейський відділ по розслідуванню злочинів, пов'язаних з виробництвом та поширенням наркотиків. Створення Європейського відділу по боротьбі з наркотиками (Europol Drug Unit) стало першим кроком до об'єднання зусиль країн-учасниць у боротьбі з цими злочинами [1, с. 354]. Згодом сфера діяльності відділу розширювалася.

У червні 1995 року Європейською радою була прийнята Конвенція про Європол, яка набула чинності після її ратифікації всіма державами-членами ЄС у жовтні 1998 року. Конвенція про заснування Європейського поліцейського офісу (далі – Конвенція) визначила його мету, завдання, структуру, органи управління, порядок діяльності тощо.

Відповідно до Конвенції метою діяльності Європолу в межах співробітництва між державами-членами згідно зі Статтею К.1 (9) Договору Європейського Союзу визначалося: покращення за допомогою засобів, передбачених Конвенцією, ефективності та співробітництва компетентних органів у державах-членах щодо запобігання та боротьби з тероризмом, незаконним обігом наркотиків та іншими тяжкими формами міжнародних злочинів, оскільки є фактичні докази, що організована кримінальна структура діє в державі та що дві й більше держав-членів вже зазнали впливу загальних форм злочинів такою мірою, що потребують спільних зусиль держав-членів, з урахуванням рівня, важливості та наслідків зазначених злочинів [2].

З прийняттям Рішення Ради ЄС від 06 грудня 2001 року повноваження Європолу розширювалися. Зокрема, до його компетенції тепер включалися злочини проти життя, свободи й особистої недоторканності (убивство, завдання тяжких тілесних ушкоджень); проти власності, суспільних інтересів й у сфері фінансової діяльності; деякі злочини у сфері незаконної комерційної діяльності і проти навколишнього середовища. Водночас Європол набував права сприяти координації слідчих дій по конкретних справах, створюючи спільні слідчі бригади з його представників [3, с. 109].

У 2009 році Радою Європейського Союзу було прийнято Рішення «Про створення Європейського поліцейського офісу (Європолу) – Агентства Європейського Союзу» з новими повноваженнями. Подальша реорганізація Європолу відбулась на підставі положень ст. 64 Рішення Ради Європейського Союзу від 06 квітня 2009 року «Про створення Європейського поліцейського офісу (Європолу)» (далі – Рішення), яке повністю інтегрувало структуру в організаційно-правовий механізм ЄС й визначило його нові повноваження, компетенції, завдання, функції. Місцезнаходженням Європолу стало місто Гаага (Нідерланди). Новий Європол вважався правонаступником Європолу, створеного Конвенцією. Мета організації – підтримка та посилення діяльності компетентних органів держав-членів та їх взаємної співпраці у запобіганні організованій злочинності, тероризму та інших тяжких форм злочинності, що торкаються двох або більше держав-членів, та у боротьбі з цими явищами. Компетенція Європолу включає організовану злочинність, тероризм та інші тяжкі форми злочинності, що стосуються двох або більше держав-членів таким чином,

що через масштаби, тяжкість та наслідки відповідних злочинів виникає нагальна необхідність у спільних діях держав-членів [4].

З 11 травня 2016 року Європол діє на підставі Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС та має офіційну назву Агенція Європейського Союзу із правоохоронного співробітництва.

Основними функціями Європолу є: збір, зберігання, обробка, аналіз інформації та відомостей; обмін інформацією та відомостями; невідкладне повідомлення компетентним органам держав-членів за допомогою національного відділу про факти, що їх стосуються, та негайне інформування їх про зв'язки, встановлені між злочинами; сприяння розслідуванням у державах-членах, особливо шляхом передачі національним відділам всієї необхідної інформації з цього приводу; звернення до компетентних органів відповідних держав-членів із запитом щодо порушення, проведення та координації розслідувань та надання пропозицій щодо заснування спільних слідчих бригад у певних справах; надання державам-членам відомостей та допомоги в аналізі, коли відбуваються великі міжнародні заходи; підготовка оцінок загрози, стратегічних аналізів та загальних доповідей, що стосуються її мети, у тому числі оцінок загрози, що породжується організованою злочинністю [5]. Європол також набув право самостійно вступати у відносини з третіми державами та з міжнародними установами.

Співробітництво Європолу та України здійснюється на основі Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво від 4 грудня 2009 року та Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Європейським поліцейським офісом щодо встановлення захищеної лінії зв'язку від 19 березня 2015 року. 14 грудня 2016 року з метою підтримки України та держав-членів Європейського Союзу в запобіганні і боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами міжнародної злочинності наша держава підписала Угоду між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне та оперативне співробітництво [6].

Основними напрямками співробітництва Європолу та України визначається обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях.

Задля систематичної співпраці між компетентними органами України та Європолу сформовано Національний контактний пункт – відділ по взаємодії з Європолом Національної поліції України. Окрім Національної поліції України серед органів, які мають повноваження щодо запобігання та боротьби з кримінальними правопорушеннями, є такі: Міністерство внутрішніх справ України, Адміністрація Державної прикордонної служби України, Головний Департамент по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією Служби безпеки України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу України, Національне антикорупційне бюро України, Генеральна прокуратура України [6].

Важливою складовою співробітництва України та Європейського Союзу в правоохоронній сфері є взаємодія з Європейською організацією з питань юстиції (Євроюст), заснованої 28 лютого 2002 році.

Завданням Євроюсту є підтримання й зміцнення координації та співробітництва між національними органами слідства та обвинувачення у сфері тяжких злочинів, що впливають на дві або більше держави-члена або потребують спільного обвинувачення, що ґрунтується на проведених операціях та інформації, наданій органами держав-членів та Європолом [7]. З цієї метою Євроюст координує обмін інформацією, надання правової допомоги та процес видачі правопорушників. До компетенції Євроюсту належать всі види тяжких злочинів та правопорушень, злочини у сфері високих інформаційних технологій, шахрайства, корупції; будь-які злочини, що зазіхають на фінансові інтереси Європейського Союзу; екологічна злочинність [8, с.92].

Важливими напрямками діяльності Євроюсту є: ініціювання кримінальних розслідувань, а також подання пропозицій щодо ініціювання переслідувань, які проводять компетентні національні органи, зокрема щодо злочинів проти фінансових інтересів Союзу; координацію розслідувань та переслідувань щодо злочинів вказаних вище; зміцнення судового співробітництва, зокрема шляхом урегулювання конфліктів юрисдикцій та шляхом тісної співпраці з Європейською судовою мережею [7].

Правовою основою співробітництва між Україною та Європейською організацією з питань юстиції є відповідна Угода від 27 червня 2016 року, яка спрямована на посилення співробітництва у боротьбі з тяжкими злочинами, зокрема організованою злочинністю та тероризмом.

Компетентним органом, який відповідає за виконання цієї Угоди, є Генеральна прокуратура України. З метою сприяння співробітництву Україна може відрядити Прокурора зі зв'язку для Євроюсту з визначенням характеру та обсягу правових повноважень Прокурора зі зв'язку в межах власної території для

виконання його або її завдань у відповідності з метою укладеної Угоди. Прокурор зі зв'язку отримує доступ до інформації, яка міститься в національному реєстрі даних, щодо кримінальних переслідувань чи будь-якому іншому реєстрі України в тій мірі, як передбачено національним законодавством для прокурора чи особи, яка має аналогічні повноваження.

Важливим напрямком співробітництва України та Євроюсту виступає обмін даними. Відповідно до Угоди сторони можуть обмінюватися всією інформацією, яка є необхідною, відповідною та не надмірною. Визначено також канали передачі інформації та зазначається про належне, адекватне опрацювання й обробку персональних даних, які вони отримують одна від одної. Сторони не повідомляють будь-яку інформацію, надану іншою стороною, будь-якій третій державі чи органу без згоди останньої та без належних заходів щодо захисту персональних даних [9].

Євроюст є ключовою інституцією для сприяння розслідуванням у рамках спільних слідчих груп, забезпечуючи експертну та практичну підтримку їхньої діяльності. Натепер наявні всі організаційно-правові засади для використання можливостей Євроюсту спільними слідчими групами, до складу яких входять представники українських компетентних органів. Найбільш важливими з операційної точки зору є засідання спільних слідчих груп у штаб-квартирі Євроюсту та використання координаційного центру [10, с.218].

Європейське агентство з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн-членів ЄС (European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union – Frontex), що було засноване в 2005 році, співпрацює з Україною в межах підписаних угод. Регламент Ради ЄС від 26.10.2004 № 2007/2004 визначає компетенцію Європейської агенції Frontex, а саме: координація оперативних дій держав-членів ЄС з охорони зовнішніх кордонів; розвиток загальної інтегрованої моделі оцінки ризиків; надання допомоги державам-членам ЄС у навчанні персоналу національних прикордонних служб за допомогою організації занять на наднаціональному рівні для інструкторів та проведення семінарів; надання допомоги державам-членам ЄС в організації ними спільних операцій із депортації нелегальних мігрантів; складання каталогу успішних заходів держав-членів ЄС, які були здійснені у процесі видворення нелегальних мігрантів [11; 12].

11 червня 2007 року в Люксембурзі під час засідання Міністрів юстиції та внутрішніх справ у форматі Україна – Трійка ЄС підписано Робочу домовленість щодо встановлення оперативного співробітництва між адміністрацією Державної прикордонної служби України та Європейською агенцією Frontex [13, с. 257]. Відповідно до цієї домовленості метою співпраці є протидія нелегальній міграції та транскордонній злочинності засобами прикордонного контролю, посилення безпеки на кордонах між країнами-членами ЄС та Україною, розвиток добрих стосунків та взаємної довіри між органами прикордонної охорони на кордонах між країнами-членами ЄС та Україною [14]. Кожні три роки складаються плани оперативного співробітництва між Державною прикордонною службою України та Європейською агенцією Frontex.

У сфері правоохоронної діяльності Україна також співпрацює з Європейським бюро з боротьби з шахрайством (European Antifraud Office, OLAF) та Європейським поліцейським коледжем (European Police College, CEPOL), які допомагають у запобіганні та боротьбі із організованою злочинністю.

Висновки. Важливим напрямком міжнародного співробітництва є взаємодія держав світу у боротьбі з організованою злочинністю, яка спрямована на забезпечення обміну інформацією правоохоронними органами та надання оперативної, технічної та аналітичної допомоги. Україна активно співпрацює у цьому напрямку з Європейським Союзом, зокрема, з Агенцією Європейського Союзу із правоохоронного співробітництва (Європол), Європейською організацією з питань юстиції (Євроюст), Європейською агенцією з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Європейського Союзу (Frontex) та іншими агентствами. Основними напрямками співробітництва є: обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях, підтримання й зміцнення координації та співробітництва між національними органами слідства та обвинувачення у сфері тяжких злочинів, протидія нелегальній міграції та транскордонній злочинності засобами прикордонного контролю, посилення безпеки на кордонах між країнами-членами ЄС та Україною тощо. З метою підвищення ефективності співпраці України з Європейським Союзом у сфері правоохоронної діяльності необхідно поглиблювати взаємодію з метою боротьби з транснаціональною злочинністю.

Список використаних джерел

1. Сірант М.М. Поліцейське співробітництво України і Європейського Союзу – правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 353-360.
2. Конвенція, основана на статті К.3 Договору Європейського Союзу про заснування Європейської поліцейської установи (Конвенції Європолу) 03.11.1998 р. URL: http://cyberpeace.org.ua/files/konvencia_evropol.pdf (дата звернення: 20.05.2022).
3. Каркач М.П., Курочка М.Й. Деякі правові аспекти координаційної діяльності правоохоронних органів держав Європейського Союзу та України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. №1. С. 107-115.
4. Рішення Ради про створення Європейського поліцейського відомства (Європол) № 2009/371/ПВД. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a78#Text (дата звернення: 20.05.2022).
5. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32016R0794> (дата звернення: 20.05.2022).
6. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016 р. № 984_001-16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#n191 (дата звернення: 20.05.2022).
7. Консолідовані версії договору про Європейський Союз та договору про функціонування Європейського Союзу (2010/c83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 20.05.2022).
8. Грицаєнко Л. Органи Європейського Союзу з боротьби зі злочинністю та правові засади їх співробітництва з Україною. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. №1. С. 91-95.
9. Угода про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16#Text (дата звернення: 20.05.2022).
10. Красноборова М. Організаційно-правові можливості залучення Євроюсту для сприяння діяльності спільних слідчих груп в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №2. С.215-218.
11. Дворніченко Д. Ю. Роль FRONTEx в реалізації політики ЄС щодо протидії нелегальній міграції. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 4. С. 104-108.
12. Council Regulation (EC) № 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004R2007> (дата звернення: 21.05.2022).
13. Митна енциклопедія: У двох томах. Т. 1: Відп. Ред. І. Г. Бережнюк. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. 472 с.
14. Європейська Агенція з прикордонної та берегової охорони (FRONTEx). URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/vropeyska-agenciya-z-pitan-uvpravlinnya-operativnim-spivrobitnictvom-na-zovnishnih-kordonah-derzhavchleniv-vropeyskogo-soyuzu-frontex/> (дата звернення: 21.05.2022).

References

1. Sirant, M. M. (2016). Politseiske spivrobitnytstvo Ukrainy i Yevropeiskoho Soiuzu – pravovyi aspekt [Police cooperation between Ukraine and the European Union is a legal aspect]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Yurydychni nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Legal sciences*, 850, 353-360 [in Ukrainian].
2. *Konventsiiia, osnovana na statti K.3 Dohovoru Yevropeiskoho Soiuzu pro zasnuvannia Yevropeiskoi politseiskoi ustanovy (Konventsii Yevropolu) 03.11.1998 [Convention based on Article K.3 of the Treaty on European Union, on the establishment of the European Police Office (Europol Convention)]*. Retrieved from http://cyberpeace.org.ua/files/konvencia_evropol.pdf [in Ukrainian].
3. Karkach, M. P., Kurochka, M. I. (2015). Deiaki pravovi aspekty koordynatsiinoi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv derzhav Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1, 107-115 [in Ukrainian].
4. *Rishennia Rady pro stvorennia Yevropeiskoho politseiskoho vidomstva (Ievropol) № 2009/371/PVD [Council Decision establishing the European Police Office (Europol)]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a78#Text [in Ukrainian].

5. *Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol)*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32016R0794> [in English].
6. *Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym politseiskym ofisom pro operativne ta stratehichne spivrobotnytstvo vid 14.12.2016 r. № 984_001-16 [Agreement between Ukraine and the European Police Office on operational and strategic cooperation dated 14.12.2016 № 984_001-16]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#n191 [in Ukrainian].
7. *Konsolidovani versii dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz ta dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu (2010/s83/01) [Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (2010/p83/01)]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].
8. Hrytsaienko, L. (2012). Orhany Yevropeiskoho Soiuzu z borotby zi zlochynnistiu ta pravovi zasady yikh spivrobotnytstva z Ukrainoiu [European Union bodies for the fight against crime and the legal basis for their cooperation with Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 1*, 91-95 [in Ukrainian].
9. *Uhoda pro spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskoju orhanizatsiieiu z pytan yustytzii [Agreement on Cooperation between Ukraine and the European Organization for Justice]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16#Text [in Ukrainian].
10. Krasnoborova, M. (2020). Orhanizatsiino-pravovi mozhyvosti zaluchennia Yevroiustu dlia spriannia diialnosti spilnykh slidchykh hrup v Ukraini [Organizational and legal opportunities to involve Eurojust in facilitating the activities of joint investigation teams in Ukraine]. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law, 2*, 215-218 [in Ukrainian].
11. Dvornichenko, D. Yu. (2014). Rol FRONTEx v realizatsii polityky YeS shchodo protydii nelegalnii mihratsii [The role of FRONTEx in the implementation of EU policy to combat illegal migration]. *Almanakh mizhnarodnoho prava – Almanac of international law, 4*, 104-108 [in Ukrainian].
12. *Council Regulation (EC) № 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004R2007> [in English].
13. *Mytna entsyklopediia [Customs encyclopedia]: U dvokh tomakh. T.1/: Vidp. Red. I.H. Berezhniuk (2013). Khmelnytskyi* [in Ukrainian].
14. *Yevropeiska Ahentsiia z prykordonnoi ta berehovoii okhorony [European Border and Coast Guard Agency (FRONTEx)]*. Retrieved from <https://dpsu.gov.ua/ua/vropeyska-agenciya-z-pitan-upravlinnya-operativnim-spivrobotnictvom-na-zovnishnih-kordonah-derzhav-chleniv-vropeyskogo-soyuzu-frontex/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Оксана Яремко,

доцент, к. ю. н., доцент кафедри психології
та соціальної роботи Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6083-4379>

Володимир Шафранський,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
психології та соціальної роботи
Західноукраїнського

національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4534-8708>

ПРАВО ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ НА СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Звернено увагу на актуальності реформування в Україні нормотворчої і правозастосовчої діяльності у сфері надання соціальних послуг особам з психічними розладами. Закцентовано, що в Законі України «Про соціальні послуги» осіб з психічними розладами віднесено до осіб, які знаходяться у складних життєвих обставинах, а отже, мають право на отримання соціальних послуг. Наголошено, що в законі відсутній чіткий перелік соціальних послуг для осіб з психічними розладами. Проаналізовано, виходячи зі змісту Класифікатора соціальних послуг, соціальні послуги, що можуть бути надані такій категорії осіб.

Ключові слова: право на соціальні послуги, особи з психічними розладами, соціально-психологічна реабілітація, соціально-трудова адаптація, денний догляд.

Yaremko O., Shafranskyi V.

The right of persons with mental disorders to social services: in the context of the legal reality of Ukraine

The article concerns the urgency of law-making and law-enforcement activities reforming in the sphere of providing social services to persons with mental disorders in Ukraine. It has been emphasized that the Law of Ukraine «On Social Services» shows that the legislator included mental and behavioral disorders, involving those caused by the use of psychoactive substances, among the sixteen factors that cause difficult life circumstances. Accordingly, people with mental disorders are classified as persons who are in difficult life circumstances and, therefore, have the right to receive social services.

It has been highlighted that the Law of Ukraine «On Social Services» lacks an exclusive list of social services in general, including all those that can be provided directly to persons with mental disorders (or their families). The law defined only the system of «basic social services», consisting of eighteen social services, which local state executive bodies and executive bodies of local self-government are obliged to provide to recipients of social services. The entire list of social services, including those for persons with mental disorders, is contained in the Classifier of social services, approved by Order № 429 of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated June 23, 2020.

Based on the content of the Social Services Classifier, the social services that can be provided to this category of persons (transit-supported accommodation/educational social apartment (house); social adaptation; social and labor adaptation; care at home; inpatient care; day care; social rehabilitation) were analyzed persons with intellectual and mental disorders; socio-psychological rehabilitation of persons addicted to narcotic drugs or psychotropic substances; socio-psychological rehabilitation of persons with gaming addiction; physical support of persons with mental and behavioral disorders; transport services).

The authors claim that certain social services (first of all, those related to rehabilitation, adaptation, care) are «oversaturated» with measures of labor integration into society, which, in our opinion, is a vestige of the Soviet and post-Soviet past.

Keywords: the right to social services, persons with mental disorders, social and psychological rehabilitation, social and labor adaptation, day care.

Постановка проблеми. Якісне реформування соціально-правових інституцій передбачає реальне утвердження в Україні людиноцентриських засад. Відповідно будь-які новації в українському суспільстві необхідно оцінювати крізь призму прав і законних інтересів людини і громадянина. Особливо актуальним на сьогоднішні є питання реформування нормотворчої та правозастосовчої діяльності у сфері надання соціальних послуг особам, які страждають на психічні розлади. Адже, з одного боку Україна має відмовитись насамперед від такого рудименту Радянського Союзу як патерналістське ставлення держави до людини, а з іншого – забезпечити особам, які страждають на психічні розлади, правову реальність, за якої вони ніколи не відчують дискримінації на ґрунті психічного захворювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значною мірою дослідження, що проводяться на сьогоднішні в Україні, присвячені загальнотеоретичним питанням у сфері надання соціальних послуг (системі соціальних послуг; системі надання соціальних послуг; суб'єктному складу правових відносин із надання соціальних послуг; етапам організації надання соціальних послуг та ін.) (К. Бабіч-Касьяненко, Р. Гребя, С. Горбунова-Рубан, І. Вітківська, Ю. Денисова, К. Дубич, А. Марильова, В. Мельник, Т. Миськевич, О. Санчич, О. Шубна, С. Чернета та ін.).

Окремо проводяться дослідження щодо розвитку та надання соціальних послуг територіальними громадами (О. Нечосіна, Т. Семигіна, С. Кармалюк, М. Кравченко, Л. Ільчук та ін.). Проте майже відсутні у вітчизняній науці праці, які стосувалися би ґрунтовних досліджень особливостей реалізації права на соціальні послуги окремих категорій осіб. Насамперед, поза увагою залишають дослідження, що стосуються осіб з психічними розладами як отримувачів соціальних послуг.

Мета статті – дослідити право осіб з психічними розладами на соціальні послуги в контексті правової реальності України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Норми Закону України «Про соціальні послуги» (набув чинності з 1 січня 2022 р.) спрямовані на підтримку найбільш соціально вразливих груп суспільства і на осіб / сімей, які знаходяться у складних життєвих обставинах. До системи факторів, що зумовлюють складні життєві обставини, законодавець з-поміж шістнадцяти включив психічні та поведінкові розлади, у т. ч. внаслідок вживання психоактивних речовин (п. «г») абз. 2 п. 15 ст. 1 Закону) [2]. Відповідно осіб з психічними розладами відносить до категорій осіб, які знаходяться у складних життєвих обставинах, тобто в обставинах, що «негативно впливають на життя, стан здоров'я і розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа / сім'я не може подолати самостійно»). Тому такі особи (їх сім'ї) мають право на отримання соціальних послуг.

З психічними розладами вважаються особи, які мають патології, викликані зміною психіки людини. Такі зміни прямо чи опосередковано впливають на працездатність людини та її спосіб життя в суспільстві, на щоденне виконання завдань, а також на адекватне сприйняття навколишнього середовища і подій, що відбуваються.

За офіційною інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, проблеми з психічними розладами хоча б раз у житті мав кожен четвертий. У розвинених суспільствах не замовчують такі питання, а навпаки створюють умови, за яких люди вільно розмовляють про проблеми психічного здоров'я, за необхідності вільно звертаються до спеціалістів, мають культуру розуміння одне іншого та інтегрування у суспільство осіб з психічними розладами, а не викидання їх з нього через певні власні упередження, страхи і стереотипи [5].

У Законі України «Про соціальні послуги» відсутній виключний перелік соціальних послуг загалом, у тому числі всіх тих, які можуть бути надані безпосередньо особам з психічними розладами (або їх сім'ям). Закон визначив лише систему «базових соціальних послуг», що складається з вісімнадцяти соціальних послуг, які органи місцевої державної виконавчої влади і виконавчі органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити отримувачів соціальних послуг (п. 1 ч. 1 ст. 1, ч. 6 ст. 16 Закону) [2; 4]. Увесь перелік соціальних послуг, у т. ч. для осіб з психічними розладами, міститься у Класифікаторі соціальних послуг, затвердженому наказом Міністерства соціальної політики України від 23 червня 2020 р. № 429 [3].

Зупинимось на окремих соціальних послугах, що безпосередньо стосуються осіб з психічними розладами.

Транзитне підтримане проживання / учбова соціальна квартира (будинок) як соціальна послуга полягає в наданні особам з психічними розладами короткотермінового проживання, у сприянні вирішенню ними соціальних проблем, розвитку потрібних навичок і вмінь для того, щоб вони були готовими до самостійного життя у «своєї звичайній обстановці» або в умовах підтриманого проживання з групою осіб, де створені наближені до сімейних умови. Важливо й те, що така послуга має на меті забезпечити соціальну

підтримку на рівні здатності осіб з психічними розладами функціонувати і сприяти особистій відповідальності за власне життя. Може надаватися стаціонарно у приміщенні надавача соціальної послуги або за місцем проживання / перебування особи з психічним розладом (вдома) [3].

Територіальні громади і держава зобов'язані особам з психічними розладами гарантувати надання послуг із соціальної адаптації та соціально-трудової адаптації. Такі послуги комплексні і вимагають узгоджених дій та взаємодії різних фахівців для навчання, формування, розвитку в осіб з психічними розладами соціальних навичок і вмінь, соціальної компетенції. За необхідності залучаються фахівці, яких уповноважують на здійснення представництва інтересів осіб з психічними розладами (ведуть від їх імені переговори, сприяють у реєстрації місця проживання / перебування, в оформленні / відновленні їх документів, у пошуку рідних / близьких, у встановленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, закладами, установами, організаціями, підприємствами, органами та ін.), на консультування (допомагають проаналізувати життєві ситуації, означити коло найважливіших проблем, способи їх вирішення, скласти план виходу зі складної життєвої ситуації тощо) і на посередництво (сприяють у вирішенні конфліктів, опрацьовують шляхи, умови і способи їх вирішення, ведуть переговори).

Фахівці допомагають особам з психічними розладами максимально ресоціалізуватися (дбають про відновлення / зміцнення родинних та суспільно-корисних зв'язків, організують різноманітні соціальні клуби, сприяють працевлаштуванню, організації й діяльності груп самодопомоги, організації денної зайнятості та дозвілля тощо).

Суттю послуг соціально-трудової адаптації є насамперед навчання, формування і розвиток не лише соціальних, а й комунікативних, фізичних, когнітивних, трудових навичок, умінь (у т. ч. самообслуговування, соціальної компетенції), організація денної зайнятості і, що важливо, визначення готовності до працевлаштування.

У процесі надання цих двох видів соціальних послуг велике значення має допомога фахівців у напрямку надання психологічної підтримки (оптимізація психоемоційного стану осіб, що мають психічні розлади, формування здібностей і самосвідомості, сприяння соціально-професійному самовизначенню, спрямування зусиль на реалізацію власної професійної кар'єри), корекції психологічного стану і поведінки у повсякденному житті.

Особливо важливими для осіб з психічними розладами є соціальні послуги, пов'язані з доглядом за ними: догляд стаціонарний, денний догляд, догляд вдома. Перші два види соціальних послуг (догляд стаціонарний і догляд денний) надаються у приміщенні надавача соціальних послуг, а третій – вдома, тобто за місцем проживання / перебування осіб з психічними розладами. Тому послугу денного догляду іноді називають «напівстаціонарним доглядом» [3].

Якщо догляд стаціонарний як соціальна послуга необхідно насамперед створити для осіб з психічними розладами належні умови для проживання, забезпечити їх харчуванням. Послуга стаціонарного догляду більше спрямована на забезпечення осіб житлово-побутовими умовами, на розвиток навичок самообслуговування або на допомогу в самообслуговуванні, на організацію розпорядку дня (дозвілля, денну зайнятість) тощо. Догляд вдома передбачає значною мірою допомогу особі у вирішенні її домашніх побутових питань (закупівля / доставка ліків, продуктів харчування та ін., прибирання житла, готування їжі, оплата комунальних платежів тощо), у налагодженні взаємодії з іншими фахівцями і службами (виклик медичних працівників, працівників транспортних і комунальних служб тощо), у представництві інтересів. Денний догляд містить значно менше дій, спрямованих на соціальну допомогу особам з психічними розладами, ніж дві попередні соціальні послуги. Проте, на відміну від них, передбачає допомогу в соціально-трудої адаптації. Ще однією її особливістю є те, що як ця послуга, так і догляд вдома передбачають психологічну підтримку особам із психічними розладами (чого не включає послуга денного стаціонару) [3].

Наступну групу соціальних послуг для осіб, що мають психічні розлади, становлять послуги із соціальної реабілітації: соціальна реабілітація осіб з інтелектуальними та психічними порушеннями, соціально-психологічна реабілітація, соціально-психологічна реабілітація осіб із залежністю від наркотичних засобів чи психотропних речовин, соціально-психологічна реабілітація осіб із ігровою залежністю.

За своєю суттю такі послуги майже однакові. Окремі відмінності полягають в особливостях осіб, що мають ту чи іншу категорію патологій, викликані зміною їх психіки (особи з інтелектуальними і психічними порушеннями; особи з ігровою залежністю; особи із залежністю від психотропних речовин; особи із залежністю від наркотичних речовин тощо), а отже, потребують в процесі соціальної реабілітації дещо відмінних щодо них дій / заходів.

Соціальна реабілітація осіб з інтелектуальними та психічними порушеннями охоплює комплекс заходів, спрямованих на створення і забезпечення цим особам умов задля їхньої: інтеграції в суспільство; відновлення соціального статусу; самостійної родинно-побутової діяльності, активності у суспільному житті тощо. Ці заходи охоплюють: навчання, формування, розвиток і підтримку соціально-побутових навичок, працетерапію, арт-терапію, трудоадаптацію, художню й технічну діяльність тощо і, що дуже важливо, психологічну підтримку. Проте у процесі надання такої соціальної послуги мету реабілітації осіб з психічними порушеннями прагнуть переважно досягнути за допомогою комплексу соціальних засобів, аніж психологічних. Психологічні засоби становлять основу ресоціалізації, що здійснюється за допомогою трьох інших згадуваних соціальних послуг (соціально-психологічної реабілітації, соціально-психологічної реабілітації осіб із залежністю від наркотичних засобів чи психотропних речовин, соціально-психологічної реабілітації осіб із ігровою залежністю) [3].

Соціально-психологічна реабілітація зазвичай надається особам, які перебувають або перебували в спеціалізованих закладах, після довготривалого їх лікування чи перебування в медичних закладах. Вона полягає в короткотерміновому проживанні, яке супроводжується проведенням щодо них психолого-педагогічних корекцій, психологічних консультувань.

Дві інші послуги (соціально-психологічної реабілітації осіб із залежністю від наркотичних засобів чи психотропних речовин, соціально-психологічної реабілітації осіб із ігровою залежністю) пов'язані з реабілітацією осіб, що мають поведінкові порушення, які виникли у результаті вживання ними психоактивних речовин (психотропних речовин і наркотичних засобів) або ж через «ігроманію». Часто особи, що перебувають у цих видах залежності, «обривають» соціальні та родинні зв'язки, часто під їх впливом вчиняють правопорушення, в т. ч. кримінальні. Відповідно соціально-психологічна реабілітація осіб, що мають поведінкові порушення через вживання психоактивних речовин, поєднує надання медичної, психологічної (у т. ч. й членам їх родин) і правової допомоги. Під час соціально-психологічної реабілітації ігроманів їм надають допомогу в отриманні безоплатної правової допомоги, хоча значну увагу приділяють різним заходам психологічної (консультуванню, діагностиці, підтримці, корекції, психотерапії, реабілітації тощо).

Для осіб з психічними розладами також передбачено соціальні послуги, спрямовані на сприяння їх переміщенню для задоволення особистих потреб: фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, з інтелектуальними, сенсорними, фізичними, моторними, психічними та поведінковими порушеннями; транспортні послуги. Такі послуги надаються особам, які з об'єктивних причин не можуть самостійно переміщуватися у транспорті й громадських місцях або потребують супроводу під час використання спеціального транспортного засобу (мікроавтобусу), соціального таксі. Зміст транспортної послуги також становить придбання (компенсація) вартості палива.

За допомогою послуги «транспортні послуги» налагоджується комунікація осіб, що мають психічні розлади, із закладами, які надають соціальні, адміністративні послуги, медичну допомогу, здійснюють реабілітацію тощо. Фізичний супровід осіб з психічними розладами, окрім цього, передбачає допомогу в комунікації з органами державної влади і місцевого самоврядування, освітніми, медичними, торговельними закладами, установами, організаціями тощо, а також за необхідності допомогу в написанні заяв, заповненні бланків тощо.

Висновки. У Законі України «Про соціальні послуги» до системи факторів, що зумовлюють складні життєві обставини, включено психічні та поведінкові розлади, у т. ч. внаслідок вживання психоактивних речовин. Відповідно осіб з психічними розладами віднесено до осіб, які знаходяться у складних життєвих обставинах, а отже, тих, що мають право на отримання соціальних послуг.

У законі відсутній винятковий перелік соціальних послуг як загалом, так і всіх тих, що можуть бути надані безпосередньо особам з психічними розладами (або їх сім'ям). Увесь перелік соціальних послуг передбачено Класифікатором соціальних послуг, затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 23 червня 2020 р. № 429 [3]. Проте за відсутності дотримання законодавцем чіткості й однозначності у формулюванні термінів складно виокремити усі соціальні послуги, які стосувалися б осіб з психічними розладами.

Аналіз змісту соціальних послуг, зазначених у Класифікаторі соціальних послуг, дав можливість виокремити такі послуги, які безпосередньо стосуються осіб з психічними розладами: транзитне підтримане проживання / учбова соціальна квартира (будинок); соціальна адаптація; соціально-трудова адаптація; догляд вдома; догляд стаціонарний; денний догляд; соціальна реабілітація осіб з інтелектуальними та психічними порушеннями; соціально-психологічна реабілітація осіб із залежністю від наркотичних засобів чи

психотропних речовин; соціально-психологічна реабілітація осіб із ігровою залежністю; фізичний супровід осіб з психічними та поведінковими порушеннями; транспортні послуги.

Вважаємо, що окремі соціальні послуги (насамперед ті, що пов'язані з реабілітацією, адаптацією, доглядом) «перенасичені» заходами трудової інтеграції у суспільство, що, на нашу думку, є рудиментом радянського і пострадянського минулого, а також за своїм «набором» заходів дублюють один іншого. Усе це може негативно відобразитися на ефективності реалізації особами з психічними розладами права на соціальні послуги.

Список використаних джерел

1. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 17.09.2022).
2. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 17.09.2022).
3. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України Пвід 23.06.2020 №429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 17.09.2022).
4. Аналіз законодавства й політики у сфері психічного здоров'я в Україні. URL: <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/mh4u-mh-law-analysis-report-21122020-with-annexes.pdf> (дата звернення: 17.09.2022).
5. Що таке психічний розлад та з ким він може трапитися. URL: <https://suprun.doctor/zdorovya/shho-take-psykhichnij-rozlad-ta-z-kim-vin-mozhe-trapititsya.html?page1376> (дата звернення: 17.09.2022).

References

1. *Zakon Ukrainy «Pro psykholoichnyy dopomogu» vid 22 liutoho 2000 roku ,No 1489-III [Law of Ukraine «On Psychiatric Aid» from February 22, 2000 No1489-III]. Retrieved from http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_1_55_66.pdf [in Ukrainian].*
2. *Zakon Ukrainy «Pro sotsialni poslugy» vid 17 sichnia 2019 roku, No 2671-VIII [Law of Ukraine «On On social services» from January 17, 2019, No 2671-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian]*
3. *Nakaz Ministerstva sotsialnoji polityky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Klasyfikatora sotsialnyh poslug», pryiniaty 23 chervnia 2020 roku, No 429 [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine «On the approval of the Classifier of social services» from June 23, 2020, № 2671-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> [in Ukrainian].*
4. *Analiz zakonodavstva i polityky u sferi psykholoichnogo zdorovia v Ukrainy [Analysis of legislation and policy in the field of mental health in Ukraine]. Retrieved from <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/mh4u-mh-law-analysis-report-21122020-with-annexes.pdf> [in Ukrainian].*
5. *Shcho take psykholoichnyi rozlad ta z kym vin mozhe trapytitsya? [What is a mental disorder and who can it happen to?]. Retrieved from <https://suprun.doctor/zdorovya/shho-take-psykhichnij-rozlad-ta-z-kim-vin-mozhe-trapititsya.html?page1376> [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 19.09.2022.

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2022.03.95
УДК 347.63.

Валерій Борсук,

аспірант Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3466-1259>

ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ МОЛДОВИ ТА ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В науковій статті здійснено наукове дослідження досвіду правового регулювання позбавлення батьківських прав за законодавством Молдови та окремих держав Європейського Союзу. В статті зазначено, що законодавство Республіка Молдова та окремих держав Європейського Союзу, передбачає суттєві відмінності, як у правових підставах, порядку застосування позбавлення батьківських прав, так і у термінології. Зокрема, позбавлення батьківських прав відповідно до законодавства цих держав може мати назву «припинення права піклування» (Латвія), «позбавлення права піклування над дитиною» (Естонія), «позбавлення батьківської відповідальності» (Польща). Передбачається два види діянь, за які особа може бути позбавлена батьківських прав – кримінально карані діяння щодо дитини та дії щодо невиконання або неналежного виконання батьківських обов'язків; підставою для застосування позбавлення батьківських прав може стати також поведінка третьої особи, і якщо батьки не бажають або неспроможні запобігти загрози. Відповідно до французького та словацького законодавства позбавлення батьківських прав може бути як повним (стосуватися усіх батьківських прав особи), так і частковим (стосуватися лише окремих прав або окремих дітей особи).

Ключові слова: позбавлення батьківських прав; відібрання дитини; суд; здійснення батьківських прав; обмеження батьківських прав.

Borsuk V.

Experience of legal regulation of termination of parental rights under the legislation of Moldova and

individual states of the European Union

In the scientific article, a scientific study of the experience of legal regulation of the deprivation of parental rights under the legislation of Moldova and certain states of the European Union was carried out. The article states that French legislation provides for two types of actions for which a person can be deprived of parental rights - criminally punishable actions against a child and actions related to non-fulfillment or improper fulfillment of parental duties (regarding the latter, only a few manifestations of a person's behavior are highlighted, which are unconditional grounds for deprivation of parental rights), other forms of evasion of parental responsibilities towards a child lead to deprivation of parental rights only if they last for more than two years. Deprivation of parental rights can be both complete (affect all parental rights of a person) and partial (affect only certain rights or individual children of a person). German civil law defines the possibility of deprivation of parental rights, defining it as a measure of last resort, which is applied to persons who do not fulfill or improperly fulfill parental rights and duties, but do not define in detail the grounds and legal consequences of deprivation of parental rights. Deprivation of parental rights according to the legislation of the member states of the European Union, which became part of the European Union in 2004 – the Czech Republic, Slovakia, Latvia, Estonia and Poland, can be called «termination of the right of custody» (Latvia), «deprivation of the right to custody of a child» (Estonia), «deprivation of parental responsibility» (Poland) and is used for abuse of parental rights and responsibilities, improper fulfillment of them, commission of an intentional criminal act against a child or use of a child who does not bear criminal responsibility to commit a crime, if one of the parents has committed this crime as an accomplice, committing other actions that may pose a threat to the physical, mental or moral development of the child, the behavior of a third person, and if the parents are unwilling or unable to prevent the threat. The legislation of these countries provides for the complete deprivation of parental rights (except for the legislation of Slovakia, which allows partial deprivation of parental rights). Moldovan family legislation defines a fairly detailed list of grounds for deprivation of parental rights, however, the procedural order and legal consequences of deprivation of parental rights are generally similar to Ukrainian legislation.

Keywords: deprivation of parental rights; removal of the child; court; exercise of parental rights; restriction of parental rights.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 164 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України), мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти; жорстоко поведуться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини [1].

Підстави для позбавлення батьківських прав визначені у ст. 164 СК України і цей перелік є вичерпним; аналогічно визначені й правові наслідки позбавлення батьківських прав для особи, що їх позбавлена у ст. 166 СК України (хоча правові наслідки позбавлення батьківських прав, які настають для дитини по відношенню до своїх батьків, позбавлених батьківських прав, законодавство чітко не визначає). В цілому ж позбавлення батьківських прав тягне за собою втрату особою, позбавленою батьківських прав, особистих немайнових прав щодо дитини, звільнення такої особи від обов'язків щодо виховання дитини, втрату інших прав, заснованих на спорідненості з дитиною тощо. Проте за рішенням суду такій особі може бути надано право на побачення з дитиною у порядку ст. 168 СК України [2, с. 166]. З іншого боку, не всі обов'язки батьків припиняються у разі позбавлення батьківських прав. Зокрема, особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини, а відповідно до ст. 1183 Цивільного кодексу України батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків [2, с. 184].

Як бачимо, українське законодавство достатньо чітко визначає правову основу здійснення позбавлення батьківських прав, однак виникає питання щодо зарубіжного досвіду правового регулювання порядку, підстав та правових наслідків позбавлення батьківських прав. Передусім науковий інтерес становить сімейне законодавство, яке врегульовує питання позбавлення батьківських прав, держав Європейського Союзу, зважаючи на потенційне врахування європейського досвіду при виконанні Україною плану дій щодо набуття повноцінного членства у Європейському Союзі, а також Республіки Молдова, оскільки Молдова, як і Україна цього року набула статусу кандидата в члени Європейського Союзу, тобто потенційне реформування відповідної сфери в Молдові також можливе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика позбавлення батьківських прав досліджувалася рядом науковців, таких як І. В. Апопій, В. І. Борисова, В. А. Ватрас, Н. В. Волкова, І. В. Жилинкова, В. О. Кожевникова, Л. В. Красицька, О. М. Кучеренко, О. Ф. Лапчевська, М. В. Ловвінова, М. В. Менджул, В. П. Мироненко, А. С. Новосад, З. В. Ромовська, В. І. Труба, С. Я. Фурса, однак питання зарубіжного досвіду правового регулювання позбавлення батьківських прав залишилося поза увагою дослідників (за винятком Л. В. Красицької, яка частково досліджувала відповідні питання).

Метою статті є наукове дослідження досвіду правового регулювання позбавлення батьківських прав за законодавством Молдови та окремих держав Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід розпочати аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання позбавлення батьківських прав передусім за законодавством таких провідних держав Європейського Союзу, як Франція та Німеччина, цивільні кодекси яких стали основою для цивільного та сімейного законодавства переважної більшості держав Європейського Союзу.

Так, відповідно до ст. ст. 378 та 378-1 Французького цивільного кодексу визначено, що відповідно до рішення або вироку суду можуть бути позбавлені батьківських прав батько та мати, які засуджені або як виконавці, співвиконавці, співучасники тяжкого чи менш тяжкого злочину, вчиненого проти дитини або як співвиконавці або співучасники злочину, вчиненого їх дитиною; батько та мати, які через погане ставлення, зловживання спиртними напоями чи вживання наркотичних засобів, чи через власну поведінку, що не відповідає встановленим нормам, чи через злочинну поведінку, чи через відсутність піклування або порад наражають на небезпеку дитину, її здоров'я та моральні принципи; батько та мати, які протягом двох років ухиляються від виконання своїх батьківських обов'язків щодо дитини. Відповідне судове рішення про позбавлення батьківських прав особи із двох останніх підстав ухвалюється на підставі позову, що поданий одним із членів сім'ї, прокурором або опікуном дитини. Позбавлення батьківських прав може бути як повним (стосуватися усіх батьківських прав особи), так і частковим (стосуватися лише окремих прав або окремих дітей особи), а поновлення батьківських прав можливе лише за рішенням суду, що ухвалюється за позовом особи, який може бути подано не раніше, ніж через рік після прийняття рішення про позбавлення батьківських прав [3, с. 188-189].

Німецький цивільний кодекс у §1666 зазначає, що якщо фізичне, психічне або духовне здоров'я дитини наражається на ризик, що пов'язаний з неналежним здійсненням батьківської турботи, зневагою до дитини, з поведінкою третьої особи чи з тим, що батьки не з власної вини не можуть впоратися із своїми обов'язками, суд із сімейних справ повинен прийняти необхідні заходи щодо усунення цього ризику, оскільки батьки не бажають його усунення. Одним із таких заходів може бути позбавлення батьківських прав, застосування якого допускається лише у випадку, якщо інші заходи виявляються безрезультатними чи недостатніми для усунення відповідного ризику [4, с. 426-427].

Як бачимо, французьке законодавство передбачає два види діянь, за які особа може бути позбавлена батьківських прав – кримінально карані діяння щодо дитини та дії щодо невиконання або неналежного виконання батьківських обов'язків (щодо останнього виділено лише кілька проявів поведінки особи, що є безумовними підставами для позбавлення батьківських прав), інші форми ухилення від виконання батьківських обов'язків щодо дитини призводять до позбавлення батьківських прав лише, якщо тривають понад два роки. Позбавлення батьківських прав може бути як повним (стосуватися усіх батьківських прав особи), так і частковим (стосуватися лише окремих прав або окремих дітей особи). Німецьке цивільне законодавство визначає можливість позбавлення батьківських прав, визначаючи його як крайній захід, який застосовується до осіб, що не виконують або неналежно виконують батьківські права та обов'язки, однак не визначають докладно підстави та правові наслідки позбавлення батьківських прав.

Якщо розглянути законодавство держав – членів Європейського Союзу, що увійшли до його складу 2004 року – Чехії, Словаччини, Латвії, Естонії та Польщі, слід зазначити, що є різниця у правовому регулюванні позбавлення батьківських прав, як у правових підставах, порядку застосування цього заходу відповідальності, так і у термінології.

Чеський цивільний кодекс передбачає широкий перелік підстав для позбавлення батьківських прав – зловживання батьківськими правами та обов'язками, неналежне їх виконання, вчинення умисного злочинного діяння проти дитини або використання дитини, що не несе кримінальної відповідальності, для вчинення злочину, якщо один із батьків вчинив цей злочин як співучасник (§871). Позбавлення батьківських прав зумовлює втрату усіх батьківських прав та обов'язків особою, крім аліментних зобов'язань щодо дитини (§874) [5].

Цивільний закон Латвії використовує поняття «позбавлення права піклування» та «припинення права піклування», перше є аналогом інституту позбавлення батьківських прав, друге – аналогом інституту відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Зокрема відповідно до п. 200 Цивільного закону, один із батьків може бути позбавлений права піклування, якщо: із його вини (внаслідок навмисної дії чи недбалості батька) створена загроза для здоров'я чи життя дитини; зловживає своїми правами або не забезпечує турботу про дитину та нагляд за і це може створити загрозу для фізичного, розумового чи морального розвитку дитини. Позбавлення права піклування до одного або обох батьків як остаточний засіб застосовує суд. Суд, не позбавляючи права піклування, може також попередити батьків і поставити їм на обов'язок виконати певні дії з метою усунення небезпеки для дитини. Відповідно до п. 203 Цивільного закону право піклування у батьків припиняється, якщо сирітським судом визнано, що: існують фактичні перепони, що позбавляють особу можливості турботи про дитину; дитина з вини особи (через свідомі дії або недбалість) перебуває у небезпечних для здоров'я або життя умовах); особа зловживає своїми правами або не забезпечує догляду та нагляду за дитиною; батько дав згоду на усиновлення дитини, за винятком випадку, коли він як подружжя дав згоду на усиновлення дитини іншим з подружжя; констатовано насильство особи над дитиною або є обґрунтовані підозри про насильство особи над дитиною. Позбавляючи права піклування одного з батьків або констатуєчи припинення права піклування, суд передає дитину під окреме піклування іншому з батьків або доручає сирітському суду забезпечити позасімейну турботу про дитину. Право піклування у особи може бути припинено також у випадках зловмисного використання нею свого права при невиконанні постанови суду у справі, що впливає з права піклування або спілкування, якщо це завдає суттєвої шкоди дитині і якщо не існує перешкод іншому з батьків здійснювати турботу про дитину. У разі усунення зазначених причин, можливим є відновлення припиненого права піклування за рішенням сирітського суду, у разі, якщо вони продовжуються протягом року – сирітський суд подає позов про позбавлення батьківських прав цієї особи [6].

Два види втручання суду у питання здійснення батьківських обов'язків застосовуються у словацькому законі про сім'ю – обмеження здійснення батьківських прав та позбавлення батьківських прав. Так, відповідно § 38 Закону, якщо одному з батьків перешкоджає здійсненню своїх батьківських обов'язків серйозна перешкода і якщо це відповідає інтересам неповнолітньої дитини, суд може призупинити виконання батьківських обов'язків. У разі необхідності в інтересах неповнолітньої дитини суд обмежує здійснення батьківських прав батьками, якщо вони живуть постійно неупорядкованим способом життя; взагалі не виконують своїх батьківських обов'язків, або не здійснюють виховання неповнолітньої дитини. У рішенні, що обмежує здійснення батьківських прав, суд зазначає обсяг прав та обов'язків, на які поширюється обмеження. Якщо батько зловживає своїм батьківським обов'язком, зокрема шляхом жорстокого поводження, зневаги до неповнолітньої дитини або іншого жорстокого поводження з неповнолітньою дитиною, або серйозно нехтує здійсненням батьківської відповідальності, незважаючи на попередні попередження, суд позбавляє батьків реалізації батьківських прав. Якщо судом прийнято рішення про обмеження або позбавлення виконання батьківських обов'язків, або про призупинення їх здійснення тільки щодо одного з батьків, інший з батьків здійснює батьківський обов'язок у повному обсязі, у разі неможливості здійснення іншим із батьків – суд призначає опікуна для неповнолітньої дитини. Обмеження або позбавлення батьківських прав особи не впливає на обсяг її аліментних обов'язків щодо дитини [7].

В Естонському законі про сім'ю у ст. ст. 134 та 135 зазначається, що якщо фізичному, психічному чи духовному благополуччю дитини, або її майну загрожує зловживання батьками їх правом піклування, залишення дитини без нагляду, нездатність батьків виконувати свої обов'язки чи поведінку третьої особи, і якщо батьки не бажають або неспроможні запобігти загрози, суд приймає необхідні заходи для запобігання загрози, в тому числі позбавлення батьківських прав (офіційно – «позбавлення права піклування над дитиною»), однак лише в тому випадку, якщо інші заходи не дали результатів і, якщо є підстави вважати, що їх застосування є недостатнім для запобігання загрози. Допускається як суттєве обмеження, так і повне позбавлення права піклування [8].

У польському Кодексі про сім'ю та опіку використовується поняття «призупинення батьківської відповідальності» та «позбавлення батьківської відповідальності», ці заходи суд застосовує у разі виникнення загрози найкращим інтересам дитини. Призупинення або позбавлення батьківської відповідальності застосовуються як крайні заходи – якщо батьківська відповідальність не може бути здійснена через постійне перешкоджання, або якщо батьки зловживають батьківською відповідальністю або грубо нехтують своїми обов'язками по відношенню до дитини, а попередньо вчинені заходи не дали результату, суд опіки

позбавить батьків батьківської відповідальності. Якщо причина, яка стала підставою для позбавлення батьківської відповідальності, перестане існувати, суд опіки може відновити батьківську відповідальність [9].

Сімейний кодекс Республіки Молдова визначає, що батько і мати можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо: ухиляються від виконання батьківських обов'язків, зокрема від сплати аліментів; відмовляються взяти дитину з пологового будинку, іншої лікувальної або виховної установи, із закладу соціального захисту або іншої подібної установи без поважних причин; зловживають своїми правами; жорстоко поведуться з дитиною, у тому числі застосовують фізичне або психічне насильство, роблять замах на її статеву недоторканність; негативно впливають на дитину аморальною поведінкою; страждають на хронічний алкоголізм або наркоманію; вчинили навмисний злочин проти життя та здоров'я дитини або проти життя та здоров'я чоловіка; а також в інших випадках, коли цього вимагають інтереси дитини. Позбавлення батьківських прав провадиться тільки в судовому порядку; позов про позбавлення батька чи матері батьківських прав можуть подати відповідно мати чи батько, опікун дитини, а також місцевий/територіальний орган опіки. Дитина, батьки якої (або один з них) позбавлені батьківських прав, зберігає право користування житловим приміщенням, а також усі майнові права, що ґрунтуються на факті спорідненості з батьками та іншими родичами, у тому числі право на отримання спадщини. Особи, позбавлені батьківських прав, можуть мати побачення зі своїми дітьми лише з дозволу територіального органу опіки, з урахуванням обов'язкового порядку думки дитини відповідно до її віку та ступеня зрілості. Побачення не допускаються, якщо зустрічі з батьками можуть завдати шкоди фізичному чи розумовому розвитку дитини, якщо очевидно, що батьки не здатні на спілкування, а також якщо з якихось причин спілкування суперечить інтересам дитини або якщо під час судового розгляду дитина висловила серйозні заперечення щодо спілкування з батьками. Відновлення батьківських прав є можливим лише, якщо зникли та відсутні обставини, що призвели до позбавлення батьківських прав, та відновлення здійснюється на користь дитини, і лише в судовому порядку на підставі заяви особи, позбавленої батьківських прав, за обов'язкової участі територіального органу опіки та з врахуванням думки дитини відповідно до її віку та ступеня зрілості [10].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що законодавство Республіки Молдова та окремих держав Європейського Союзу, передбачає суттєві відмінності, як у правових підставах, порядку застосування позбавлення батьківських прав, так і у термінології. Зокрема, позбавлення батьківських прав відповідно до законодавства цих держав може мати назву «припинення права піклування» (Латвія), «позбавлення права піклування над дитиною» (Естонія), «позбавлення батьківської відповідальності» (Польща). Передбачається два види діянь, за які особа може бути позбавлена батьківських прав – кримінально карані діяння щодо дитини та дії щодо невиконання або неналежного виконання батьківських обов'язків; підставою для застосування позбавлення батьківських прав може стати також поведінка третьої особи, і якщо батьки не бажать або неспроможні запобігти загроз. Відповідно до французького та словацького законодавства позбавлення батьківських прав може бути як повним (стосуватися усіх батьківських прав особи), так і частковим (стосуватися лише окремих прав або окремих дітей особи).

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print> (дата звернення: 10.09.2022)
2. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: дис. ... докт. юрид. наук.: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.
3. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В. Захватаев / отв. ред. А. Довгерт. Киев: Истина, 2006. 1008 с.
4. Гражданское уложение Германии = Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: Ввод. закон к гражд. уложению; пер. с нем.; науч. ред.: А. Л. Маковский др. Москва: Волтерс Клувер, 2006. 816 с.
5. Гражданский кодекс Чехии. Закон от 03.02.2012 г. Ministerstvo spravedlnosti České republiky. URL: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/novy-obcansky-zakonik-tj.pdf> (дата звернення: 10.09.2022)
6. Гражданский закон Латвийской Республики от 28.01.1937 г. (ред. от 19.11.2015 г.). Inlatplus. URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/Гражданский-закон.pdf> (дата звернення: 10.09.2022)
7. Zákon o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Zákony pre ľudí. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36> (дата звернення: 10.09.2022)

8. Закон о семье. HUGO.legal URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/ZAKON%20O%20SEMЬE%2008.05.2022.pdf> (дата звернення: 12.09.2022)
9. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Grupa ArsLege.pl. URL: <https://lexlege.pl/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/#krio/tytul-i-malzenstwo/83/,krio/tytul-ii-pokrewienstwo-i-powinowactwo/96> (дата звернення: 12.09.2022)
10. Семейный кодекс Республики Молдова. Ministerul Justiției. Государственный реестр правовых актов. URL: <https://www.legis.md/cautare/downloadpdf/8475> (дата звернення: 12.09.2022)

References

1. *Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]*. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [in Ukrainian].
2. Krasytska, L. V. (2015). *Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei [Problems of implementation and protection of personal and property rights of parents and children]*: thesis. ... doctor of jurisprudence. spec. 12.00.03 – civil law and civil process; family law; international private law. Vinnytsia [in Ukrainian].
3. Grazhdanskij kodeks Francii (Kodeks Napoleona) [Civil Code of France (Napoleon’s Code)] (2006). translated from French by V. Zahvataev / ed. A. Dovgert. Kyiv: Istyna [in Russian].
4. *Grazhdanskoe ulozhenie Germanii [German Civil Code] = Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz* (2006). Vvod. zakon k grazhd. ulozheniju [Introductory. law to civil the code]; translated from German by A. L. Makovskiji (ed.). Moscow: Volters Kluver [in Russian].
5. Grazhdanskij kodeks Chehii. Zakon [Czech Civil Code. Law] (2012, February 3). *Ministerstvo spravednosti České republiky – Ministry of Justice of the Czech Republic*. Retrieved from <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/novy-obcansky-zakonik-rj.pdf> [in Russian].
6. *Grazhdanskij zakon Latvijской Respubliki [Civil Law of the Republic of Latvia]* (1937, January 28; as amended on 2015, November, 19). *Inlatplus*. Retrieved from <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/Grazhdanskij-zakon.pdf>. [in Russian].
7. Zákon o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov [The Act on the Family and on Amendments to Certain Acts]. *Zákony pre ľudí – Laws for people*. Retrieved from <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36> [in Slovak].
8. Закон о сем’е [Family law]. *HUGO. legal* Retrieved from <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/ZAKON%20O%20SEM’E%2008.05.2022.pdf> [In Russian].
9. Kodeks rodzinny i opiekuńczy [Family and Guardianship Code]. *Grupa ArsLege.pl*. Retrieved from: <https://lexlege.pl/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/#krio/tytul-i-malzenstwo/83/,krio/tytul-ii-pokrewienstwo-i-powinowactwo/96> [in Polish]
10. Семейный кодекс Республики Молдова [Family Code of the Republic of Moldova]. Ministerul Justiției. *Gosudarstvennyj reestr pravovyh aktov – Ministry of Justice. State register of legal acts*. Retrieved from: <https://www.legis.md/cautare/downloadpdf/8475> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2022.

Роман Гаврік,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та
права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ

В науковій статті здійснено дослідження особливостей застосування окремих способів захисту сімейних прав та інтересів органами державної реєстрації актів цивільного стану. Зокрема, автор у статті зазначає, що органи державної реєстрації актів цивільного стану здійснюють захист сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, як опосередковано, реалізуючи відповідне судове рішення, так і прямо, застосовуючи відповідні способи захисту. В першому випадку, підставою для вчинення відповідних реєстраційних дій органом державної реєстрації актів цивільного стану є відповідне рішення суду, яким визнається відсутність відповідної події, зареєстрованої попередньо органом державної реєстрації актів цивільного стану, вже в момент реєстрації, або наявність події, що свідчить про необхідність анулювання раніше вчиненої реєстраційної дії або її зміну. В такому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану виконує рішення суду, яким застосовано такі способи захисту, як анулювання сімейних правовідносин, їх поновлення, встановлення або зміну. В другому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану, самостійно застосовує такі способи захисту сімейних прав та інтересів як: анулювання сімейного правовідношення; припинення сімейного правовідношення; встановлення або зміна батьківського правовідношення, передусім у випадку відсутності спору про відповідне сімейне право.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів; спосіб захисту; анулювання сімейного правовідношення; актовий запис; орган державної реєстрації актів цивільного стану.

Havrik R.

Peculiarities of the application of individual methods of protection of family rights and interests by the state registration of civil status acts

In the scientific article, a scientific study of the peculiarities of the application of certain methods of protection of family rights and interests by the bodies of state registration of acts of civil status was carried out. On the basis of the above scientific research, the scientific article determined that the bodies of state registration of acts of civil status carry out the protection of family rights and interests of participants in family relations, both indirectly, by implementing the relevant court decision, and directly, by applying the appropriate methods of protection.

In the first case, the basis for taking appropriate registration actions by the civil status act registration body is a relevant court decision, which recognizes the absence of a relevant event previously registered by the civil status act registration body at the time of registration, or the presence of an event that indicates the need for cancellation a previously performed registration action (for example, in the case of the execution of a court decision declaring a marriage invalid, unconcluded or fictitious) or its change (execution of a decision to renew a marriage in connection with the cancellation of a court decision to recognize a person as missing or declared dead, execution of a court decision on establishing the origin of the child in case of a dispute about it, on adoption, its invalidation or cancellation, on deprivation of parental rights, their renewal). In such a case, the state registration body of civil status acts executes the court decision, which has applied such protection methods as annulment of family legal relations, renewal of family legal relations in connection with the cancellation of the court decision on recognition of the missing spouse as absent or declared dead; establishing a family legal relationship in connection with the determination of the child's origin by the court; change of family relationship.

In the second case, the body of state registration of civil status acts independently applies the following methods of protection of family rights and interests: annulment of the family legal relationship by annulment of the legal record of marriage, which is invalid; termination of a family relationship, which appears to be available to the relevant authorities

to dissolve the marriage at the request of a spouse who does not have children or at the request of one of the spouses in the event that the other spouse is recognized as missing or declared dead due to the drawing up of a certificate of divorce; establishment or change of the parental legal relationship by drawing up a record of the child's birth or making changes to it.

Keywords: *protection of family rights and interests; method of protection; annulment of family relationship; corresponding record; body of state registration of acts of civil status.*

Постановка проблеми. Ст. 18 Сімейного кодексу України (надалі за текстом – СК України) визначає право кожного з учасників сімейних відносин на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу; в той же час, суд не визнається єдиним органом, уповноваженим здійснювати захист сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин. Зокрема, у ст. 19 СК України органом захисту сімейних прав та інтересів визнаються й органи опіки та піклування, а у ст. ст. 152, 154 СК України зазначається про право дитини та її батьків звернутися за захистом прав та інтересів дитини до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій (хоча право на юрисдикційний захист внуків з боку баби і діда, малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки з боку сестри, брата, мачухи, вітчима відповідно до текстуальних положень СК України обмежується лише можливістю звернення до суду або органу опіки та піклування). [1]. Зазначена обставина зумовила поширеність у правовій доктрині думки про те, що органами захисту сімейних прав та інтересів є передусім суд, орган опіки та піклування, нотаріус (зважаючи на використання такого способу захисту як примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку через стягнення невиконаного за сімейним договором, за виконавчим написом нотаріуса, передусім в аспекті примусового виконання обов'язку щодо надання утримання) та прокурор (зважаючи на те, що він визначений серед суб'єктів звернення до суду із позовом про визнання шлюбу недійсним, позбавлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, скасування усиновлення або визнання його недійсним [2, с. 32-34; 3, с. 64-67; 4, с. 92-94; 5, с. 142; 6, с. 76; 7, с. 70]. З іншого боку, такі вчені як Л. В. Красицька, С. О. Муратова, Л. М. Пчелінцева, З. В. Ромовська, О. О. Рузакова виділяють органи державної реєстрації актів цивільного стану серед органів захисту сімейних прав та інтересів [8, с. 17, 276; 9, с. 62; 10, с. 72; 11, с. 60; 12, с. 38]. В той же час, належно питання захисту сімейних прав та інтересів цими органами, зокрема в аспекті застосування ними окремих способів захисту, належним чином не досліджене, що зумовлює необхідність та актуальність наукового дослідження на рівні цієї наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які опирається автор, виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття.

Проблематика способів захисту сімейних прав та інтересів досліджувалася рядом науковців, таких як В. А. Ваграс, М. М. Дякович, В. Ю. Євко, Л. В. Красицька, І. Л. Сердечна, А. О. Скіченко, В. І. Труба, С. М. Ходак, Г. В. Чурпіта, однак вони лише частково торкалися питання застосування окремих способів захисту сімейних прав та інтересів органами державної реєстрації актів цивільного стану. Передусім, серед таких називалося анулювання актового запису про шлюб за наявності ознак недійсності шлюбу, передбачених ч.ч. 1-3 ст. 39 СК України, що здійснюється органом реєстрації актів цивільного стану на підставі заяви заінтересованої особи, поданої до органу [1; 8, с. 285]. Інші способи захисту сімейних прав та інтересів, які потенційно можуть застосовуватися органами державної реєстрації актів цивільного стану в сімейно-правовій доктрині не отримали свого дослідження, а тому потребують детального наукового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей застосування окремих способів захисту сімейних прав та інтересів органами державної реєстрації актів цивільного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Органи державної реєстрації актів цивільного стану, які мають повноваження здійснювати відповідні реєстраційні дії, відповідно до ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» є відділи державної реєстрації актів цивільного стану управлінь юстиції міського (районного) та міжрегіонального рівня; виконкоми рад територіальних громад; дипломатичні та консульські установи України [13; 14], здійснюють захист сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, як опосередковано, реалізуюючи відповідне судове рішення, так і прямо, застосовуючи відповідні способи захисту.

Розглядаючи першу групу повноважень органу державної реєстрації актів цивільного стану, слід зазначити, що підставою для вчинення відповідних реєстраційних дій органом державної реєстрації актів цивільного стану є відповідне рішення суду, яким визнається відсутність відповідної події, зареєстрованої

попередньо органом державної реєстрації актів цивільного стану, вже в момент реєстрації, або наявність події, що свідчить про необхідність анулювання раніше вчиненої реєстраційної дії. Зокрема, відповідно до п. 4.6. Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, орган державної реєстрації актів цивільного стану здійснює анулювання актового запису про шлюб на підставі рішення суду про відповідне анулювання, про визнання шлюбу недійсним, неукладеним або фіктивним, скасування рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою і поновлення шлюбу [15]. В такому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану по суті застосовує такі способи захисту, як анулювання сімейних правовідносин, що виникли у зв'язку із реєстрацією недійсного, неукладеного або фіктивного шлюбу та існували до моменту визнання такого шлюбу недійсним, неукладеним або фіктивним. Цим самим здійснюється захист прав та інтересів подружжя або одного із них (який міг не знати про факт укладення шлюбу у зв'язку із реєстрацією шлюбу за його відсутності, про наявність підстав для недійсності шлюбу або про укладення шлюбу без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя) через застосування положень законодавства про відсутність правових наслідків у неукладеного шлюбу та наявність правових наслідків недійсного шлюбу, що передбачені ст. ст. 45 та 46 СК України. В той же час, орган державної реєстрації актів цивільного стану в цьому випадку здійснює суто виконання положень судового рішення, яким і застосовано відповідний спосіб захисту – анулювання сімейних правовідносин, що виникли у зв'язку із реєстрацією неукладеного, недійсного або фіктивного шлюбу. Завдання органу державної реєстрації актів цивільного стану в цьому випадку – реалізувати положення, вказані у резолютивній частині рішення суду. Так само, відбувається і у разі анулювання актового запису про розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану при прийнятті рішення про поновлення шлюбу з підстав, передбачених ст. 118 СК України, якщо особа, яка була оголошена померлою, з'явилася, і відповідне рішення суду скасовано та актовий запис про смерть анульовано [1]. В даному випадку застосовує поновлення сімейних правовідносин як спосіб захисту суд, а орган державної реєстрації актів цивільного стану лише реалізовує відповідне судове рішення. Те ж саме можна сказати й про складання актового запису про розірвання шлюбу, яке не є самостійним проявом припинення сімейного правовідношення, застосованого органом державної реєстрації актів цивільного стану, а лише виконання відповідного судового рішення, яким й застосовано відповідний спосіб захисту.

З іншого боку, відповідно до ч. 4 ст. 39 СК України за заявою заінтересованої особи орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб, зареєстрований з особами, зазначеними у частинах першій – третій цієї статті, в тому числі: якщо він був зареєстрований особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі, між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою або з особою, яка визнана недієздатною [1]. В такому випадку, як вірно зазначає Л. В. Красицька, можна говорити про захист прав дитини органами державної реєстрації актів цивільного стану, причому у такому випадку захищатимуться майнові, зокрема спадкові, права дитини, оскільки згідно зі ст. 47 СК України недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася в цьому шлюбі [8, с. 285]. В той же час, в цьому випадку захищатимуться й права подружжя, передусім добросовісного, який міг не знати про наявність вище перелічених перешкод для укладання дійсного шлюбу, через збереження ряду правових наслідків шлюбу, передбачених ст. 46 СК України. В даному випадку, саме до органу державної реєстрації актів цивільного стану відбувається звернення за захистом прав подружжя, дитини або інших осіб, на права та інтереси яких міг вплинути недійсний шлюб, і саме на підставі висновку органу державної реєстрації актів цивільного стану про анулювання актового запису про шлюб відбувається анулювання шлюбного правовідношення.

Ще одним із способів захисту сімейних прав та інтересів, які самостійно застосовуються органами державної реєстрації актів цивільного стану є припинення сімейного правовідношення, яке виявляється у наявності у відповідних органів повноваження здійснювати розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке не має дітей або за заявою одного із подружжя у разі, якщо інший з подружжя визнаний безвісно відсутнім або оголошений померлим через складання актовий запис про розірвання шлюбу.

У правовідносинах щодо визначення походження дитини, орган державної реєстрації актів цивільного стану також відіграє важливу роль. Як зазначає Л. В. Красицька, відповідно до ч. 3 ст. 122 СК України подружжя, а також жінка та чоловік, шлюб між якими припинено, у разі народження дитини до спливу десяти місяців після припинення їхнього шлюбу, мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини. Така вимога може бути задоволена лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства. Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу внаслідок смер-

ті чоловіка, походження дитини від батька може бути визначене за спільною заявою матері та чоловіка, який вважає себе батьком. На думку вченої, такі дії є способами самозахисту сімейних прав та інтересів, оскільки вчиняються самостійно учасниками сімейних правовідносин, і хоча вони звертаються до компетентного державного органу, проте таке звернення не є зверненням за допомогою у захисті сімейних прав, компетентний державний орган у межах своїх повноважень визначить походження дитини саме за такими заявами. Аналогічно способами самозахисту сімейних прав слід визнати і подання заяви про визнання батьківства до органу державної реєстрації актів цивільного стану жінкою та чоловіком, які не перебувають у шлюбі між собою (ст. 126 СК України) [8, с. 297-298]. В той же час, орган державної реєстрації актів цивільного стану, на підставі зазначених вище звернень здійснює складання актового запису про народження дитини або внесення до нього змін (тобто по суті відбувається або встановлення батьківського правовідношення, оскільки відповідно до ст. 144 СК України, реєстрація народження дитини провадиться органом державної реєстрації актів цивільного стану з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові, або його зміна).

Слід сказати, що повноваження щодо застосування відповідних способів захисту орган державної реєстрації актів цивільного стану має лише у випадку відсутності спору про батьківства; у разі ж наявності спору – він вирішується судом і орган державної реєстрації актів цивільного стану вносячи зміни до актового запису про народження дитини лише реалізовує відповідне судове рішення, яким встановлене походження дитини. Ті ж правові наслідки мають й судові рішення про позбавлення батьківських прав, їх поновлення, про усиновлення, визнання його недійсним або скасування. В цьому випадку орган державної реєстрації актів цивільного стану лише виконує відповідне судове рішення і не має самостійних повноважень щодо застосування зміни батьківського правовідношення як способу захисту.

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що органи державної реєстрації актів цивільного стану здійснюють захист сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, як опосередковано, реалізуючи відповідне судове рішення, так і прямо, застосовуючи відповідні способи захисту.

В першому випадку, підставою для вчинення відповідних реєстраційних дій органом державної реєстрації актів цивільного стану є відповідне рішення суду, яким визнається відсутність відповідної події, зареєстрованої попередньо органом державної реєстрації актів цивільного стану, вже в момент реєстрації, або наявності події, що свідчить про необхідність анулювання раніше вчиненої реєстраційної дії (наприклад, у разі виконання рішення суду про визнання шлюбу недійсним, неукладеним або фіктивним) або її зміну (виконання рішення про поновлення шлюбу у зв'язку із скасуванням рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою, виконання рішення суду про встановлення походження дитини у разі наявності спору про це, про усиновлення, визнання його недійсним або скасування, про позбавлення батьківських прав, їх поновлення). В такому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану виконує рішення суду, яким застосовано такі способи захисту, як анулювання сімейних правовідносин, поновлення сімейних правовідносин у зв'язку із скасуванням рішення суду про визнання подружжя безвісти відсутнім або оголошення померлим; встановлення сімейного правовідношення у зв'язку із визначенням походження дитини судом; зміна сімейного правовідношення.

У другому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану, самостійно застосовує такі способи захисту сімейних прав та інтересів: анулювання сімейного правовідношення шляхом анулювання актового запису про шлюб, що є недійсним; припинення сімейного правовідношення, яке виявляється у наявності у відповідних органів повноваження здійснювати розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке не має дітей або за заявою одного із подружжя у разі, якщо інший з подружжя визнаний безвісно відсутнім або оголошений померлим через складання актового запису про розірвання шлюбу; встановлення або зміна батьківського правовідношення через складання актового запису про народження дитини або внесення до нього змін.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> (дата звернення: 08.09.2022)).
2. Апопій І. В. Сімейне право України. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
3. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.

4. Мироненко В. П., Пилипенко С. А. Сімейне право України. Підручник. За заг. ред. В. П. Мироненко. Київ: Правова єдність, 2008. 477 с.
5. Ходак С. М. Категорія інтересу в сімейному праві України: дис. ... канд.юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2020. 184 с.
6. Антокольская М. В. Семейное право: учебник. Москва: ИНФРА-М, 2010. 432 с.
7. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.
8. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та: дис. ... докт. юрид. наук.; спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.
9. Муратова С. А. Семейное право: учебник для студентов вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2009. 367 с.
10. Пчелинцева Л. М. Семейное право России: Учебник. Москва: Норма, 2009. 720 с.
11. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
12. Рузакова О. А. Семейное право. М.: Экзамен, Право и закон, 2003. 256 с.
13. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>.
14. Про затвердження правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00> (дата звернення: 08.09.2022)
15. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання: наказ Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 року № 96/5. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11#Text> (дата звернення: 08.09.2022)

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [in Ukrainian].
2. Apopii, I. V. (2011) *Simeine pravo Ukrainy [Family Law of Ukraine]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Borysova, V. I. & Zhylinkova, I. V. (Eds.) (2009). *Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Family law of Ukraine: textbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Myronenko, V. P., Pylypenko S. A. (2008). *Simeine pravo Ukrainy. Pidruchnyk [Family law of Ukraine. Textbook]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
5. Khodak, S. M. (2020). *Katehoriia interesu v simeinomu pravi Ukrainy [Category of interest in the family law of Ukraine]*: Candidate's thesis. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
6. Antokolskaja, M. V. (2010). *Semejnoe pravo: uchebnik [Family law: textbook]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
7. Fursa S. Ya. (Eds.) (2008) *Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]*. Kyiv: Vydavets Fursa S. Ya.; KNT [in Ukrainian].
8. Krasyska, L. V. (2015). *Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei [Problems of implementation and protection of personal and property rights of parents and children]*: Doctor's thesis. Vinnytsia [in Ukrainian].
9. Muratova, S. A. (2009). *Semejnoe pravo: uchebnik dlja studentov vuzov [Family law: a textbook for university students]*. Moscow: JuNITI-DANA, Zakon i parvo [in Russian].
10. Pchelinceva, L. M. (2009). *Semejnoe pravo Rossii: Uchebnik [Family Law of Russia: Textbook]*. Moscow: Norma [in Russian].
11. Romovska, Z. V. (2003). *Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «In Yure» [in Ukrainian].
12. Ruzakova, O. A. (2003). *Semejnoe pravo [Family law]*. Moscow: Jekzamen, Pravo i zakon [in Russian].
13. Pro derzhavnu reiestratsiiu aktiv tsyvilnoho stanu: Zakon Ukrainy [On state registration of acts of civil status] (2010, July 1). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> [in Ukrainian]

14. Pro zatverdzhennia pravyl derzhavnoi reiestratsii aktiv tsyvilnoho stanu v Ukraini: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy [On the approval of the rules of state registration of acts of civil status in Ukraine: order of the Ministry of Justice of Ukraine] (2000, October 18, No 52/5). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00> [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Pravyl vnesennia zmin do aktovykh zapysiv tsyvilnoho stanu, yikh ponovlennia ta anuliovannia: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy [On the approval of the rules of state registration of acts of civil status in Ukraine: order of the Ministry of Justice of Ukraine] (2011, January 12, No 96/5). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2022.

Вікторія Кузик,

аспірантка кафедри цивільного права ННЮІ
Прикарпатського національного

університету імені Василя Стефаника

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7839-106X>

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ЧЛЕНСТВА У НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВАХ

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу особливостей інституту членства у невідприємницьких товариствах як юридичних особах корпоративного типу. Авторка статті проаналізувала концепції щодо розуміння сутності членських відносин у невідприємницьких товариствах, а також окреслила положення про те, що неоднорідність правової природи невідприємницьких товариств має вплив на специфіку членських прав.

Аргументовано положення про те, що членство з позиції аналізу змісту того правового зв'язку між невідприємницьким товариством та його членами має свої особливості у порівнянні із відносинами участі у підприємницьких товариствах. Ця особливість проявляється у відсутності інтересу у члена товариства збільшити свої майнові активи шляхом вкладу їх у товариство. Характер вигоди в результаті членства у невідприємницькому товаристві інший – отримання якихось благ особливого характеру, що впливають із культурних, економічних, соціальних, екологічних, релігійних чи інших інтересів. Таким чином, член невідприємницького товариства не отримує внаслідок членства більше, аніж вклав у формі вкладу при створенні невідприємницького товариства чи сплати членських внесків.

Наголошено на потребі врахування особливостей членських прав, що складаються у певних різновидах невідприємницьких товариств при удосконаленні профільного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: невідприємницьке товариство; громадське об'єднання; споживчий кооператив; членські права; корпоративні права.

Кузык В.

Peculiarities of the institution of membership in non-entrepreneurial societies

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the peculiarities of the institution of membership in non-entrepreneurial societies as legal entities of the corporate type. The author of the article analyzed the concepts of understanding the essence of membership relations in non-entrepreneurial societies, and also outlined the proposition that the heterogeneity of the legal nature of non-entrepreneurial societies has an impact on the specificity of membership rights.

It is argued that membership, from the point of view of analyzing the content of the legal relationship between a non-entrepreneurial association and its members, has its own characteristics in comparison with the relations of participation in entrepreneurial associations. This feature is manifested in the lack of interest of the company member to increase his property assets by contributing them to the company. The nature of the benefit as a result of membership in a non-entrepreneurial society is different - receiving some benefits of a special nature arising from cultural, economic, social, ecological, religious or other interests. Thus, a member of a non-entrepreneurial society does not receive as a result membership is more than what was invested in the form of a contribution when creating a non-entrepreneurial society or paying membership fees.

In addition, membership in non-entrepreneurial societies is heterogeneous in its content, which is reflected in the list of rights that arise as a result of membership in various forms of non-entrepreneurial societies. Such heterogeneity is justified due to the various interests, in addition to profit, which can be guided by individuals joining members of one or another form of non-entrepreneurial society. Such interests, in the most general form, can be twofold: 1) interests of a non-property nature for obtaining non-property benefits, such as: religious, cultural, social, environmental, etc.; 2) interests of an economic nature, which are consumer interests and may have a property nature. For example, obtaining certain property benefits for personal consumption, which is characteristic of consumer societies, service cooperatives, etc. If in the first case the members of the society have non-property rights, then in the second case separate property rights may arise, related to their satisfaction of their consumer material needs. However, the article emphasizes that in both cases, membership in non-entrepreneurial societies does not determine a person's ability to receive as a result

more than he invested. And this feature, despite the heterogeneity of membership, significantly distinguishes it from participation in business associations.

The need to take into account the specifics of membership rights that exist in certain types of non-entrepreneurial societies when improving the relevant legislation in this area is emphasized.

Keywords: *non-entrepreneurial society; public association; consumer cooperative; membership rights; corporate rights.*

Постановка проблеми. На сьогодні юридичні особи нарівні із фізичними особами беруть участь у приватноправових відносинах. Вказане визначається універсальною правоздатністю юридичних осіб, задекларованою у чинному ЦК України, за якою останні мають, де-факто, такі ж права як і фізичні особи, окрім установлених в законодавстві винятків і тих прав, які за своєю природою можуть належати лишень фізичним особам. Звичайно, що основний сегмент таких юридичних осіб становлять підприємницькі товариства, спрямовані на отримання і розподіл прибутку між своїми учасниками.

У той же час, демократичність та соціальна спрямованість більшості сучасних держав, як і України, визначають масове створення і діяльність організацій, спрямованих на задоволення інших, окрім отримання прибутку, немайнових інтересів осіб. І правовою формою реалізації такої мети є якраз підприємницькі товариства. Масовість організаційно-правових форм таких товариств, регулювання їх статусу окремими спеціальними актами спонукають науковців до детального аналізу характеру того правового зв'язку між підприємницьким товариством та його учасником, який безпосередньо визначає зміст прав учасників, визначає належність охорони та захисту прав та інтересів як учасників, так і самого товариства. Такий зв'язок у теорії традиційно іменують членством, підкреслюючи таким терміном саме підприємницький характер такого зв'язку.

Актуальна потреба аналізу інституту членства у підприємницьких товариствах знаходиться не лише у площині теорії, але й практики. Остання є доволі неоднозначною у плані окреслення тих прав і обов'язків, які наповнюють поняття членства особи у підприємницькому товаристві. Відповідно, здійснення такого роду наукових пошуків має і науковий і прикладний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи стан дослідженості вказаного питання, варто враховувати наукові праці у сфері дослідження юридичних осіб загалом, а також щодо корпоративних юридичних осіб і, предметно щодо підприємницьких і підприємницьких юридичних осіб зокрема. Дослідження юридичних осіб та корпоративності окремих із них проводила значна кількість провідних учених: В. І. Борисова [1], В.А. Васильєва, І.В. Венедиктова, О. М. Вінник, М.К. Галянтич, Н.С. Глусь, І. П. Грешніков, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, І. В. Жилінкова, Ю.М. Жорнокуй, Д.В. Задахайло, О.І. Зозуляк [9], І. С. Канзафарова, О. Р. Кібенко, Н. В. Козлова, В. М. Коссак, А.В. Коструба, О. В. Кохановська, В.В. Кочин [8], В. М. Кравчук [4], О.Д. Крупчан, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, В. В. Лаптев, І.В. Лукач, В. В. Луць, Р. А. Майданик, В.М. Махінчук, Л.С. Нецька, В. Д. Примак, І.Б. Саракун, В. М. Селіванов, І.А. Селіванова, В. І. Семчик, І. В. Спасибо-Фатєєва [3] та інші. Спеціалізовані ж наукові пошуки щодо підприємницьких товариств проводились А.В. Зеліско [2], О.І. Зозуляк, В.В. Кочин, Ю.В. Кривенко, І.В. Литвин, М.В. Менджул, Ю.І. Парута, В.Ф. Піддубна, Н.Ю. Філатова, В.О. Чепурнова та ін. Складність ж такого правового зв'язку та його неоднорідність у різних організаційно-правових формах підприємницьких товариств спонукає проводити подальші наукові пошуки у цій сфері.

Метою даної статті є всебічний теоретико-правовий та прикладний аналіз членства як правового зв'язку, який формується між особою учасника та самим товариством в силу участі у його створенні чи діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі дослідження природи участі (членства), що визначає сутність підприємницьких юридичних осіб знаходиться поняття товариства. Саме для товариств є характерним правовий зв'язок, поєднуючий останніх з тими особами, які об'єдналися для їх створення чи то вступили до них уже під час діяльності юридичної особи. Законодавче визначення товариства міститься у ст. 83 ЦК України у частині 1, згідно із яким останнє є організацією, створеною шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. *Інститут участі спрямований на функціональне забезпечення природи самого товариства і його сутності – створення і використання товариства в інтересах осіб, які мають статус учасника, які виявили волю на створення чи то вступ в уже діюче товариство.*

За метою діяльності усі товариства поділяються на підприємницькі та підприємницькі, а підприємницькі товариства, у свою чергу, поділяються на групи. Перша група підприємницьких товариств

наповнюється усіма різновидами споживчих товариств та інших непідприємницьких товариств, що відповідають зазначеним характеристикам.

Друга група непідприємницьких товариств - це ті товариства, які діють із публічно-правовим інтересом, де між членом такого товариства і товариством не виникає майнового зв'язку, а відповідно і не виникає обов'язку нести цивільно-правову відповідальність за зобов'язаннями такого товариства. Другу групу непідприємницьких товариств складають всі різновиди громадських об'єднань. З огляду на зазначене групування непідприємницьких товариств, варто погодитися із аргументами тих науковців, які наголошують, що вважати, що у всіх непідприємницьких товариствах виникають корпоративні права є певною мірою необгрунтовано і не відповідає розумінню інституту членства загалом. З такою позицією, безумовно, слід погодитися адже членські правовідносин та правовідносини участі, з яких виникають корпоративні права, що складаються у юридичних особах ототожнювати не слід.

Однак вказана вище правова природа певних непідприємницьких товариств може породжувати виникнення корпоративних прав у членів таких товариств. Так, на сьогодні є усі підстави констатувати, що інститут членства у споживчих кооперативах потребує перегляду та додаткових досліджень на факт зміщення інституту членства у непідприємницькій юридичній особі в русло інституту участі у підприємницькій юридичній особі з подальшим ототожненням цих категорій. Якщо ж ідеться про громадські об'єднання як різновид непідприємницьких товариств, то тут ситуація є іншою і шукати у членських відносинах таких непідприємницьких товариств ознак корпоративних правовідносин є не зовсім конструктивним як з позиції законодавства, так і з позиції судової практики.

Розкриття сутності інституту членства у непідприємницьких товариствах з позиції наукової методології ефективним буде на основі розкриття відносин участі загалом і шляхом протиставлення відносин участі у підприємницьких товариствах із відносинами членства у непідприємницьких товариствах. Таке протиставлення дозволить більш яскраво виявити специфіку членства і особливості його прояву в численних організаційно-правових формах непідприємницьких товариств.

Попри те, що інститут участі як у підприємницьких, так і непідприємницьких товариствах спрямований на забезпечення інтересів саме вказаних осіб, а не інших, він проявляється у цих видах товариств по-різному. І ця відмінність, знову ж таки, пов'язана із тими інтересами, які знаходяться в основі участі особи у товаристві. В. І. Борисова наголошує доречно на поширеності на сьогодні теорії інтересу, категорія якого є загальнонауковою і означає зумовлену суспільним характером потребу суб'єкта користуватися конкретним соціальним благом [1, с. 122].

Як зазначає А. В. Зеліско, в основі створення та діяльності підприємницького товариства знаходиться майновий інтерес його засновника (учасника), який визначає сутність цієї конструкції. Йдеться про те, що ця конструкція, будучи покликаною на задоволення майнового інтересу засновника чи учасника, функціонує для надання останньому певного прибутку, розподіленого пропорційно належним засновнику (учаснику) корпоративним правам [2, с. 514]. Таким чином, засновник (учасник) формує відносини участі з товариством шляхом його заснування чи вступу до його складу шляхом сплати майнового вкладу, який переходячи у власність товариства і спричиняючи виникнення в нього корпоративних прав, становить своєрідну інвестицію, основним призначенням якої є отримати більше, аніж вклав учасник у це товариство. Саме вказане становить сутність відносин участі у підприємницьких товариствах.

Для позначення відносин участі між непідприємницьким товариством і його учасниками використовують поняття членства. При цьому, у наукових працях достатньо поширеним є позиція щодо тотожності участі і членства. На наявності таких позицій наголошувала І. В. Спасибо-Фатеева, зазначаючи, що таке ототожнення проводиться у науковій літературі усвідомлено [3, с. 334]. Однаковість змісту цих понять підкреслюється також і В. М. Кравчуком, яким вказується, що різниці між учасником і членом немає, а тому законодавцеві слід було б уніфікувати термінологію і використовувати один термін – «учасник» [4, с. 202]. Безумовно, що відносини участі і членства є позначенням того правового зв'язку, який виникає між товариством і його учасниками (членами), однак за своїм змістом вони проявляють себе по-різному.

Засновуючи непідприємницьке товариство або ж вступаючи до його складу, особа також керується певними приватними інтересами. Однак, на відміну від участі підприємницькому товаристві, яка для неї є своєрідною інвестицією, тут працює інтерес іншого роду. Як правило, це інтерес немайновий.

Якщо виходити із аналізу ч. 1 ст. 85 ЦК України, яка визначає непідприємницьке товариство як таке, яке не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками, то виходить, що до кола інтересів членів непідприємницьких товариств не входить намір примножити свої майнові активи, вклавши їх в якості вкладу у товариство. З іншого боку, користь від такого членства також є, однак

характер її відмінний від тієї, яка має місце від участі у підприємницькому товаристві. І. В. Спасибо-Фатеева зазначає, що учасники невідприємницьких товариств також отримують вигоду від їхньої діяльності, але у вигляді не дивідендів або відсотків, а інших благ, наданих їм саме як учасникам товариства [5, с. 508].

Характер таких благ прослідковується у нормах спеціальних актів у сфері невідприємницьких товариств. Наприклад, виходячи із ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» це суспільні, зокрема, економічні, соціальні, культурні, екологічні та інші інтереси [6]. Це й же ж Закон декларує відсутність майнового інтересу їх членів (учасників). Відсутність майнового інтересу передбачає, що члени (учасники) громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання та не відповідають за його зобов'язаннями. Доходи або майно (активи) громадського об'єднання не підлягають розподілу між його членами (учасниками) і не можуть використовуватися для вигоди будь-якого окремого члена (учасника) громадського об'єднання, його посадових осіб (крім оплати їх праці та відрахувань на соціальні заходи) (ч.6 ст. 3 Закону). Аналогічний характер благ, задля задоволення яких вступають у невідприємницькі товариства особи, притаманний і для релігійних організацій, головним призначенням яких є задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру (ст.7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації») [7].

Безпосередньо норми указанного Закону не визначають перелік прав членів релігійних організацій та громад, як і не містять жодних норм щодо статусу членів таких організацій. Висновок про відсутність у членів таких організацій будь-яких майнових прав в силу такого їх членства можна зробити, виходячи із термінологічного визначення релігійної організації та характеру тих благ щодо свободи релігійного віросповідання, які позбавлені майнових складових у будь-якому разі.

В.В. Кочин наголошує на тому, що такі невідприємницькі юридичні особи не спричиняють виникнення у їх членів майнових прав, так як підставою для об'єднання осіб є особистий немайновий інтерес (творчий, професійний, оздоровчий і т.д.), а майновим змістом відзначаються лише питання щодо сплати членських внесків. До такої групи юридичних осіб, на думку ученого, відносяться не лише наведені вище, але й інші форми юридичних осіб, як-от: асоціації, об'єднання співвласників, політичні партії тощо. При цьому, ученим слушно підкреслюється особливість окремих із викладених організаційно-правових форм невідприємницьких юридичних осіб, пов'язана із суспільно-корисним ефектом їх діяльності, яка зумовлює виникнення у їх членів певних управлінських повноважень, що знаходяться поза межами цивільно-правового регулювання [8, с. 125].

Варто зазначити, що вказаний суспільно-корисний ефект таких форм невідприємницьких товариств є ще одним фактором, який свідчить про безперечно немайновий характер інтересів їх членів, оскільки має місце спрямованість також і на суспільну користь від діяльності товариства. Відтак, відсутність майнового компоненту у членських відносинах таких організаційно-правових форм невідприємницьких товариств є однозначною і свідчить про їх специфіку.

Однак чи може такий висновок беззаперечно застосовуватися до усіх організаційно-правових форм невідприємницьких юридичних осіб, зокрема, товариств. Відповідь на це питання знаходиться у двох площинах.

По-перше, це особливість системи організаційно-правових форм таких юридичних осіб. Тут варто погодитись із О. І. Зозуляк, що різноманітність видів невідприємницьких юридичних осіб, на відміну від підприємницьких, не дозволяє відразу зрозуміти логіку побудови їх системи. А тому, у цій сфері складно іти від загального до спеціального, позаяк виникає потреба дослідження конкретного різновиду невідприємницьких юридичних осіб [9, с. 193].

Дійсно, не зважаючи на те, що інститут членства характерний не для усіх невідприємницьких юридичних осіб, оскільки залишає поза межами так звані унітарні юридичні особи, однак перелік форм невідприємницьких юридичних осіб, для яких характерна корпоративність устрою є надзвичайно широкий. Аргументами на користь такого висновку є установлені у ЦК України не вичерпний перелік форм невідприємницьких товариств, а також характерна для України тенденція до спеціального правового регулювання статусу кожної із них у окремому нормативному акті.

По-друге, слід враховувати, що одним із критеріїв класифікації невідприємницьких юридичних осіб є мета, задля якої вони створюються, яка визначає їх спеціальну правоздатність. На те, що сучасна наука не відкидає такий критерій класифікації невідприємницьких товариств вказує І. В. Спасибо-Фатеева, наголошуючи, що саме спеціальна правоздатність цих юридичних осіб і зумовлює значимість цього критерію [10, с. 30].

Метою невідприємницького товариства є задоволення немайнових інтересів його членів. Перелік таких інтересів має надзвичайно широкий характер. Очевидно, що вони усі не пов'язані із отриманням частини прибутку від діяльності товариства і, відповідно, не спричиняють збільшення майнового вкладу члена товариства, внесеного в силу його вступу до нього чи участі у його заснуванні. Однак, чи завжди такий інтерес абсолютно позбавлений майнового компоненту. Безумовно, що ні. Підгрунтям утворення та діяльності окремих організаційно-правових форм невідприємницьких товариств може виступати також і мета задоволення споживчих інтересів осіб. Споживчий же інтерес, здебільшого, має майновий компонент – економічний зміст. Споживча природа його визначає використання такого майнового компоненту для особистих, переважно, побутових потреб. І аналіз чинного законодавства дозволяє стверджувати про обґрунтованість такого твердження.

Зокрема, ідеться про Закон України «Про споживчу кооперацію», який у ст. 5 визначає споживче товариство як самостійну, демократичну організацію громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану. Згідно із ч. 4 ст. 6 цього Закону ряд прав членів споживчих товариств має майнову компоненту: право на перевагу у придбанні товарів і одержанні послуг у магазинах та інших підприємствах споживчої кооперації; право одержувати частку прибутку, що розподіляється за результатами господарської діяльності між членами споживчого товариства відповідно до їх пайового внеску [11].

Норми цього Закону порушують логіку ЦК України, надаючи членам споживчих товариств право на отримання частини прибутку на пай. По-перше, ідеться про те, що члени таких товариств мають об'єкт права власності – пай; по-друге, передбачається можливість таких виплат на пай. І якщо у першому випадку наявність об'єкта права власності можна обґрунтувати наявністю мети задоволення певних споживчих інтересів із майновим характером, то щодо виплат на пай виникають певні питання. Видається, що такі виплати не повинні розподілятися згідно розміру паю, так як тоді механізм розподілу буде аналогічним до підприємницьких товариств і нічим особливо не відрізнятиметься. Про особливість такого роду виплат свідчить аналіз норм Закону України «Про кооперацію», згідно із ст. 26 якого кооперативні виплати - частина доходу, що розподіляється за результатами фінансового року між членами кооперативу пропорційно їх участі в господарській діяльності кооперативу у порядку, визначеному рішенням вищого органу управління кооперативу. Загальна сума виплат на паї не може перевищувати 20 відсотків доходу, визначеного до розподілу [12].

На доцільність обмеження права на отримання розміру виплат на пай вказує у своїй праці А.В. Зеліско. Ученою зазначається, що характер кооперативних виплат полягає не у виплаті процентів на розмір паю, а в поверненні членові кооперативу частини сплачених ним коштів за послуги чи товари, отримані через кооператив. Такі виплати можна назвати своєрідною дисконтною знижкою, розмір якої залежить від кількості отриманих через кооператив товарів чи послуг [13, с. 29].

Підтримуючи вказані наукові позиції і констатуєчи законодавчу непослідовність щодо виплат на пай членам споживчих кооперативів в якості невідприємницьких товариств, *варто однозначно констатувати іманентну притаманність для такого роду товариств майнових компонентів у колі тих споживчих інтересів, задля задоволення яких особа і вступила у товариство*. Такий висновок підтверджується аналізом специфіки прав членів окремих видів споживчих товариств, у яких така майнова компонента проявляється найбільш яскраво. Зокрема, ідеться про ст. 19-1 Закону України «Про кооперацію», згідно із якою член житлово-будівельного, дачно-будівельного, гаражно-будівельного, житлового, дачного, гаражного чи іншого відповідного кооперативу має право володіння, користування, а за згодою кооперативу - і розпорядження квартирою, дачею, гаражем, іншою будівлею, спорудою або приміщенням кооперативу, якщо він не викупив це майно. У разі викупу квартири, дачі, гаража, іншої будівлі, споруди або приміщення член житлово-будівельного, дачно-будівельного, гаражно-будівельного, житлового, дачного, гаражного кооперативу чи іншого відповідного кооперативу стає власником цього майна [12].

Таким чином, метою споживчих товариств як невідприємницьких кооперативів є задоволення споживчих потреб майнового характеру. Однак, *така майнова компонента не означає отримання ними прибутку. Ідеться про певну користь, певні майнові блага для особистого споживання*. Членство у невідприємницькому кооперативу не спричиняє прибутковості цього членства – особі надаються певні майнові блага споживчого характеру в обмін на внесення паю. Декларовані ж виплати, виходячи із Закону України «Про кооперацію», мають обмежений характер. Відповідно, для окремих форм невідприємницьких това-

риств характерним є виникнення окремих прав їх членів, які мають майновий характер. Основою цього є наявність особливих інтересів із майновою компонентою.

Висновки. Таким чином, усі викладені положення дозволяють сформулювати кілька основних тез. По-перше, членство з позиції аналізу змісту того правового зв'язку між невідприємницьким товариством та його членами має свої особливості у порівнянні із відносинами участі у підприємницьких товариствах. І ця особливість проявляється у відсутності інтересу у члена товариства збільшити свої майнові активи шляхом вкладу їх у товариство. Характер вигоди в результаті членства у невідприємницькому товаристві інший – отримання якихось благ особливого характеру, що впливають із культурних, економічних, соціальних, екологічних, релігійних чи інших інтересів. Таким чином, член невідприємницького товариства не отримує внаслідок членства більше, аніж вклав у формі вкладу при створенні невідприємницького товариства чи сплати членських внесків. По-друге, членство у невідприємницьких товариствах є за своїм змістом неоднорідним, що проявляється у переліку прав, які виникають внаслідок членства у різних формах невідприємницьких товариств. Така неоднорідність є виправданою в силу різного роду інтересів, окрім отримання прибутку, якими можуть керуватися особи, вступаючи до членів тієї чи іншої форми невідприємницького товариства.

Такі інтереси, у найбільш загальному вигляді, можуть бути двоякими: 1) інтереси немайнового характеру для отримання немайнових благ, як-от: релігійних, культурних, соціальних, екологічних тощо; 2) інтереси економічного характеру, які є інтересами споживчими і можуть мати майновий характер. Наприклад, отримання певних майнових благ для особистого споживання, що характерним є для споживчих товариств, обслуговуючих кооперативів тощо.

Якщо у першому випадку у членів товариства виникають немайнові права, то у другому – можуть виникати і окремі майнові права, пов'язані із задоволенням ними своїх споживчих матеріальних потреб. Однак, у обидвох випадках членство у невідприємницьких товариствах не визначає можливості особи отримати в його результаті більше, аніж вона вклала. І ця ознака, попри неоднорідність членства, суттєво відрізняє його від участі у підприємницьких товариствах. Отже, на сьогодні потребує перегляду інститут членства та прав, що з нього випливають у невідприємницьких товариствах; інститут членства у невідприємницьких товариствах обумовлений характерною для невідприємницьких товариств неоднорідною правовою природою; для споживчих кооперативів та їх різновидів як невідприємницьких товариств особливо актуальним є проведення паралелей між членськими правами, які виникають у них та корпоративними правами, що виникають в учасників підприємницьких товариств; інститут членства у його класичному розумінні на сьогодні повністю відображений у громадських об'єднаннях як різновидах невідприємницьких товариств.

Список використаних джерел

1. Борисова В.І. Сутність поняття «корпорація» Корпоративне управління: монографія./За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2007. С. 112-127.
2. Зеліско А.В. Підприємницькі товариства. *Цивільний кодекс України: Т. 1: Загальні положення. Особи.* За ред.І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2020. С. 513-516.
3. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин : вибр. наук. пр. Х. : Золоті сторінки, 2012. 696 с.
4. Кравчук В. М. Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики. К. : Істина, 2005. 720 с.
5. Спасибо-Фатєєва І.В. Організаційно-правові форми юридичних осіб. *Цивільний кодекс України: Т. 1: Загальні положення. Особи.* За ред.І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2020. С. 505-513. С. 508.
6. Про громадські об'єднання: Закон України 22 березня 2012 року № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
7. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст.283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#top> (дата звернення: 07.09.2022).
8. Кочин В.В. Загальна характеристика відносин з участі осіб у невідприємницьких товариствах. *Юридична наука і практика: виклики часу: V міжнародна науково-практична конференція, 12 березня 2015 р.: тези доп. К., 2015. Т.3. С. 123-127.*

9. Зозуляк О.І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники. 2017. 432 с.
10. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія. /за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2013. 223 с.
11. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10 квітня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст.414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
12. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
13. Зеліско А.В. Правовий статус споживчих товариств: монографія. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 184 с.

References

1. Borysova, V. I. (2007). *Sutnist poniattia «korporatsiia» [The essence of the concept of «corporation»]: monohrafiia / za red. prof. I.V. Spasybo-Fatieievoi*. Kharkiv: Pravo, 112-127 [in Ukrainian].
2. Zelisko, A. V. (2020). *Pidpriumnytski tovarystva [Business associations]* Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: T. 1: Zahalni polozhennia. Osoby / Za red. I. V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv: EKUS, 513-516 [in Ukrainian].
3. Spasybo-Fatieieva, I. V. (2012). *Tsyvilistyka: na shliakhu formuvannia doktryn [Civics: on the way to the formation of doctrines]: vybr. nauk. pr.* Kharkiv: Zoloti storinky [in Ukrainian].
4. Kravchuk, V. M. (2005). *Korporatyvne pravo: naukovo-praktychnyi komentar zakonodavstva ta sudovoi praktyky [Corporate law: a scientific and practical commentary on legislation and court practice]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
5. Spasybo-Fatieieva, I. V. (2020) *Orhanizatsiino-pravovi formy yurydychnykh osib [Organizational and legal forms of legal entities]*. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: T. 1: Zahalni polozhennia. Osoby / Za red. I. V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv: EKUS [in Ukrainian].
6. Pro hromadski obiednannia [On public associations] (2013): Zakon Ukrainy 22 bereznia 2012 roku № 4572-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Reviev of Verkhovna Rada of Ukraine, I, 1*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> [in Ukrainian].
7. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii [On freedom of conscience and religious organizations] (1991): Zakon Ukrainy vid 23 kvitnia 1991 roku №987-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR – Reviev of Verkhovna Rada of URSR, 25, 283*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#top> [in Ukrainian].
8. Kochyn, V. V. (2015). Zahalna kharakterystyka vidnosyn uchasti osib u nepidpriumnytskykh tovarystvakh [General characteristics of relations with the participation of persons in non-entrepreneurial societies.]. *Yurydychna nauka i praktyka: vyklyky chasu: V mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, 12 bereznia 2015 r.: tezy dop.* Kyiv, 3, 123-127 [in Ukrainian].
9. Zozuliak, O. I. (2017). *Nepidpriumnytski yurydychni osoby yak subiekty tsyvilnoho prava: teoretychni ta praktychni aspekty [Non-entrepreneurial legal entities as subjects of civil law: theoretical and practical aspects]: monohrafiia*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
10. *Pravove rehulivannia nekomertsiiynykh orhanizatsii v Ukraini [Legal regulation of non-commercial organizations in Ukraine]* (2013): monohrafiia. /za zah. red. I.V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. *Pro spozhyvchu kooperatsiiu [On consumer cooperation]* (2012): Zakon Ukrainy vid 10 kvitnia 1992 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Reviev of Verkhovna Rada of Ukraine, 30, 414*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12#Text>. [in Ukrainian].
12. *Pro kooperatsiiu [On cooperation]* (2004): Zakon Ukrainy vid 10 lypnia 2003 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Reviev of Verkhovna Rada of Ukraine, 5, 35*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> [in Ukrainian].
13. Zelisko, A. V. (2011). *Pravovyi status spozhyvchykh tovarystv [Legal status of consumer associations]: monograph*. Ivano-Frankivsk: Simyk [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Андрій Парфентьев,

аспірант Хмельницького університету

управління та права

імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1388-340X>

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ У СІМЕЙНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

У науковій статті здійснено дослідження поняття та правової природи особистих немайнових прав подружжя в сімейно-правовій доктрині. Зокрема, автор у статті зазначає, що особисті немайнові права подружжя – це одного боку – врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі, з іншого – суб'єктивні, природні, ті, що не можна передати іншій особі, невідчужувані права, що мають нематеріальний, тривалий характер, що виникають і діють з моменту укладення шлюбу та змінюються або припиняються з моменту розірвання шлюбу, а саме з дня реєстрації розірвання шлюбу, або у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу. Автор не погоджується із твердженням у сімейно-правовій доктрині про те, що на обсяг особистих немайнових прав подружжя не впливає факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя. Твердження окремих науковців про те, що особисті немайнові права подружжя не підлягають захисту, в тому числі юрисдикційному, є недостатньо обґрунтованим, хоча можна говорити про утрудненість захисту особистих немайнових прав подружжя, однак передусім через те, що вони недостатньо чітко визначені у сімейному законодавстві.

Ключові слова: особисті немайнові права подружжя; подружжя; ознаки особистих немайнових прав; сімейні права; шлюб.

Parfentiev A.

The concept and legal nature of personal non-property rights of spouses in family law doctrine

The scientific article researches the concept and legal nature of personal non-property rights of spouses in the family law doctrine. In particular, the author notes in the article that the personal non-property rights of spouses are, on the one hand, relations regulated by the norms of family law regarding the personal non-property goods and interests of married persons, on the other hand, they are subjective, natural, those that cannot be transferred to another person, inalienable rights of an immaterial, long-lasting nature that arise and operate from the moment of marriage and are changed or terminated from the moment of dissolution of marriage, namely from the date of registration of the dissolution of marriage, or from the date of entry into force of the court decision on dissolution of marriage. The author defines the following list of signs of personal non-property rights of spouses: they arise from the moment of marriage, registered in the state registration bodies of acts of civil status; are decisive in family relations compared to property relations – other rights of spouses arise from them as derivatives; exercise of these rights is possible subject to agreement with the other spouse and taking into account the interests of the family as a whole; arise in connection with the conclusion of a marriage and can be terminated only in the event of the death of one of the spouses or dissolution of the marriage, recognition of the marriage as invalid, cannot be terminated or changed by agreement of the spouses, and cannot be exhausted as a result of their implementation; the list of personal non-property rights of spouses is determined by national culture, historical traditions, socio-economic conditions, and personal factors; do not have an economic meaning and are not of a property nature; arising from certain intangible assets; closely related to the personality of each of the spouses, inseparable from it and cannot be alienated, just like the goods themselves, in connection with which personal non-property rights and obligations arise; cannot be the subject of a marriage contract; timelessness; exercise of rights in accordance with the moral principles of society; saturation with norms of a moral nature; their inexhaustibility by those rights defined in family legislation.

Keywords: personal non-property rights of spouses; married couple; signs of personal non-property rights; family rights; marriage.

Постановка проблеми. Укладення шлюбу, його реєстрація органом державної реєстрації актів цивільного стану призводить до виникнення сім'ї, набуття його учасниками статусу подружжя, а отже – ці-

лого комплексу взаємних прав та обов'язків – як майнового, так і немайнового характеру. До першої групи прав передусім відносяться право на утримання у разі неможливості забезпечувати себе самостійно із причин, які виникли в період шлюбу (непрацездатність, інвалідність, вагітність, догляд за дитиною тощо) та право на майно, набуте під час шлюбу, що є спільною сумісною власністю подружжя. Другу групу прав становлять права, які стосуються сімейних стосунків між подружжям, передусім питань, пов'язаних із розподілом сімейних обов'язків, реалізацією суб'єктивних немайнових прав фізичної особи саме у шлюбних відносинах, із врахуванням інтересів як сім'ї, так і кожного із подружжя. Чинний Сімейний кодекс України (надалі по тексту – СК України) у Главі 6 визначає ряд особистих немайнових прав подружжя. Так, у ст. ст. 49 – 54, 56 Сімейного кодексу України визначені наступні особисті немайнові права подружжя: на материнство, на батьківство, на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань, на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку, на зміну прізвища, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, на свободу та особисту недоторканність, на вільний вибір місця проживання, вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин, на припинення шлюбних відносин [1]. В той же час, визначені ці права достатньо загально, на відміну від майнових прав подружжя, тому в сімейно-правовій доктрині та правозастосовчій практиці виникають проблеми, пов'язані як із визначенням переліку правомочностей, що складають зміст кожного із особистих немайнових прав подружжя, так і порядку здійснення та захисту таких прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика особистих немайнових прав досліджувалася рядом науковців, таких як І. В. Апопій, М. І. Байрачна, В. А. Ватрас, А. І. Дутко, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, О. О. Посикалюк, З. В. Ромовська, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, І. Л. Сердечна та інші. В той же час, питання поняття та правової природи особистих немайнових прав подружжя в правовій доктрині розглянуто фрагментарно, що підтверджує актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є дослідження поняття та правової природи особистих немайнових прав подружжя в сімейно-правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особисті немайнові права подружжя у сімейно-правовій доктрині визначаються по різному. Зокрема, М. І. Байрачна визначає їх як суб'єктивні, природні, ті, що не можна передати іншій особі, невідчужувані права, що мають нематеріальний, тривалий характер, що виникають і діють з моменту укладення шлюбу та змінюються або припиняються з моменту розірвання шлюбу, а саме з дня реєстрації розірвання шлюбу, або у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу [2, с. 60-61]. Цим самим науковець фактично визначає ці права через ознаки.

Деякого іншого підходу притримується В. І. Борисова та А. О. Дутко, які визначають їх через категорію правовідносин – як врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі [3, с. 93; 4, с. 125].

Щодо ознак особистих немайнових прав подружжя, в сімейно-правовій доктрині немає одностайності.

Зокрема, на думку В. П. Мироненко, особисті немайнові права подружжя: виникають не з народження, а з моменту укладення шлюбу, зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану; переважно є відносними правами, тобто особистим немайновим правам одного із подружжя протистоїть обов'язок іншого з подружжя не перешкоджати їх здійсненню; є визначальними у сімейних відносинах порівняно із майновими – із них як похідні виникають інші права подружжя; здійснення цих прав можливо за умови погодження із іншим подружжям та з урахуванням інтересів сім'ї в цілому; виникають у зв'язку із укладенням шлюбу і можуть припинитися тільки у разі смерті одного із подружжя або розірвання шлюбу, визнання шлюбу недійсним, не можуть бути припинені або змінені за домовленістю подружжя, не можуть бути вичерпаними і в результаті їх здійснення; на них не впливає факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя; спори з приводу здійснення подружніх особистих немайнових прав не можуть розглядатися і вирішуватися будь-якими органами держави, однак систематичне створення одним із подружжя перешкод для здійснення другим із подружжя особистих немайнових прав може слугувати підставою для порушення питання про розірвання шлюбу; причиною для останнього може стати й зловживання здійсненням особистого права одним із подружжя [5, с. 149-150]. Частково погоджуючись із науковцем, все ж маємо визнати, що частина особистих немайнових прав подружжя (такі як право на материнство, на батьківство, на вільний вибір місця свого проживання є абсолютними, тобто захищатися вони мають не тільки від можливих посягань з боку іншого з подружжя, а й з боку інших осіб (навіть тих, які не є учасниками сімейних відносин)). Не

можемо погодитися із твердженням науковця про те, що на обсяг особистих немайнових прав подружжя не впливає факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя. Дійсно, зазначені юридичні факти не спричиняють зміну або припинення зазначених прав, однак можуть призвести до змін у порядку реалізації цих прав одним із подружжя. Також виникає питання, якщо відповідні права не підлягають захисту, в тому числі юрисдикційному, який сенс визначення цих прав у законодавстві; можемо визнати, що ті особисті немайнові права подружжя, які прямо не визначені у сімейному законодавстві, дійсно навряд будуть захищені, однак відповідно до ст. 18 СК України кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу, причому не в законодавстві не уточнюється, що це стосується лише майнових прав. Тому твердження про те, що спори з приводу розподілу сімейних обов'язків та питань життя сім'ї, тобто ті, що стосуються особисто-правових відносин подружжя, за винятком питань виховання дітей, та майнових питань, не можуть вирішуватися примусово [6, с. 80], є недостатньо обґрунтованим. Можемо все ж говорити про утрудненість захисту особистих немайнових прав подружжя, однак передусім через те, що вони недостатньо чітко визначені у сімейному законодавстві.

І. Й. Пучковська зазначає, що перелік особистих немайнових прав подружжя визначається національною культурою, історичними традиціями, соціально-економічними умовами, особистими факторами; не мають економічного змісту та не носять майнового характеру; виникають з приводу визначених нематеріальних благ; тісно пов'язані із особистістю кожного із подружжя, невіддільні від неї і не можуть відчуватися, як і самі блага, із приводу яких виникають особисті немайнові права й обов'язки; не можуть бути предметом шлюбного договору, інших угод; можуть припинятися із волі учасників шлюбних відносин [3, с. 92-93]. Не можемо погодитися із двома останніми ознаками. По-перше, сімейне законодавство містить заборону щодо врегулювання особистих немайнових прав подружжя лише щодо шлюбного договору (ч. 3 ст. 93 СК України), щодо інших договорів, що укладаються між подружжям такої заборони немає; подружжя може укладати договори, в яких би визначалися особливості здійснення окремих особистих немайнових прав. По-друге, особисті немайнові права подружжя можуть припинятися лише з підстав, визначених в законодавстві, передусім коли припиняються шлюбні відносини, а їх учасники втратять статус подружжя; в договірному порядку особисті немайнові права подружжя не можуть бути припинені.

М. І. Байрачна виділяє дві групи ознак особистих немайнових прав подружжя: ознаки, які притаманні усім особистим немайновим правам учасників сімейних відносин та спеціальні ознаки, притаманні лише правам подружжя. До першої групи вона відносить наступні ознаки: суб'єкти особистих немайнових сімейних прав, які є учасниками сімейних правовідносин, можуть мати тільки особисті немайнові сімейні права і нести обов'язки, передбачені сімейним законодавством, на відміну від особистих немайнових прав, які є об'єктом регулювання цивільного права, де суб'єкти можуть мати особисті немайнові права і нести обов'язки, як передбачені, так і не передбачені законом; для особистих немайнових сімейних прав характерна суворона індивідуальність їх учасників, незамінність їх в цих відносинах іншими особами і, як наслідок цього, невідчужуваність сімейних прав та обов'язків; особисті немайнові сімейні права не можуть бути передані ні в порядку спадкування, ні за згодою сторін, що відрізняє їх від особистих немайнових цивільних прав; сімейним правовідносинам, на відміну від цивільних, властивий тривалий, особисто-довірчий та безоплатний характер [2, с. 58]. Спеціальними ознаками особистих немайнових прав подружжя науковець називає те, що вони: виникають тільки після реєстрації шлюбу; позбавлені економічного змісту, не мають матеріального еквіваленту; можливі тільки між подружжям; є невідчужуваними і не можуть бути передані іншим особам, вони не можуть виникати, змінюватися або припинятися за згодою подружжя; д) вони не можуть бути предметом шлюбного договору [2, с. 62]. В цілому можемо погодитися із переліком цих ознак, хоча вони мають бути доповнені ознаками, що виділені В. П. Мироненко та І. Й. Пучковською.

Притаманними рисами особистих немайнових прав подружжя називають також їх невідчужуваність, безстроковість, безоплатність, здійснення прав відповідно до моральних засад суспільства, насиченість нормами морального характеру [7, с. 295].

Ще однією із ознак особистих немайнових прав подружжя є невичерпність їх тими правами, що визначені в сімейному законодавстві. В сімейно-правовій доктрині визнається, що до особистих немайнових прав належать й інші права подружжя, не визначені у ст. ст. 49 – 54, 56 Сімейного кодексу України. Зокрема, В. П. Мироненко називає права: на розірвання шлюбу, на виховання дитини, оспорити батьківство (материнство), давати згоду на усиновлення дитини [5, с. 150]; І. Й. Пучковська – права, пов'язані із визначенням походження дитини, народженої в результаті допоміжних репродуктивних технологій, усиновленням [3, с. 99]; Ю. С. Червоний – право на встановлення режиму окремого проживання, право надавати згоду на

усиновлення дитини другим з подружжя [6, с. 80]. І. В. Жилінкова вказувала, що до немайновим належать відносини членів сім'ї, які сприймають правове регулювання, піддаються правовому впливу. Так, правові норми визначають порядок визначення або зміни прізвища дитини чи одного з подружжя при реєстрації шлюбу, закріплюють особисті немайнові права учасників сімейних відносин – право на виховання, спілкування, захист тощо. Разом з тим основна кількість особистих відносин, які виникають в сім'ї ґрунтуються на почуттях любові, дружби, відданості, що не становлять сферу правового регулювання і не включаються в предмет сімейного права [8, с. 18].

М. І. Байрачна виділяє дві групи особистих немайнових прав: обов'язкового типу (визначені в Главі 6 СК України) та факультативного типу (наприклад, право одного із подружжя давати згоду на усиновлення дитини другим з подружжя; на сурогатне материнство; на зміну статі одним із подружжя (якщо член подружжя нормально сприймає той факт, що інший з подружжя змінив стать, і обоє можуть продовжувати жити однією сім'єю як два друга або дві подруги, вести спільне господарство, виховувати спільних дітей, народжених до зміни статі, то шлюб зберігається [9, с. 179], оскільки зміна статі не є підставою для припинення шлюбу; на інсеминацію жінок спермою чоловіка (донора); на проведення екстракорпорального запліднення, перенесення ембріона (ембріонів) з використанням сперми чоловіка (донора); на замороження ембріону для підсадки його в майбутньому, наприклад, сурогатній матері [2, с. 62-68].

Р. О. Стефанчук навпаки заперечує ряд особистих немайнових прав як такі, що є сімейними правами подружжя. Так, науковець зазначає, що окремі права, визначені у ст. ст. 51 (Право на повагу до своєї індивідуальності), 56 (Права на свободу та особисту недоторканність, на вільний вибір місця свого проживання) є за своєю суттю цивільно-правовими, які належать особі незалежно від шлюбу, по суті довічно; реєстрація шлюбу суттєво не впливає на ці права, вони продовжують належати кожному з подружжя як фізичній особі [10, с. 50]. Також нелогічним на думку вченого є включення до глави, де сконцентровані особисті немайнові права подружжя права на материнство та права на батьківство (ст.ст. 49, 50 СК України). На думку науковця, дані особисті немайнові права за своїм змістом є загальними, тобто такими, що властиві всім фізичним особам, незалежно від того, перебувають вони в державно зареєстрованому шлюбі чи ні. Про загальність даної норми йдеться і в самій статті. Так, якщо перша частина закріплює право дружини на материнство, то вже в частині третій вводиться новий суб'єкт – жінка, правовий статус якої визначається вже безвідносно до того, чи знаходиться вона у шлюбних відносинах, чи ні. Тому вважаємо, що такі права (точніше в такому формулюванні) в своїй сукупності складають загальне репродуктивне право батьківства і повинні бути винесені за межі особистих немайнових прав подружжя [10, с. 110].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що особисті немайнові права подружжя – це одного боку – врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі, з іншого – суб'єктивні, природні, ті, що не можна передати іншій особі, невідчужувані права, що мають нематеріальний, тривалий характер, що виникають і діють з моменту укладення шлюбу та змінюються або припиняються з моменту розірвання шлюбу, а саме з дня реєстрації розірвання шлюбу, або у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу.

Говорячи про ознаки особистих немайнових прав подружжя, можемо визначити, що такими є те, що вони: виникають з моменту укладення шлюбу, зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану; є визначальними у сімейних відносинах порівняно із майновими – із них як похідні виникають інші права подружжя; здійснення цих прав можливо за умови погодження із іншим подружжям та з урахуванням інтересів сім'ї в цілому; виникають у зв'язку із укладенням шлюбу і можуть припинитися тільки у разі смерті одного із подружжя або розірвання шлюбу, визнання шлюбу недійсним, не можуть бути припинені або змінені за домовленістю подружжя, не можуть бути вичерпаними і в результаті їх здійснення; перелік особистих немайнових прав подружжя визначається національною культурою, історичними традиціями, соціально-економічними умовами, особистими факторами; не мають економічного змісту та не носять майнового характеру; виникають з приводу визначених нематеріальних благ; тісно пов'язані із особистістю кожного із подружжя, невіддільні від неї і не можуть відчужуватися, як і самі блага, із приводу яких виникають особисті немайнові права й обов'язки; не можуть бути предметом шлюбного договору; безстроковість; здійснення прав відповідно до моральних засад суспільства; насиченість нормами морального характеру; невичерпність їх тими правами, що визначені в сімейному законодавстві.

Не можемо погодитися із твердженням у сімейно-правовій доктрині про те, що на обсяг особистих немайнових прав подружжя не впливає факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя.

Твердження окремих науковців про те, що особисті немайнові права подружжя не підлягають захисту, в тому числі юрисдикційному, є недостатньо обґрунтованим, хоча можна говорити про утрудненість захисту особистих немайнових прав подружжя, однак передусім через те, що вони недостатньо чітко визначені у сімейному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> (дата звернення: 20.08.2022)
2. Байрачна М. І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України: дис. ... докт. філ. спец. 081 – Право. Харків, 2020. 193 с.
3. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
4. Сімейне право України : підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
5. Мироненко В. П., Пилипенко С. А.. Сімейне право України. Підручник. За заг. ред. В. П. Мироненко. Київ: Правова єдність, 2008. 477 с.
6. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2003. 464 с.
7. Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. посібник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 444 с.
8. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова та ін. ; за заг. ред.: В. І. Борисова, І. В. Жилінкова. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 200 с.
9. Войтенко Т. В. Проблемні питання зміни статі в сімейному законодавстві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Одеса, 2014. № 10-1, т. 1. С. 178-180.
10. Стефанчук Р. О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин: до питання вдосконалення. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 107-111.

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [in Ukrainian].
2. Bairachna, M. I. (2020). *Prava ta oboviazky podruzzhzia za Simeinym kodeksom Ukrainy [Rights and obligations of spouses under the Family Code of Ukraine]*. PhD thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Borysova, V. I. & Zhylinkova, I. V. (Eds.) (2009). *Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Family law of Ukraine: textbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Dutko, A. O. (Eds.) (2018). *Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Family law of Ukraine. Textbook]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
5. Myronenko, V. P. & Pylypenko S. A. (2008). *Simeine pravo Ukrainy. Pidruchnyk [Family law of Ukraine. Textbook]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
6. Chervonyi, Yu S. (Eds.) (2003). *Naukovo-praktychnyi komentar Simeinoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Family Code of Ukraine]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
7. Yurkevych, Yu. M. & Dutko, A. O. (2021). *Osobyty nymainovi prava osoby : navch. posibnyk [Personal non-property rights of a person: education. manual]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
8. Borysova, V. I. & Zhylinkova, I. V. (Eds.) (2004). *Simeine pravo Ukrainy. Pidruchnyk [Family law of Ukraine. Textbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter [In Ukrainian].
9. Voitenko, T. V. (2014). Problemni pytannia zminy stati v simeinomu zakonodavstvi Ukrainy [Problematic issues of gender change in the family legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, 10-1, T. 1, 178–180* [in Ukrainian].
10. Stefanchuk, R. O. (2006). Systema osobystykh nymainovykh prav fizychnykh osib u sferi simeinykh vidnosyn: do pytannia vdoskonalennia [The system of personal non-property rights of individuals in the sphere of family relations: to the issue of improvement]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes, 2 (18), 107-111* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2022.

Петро Салюк,

аспірант Хмельницького університету

управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9858-9356>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ В КОНТЕКСТІ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ, ЯКІ ПОРУШУЮТЬ ПРАВА ТА ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

У науковій статті здійснено дослідження особливостей судового захисту сімейних прав та інтересів в контексті оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які порушують права та законні інтереси учасників сімейних відносин. На підставі проведеного наукового дослідження, автор прийшов до висновку, що рішення органів опіки та піклування, прийняті в порядку ст. 19 Сімейного кодексу України, не можуть бути оскаржені в порядку адміністративного судочинства, оскільки в цих правовідносинах орган опіки та піклування не виступає як суб'єкт владних повноважень; сімейне законодавство передбачає, що формою фактичного оскарження рішення органу опіки та піклування є звернення до суду із позовом, який містить ту ж вимогу, із якою відбувалося звернення до органу опіки та піклування. Що ж стосується іншої форми діяльності органів опіки та піклування – надавати згоду на вчинення певних дій учасниками сімейних відносин, то така згода може стати предметом оскарження в порядку адміністративного судочинства, оскільки в такому випадку орган опіки та піклування діє саме як суб'єкт владних повноважень, подальша реалізація майнового права без прийняття відповідного рішення органом опіки та піклування неможлива.

Ключові слова: судовий захист сімейних прав; сімейні права; сімейні інтереси; орган опіки та піклування; орган державної реєстрації актів цивільного стану.

Saliuk P.

Conceptual issues of the protection of family rights and legal interests in the context of appeal of decisions, actions or inactions of authorities that violate the rights and legal interests of the participants of family relations

The scientific article examines the peculiarities of judicial protection of family rights and interests in the context of challenging decisions, actions or inactions of subjects of authority that violate the rights and legitimate interests of participants in family relations. In particular, the author notes in the article that the main bodies authorized to make decisions regarding participants in family relationships are, in particular, guardianship and guardianship bodies (authorized to make binding decisions or to give consent for certain actions by participants in family relationships), the prosecutor (who has the right to take a decision on the immediate removal of a child), the body of state registration of civil status acts (which is authorized to carry out state registration of marriage, annulment of the act record of invalid marriage or act record of dissolution of marriage, dissolution of marriage, state registration of the birth of a child, making changes to the act record of the birth of a child or renewal of this act record), public or private executor in legal relations regarding the execution of court decisions adopted in family cases (including regarding the payment of child support). On the basis of the conducted scientific research, the author came to the conclusion that the decisions of guardianship and guardianship bodies adopted in accordance with Art. 19 of the Family Code of Ukraine, cannot be appealed in the order of administrative proceedings, since in this legal relationship the guardianship body does not act as a subject of authority; family legislation provides that the form of actual appeal of the decision of the guardianship and guardianship body is to appeal to the court with a claim containing the same claim with which the appeal to the guardianship and guardianship body took place. There is no practical sense in filing an administrative lawsuit to cancel the decision of the guardianship and care authority or the prosecutor regarding the immediate removal of the child, because

in this case the immediate removal of the child is a temporary measure that takes place until the final decision on the removal of the child (or on the deprivation of parental rights) is made by the court in the case, at the request of the same body, which is obliged to submit it; the interested person can file the same claim. As for another form of activity of guardianship and guardianship bodies - to give consent for certain actions by participants in family relations, then such consent can become the subject of an appeal in the order of administrative proceedings, since in such a case the guardianship and guardianship body acts precisely as a subject of authority, further realization of the property right is impossible without the adoption of a corresponding decision by the body of guardianship and guardianship.

Keywords: *judicial protection of family rights; family rights; family interests; body of guardianship and care; body of state registration of acts of civil status.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1]. Дана конституційна норма отримала своє втілення у ст. 18 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України), який визначає, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Суд застосовує способи захисту сімейних прав та інтересів, які визначені ч. 2 ст. 18 СК України (хоча цей список є невичерпним і може містити й інші способи захисту сімейних прав та інтересів) [1]. В СК України не зазначається, в якій формі здійснюється захист сімейних прав та інтересів, однак виходячи із положень ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України, якою визначено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства, переважною формою, у якій здійснюється вирішення сімейних спорів та захист порушених, невизнаних або оспорюваних сімейних прав та інтересів є цивільне судочинство. В той же час, сімейні права та інтереси учасників сімейних відносин можуть бути порушені не тільки з боку інших учасників сімейних відносин, а й з боку органів, уповноважених здійснювати вирішення сімейних спорів та/або приймати рішення, обов'язкові для таких учасників. Таким чином, оскарження рішень цих органів мало б вирішуватися в порядку адміністративного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судового захисту сімейних прав досліджувалася рядом науковців, таких як В. А. Ватрас, Р. О. Гаврік, М. М. Дякович, В. Ю. Євко, І. О. Костяшкін, Л. В. Красицька, О. В. Некрасова, І. Л. Сердечна, А. О. Скіченко, В. І. Труба, С. М. Ходак, Г. В. Чурпіта, однак вони лише частково торкалися питання судового захисту сімейних прав та інтересів в контексті оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які порушують права та законні інтереси учасників сімейних відносин.

Метою статті є дослідження особливостей судового захисту сімейних прав та інтересів в контексті оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які порушують права та законні інтереси учасників сімейних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними органами, уповноваженими приймати рішення щодо учасників сімейних відносин, як свідчить аналіз СК України, є зокрема органи опіки та піклування (що уповноважені приймати обов'язкові рішення або надавати згоду на вчинення певних дій учасниками сімейних відносин відповідно до ст. ст. 19, 126, 135, 146, 148, 149, 158, 161, 162, 170, 177 СК України), прокурор (який має право прийняти рішення про негайне відібрання дитини відповідно до ч. 2 ст. 170 СК України), орган державної реєстрації актів цивільного стану (що уповноважений здійснювати державну реєстрацію шлюбу, анулювання актового запису про недійсний шлюб або актового запису про розірвання шлюбу, розірвання шлюбу, державна реєстрація народження дитини, внесення змін до актового запису про народження дитини або поновлення цього актового запису відповідно до ст. ст. 29, 32, 39, 48, 53, 106, 107, 118, 126, 134, 233, 241 СК України), державний або приватний виконавець у правовідносинах щодо виконання судових рішень, ухвалених у сімейних справах (в тому числі щодо виплати аліментів на дитину).

Виникає питання, в якому порядку мають вирішуватися справи про оскарження рішень, прийнятих цими органами.

Щодо можливості оскарження рішень органів опіки та піклування в порядку адміністративного судочинства є цілий ряд правових позицій Верховного Суду, прийнятих з 2018 по 2021 роки. Зокрема, відповідно до постанови Верховного Суду від 9 червня 2021 року у справі №370/408/19, оскарження рішення органу опіки та піклування не здійснюється в порядку адміністративного судочинства, а здійснюється шляхом звернення до суду із позовом про вчинення дій, які мали бути вчинені відповідно до оскаржуваного рішення органу опіки та піклування. Учасник сімейних відносин має захищати свій інтерес під час судового розгляду у справі за зазначеними позовними вимогами, а не ініціювати окрему судову справу щодо оскарження рішення органу опіки та піклування [2]. У постанові Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі № 500/6325/17 зазначено, що до адміністративного суду можуть бути оскаржені виключно рішення, дії та бездіяльність суб'єкта владних повноважень, що виникають у зв'язку зі здійсненням таким суб'єктом владних управлінських функцій, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності встановлено інший порядок судового провадження. Сама по собі участь у спорі суб'єкта владних повноважень не дає підстав ототожнювати спір з публічно-правовим та відносити його до справ адміністративної юрисдикції. Необхідно з'ясувати, у зв'язку із чим виник спір та за захистом яких прав особа звернулася до суду. З установлених судами фактичних обставин справи вбачається, що спірні правовідносини виникли між учасниками справи з приводу захисту сімейних прав та інтересів позивача, а отже, існує спір про право, що виключає можливість розгляду цієї справи за правилами адміністративного судочинства. Окрім того, оскаржувані дії відповідачів безпосередньо не породжують певні правові наслідки для суб'єктів відповідних правовідносин і не мають обов'язкового характеру. Таким чином, суди попередніх інстанцій, ураховуючи суть спірних правовідносин та суб'єктний склад, дійшли обґрунтованого висновку про відмову у відкритті провадження у справі у зв'язку з тим, що вона не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства [3]. Виходячи із тих же міркувань, Верховний Суд у постанові від 13 березня 2019 року прийшов до висновку, що спір про оскарження рішення органу опіки та піклування про негайне відібрання дитини не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства (виходячи із того, що предметом розгляду у цій справі є правомірність розпоряджень райдержадміністрації, які стосуються відносин, що регулюються нормами сімейного права, та не є рішеннями суб'єкта владних повноважень у сфері управлінської діяльності) [4].

Можемо погодитися із тим, що рішення органу опіки та піклування не може бути оскаржене в порядку адміністративного судочинства, в тому числі у зв'язку із тим, що таке оскарження не передбачене чинним законодавством. Відповідно до ч. 2 ст. 19 СК України рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом десяти днів від часу його винесення заінтересована особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду, крім випадку, передбаченого ч. 2 ст. 170 цього Кодексу [1]. Тобто сімейне законодавство передбачає, що формою фактичного оскарження рішення органу опіки та піклування є не звернення учасника сімейних відносин із адміністративним позовом про скасування такого рішення, а звернення до суду із позовом, який містить ту ж вимогу, із якою відбувалося звернення до органу опіки та піклування. Немає практичного сенсу у поданні адміністративного позову про скасування рішення органу опіки та піклування щодо негайного відібрання дитини, що прийняте відповідно до ч. 2 ст. 170 СК України, оскільки в такому випадку негайне відібрання дитини – тимчасовий захід, який має місце до прийняття остаточного рішення про відібрання дитини (або про позбавлення батьківських прав) судом у справі, за позовом цього ж органу, який зобов'язаний його подати. Лише в останньому випадку можемо говорити про можливість оскарження бездіяльності органу опіки та піклування, що виразилася у неподанні відповідного позову. В той же час, доцільніше в такому випадку було б просто подати позов про відібрання дитини зацікавленим учасником сімейних відносин. Попри те, що ні в СК України, ні в Цивільному процесуальному кодексі України суб'єктів звернення із таким позовом крім органу опіки та піклування та прокурора не визначено, виходячи із аналогії закону, використавши диспозицію ст. 165 СК України, можемо зазначити, що такий позов можуть подати один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років [1]. Із аналогічних причин можемо говорити про те, що не оскаржуються в порядку адміністративного судочинства рішення прокурора про негайне відібрання дитини.

Що ж стосується іншої форми діяльності органів опіки та піклування – надавати згоду на вчинення певних дій учасниками сімейних відносин, то така згода може стати предметом оскарження. Як зазначено у ст. 79 Цивільного кодексу України рішення органу опіки та піклування може бути оскаржено до відповідного органу, якому підпорядкований орган опіки та піклування, або до суду [5]. Так, може бути оскаржена

відмова органу опіки та піклування надати згоду на розпорядження батьками майном дитини або згода на відчуження такого майна, однак надана за ряду умов, які порушують інтереси дитини та її батьків. У п. 67 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, рішення районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади про надання дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини або відмову у його наданні може бути оскаржено до суду [6]. Формально не передбачається оскарження такої відмови саме у адміністративному судочинстві [7, с. 87], однак на нашу думку оскільки в такому випадку орган опіки та піклування діє саме як суб'єкт владних повноважень, подальша реалізація майнового права без прийняття відповідного рішення органом опіки та піклування неможлива, то в такому випадку оскарження має провадитися саме відповідно до вимог Кодексу адміністративного судочинства України. Про це свідчить і судова практика, коли суди задовольняли позови про визнання протиправним і скасування рішення органу опіки та піклування, яким надається згода на укладення правочину в інтересах дитини або відмовляється у цьому [8; 9].

Можливість оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану передбачена як сімейним законодавством (ст. 32 СК України передбачає можливість оскарження відкладення реєстрації шлюбу), так і спеціальним законодавством (ст. ст. 22, 26 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», п. 10 розділу II, п. 10 глави 2 розділу III, п. 11 глави 4 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану) [10; 11]. Як зазначається у правовій позиції Верховного Суду, що міститься у постанові від 23 січня 2019 року №807/45/17, вирішуючи питання про природу правовідносин, які лежать в основі досліджуваної категорії спорів, потрібно взяти до уваги те, що орган державної реєстрації актів цивільного стану є державним органом – суб'єктом владних повноважень, уповноваженим здійснювати державну реєстрацію актів цивільного стану. Оскільки державна реєстрація актів цивільного стану має публічно-правову природу, звертаючись із заявою (вимогою) до такого органу, особа вступає у публічно-правові відносини з державою в особі уповноваженого державного органу [12]. Вище викладене підтверджує, що оскарження рішень, дій, бездіяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану здійснюється саме в адміністративному судочинстві.

Можливість оскарження рішень державного або приватного виконавця у правовідносинах щодо виконання судових рішень, ухвалених у сімейних справах прямо передбачена п. 4 ч. 1 ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України [13], а тому особливої дискусії у цьому плані не простежується.

Висновки, зроблені в результаті дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що рішення органів опіки та піклування, прийняті в порядку ст. 19 СК України, не можуть бути оскаржені в порядку адміністративного судочинства, оскільки в цих правовідносинах орган опіки та піклування не виступає як суб'єкт владних повноважень; сімейне законодавство передбачає, що формою фактичного оскарження рішення органу опіки та піклування є звернення до суду із позовом, який містить ту ж вимогу, із якою відбувалося звернення до органу опіки та піклування. Що ж стосується іншої форми діяльності органів опіки та піклування – надавати згоду на вчинення певних дій учасниками сімейних відносин, то така згода може стати предметом оскарження в порядку адміністративного судочинства, оскільки в такому випадку орган опіки та піклування діє саме як суб'єкт владних повноважень, подальша реалізація майнового права без прийняття відповідного рішення органом опіки та піклування неможлива.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print> (дата звернення: 08.09.2022)
2. Постанова Верховного Суду від 9 червня 2021 року у справі № 370/408/19. *IPLEX*. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97903438&red=100003e77a593b00fd18752f1a47a0bfde6672&d=5> (дата звернення: 08.09.2022)
3. Постанова Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі № 500/6325/17. *Liga 360: Verdictum*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74838879> (дата звернення: 08.09.2022)
4. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 813/401/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80555785> (дата звернення: 08.09.2022)
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.09.2022)

6. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-p#Text> (дата звернення: 08.09.2022)
7. Дунаєвська С. Згода органу опіки і піклування на вчинення правочину: ефективний механізм охорони і захисту житлових прав дітей чи бюрократія. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 5 (95). Жовтень. С. 86-94.
8. Постанова Центрально-Міського районного суду міста Горлівки Донецької області від 18 грудня 2013 року у справі 253/3148/13-а. *Zakon Online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/36193932> (дата звернення: 08.09.2022)
9. Постанова Ордзонікідзевського районного суду міста Запоріжжя від 16 січня 2018 року у справі 335/12433/17. *Youcontrol*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/72579510> (дата звернення: 08.09.2022)
10. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> (дата звернення: 08.09.2022)
11. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану: наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> (дата звернення: 08.09.2022)
12. Постанова Верховного Суду від 23 січня 2019 року у справі № 807/45/17. *Zakon Online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79388255> (дата звернення: 08.09.2022)
13. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top> (дата звернення: 08.09.2022)

References

1. Simeyni kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [in Ukrainian].
2. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] (2021, June 9). Case No 370/408/19. *IPLEX*. Retrieved from <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97903438&red=100003e77a593b00fd18752f1a47a0bfde6672&d=5> [in Ukrainian].
3. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] (2018, June 13). Case No 500/6325/17. *Liga 360: Verdictum*. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/74838879> [in Ukrainian].
4. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] (2019, March 13). Case No 813/401/18. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from <https://reiestr.court.gov.ua/Review/80555785> [in Ukrainian].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
6. Pytannia diialnosti orhaniv opiky ta pikluvannya, poviazanoi iz zakhystom prav dytyny [Issues related to the protection of children's rights related to the activities of guardianship and guardianship bodies]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 866 (2008, September 24). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-p#Text> [in Ukrainian].
7. Dunaievska S. (2017) Zghoda orhanu opiky i pikluvannya na vchynennia pravochynu: efektyvnyi mekhanizm okhorony i zakhystu zhytlovykh prav ditei chy biurokratiia [Consent of the body of guardianship and care for the execution of the deed: an effective mechanism for the protection and protection of children's housing rights or bureaucracy]. *Mala entsyklopediia notariusa – Small notary encyclopedia*, 5, 86-94 [in Ukrainian].
8. Postanova Tsentralno-Miskoho raionnoho sudu mista Horlivky Donetskoi oblasti [Resolution of the Central City District Court of the city of Horlivka, Donetsk region]. (2013, December 18). Case No 253/3148/13-a. *Zakon Online*. Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/36193932> [in Ukrainian].
9. Postanova Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu mista Zaporizhzhia [Resolution of the Ordzhonikidze District Court of the city of Zaporizhzhia]. (2018, January 16). Case No 335/12433/17. *Youcontrol*. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/72579510> [in Ukrainian].
10. Pro derzhavnu reiestratsiiu aktiv tsyvilnoho stanu: Zakon Ukrainy [On state registration of acts of civil status: Law of Ukraine]. (2010, July 1). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Pravyi derzhavnoi reiestratsii aktiv tsyvilnoho stanu: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy [On the approval of the Rules for state registration of acts of civil status: order of the Ministry of Justice of

- Ukraine]. (2000, October 18). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> [in Ukrainian].
12. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] (2019, January 23). Case No 807/45/17. *Zakon Online*. Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79388255> [in Ukrainian].
  13. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] (2005, July 6). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.09.2022.

Альбіна Соловей,

аспірантка Хмельницького університету
управління та права

імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1337-1604>

УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ІНОЗЕМЦЯМИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

У науковій статті здійснено дослідження процесуальних особливостей та правових наслідків усиновлення дітей іноземцями, які проживають за межами України. На підставі проведеного наукового дослідження, автор прийшов до висновку, що у випадку подання заяви про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства (якщо остання постійно проживає за межами території України), додатково подаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами. Однією із особливостей здійснення усиновлення дітей іноземцями та особами без громадянства є те, що відповідно до ст. 287 Сімейного кодексу України якщо вони проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років. Нагляд за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, які проживають на території України, здійснюється службами у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів до досягнення дітьми вісімнадцяти років; облік дітей, які проживають за межами України здійснюють відповідні консульські установи та дипломатичні представництва України за місцем проживання дитини та усиновлювачів.

Ключові слова: усиновлення дитини іноземцями; усиновитель; усиновлена дитина; дозвіл на усиновлення; нагляд за усиновленими дітьми.

Solovei A.

Adoption of children by foreigners who live outside Ukraine: procedural features and legal consequences

The scientific article examines the procedural features and legal consequences of adoption of children by foreigners living outside Ukraine. On the basis of the scientific research, the author came to the conclusion that in the case of submitting an application for the adoption of a child by a foreigner or a person without citizenship (if the latter permanently lives outside the territory of Ukraine), a permit from an authorized body of the executive power is additionally submitted (such body is the Ministry of Social Policy of Ukraine), the conclusion of the competent body of the relevant state about their living conditions and the possibility of being adoptive parents. Supervision of the conditions of residence and upbringing of adopted children living in Ukraine is carried out by the children's services at the place of residence of the adoptive parents until the children reach the age of eighteen; registration of children living outside Ukraine is carried out by the relevant consular institutions and diplomatic missions of Ukraine at the place of residence of the child and adoptive parents. The legislation of most countries entrusts the functions of monitoring the observance of the rights of adopted children from other countries to the relevant social services, non-state agencies that act exclusively within the framework of national legislation. At the same time, the legislation of a number of countries does not provide legal grounds for the possible participation in this process of officials of consular institutions of other countries. Thus, the inconsistency of the legislation leads to non-fulfillment by the adoptive parents of the obligation given in Ukraine to place the child on the consular register, which prevents the implementation of control over the conditions of residence and upbringing of children. In addition, the reports on the living conditions and upbringing of the child, which are compiled by the adoptive parents themselves, are not always objective.

Keywords: adoption of a child by foreigners; adopter; adopted child; adoption permit; supervision of adopted children.

Постановка проблеми. Інститут усиновлення є одним із найважливіших інститутів сімейного права, поряд із інститутом шлюбу, сім'ї та батьківства, виступаючи з одного боку формою захисту сімейних прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з іншого – будучи юридичним фактом, що зумовлює набуття особами, які усиновили дитину батьківських прав та обов'язків; для

усиновителів – це й забезпечення можливості набуття ними такого важливого особистого немайнового права, як право на батьківство (материнство). В той же час, зважаючи на юридичне визнання пріоритету прав та інтересів дитини перед правами та інтересами інших учасників сімейних відносин, важливим є забезпечення дієвого процесуального механізму здійснення усиновлення в аспекті забезпечення попередження можливих порушень сімейних прав та інтересів дитини, особливо якщо усиновлення здійснюється іноземцями або особами без громадянства, що зумовить зміну місця проживання дитини та залишить в якості контролю за умовами проживання дитини лише здійснення передбаченого законодавством нагляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика усиновлення дітей іноземцями досліджувалася рядом науковців, таких як К. Ю. Бородич, В. А. Ватрас, М. В. Гримич, М. М. Іванова, О. П. Івановська, І. В. Ковальчук, О. Тавлуй, Л. М. Токарчук, однак у зазначеній сфері наукового дослідження зберігається дискусія та суперечності, що підтверджує актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є наукове дослідження процесуальних особливостей та правових наслідків усиновлення дітей іноземцями, які проживають за межами України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості здійснення усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства порівняно із загальним порядком, визначені ст. 283 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України). Однак, процесуальний порядок здійснення усиновлення цими категоріями осіб в СК України не визначений; виняток становлять положення ст. 224 СК України, якими передбачені основні до мотивації судового рішення про усиновлення та ст. 225 СК України, в якій момент здійснення усиновлення прив'язаний до набрання законної сили рішенням суду про усиновлення [1].

Більш детально визначені процесуальні особливості здійснення усиновлення у Цивільному процесуальному кодексі України, зокрема у ст. ст. 310 – 314, тобто розгляд та вирішення справи про усиновлення здійснюється в порядку цивільного судочинства за процедурою окремого провадження. Відповідно до них, заява про усиновлення подається до суду за місцем проживання дитини разом із наступними документами: копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, – при усиновленні дитини одним із подружжя; медичний висновок про стан здоров'я заявника; довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи; документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням; інші документи, визначені законом [2].

У випадку подання заяви про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства (якщо остання постійно проживає за межами території України), додатково подаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади (таким органом є Міністерство соціальної політики України), висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами (має містити наступну інформацію: адресу, житло-во-побутові умови, біографію, склад сім'ї заявника та значний перелік питань, визначених Міністерством соціальної політики України), дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї держави, зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливості спілкування з дитиною [2; 3, с. 126]. Вище викладені документи повинні бути перекладені державною мовою, а переклад – посвідчений нотаріально.

У розгляді справи предметом судової діяльності є перевірка підстав усиновлення, його відповідність інтересам особи, а також відсутність порушення інтересів інших осіб. Як у провадженні в справі про усиновлення до судового розгляду у попередньому судовому засіданні, так і під час судового розгляду справи увага має бути зосереджена на з'ясуванні умов та обставин, за наявності яких усиновлення може бути здійснене. Суд зобов'язаний перевірити наявність передбачених законом підстав для усиновлення, а саме: згода батьків дитини на усиновлення (якщо є необхідність); відповідність заявника вимогам до осіб, які можуть бути усиновлювачами; чи є дитина або повнолітня особа відповідно до законодавства суб'єктом усиновлення; наявність згоди дитини на усиновлення (якщо це можливо); відповідність висновку органу опіки та піклування і дозволу на усиновлення уповноваженого органу виконавчої влади необхідним вимогам [4, с. 81].

У ст. ст. 312, 313 та 314 Цивільного процесуального кодексу України зазначені питання підготовки справи до судового розгляду, власне особливості здійснення судового розгляду та процесуальні аспекти ухвалення судового рішення про усиновлення дитини. В той же час, в законодавстві не визначено істотних особливостей для справ про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства, крім того, що прийняте судове рішення має бути надіслане не тільки до органу державної реєстрації актів цивільного

стану за місцем ухвалення рішення, а й до уповноваженого органу виконавчої влади [2]. На нашу думку, це є недоліком цивільного процесуального законодавства. Зокрема, слід прямо передбачити, що у справі про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства має брати участь не тільки представник Міністерства соціальної політики України (як органу, який надав дозвіл на усиновлення) та органу опіки та піклування (як орган, що видав висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини), як це впливає із положень ч. 1 ст. 313 Цивільного процесуального кодексу України, а й слід залучати до участі у справі представника консульської установи відповідної держави, у разі, якщо усиновлення здійснюється особами, які постійно проживають за межами України.

Однією із особливостей здійснення усиновлення дітей іноземцями та особами без громадянства є те, що відповідно до ст. 287 СК України якщо вони проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років [1]. Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, особливо після усиновлення іноземними громадянами, враховуючи, що в цьому випадку усиновлена дитина здебільшого переїздить до країни проживання батьків-усиновлювачів, є особливо актуальним з огляду на непоодинокі випадки, які свідчать про порушення прав дітей, які були усиновлені як громадянами України, так і іноземцями [5, с. 175].

Зазначене зумовлює поширення практики здійснення нагляду за дітьми, усиновленими в процесі міжнародного усиновлення, в багатьох державах. Зокрема, відповідні процедури існують у Польщі, Хорватії, Румунії, Литві, Болгарії, Греції, Ізраїлі, Іспанії, Італії, Угорщині, Латвії, Німеччині. У всіх цих державах, так само як і в Україні, основною формою здійснення нагляду за додержанням прав усиновлених дітей є звіти, які подаються на основі проведеного обстеження умов проживання та виховання дитини. Такі звіти можуть складатися як самими усиновителями, так і відповідними службами у справах дітей у відповідній державі або відповідним органом держави, громадянином якої була усиновлена дитина; в Латвії органом, який здійснює нагляд є суд у справах дітей; у Бельгії здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей покладається на відповідну посередницьку організацію, за допомогою якої й здійснювалося усиновлення; в Ізраїлі нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини здійснюється також недержавною організацією, однак такою, що отримала спеціальну ліцензію на здійснення відповідного нагляду. Міжнародними документами з питань здійснення міжнародного усиновлення не передбачається обов'язок надання звітів після усиновлення, але жодною мірою це не обмежує і не виключає їх. Все залежить від особливостей національної політики держави. Більшістю країн встановлено максимальний період обов'язкової звітності від трьох до п'яти років після усиновлення. Періодичність подання таких звітів також є різною – можливе щорічне подання звітів, можливе подання звітів протягом деякого часу після усиновлення, коли в подальшому подання таких звітів не вимагатиметься. В той же час, у таких державах, як Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Естонія, Франція, Ірландія, Італія, Нідерланди, США та Швеція подання звітів та здійснення інших форм нагляду за дотриманням права дітей, усиновлених іноземцями, не передбачається [5, с. 17; 6; 7, с. 615].

В Україні нагляд за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями здійснюється відповідно до положень Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 [8].

Відповідно до п. 103 цього нормативно-правового акту, нагляд за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, які проживають на території України, здійснюється службами у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів до досягнення дітьми вісімнадцяти років; облік дітей, які проживають за межами України здійснюють відповідні консульські установи та дипломатичні представництва України за місцем проживання дитини та усиновлювачів. У разі усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя нагляд за умовами проживання і виховання усиновленої дитини не проводиться.

Відповідний нагляд здійснюється службами у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів у формі перевірки умов проживання та виховання дитини – щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини, а надалі – один раз на три роки до досягнення дитиною повноліття. Результати перевірки викладаються у звіті; у разі виявлення порушень прав дитини, службою у справах дітей вживаються відповідні заходи щодо їх усунення, а якщо протягом місяця відповідні порушення не вдається усунути, можливим є подання місцевою державною адміністрацією або місцевою радою позову про скасування усиновлення, визнання його недійсним або позбавлення усиновлювача батьківських прав [8; 9, с. 190].

Консульська установа чи дипломатичне представництво України здійснює нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини шляхом здійснення таких заходів: проведення співбесіди з усиновлювачами під

час взяття на консульський облік усиновленої дитини; відвідування родини усиновлювачів та усиновлених дітей, за результатами якого складається акт, що затверджується керівником консульської установи чи дипломатичного представництва України; проведення аналізу отриманих звітів про умови виховання і стан здоров'я усиновлених дітей, що надійшли від усиновлювачів (тобто у випадку нагляду за усиновленими дітьми, які проживають за кордоном звіт складають самі усиновлювачі, а не відповідна служба у справах дітей); проведення аналізу отриманої інформації про умови виховання і стан здоров'я усиновленої дитини, що надійшла від компетентного органу країни проживання; спілкування за допомогою засобів зв'язку з усиновлювачами та усиновленою дитиною щодо умов виховання і стану здоров'я усиновленої дитини, за результатами якого складається акт, що затверджується керівником консульської установи чи дипломатичного представництва.

Консульська установа чи дипломатичне представництво України, яким стало відомо про факти порушення прав усиновленої дитини, передання її на виховання іншим особам, закладам для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відібрання в усиновлювачів дитини правоохоронними органами та органами соціальної опіки, нещасні випадки з усиновленою дитиною, вживають разом з компетентними органами країни перебування невідкладних заходів до захисту її прав та перевірки умов проживання та виховання. Про результати вжитих заходів до відновлення прав та законних інтересів усиновленої дитини консульська установа чи дипломатичне представництво України повідомляє МЗС і Нацсоцслужбу не пізніше ніж через 30 днів з дня отримання відомостей про факти порушення прав усиновленої дитини. У разі коли не вдається усунути причини, що призводять до порушення прав дитини, консульська установа чи дипломатичне представництво України за місцем проживання усиновленої дитини в межах своїх повноважень сприяє вирішенню питання про скасування усиновлення або визнання його недійсним. Після скасування усиновлення або визнання його недійсним відповідна консульська установа чи дипломатичне представництво України сприяє поверненню дитини в Україну. Подальше влаштування такої дитини здійснює служба у справах дітей за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування [8; 9, с. 191].

У той же час, в літературі зазначається, що законодавство більшості країн покладає функції нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей з інших країн, на відповідні соціальні служби, недержавні агентства, які діють виключно в рамках національного законодавства. При цьому законодавство ряду країн не передбачає правових підстав для можливої участі у цьому процесі посадових осіб консульських установ інших держав. Таким чином, невідповідність законодавства призводить до невиконання усиновлювачами даного в Україні зобов'язання поставити дитину на консульський облік, чим перешкоджають здійсненню контролю за умовами проживання та виховання дітей. Крім цього, не завжди звіти про умови проживання та виховання дитини, які складають самі усиновлювачі мають об'єктивний характер [7].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що у випадку подання заяви про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства (якщо остання постійно проживає за межами території України), додатково подаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами. Однією із особливостей здійснення усиновлення дітей іноземцями та особами без громадянства є те, що відповідно до ст. 287 Сімейного кодексу України якщо вони проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років. Нагляд за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, які проживають на території України, здійснюється службами у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів до досягнення дітьми вісімнадцяти років; облік дітей, які проживають за межами України здійснюють відповідні консульські установи та дипломатичні представництва України за місцем проживання дитини та усиновлювачів.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print> (дата звернення: 08.09.2022)
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print> (дата звернення: 08.09.2022)
3. Гожій І., Солончук І. Сучасні проблеми міждержавного усиновлення. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*. 2019. Martie. С. 123-128.

4. Тубольцева Я. С. Правова регламентація розгляду судами справ про усиновлення: основні положення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 1. С. 78-82.
5. Мосейчук А. І. Нагляд за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями, за законодавством України та країн Європейського Союзу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 175-179. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33396/1/НАГЛЯД%20ЗА%20ДОТРИМАННЯМ%20ПРАВ%20ДИТЕЙ.pdf> (дата звернення: 08.09.2022)
6. Логвінова М.В. Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після їх усиновлення іноземними громадянами. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2007. Вип. 37. С. 359-365.
7. Погорецька Н. В. Міжнародне усиновлення: проблемні питання. *Форум права*. 2011. № 3. С. 59-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_102 (дата звернення: 08.09.2022)
8. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-p#top> (дата звернення: 08.09.2022)
9. Слабковська А. І. Нормативно-правове забезпечення процесу усиновлення українських дітей-сиріт іноземцями. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія Педагогічні та історичні науки*. 2014. Випуск 122. С. 185-193.

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]. (2004, March 18). vid 18 bereznia 2004 roku. *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print> [in Ukrainian].
3. Hozhii, I. & Solonchuk, I. (2019). Suchasni problemy mizhderzhavnoho usynovlennia [Modern problems of interstate adoption]. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică – National Legal Journal: Theory and Practice*, Macrh, 123-128 [in Ukrainian].
4. Tuboltseva, Ya. S. (2017). Pravova rehlementatsiia rozghliadu sudamy sprav pro usynovlennia: osnovni polozhennia [Legal regulation of consideration of adoption cases by courts: basic provisions]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 6, T. 1, 78-82 [in Ukrainian].
5. Moseichuk, A. I. (2020). Nahliad za dotrymanniam prav ditei, usynovlenykh inozemtsiamy, za zakonodavstvom Ukrainy ta krain Yevropeiskoho Soiuzu [Supervision of the observance of the rights of children adopted by foreigners under the legislation of Ukraine and the countries of the European Union]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 1, 175-179. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33396/1/NAHLIAD%20ZA%20DOTRYMANNIAM%20PRAV%20DITEI.pdf> [in Ukrainian].
6. Lohvinova, M. V. (2007). Zdiisnennia nahliadu za dotrymanniam prav ditei pislia yikh usynovlennia inozemnyimi hromadianamy [Monitoring the observance of children's rights after their adoption by foreign citizens]. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky – State and law: Collection of scientific papers. Legal and political sciences*, 37, 359-365 [in Ukrainian].
7. Pohoretska, N. V. (2011). Mizhnarodne usynovlennia: problemni pytannia [International adoption: problematic issues]. *Forum prava – Law forum*, 3, 59-62. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_102 [in Ukrainian].
8. Poriadok provadzhennia diialnosti z usynovlennia ta zdiisnennia nahliadu za dotrymanniam prav usynovlenykh ditei, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy No 905 [The procedure for conducting adoption activities and supervising the observance of the rights of adopted children, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 905] (2008, October 8). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-p#top> [in Ukrainian].
9. Slabkovska, A. I. (2014). Normatyvno-pravove zabezpechennia protsesu usynovlennia ukraïnskykh ditei-syrit inozemtsiamy [Normative and legal support of the process of adoption of Ukrainian orphans by foreigners]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Serii Pedahohichni ta istorychni nauky – Scientific notes of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Pedagogical and historical sciences series*, 122, 185-193 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2022.

Юлія Труфанова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4310-3061>

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ СІМ'ЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено питання правового регулювання інституту державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям в умовах воєнного стану.

Згідно з Конституцією України людина, її життя та здоров'я, честь і гідність недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Важлива роль у системі соціального захисту належить соціальному захисту сімей з дітьми. Окреслено коло законодавчих актів, які регулюють вказане питання, а також відображено останні зміни, що внесені Постановою КМУ від 07.03.2022 року № 214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану» та Постановою КМУ від 22.03.2022 року № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» тощо.

Спеціальним Законом України «Про універсальну соціальну допомогу» пропонується консолідувати різні види державної допомоги, передбачені у понад 10 нормативних актах, та які можуть надаватись людині протягом усього життєвого циклу.

Ключові слова: соціальний захист, державна соціальна допомога, малозабезпечена сім'я, право на державну соціальну допомогу, універсальна соціальна допомога.

Trufanova Yu.

State social assistance to low-income families in the conditions of martial state

In the article, the author highlights the issues of legal regulation of the institute of state social assistance to low-income families. Social protection of families with children receives special attention in modern socio-economic conditions during martial law.

The Constitution of Ukraine declares that a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value in Ukraine. A special place in the social protection system belongs to social protection of families with children.

The author outlined the range of legislative acts regulating this issue, as well as highlighted the latest changes introduced by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 214 dated 07.07.2022 «On some issues of providing state social assistance» and Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 332 dated 03.22.2022 «Some issues payment of accommodation allowance to internally displaced persons», etc.

In the course of life of a family dependent on minor children, a large number of social risks are expected, including poverty, disability, illness, which requires the state to develop and adopt new social programs aimed at protecting these segments of the population, social security from adverse consequences and risks.

Thus, the state social support of families with children, in the conditions of martial law, is an important direction of the state policy regarding children in Ukraine and is an actual topic today.

The purpose of the article is to analyze the legislation on the provision of state social assistance to families on the verge of poverty in connection with the large-scale military invasion of Ukraine and the introduction of martial law in Ukraine.

The problem of state social support for low-income families with children requires special attention today.

Keywords: social protection, state social assistance, low-income family, right to state social assistance, universal social assistance.

Постановка проблеми. Соціальний захист сімей з дітьми набуває особливої уваги в сучасних соціально-економічних умовах під час воєнного стану. У процесі життєдіяльності сім'ї, на утриманні якої перебувають неповнолітні діти, очікувана велика кількість соціальних ризиків, серед яких малозабезпе-

ченість, інвалідність, хвороба, що вимагає від держави розробки та прийняття нових соціальних програм, спрямованих на захист цих верств населення, соціального забезпечення від несприятливих наслідків та ризиків.

Таким чином, державна соціальна підтримка сімей із дітьми в умовах воєнного стану – це важливий напрям державної політики щодо дітей в Україні та актуальна тема сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціальної підтримки різних верств населення, а також різні аспекти надання соціальної допомоги досліджували у своїх працях науковці: Н. Баїєва, В. Бідак, М. Гальчун, К. Гусов, Л. Ільчук, Л. Кулачок, В. Литвиненко, Л. Малюга, О. Палій, П. Шевчук, І. Ярошенко та інші. Проблема державної соціальної підтримки малозабезпечених сімей з дітьми потребує сьогодні особливої уваги.

Мета статті. Метою статті є аналіз законодавства щодо надання державної соціальної допомоги сім'ям, які опинилися на межі бідності у зв'язку із широкомасштабним військовим вторгненням в Україну та введенням воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В соціальній сфері України бідність – це одна з найбільш глобальних проблем. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Визначальну роль у забезпеченні реалізації зазначеного положення відіграє право на соціальний захист, що є гарантією для осіб, які, як правило, через незалежні від них обставини втратили засоби до існування, право на здоров'я та на життя. Особливе місце у системі соціального захисту населення має соціальний захист сімей з дітьми, оскільки саме сім'я є природним та основним осередком суспільства, якій має гарантуватися захист з боку держави, особливо в період утримання та виховання неповнолітніх дітей [1, с. 45].

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми призначається і виплачується відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [2] та Постанови Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» [3], які спрямовані на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист забезпечення не нижчий за прожитковий мінімум рівня життя шляхом надання грошової допомоги.

Малозабезпечена сім'я – це сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Право сім'ї на цю допомогу залежить не лише від доходів, а й від її майнового стану, зайнятості працездатних членів сім'ї та інших факторів.

Допомога на здобуття економічної самостійності малозабезпеченої сім'ї – безвідсоткова поворотна фінансова допомога, яка надається одноразово непрацюючій працездатній особі з членів малозабезпеченої сім'ї для організації підприємницької діяльності та сприяння її економічній самостійності.

Право на державну соціальну допомогу мають малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України. До складу сім'ї входять: чоловік, дружина, рідні та усиновлені діти віком до 18 років, а також діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти (в т. ч. у період між завершенням навчання в одному із зазначених закладів освіти і вступом до іншого закладу або в період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем і продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців) до досягнення 23 років і не мають власних сімей; неодружені повнолітні діти, визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II групи або особами з інвалідністю I групи, які проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи та доглядає за нею; жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю і мають спільних дітей. При цьому діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти до досягнення 23 років і не мають власних сімей, включаються до складу сім'ї незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування. Права члена сім'ї має одинока особа.

Від початку воєнного стану на території України виникло питання щодо надання пенсій та соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям з дітьми. Незважаючи на активну увагу і зусилля щодо поліпшення становища малозабезпечених сімей, держава створює умови в рамках нових програм грошової допомоги.

Кабінет Міністрів України адаптував механізм отримання соціальних виплат по всій території України, в тому числі на тимчасово окупованій частині України та в регіонах, де ведуться активні бойові дії.

Так, внесено суттєві зміни, які відображені у Постанові Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022 року № 214 «Про деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану» [4] та Постанові Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» [5].

Зміни стосується таких виплат: допомоги малозабезпеченим сім'ям; допомоги на дітей одиноким матерям; допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомоги на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня; допомоги на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність; щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу; допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме; щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг; тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку; пільги, які було призначено раніше.

Відповідно до змін у законодавстві, на випадок, коли отримувачами державної соціальної допомоги пропущено строк перегляду допомоги, виплата таких видів допомоги не зупиняється на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування. Тривалість виплати допомоги надається щомісячно з місяця звернення на весь період введення воєнного стану плюс один місяць після його припинення чи скасування, виплачується за повний місяць незалежно від дати звернення за її наданням та дати припинення чи скасування воєнного стану [4].

Уряд також ухвалив рішення, розроблене Міністерством соціальної політики, яке забезпечує можливість поширити додаткові виплати від міжнародних організацій для мешканців територій, які тимчасово окуповані, деокуповані або знаходяться в зоні активних бойових дій. Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 457 від 16 квітня 2022 р. «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України», передбачається можливість надання підтримки у вигляді грошових виплат, шляхом надання допомоги міжнародними організаціями через платформу «Допомога» [6].

Даний проєкт реалізовано Міністерством соціальної політики України за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та Програми розвитку ООН в Україні, відповідно до завдань меморандумів Міністерства соціальної політики України з Місією Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариства Червоного Хреста України, ЮНІСЕФ, Всесвітньої продовольчої програми ООН та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців.

З 15 червня 2022 року стартував новий етап допомоги, відповідно до якого в рамках реалізації проєкту передбачені додаткові заходи соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення. Програми грошової допомоги від ЮНІСЕФ «Спільно» – це додаткова підтримка багатодітних українських сімей під час війни. Ця програма грошової допомоги стала можливою завдяки фінансуванню Європейського Союзу, уряду Італії, Шведської агенції міжнародного розвитку SIDA та Центрального фонду реагування на надзвичайні ситуації CERF.

Право на виплату допомоги за рахунок коштів ЮНІСЕФ мають такі категорії населення:

- сім'ї, до складу яких входять троє і більше дітей, віком до 18 років;
- сім'ї, до складу яких входить принаймні одна дитина з інвалідністю до 18 років.

Допомога надається сім'ям, незалежно статусу внутрішньо переміщених осіб, які перебувають у будь-якому регіоні України, але за умови, що вони не отримували грошової допомоги від ЮНІСЕФ чи іншої міжнародної гуманітарної організації після 24 лютого 2022 року. Сума грошової допомоги на місяць складає 2 220 грн на кожного члена сім'ї, але не більше як на п'ятьох осіб. Станом на 10 серпня 2022р. ЮНІСЕФ надав допомогу понад 112 000 родинам, які виховують 331 000 дітей, зокрема 33 000 дітей з інвалідністю [7].

Міністерство соціальної політики України завершує роботу над проєктом закону про універсальну державну соціальну допомогу, як основний засіб подолання складних життєвих обставин. Законопроєкт

поширюється майже на два мільйони родин, які виховують дітей та більше ніж як на п'ять мільйонів літніх людей та людей з інвалідністю, які отримують гарантовану державу допомогу.

«Універсальна соціальна допомога консолідує різні види державної допомоги, передбачені у понад 10 нормативних актах, які можуть надаватись людині протягом усього життєвого циклу», зазначає Міністр соціальної політики [8].

Висновки. Таким чином, створення механізмів в рамках нових програм грошової допомоги працює. Отримання соціальних виплат здійснюються по всій території України, в тому числі на тимчасово окупованій частині України та в регіонах ведення активних бойових дій.

Закон про універсальну державну допомогу спроможний дати відповідь на ряд питань з отримання допомоги у подоланні складних життєвих ситуацій.

Список використаних джерел

1. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія . Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.
2. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.08.2022).
3. Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 року № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (дата звернення: 29.08.2022).
4. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 року № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.08.2022).
5. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.03.2022 року № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.08.2022).
6. Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.04.2022 року № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.08.2022).
7. Сайт Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). «ЮНІСЕФ - українцям: програма грошової допомоги Спільно». URL: https://www.googleadservices.com/pagead/aclk?sa=L&ai=DChcSEwjIhdHdxp75AhXNxLIKHZAaVA XIYABAAGgJscg&ae=2&ohost=www.google.com&cid=CAESaOD22_SyWR96BWUzRvE3vOX2VuDv19SSxYgK3UdEUtTrisqdJ0-HV5oUEbHLO8aYZ_Oy0f2Jp8Pw9K6wTi11A6Y6s9fWMQN-GADkPa7k3NKpiCUzf5FVbAmK5nkhKnzo4dWkQ_L1TBW&sig=AOD64_0s_sqvXpxRQWTKWMZ9av7ewLhS5g&q&adurl&ved=2ahUKEwim5cndxp75AhUIxosKHcF7DHEQ0Qx6BAgCEAE (дата звернення: 29.08.2022).
8. Сайт Укрінформ. В Україні планують ввести універсальну соціальну допомогу. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3529137-v-ukraini-planuut-vvesti-universalnu-socialnu-dopomogu.html> (дата звернення: 29.08.2022).

References

1. Borychenko, K. V. (2015). *Sotsialnyi zakhyst simei z ditmy za zakonodavstvom Ukrainy: monohrafiia [Social protection of families with children under the legislation of Ukraine: monograph]*. Odessa: Feniks [in Ukrainian].
2. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku pryznachennia i vyplaty derzhavnoi sotsialnoi dopomohy malozabezpechenym sim'iam» vid 24 liutoho 2003 r. №250 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for the appointment and payment of state social assistance to low-income families» dated February 24, 2003 No. 250]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu dopomohu malozabezpechenym simiam» vid 01.06.2000 roku № 1768-III. [The Law of Ukraine «About state assistance to low-income families» dated 01.06.2000 No. 1768-III]*. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu dopomohu malozabezpechenym simiam» vid 01.06.2000 roku № 1768-III*. [The Law of Ukraine «About state assistance to low-income families» dated 01.06.2000 No. 1768-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> [in Ukrainian].
4. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia nadannia derzhavnoi sotsialnoi dopomohy ta pilh na period vvedennia voiennoho stanu» vid 07.03.2022 roku № 214. [Resolution of the Cabinet of Ministers of*

- Ukraine « Some issues of providing state social assistance and benefits for the period of martial law»: dated March 7, 2022 No. 214]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].*
5. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia vyplaty dopomohy na prozhyvannia vnutrishno peremishchenym osobam» vid 22.03.2022 roku № 332. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of payment of housing allowance to internally displaced persons»: dated March 22, 2022 No.332]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].*
  6. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro pidtrymku okremykh katehorii naseleattia, yake postrazhdalo u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu rosiiskoi federatsii proty Ukrainy» vid 16.04.2022 roku №457. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the support of certain categories of the population that suffered in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine»: dated April 16, 2022 No. 457 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].*
  7. *Sait Dytiachoho fondu OON (IuNISEF). «IuNISEF — ukraintsiam: prohrama hroshovoi dopomohy Spilno». [The website of the United Nations Children's Fund (UNICEF) «UNICEF - to ukrainians: a program of monetary assistance Spilno»]. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers> [in Ukrainian].*
  8. *Sait Ukrinform. V Ukraini planuiut vvesty universalnu sotsialnu dopomohu. [Ukrinform website. Universal social assistance is planned to be introduced in Ukraine]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3529137-v-ukraini-planuut-vvesti-universalnu-socialnu-dopomogu.html> [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Oksana Hnativ,

Doctor of law (PhD, Associate Professor,
Department of Civil Law and Procedure, West
Ukrainian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0119-3508>

HARMONIZATION OF CIVIL LEGISLATION IN THE FIELD OF PROTECTION OF OWNERSHIP RIGHTS TO REAL ESTATE OBJECTS IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS THROUGH THE TRANSFER OF THE BUYER'S RIGHTS AND OBLIGATIONS IN THE CASE OF THE SALE OF A SHARE IN A JOINT PARTIAL OWNERSHIP WITH THE LAW OF THE EUROPEAN UNION

The article investigates the protection of property rights to real estate objects in contractual obligations by transferring the rights and obligations of the buyer in the event of the sale of a share in a joint partial ownership through the lens of European legislation. Proposals and innovations concerning improvement of property rights protection for real estate objects are submitted by transferring the rights and obligations of the buyer in the event of the sale of a share in joint ownership in contractual obligations.

Keywords: protection, property, real estate objects, contractual obligations, joint partial ownership.

Гнатів О.

Гармонізація цивільного законодавства у сфері захисту права власності на об'єкти нерухомого майна в договірних зобов'язаннях шляхом передачі прав та обов'язків покупця у разі продажу частки в спільній власності з правом/

У статті крізь призму європейського законодавства досліджено захист права власності на об'єкти нерухомого майна в договірних зобов'язаннях шляхом передачі прав та обов'язків покупця у разі продажу частки у спільній частковій власності. Пропозиції та нововведення щодо вдосконалення захисту права власності на об'єкти нерухомого майна вносяться шляхом передачі прав та обов'язків покупця у разі продажу частки у спільній власності у договірних зобов'язаннях.

*У підсумку варто зазначити, що українська правова система має низку своїх переваг і сильних сторін, проте в контексті гармонізації законодавства з правом Європейського Союзу є кілька ключових моментів, які слід вирішити. Наприклад, при адаптації законодавства України необхідно забезпечити не лише його відповідність *acquis communautaire*, а й механізм його реалізації. Тут виникає питання, що часто навіть найдосконаліший нормативний акт досить складно реалізувати на практиці. Тому важливо говорити про два аспекти адаптації законодавства: формальний, який передбачає приведення національного законодавства у відповідність до *acquis communautaire*, та практичний, який полягає у створенні умов, необхідних для застосування адаптованого законодавства. Попри все, Україні все ж варто виробити власні підходи до вирішення проблеми гармонізації законодавства з правом ЄС. Насамперед ідеться про транспозицію директив ЄС у внутрішнє законодавство України і пряме застосування окремих положень права ЄС на національному рівні.*

Ключові слова: охорона, власність, об'єкти нерухомості, договірні зобов'язання, спільна часткова власність.

Formulation of the problem. The issue of harmonization of Ukrainian legislation with European rights was one of the most significant conditions for increasing cooperation with EU member states. However, taking into consideration russia's major aggression, this question, apparently, became the most important one for getting guarantees of protection and potential European integration. In a bid to approach domestic legislation to the European one, it is necessary to take a hard look at a series of questions. It should be noted that Ukraine began this path in the early 90s by signing the Partnership And Cooperation Agreement (PCA) in 1994, after its entry into force, the above-mentioned process of harmonization acquired not only a theoretical character, but also clear legal foundations and various forms.

For example, contractual obligation-legal protection of ownership of real estate occurs when the terms of contracts are violated. These forms of protection are applied in case of failure or improper fulfillment of contractual obligations. We would like to consider such a contractual obligation-legal method of protection, which successfully corresponds to the protection of ownership rights to real estate objects, such as the transfer of the rights and obligations of the buyer in the case of the sale of a share in a joint ownership.

Nowadays the attention of Ukrainian scientists is mainly focused on the general problems of property rights protection. However it is not enough. Today, the need to develop new scientific recommendations for further improvement of the current property legislation regarding specific property and its protection, as well as improvement of the practice of its application, is urgent.

Consideration and resolution in courts of civil cases regarding the protection of ownership rights to real estate objects is complicated by the presence of certain contradictions in the civil legislation of Ukraine, associated with constant changes to the legislation on the protection of ownership rights to real estate objects, with the absence of clear criteria for differentiating methods of protection ownership rights to real estate objects and their confirmation in the Civil Code of Ukraine. This circumstance does not contribute to proper law enforcement practice. Therefore, the solution of theoretical and practical problems of civil legal protection of property rights to real estate is important for the improvement of relations in the researched area, which led to the author's choice of the presented research topic. We would like to draw attention to the fact that not only the presence of conflicts somewhat complicates the task, but also the widespread problem of granting authorities excessive powers. For example, the authority of the National Commission for Securities and the Stock Market is to agree on the respective candidacies of heads of stock exchanges, depositories, the status of the stock exchange and the depository. In the EU countries, in turn, self-regulatory organizations in the securities market are endowed with such powers.

Analysis of recent research and publications. Some issues of this problem were considered in the works of individual authors, in particular: Yu.M. Andreev, V.V. Butnyov, I.V. Bolokan, S.M. Bratus, M.I. Gavrilyuk, O.V. Dzery, I.O. Dzery, S.E. Dontsova, V.V. June, S.E. Demsky, I.P. Dombrovskiy, G.V. Eremenko, O.S. Joffe, I.S. Kanzafarova, O.M. Klymenko, O.S. Krasilnikov, T.S. Kivalov, V.M. Kossak, N.S. Kuznetsov, V.V. Luts, R.A. Maidanyk, S.M. Romanovych Y.M. Romanyuk, Z.V. Romovska, E.A. Sukhanov, I.V. -Spasybo-Fateeva, E.O. Kharitonov, R.B. Shishka, Y.M. Shevchenko, O.S. Yavorska G.B., Yanovitska and other scientists, at the same time, sufficient attention was not paid to this problem in the literature.

The aim of the research. In our case, it is most appropriate and correct to consider obligations in the traditional perspective of a purely civil construction as a relative civil legal relationship that mediates the dynamics of property relations in the sphere of private law.

Main results of the research. As for the analytical method of protection, Article 358 of the Civil Code of Ukraine, which defines the procedure for implementing joint partial ownership, states that co-owners can agree on the procedure for possession and use of property that is their joint partial ownership. Each of the co-owners has the right to provide him with the possession and use of that part of the joint real estate object in kind, which corresponds to his share in the right of joint partial ownership. And if this is not possible, he has the right to demand from the other co-owners who own and use the joint real estate object, appropriate material compensation (paragraph 3 of article 358 of the Civil Code of Ukraine). The specificity of the joint real estate object leads to such type of violations as the violation of the preferential right to purchase a share in the joint real estate object.

However, under the influence of social and economic reforms and the implementation of the norms of Art. 358 of the Civil Code of Ukraine, which made it possible to conclude an agreement on the order of ownership and use of property that is in joint partial ownership, in relation to all types of property and between all subjects of civil law, all restrictions were canceled [5, p.64-67]. Moreover, we believe that in order for the rights of the co-owner to be better protected in the event of a violation of his right to ownership of real estate objects, it would be worthwhile for the legislator of the conclusion of this contract to set out, as an obligation, and not as the right of co-owners and to paraphrase Part 2 of Art. 358 of the Civil Code of Ukraine as follows: «Co-owners must agree on the order of ownership and use of property that is their joint partial ownership».

The agreement on the procedure for ownership and use of property in joint partial ownership allows each of the co-owners, in accordance with their needs, to optimally realize the right of ownership of the joint property, therefore, its importance in the study of the claim for the transfer of the rights and obligations of the buyer in the case of the sale of a share in joint ownership, it is difficult to overestimate how mandatory – the legal method of protecting the ownership of real estate objects.

We draw your attention to the fact that the agreement on the order of ownership and use of common property can be concluded between all participants of joint partial ownership or between several of them. In the latter

case, the written consent of all participants of joint partial ownership is required to establish the order of ownership and use of the property or its specific parts. In the presence of an agreement between the participants of joint partial ownership on the order of ownership and use of the property or with their written consent or in the presence of a court decision on the order of ownership and use of the property (specific parts of it), the order of ownership and use of specific parts of it (property) in accordance with the size of the share of each of the co-owners, at the request of the parties, can be established in the agreement on the alienation of the property share by the owner [2, c. 303].

As for joint property, European countries have a well-developed regulation of this issue, especially when the issue concerns the property of spouses. First of all, there are several types of joint ownership:

The legal regime of universal property community of spouses is the regime of absolute community of property, which provides for the unification of all property and all debts of each spouse, including premarital assets, into a single property mass by virtue of marriage registration. Also, property and debts acquired by each of the spouses during the period of marriage, which includes inheritance and gifts, are included in the specified property mass. Let's take the example of the Netherlands, where, although the legal regulation of property relations of spouses has undergone a number of significant changes, the applied legal regime of property of spouses has preserved the main features of universal property community. And although the legal regime under study no longer applies by default in other European jurisdictions, it can nevertheless be applied at the choice of the spouses in a number of European states (for example, France (p.1526 Civ.Code), Germany (Civ.Code §1416), Belgium (p.1454 Civ. Code), Luxemburg (p.1526 Civ.Code), Romania (pp.336-367 Civ.Code)).

The legal regime of limited property community of spouses provides for the existence of three separate property masses, in particular, private or separate property of each spouse and community property belonging to both spouses («community property»).

This division reduces the number of possible disputes and well regulates all possible issues that may arise in the marriage. However, they can exercise their right to alienate their share in the joint property only by notifying the other participants in writing.

According to Art. 362 of the Civil Code of Ukraine, in the case of the sale of a share in the right of joint partial ownership, the co-owner has a priority right over other persons to purchase it at the price announced for sale and on other equal terms, except in the case of sale through public auctions. That is, a participant who intends to sell his share in joint property must, first of all, offer it to other co-owners. Such a situation may arise when several co-owners have expressed the desire to purchase a share in the right of joint partial ownership, in which case the seller has the right to choose the buyer. And only if all co-owners refuse to exercise the pre-emptive right of purchase or do not exercise this right in relation to real estate within one month, and with regard to movable property - within ten days from the date of receipt of the notice, the seller has the right to sell his share to another person. Failure to fulfill this condition is a violation of the preemptive right to purchase a share. In this case, another member of the joint property, according to Clause 4 of Art. 362 of the Civil Code of Ukraine, within one year may apply to the court with a claim to transfer to him the rights and obligations of the buyer under the contract of sale, concluded by a participant in joint partial ownership regarding his share in violation of the preemptive right of another participant in this joint ownership to purchase this share. But, giving co-owners a privileged right to purchase a share, the legislator did not take into account that the seller has the right to independently set such a price that will be unattainable for the co-owners, and they will refuse to buy, and he can sell to an outsider at a lower price [3, c.50].

Co-owners of joint partial property when carrying out transactions with this property are not «third» persons, since the owners dispose of joint property here. In essence, we are talking about the execution by one of the participants of a deed for the disposal of joint property on behalf of all co-owners who are subjects of a joint obligation on the part of the alienator of the property.

The lack of consent of all participants in joint partial ownership means that the participant performing the transaction does not have the necessary authority to perform it on behalf of the remaining participants. Since all co-owners have the right to the object of joint partial ownership, the participation of each of the co-owners is necessary to carry out the transaction with it. When executing a contract by one of the participants, he needs the consent (authorization) of each co-owner. Therefore, transactions made without the consent of all participants of joint partial ownership are prima facie invalid. However, if we do not take into account the entire complex of relations between the remaining co-owners, the co-owner who performs the transaction, and the counterparty of the person who performs the transaction, it turns out that for the purpose of considering the issue of objection, it is necessary to trace only the transaction performed between two of its participants (sub' objects of opposing wills), the co-owner alienating the property, and his counterparty - the buyer under the contract. Since the third party

(other co-owner) is not directly involved in the transaction (expression of will), its expression of will has no constitutive value for the transaction and it is recognized as the third person in relation to the parties to the transaction. In addition, the other party to the contract (the buyer) may not even know that the property is in joint ownership, or that the other co-owners object to the alienation. Therefore, we believe that it is impossible to invalidate the relevant transaction if the other party was in good faith. This feature should be preserved in order to protect the interests of the owners. In our opinion, leaving the deed in legal force is admissible in those cases when, despite the lack of consent of the remaining co-owners of the joint partial property, it will be established that the executed deed was in the interests of all without excluding the co-owners. However, when applying this criterion, you need to be especially careful, because the implementation of such a transaction violates the right of the remaining owners to dispose of their property at their discretion. Therefore, in order to leave the deed in legal force, very strong evidence is required that, despite the objections of the remaining co-owners, the deed corresponds to their interests.

An important feature of the application of this method of protection of ownership rights to real estate objects is the presence of ownership rights to real estate objects to the disputed item in the possession of the buyer, because together with the transfer of the thing, the seller is obliged to transfer to the buyer the right of ownership of the thing in full, so that the buyer can exercise all the powers of the owner without any restrictions and obstacles.

The transfer of the rights and obligations of the buyer in the case of the sale of a share under a contract in joint shared ownership is a contractual obligation - a legal way of protecting the right of ownership of real estate objects, because there are no absolute legal relationships between co-owners. The procedure for ownership and use of property that is joint partial ownership is established by the co-owners in the contract. However, such a contract was not investigated in terms of the protection of property rights to real estate, so there was some uncertainty with the above method of protection of property rights to real estate.

Conclusions. In general, when considering the above-mentioned category of cases, the courts generally resolve cases correctly, therefore, we believe that the transfer of the rights and obligations of the buyer in the case of the sale of a share under a contract in joint partial ownership may well be considered a separate way of protecting the right to ownership of real estate objects, that is violated, because there is no exhaustive list of ways to protect the right of ownership of real estate objects and in order for this method to be an effective way of protecting the right of ownership of real estate objects in civil law and the right of ownership of each person can be protected, the courts need to facilitate the uniform application and compliance with the requirements of the current legislation, the elimination of deficiencies through various procedural methods, taking into account the explanations of the Supreme Court.

Summarizing all of the above, we can conclude that the Ukrainian legal system has a number of its advantages and strengths, however, in the context of the harmonization of legislation with the law of the European Union, there are several key points that should be resolved. For example, when adapting the legislation of Ukraine, it is necessary to ensure not only its compliance with the *acquis communautaire*, but also the mechanism of its implementation. At this point, the question arises that often even the most perfect regulatory act is quite difficult to implement in practice. That is why, it is important to talk about two aspects of the adaptation of legislation: formal, which involves bringing national legislation into compliance with the *acquis communautaire*, and practical, which consists in creating the conditions necessary for the application of adapted legislation. Despite everything Ukraine should still develop its own approaches to solving the problem of harmonizing legislation with EU law, first of all, we are talking about the transposition of EU directives into the domestic legislation of Ukraine and the direct application of certain provisions of EU law at the national level.

References

1. Dzera, O. V. (2003). Nediysnist pravochynu (uhody) za novym Tsyvilnym Kodeksom [Invalidity of the deed (agreement) under the new Civil Code]. *Yurydychna Ukrayina – Legal Ukraine* [in Ukrainian].
2. Kondratyeva, N. M. (2006). *Dohovir pro porядok volodinnya ta korystuvannya maynom, shcho znakhodyt'sya v spil'niy chastkoviy vlasnosti* [Agreement on the procedure of ownership and use property that is in joint partial ownership] [in Ukrainian].
3. Pavlik, L. M. (2016). Osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya spil'noyi chastkovoyi vlasnosti fizychnykh osib. Formuvannya mekhanizmu realizatsiyi ta zakhystu prav i svobod fizychnykh osib v Ukrayini [Peculiarities of joint legal regulation partial ownership of individuals. Formation of the implementation mechanism and protection of the rights and freedoms of individuals in Ukraine]: Zbirnyk materialiv kruhloho stolu – Collection of «the round table» materials, 50-52. [In Ukrainian].

4. *Pro sudovu praktyku v spravakh pro zakhyst prava vlasnosti ta inshykh rechovykh prav: Postanova Plenumu Vysshchoho spetsializovanoho sudu Ukrayiny z roz-hlyadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav vid 07.02.2014 r. [On judicial practice in cases of protection of property rights and other property rights: Resolution of the Plenum of the Higher Specialized Court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases dated February 7, 2014]* [in Ukrainian].
5. Romanovych, S. M. (2009). Rozvytok pravovoho rehulyuvannya vidnosyn spil'noyi chastkovoyi vlasnosti fizychnykh osib v Ukrayin [Development of legal regulation of relations joint partial ownership of natural persons in Ukraine. Private law and entrepreneurship]. *Pryvatne pravo i pidpryyemnytstvo – Private Law and Entrepreneurship*, 8 [In Ukrainian].
6. Romanyuk, Ya. M. (2010). «Nediysnist» ta «nikchemnist» pravochynu [«Invalidity» and «nullity» of the deed]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv University*, 196-197 [In Ukrainian].
7. Sydorenko, M. (2012). Zahalni ta spetsialni doslidzhennya nediysnosti uhod [General and special consequences of invalidity of agreements]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 130-135 [in Ukrainian].
8. Tuzov, D. O. (2007). *Restytutsiya pry nediysnosti zdelok i zakhyst dobrosovestnoho pryobretatelya v rossyyskom hrazhdanskom prave [Restitution in case of invalidity of transactions and protection of a bona fide purchaser in Russian civil law]* [in Russian].
9. *Tsyvilne pravo Ukrayiny: pidruchnyk: u 2 t. [Civil law of Ukraine: textbook in two volumes]* (2004). Za zah. red. V. I. Borysovoi, I. V. Spasybo-Fateevoi, V. L. Yarotskoho [in Ukrainian].
10. Yavorska, O. S. (2008). *Pravove rehulyuvannya vidnosyn vlasnosti za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrayiny: Navchalnyi posibnyk [Legal regulation of property relations according to civil legislation of Ukraine: Study guide]* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.09.2022.

Maika Nataliia,

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor of the Department of Civil
Law and Process,
West Ukrainian National University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5676-980X>

Yulia Trufanova,

Candidate of Juridical Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor of the Department of Civil
Law and Process,
West Ukrainian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1176-7579>

Rostyslav Lukashov,

Candidate of Juridical Sciences,
Instructor of the Department of Civil Law and
Process,
West Ukrainian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4310-3061>

LEGAL REGULATION OF THE MEDICINES REIMBURSEMENT IN UKRAINE: IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article is devoted to the problems of legal adjusting of relations concerning the reimbursement of the cost of medical services by the state for the benefit of subjects of the pharmaceutical industry: manufacturers, pharmacies, healthcare institutions, etc. The nature of reimbursement relations was investigated.

Current domestic legislation on reimbursement is fairly new and is the result of implementing the principles of regulatory policy in the field of health care adopted in the EU. It was also developed to implement the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU. Therefore, it is logical to conclude that the domestic legislation has a number of disadvantages, in particular regarding the extremely narrow list of diseases for the treatment of which medicines can be reimbursed. In addition, the fact that only the NHSU may be party to reimbursement agreements significantly reduces the opportunities for practical implementation of state guarantees in the sphere of public health care. Instead, expanding the scope of subjective relationships at the expense of local governments will significantly increase the effectiveness of public policies on the availability of medicines.

The analysis of foreign experience has made it possible to establish the effectiveness of such principles of the reimbursement system as therapeutic expediency and value for money / treatment. These principles are the foundations of the reimbursement systems in Germany, France, the United Kingdom, the Baltic States, the Czech Republic, Slovakia, etc. The attention is also drawn to the experience of the United Kingdom in maintaining a register of medicinal products which may be subject to reimbursement mechanisms, the inclusion to which is based solely on information about the efficacy of such medicinal products as confirmed by clinical trials. All of this requires further study in order to introduce the legal support of the medicines reimbursement relations into the domestic practice.

Keywords: reimbursement, medicines, state regulation of pharmaceutical industry, availability of medicines, state guarantees.

Майка Н., Труфанова Ю., Лукашов Р.

Законне регулювання компенсації медицини в Україні: виконання гравця збірної досвідчені

У статті розглянуто проблеми правового регулювання відносин з приводу реімбурсації лікарських засобів, тобто відшкодування вартості лікарських послуг з боку держави на користь виробників, аптечних мереж, закладів охорони здоров'я тощо. Досліджено природу відносин реімбурсації. Встановлено, що механізм відшкодування вартості лікарських засобів є способом забезпечення державою виконання гарантій загальнодоступності медичного обслуговування та медичних послуг. Доведено, що він поєднує в собі одночасно економічний

зміст, що розкривається через інструменти компенсації за рахунок коштів державного бюджету витрат суб'єктів фармацевтичної діяльності, а також правовий зміст. Останній забезпечується комплексом нормативно-правових актів, основний регуляторний вплив яких спрямовується на формування чітких та прозорих засад реімбурсації. Проведений аналіз сучасного українського законодавства в аналізованій сфері продемонстрував наявність суттєвих недоліків та потребу пошуку нових ефективних механізмів державного регулювання. Основний акцент у цьому контексті спрямовано на вивчення закордонного досвіду, зокрема досвіду країн ЄС. Окремо було досліджено форми та методи державного регулювання доступності лікарських засобів у таких країнах, як Німеччина, Франція, країни Балтії, Польща тощо. Доведено існування двох основних моделей відносин реімбурсації, лише одна з яких передбачає компенсаторні механізми за рахунок державних коштів. Інша модель передбачає збільшення соціальної відповідальності виробників лікарських засобів через механізми здешевлення останніх для соціальних потреб. Вивчення моделей реімбурсації та державної підтримки фармакологічної галузі за кордоном відкриває нові можливості для вдосконалення відповідного напрямку державної політики в Україні. Зроблено висновок щодо необхідності подальшої деталізації законодавчих положень, зокрема шляхом введення в практику господарської діяльності суб'єктів фармацевтичної галузі окремого договору реімбурсації як засобу практичної реалізації державних гарантій у сфері компенсації вартості лікарських засобів.

Ключові слова: реімбурсація, лікарські засоби, договір реімбурсації, доступність лікарських засобів, державні гарантії.

Formulation of the problem. The pharmaceutical sector is simultaneously one of the most attractive and one of the most difficult industries, the former in terms of profitability and the latter in terms of production and economic turnover relations. For business entities, such as manufacturers, pharmacy chains and other actors in the relationship regarding the production and circulation of medicines, the existence of transparent, stable and progressive mechanisms for state regulation of the industry is crucial. In this context, the primary task is to develop regulatory support for the pharmaceutical industry, including the creation of optimal conditions for the implementation of contractual relations. Expanding a modern understanding of the content and subject areas of contractual relations in the Ukrainian pharmaceutical sector is not possible without active and thorough study of foreign experience. The emergence of new models and new forms of activity in the analysed sector of the economy requires increased attention from public authorities. Various forms of state participation, predominantly incentive in nature, are considered inter alia as means of stimulating the economic activity of the pharmaceutical market entities. However, the involvement of the state results not only from the desire to stimulate and develop the pharmaceutical industry, but also because of the social responsibility to citizens to implement state guarantees of medical care accessibility. The latter is achieved through a reimbursement mechanism. The relevance of the legal regulation of reimbursement relations is dual. Firstly, the mechanism of medicines reimbursement in Ukraine needs substantial improvement; secondly, the economic potential of reimbursement can significantly stimulate economic activity of pharmaceutical manufacturers and substantially increase the availability of medical services in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. The study of the legal nature and legal support of the reimbursement agreement is based on the modern domestic legislation, as well as on the works of leading scientists in the this area, in particular A. V. Belichenko, T. V. Blashchuk, R. M. Voron, A. A. Kotvitska, I. V. Kubarieva, Yu. Ye. Kurylenko, N. M. Levchenko, A. S. Nemchenko, D. O. Plekhanov, A. S. Poltavtseva, and others.

The aim of the research is to study foreign experience of reimbursement, in particular the experience of EU countries.

Main results of research. The pharmaceutical sector is one of the most important economic areas in terms of social responsibility and social guarantees of the state. Establishing the availability of health care at the level of constitutional guarantees, the state should thus regulate relations concerning the production and distribution of medicines, which will allow reaching the maximum level of guarantees instilled in the law. The medicines reimbursement mechanism is at the forefront in this context, as it is the simplest and most effective means of providing the public buying medicines with social guarantees.

In this context, exemplary is the opinion of D.V. Pinchuk, who in his research concludes that «The complex, multi-level and multidimensional regulation of the pharmaceutical sector and its social significance for the population of the country necessitate an adequate understanding of the essence of the state regulatory policy in the field of medicines trade. It should be considered as a set of state measures aimed at improving the legal regulation of economic relations on the pharmaceutical market and administrative relations between regulatory authorities. Unlike other spheres of regulation, it aims to ensure the physical availability of quality

medicines through the establishment of rules for public procurement of medicines, regulation of their wholesale and retail trade, control over the quality of medicines, as well as the economic availability of medicines to the end consumer through reimbursement» [1, P.15]. This posit of the scientist gives us an understanding that the mechanism of reimbursement has a dual nature: legal and economic. In terms of economics, it is considered as a means of stimulating the economic activity of pharmaceutical manufacturers. In terms of law, the reimbursement mechanism is a means of providing state guarantees in the field of the medicines market regulation.

As R.A. Maidanyk notes «Reimbursement is the common name used in international healthcare practice for the process by which the health care system influences the availability of medicines and medical services to the public. The basic principle of pharmaceutical assistance is to ensure the economic (price) and physical (availability on the market of the country) accessibility of medicines for all segments of the population, achieved through the mechanism of state pricing regulation» [2, P. 168-169].

All this gives grounds to argue that reimbursement is possible only in the conditions of public-partner relations, since both state and private sector entities are parties to these relations, which, based on their legal nature, must be formalized by contract.

Thus, it seems quite reasonable to use the definition of reimbursement proposed by A. S. Poltavtseva, who understands this phenomenon as «a means of state regulation of economic activity in the pharmaceutical field, which entails partial compensation of the medicinal product costs at the level of the reference price, taking into account marginal supply and marketing (retail) allowances in favour of the economic entity. It is aimed at establishing a socially oriented level of prices for medicines and medical products for certain categories of individuals and is used in combination with state regulation of prices for medicines to rationalize the state budget expenditures» [3, P. 226-232.]. This approach reveals another important feature of reimbursement as a mechanism for public-private relations - the rationalization of public spending.

Summarizing the above, we can conclude with our own definition. Thus, reimbursement is a system of relations drawn up by means of a special contract built on the principles of public-private partnership between state bodies and manufacturers of medicinal products. It provides for making the medicinal products available to the population in the amount necessary to ensure the implementation of the system of state guarantees for the availability of health care, and at the same time ensuring high economic performance of the pharmaceutical market actors through instruments of medicines cost compensation, or promoting their activities in another way – by creating a competitive environment on this market.

Current Ukrainian legislation in this field is based on a number of state guarantees, reflected in particular in the Constitution of Ukraine, Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care, the Law of Ukraine «On Medicines», etc.

Thus, according to Article 49 of the Constitution of Ukraine «Everyone has the right to health care, medical care and health insurance. Health care is provided by state funding of relevant socio-economic, health and wellness, and prevention programmes. The state creates conditions for effective and accessible health care for all citizens» [4]. This norm is the starting point and it is also crucial for the whole legal support of reimbursement relations in Ukraine. It is detailed, and its content is expanded in other legal acts, and in fact it is this state guarantee regarding the accessibility of health care that serves as a benchmark for the development of the whole range of state policy instruments in the sphere of regulation for the pharmaceutical market and activities of the pharmaceutical industry.

The above provision of the Constitution of Ukraine is best revealed in the system of health care principles, which are established in Article 4 of the Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care. Some of the main principles are: «Recognition of health care as a priority activity of society and the state, one of the main factors of survival and development of the Ukrainian people; respect for the human and citizen rights and freedoms in the field of health care and the provision of related state guarantees; citizens' equality, democracy and public access to health care and other health care services, etc. » [5]. The outlined principles reflect the organizational and legal aspects of the medicines market regulation, and form the boundaries of state influence on the health care sector, setting indicators whose achievements will demonstrate the completeness and effectiveness of public administration in the specified field.

This is most clearly defined in the provisions of Art. 8 and Art. 54-55 of Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care, which define the basic principles of state protection of the right to health care, as well as the mechanisms, procedures and limits of medicines provision.

In addition, the availability of medicines and medicinal products is guaranteed by the Law of Ukraine «On Medicines», which does not directly indicate the existence of a reimbursement mechanism, but does declare that

the availability of medicines shall meet the needs of citizens and the minimum state standard of medical care. Thus, according to Part 2 of Art. 3 of the said Law «for the purpose of exercising the right of citizens of Ukraine to health care, the state ensures the availability of essential medicines, protection of citizens in the event of harm to their health due to the use of medicines for medical purposes, and provides benefits and guarantees to certain groups of the population and categories of citizens by providing them with medicines in case of illness» [6]. Therefore, the state understands the reimbursement mechanism as a way of ensuring citizens' access to medicines and creating appropriate state regulation mechanisms aimed at securing the interests of both manufacturers and consumers.

It should be noted that the implementation of the reimbursement mechanism in the domestic legislation was made possible by the implementation of the provisions of the Association Agreement between the EU and Ukraine as a prerequisite for sustainable development and economic growth [7]. However, as noted by T. Skaskiv, as well as A.A. Kotvitska and I.V. Kubarieva, Law of Ukraine «On Medicines», does not meet the requirements of EU law, has a huge number of blanket norms, and is devoid of direct mechanisms for regulating many relationships in the medical field. This, among other reasons, can explain the low efficiency of the practical implementation of the reimbursement mechanism. That is why it is important to continue exploring the foreign experience, and in particular the EU experience, to enhance the capacity of the domestic legal support for reimbursement relations [8]. Overcoming the shortcomings of the domestic reimbursement system is possible, first of all, through widespread implementation of certain provisions of Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 On the Community Code Relating to Medicinal Products for Human Use; Council Directive 89/105/EEC of 21 December 1988 relating to the transparency of measures regulating the prices of medicinal products for human use and their inclusion in the scope of national health insurance systems.

In the above-mentioned EU Directives, the states' obligation to ensure the availability of health care services is linked with mechanisms of economic incentive and economic cooperation between national governments of EU Member States and pharmaceutical market participants to optimize the costs associated with reimbursement of the partial cost of medicines to not only pharmacy chains, but also health care facilities and even to manufacturers of medical drugs directly.

In general, as noted by R.M. Voron, all models of reimbursement relations that exist in different countries of the world, may be divided them into two systems: state - purely social in nature and private - dominated by private pharmaceutical assistance [9, P. 105-109]. The first model is of more interest as it involves active participation of the state in the processes of reimbursement of medicines.

According to A. S. Poltavtseva, the most striking example of the practical implementation of this model is the German reimbursement model, «which is based on the principles humanism and taking into account the generally recognized level of achievements in medicine. This follows from § 70 of the Social Code of Germany (hereinafter referred to as the SCG), which states that insured persons are guaranteed the provision of medical services that are proportionate to their needs and meet the generally recognized level of achievement in medicine» [10, p. 228-230].

We can conclude that the principle of therapeutic expediency of medicines is the basis for the reimbursement system in Germany, which is not the case in Ukraine. This means that the reimbursement is not for the benefit of a particular pharmacy institution or network, but for the benefit of a particular medicine, the use of which is most appropriate to the needs of the protocol of treatment for a particular disease. In addition, the application of this principle opens the possibility to apply a reimbursement mechanism even in the case of non-prescription drugs.

The UK's experience is indicative of the existence of a separate register of medicines in this country - the British National Formulary, in which entries are based solely on «information confirmed by evidence from clinical trials. In this case, the reimbursement is based on the principle of correlation of the «efficiency / cost» indicators. That is, a medicine must be no less effective and safe than a formulation with the same indications and have a similar or better «efficiency / cost» indicator to be subject to the reimbursement mechanism.» [9, p.107-108].

Indeed, the existence of such a National Formulary is a logical practice for improving the efficiency of state regulation of the pharmaceutical industry as a whole. However, it should be noted that the introduction of a medicinal product into such a Formulary is only one of the conditions for applying the reimbursement mechanism.

A.V. Bielichenko notes that in the «old» EU countries (Great Britain, France, Italy, Germany, Austria, Belgium, Norway, Portugal, Finland) the mechanisms of state regulation for providing the population with medicines are based on the principle of centralization of state codes. In some European countries (Denmark, Sweden and Switzerland), appropriate mechanisms, mainly based on decentralization, are in place. In many EU countries, there is a furthering decentralization in the state regulation of providing medicines to the public [11, p. 9].

Nevertheless, decentralization of public management of medicines cost compensation means only expanding the possibilities for public funds allocated to these needs. This also means granting such powers to local self-government bodies, which confirms the expediency of introducing relevant foreign experience in the domestic practice of reimbursement relations. However, most EU countries have strict conditions and criteria for entering medicinal products on such national formularies or registers.

It should also be noted that the principle of reference pricing can be based on the mechanism of reimbursement, as A. S. Nemchenko and Yu. Ye. Kurylenko mention. For example, such practices, according to researchers, are typical of countries such as the Polish Republic, Slovak Republic, Hungary, Serbia, and the Republic of Latvia. They use the method of reference pricing as the main criterion for calculating the prices of medicines subject to reimbursement. This method is also used in Ukraine, but its short period of application thus far makes unambiguous conclusions about effectiveness unfeasible [12, p.17].

On the other hand, the diversity of methods and principles underlying the system of medicines reimbursement in EU countries is offset by the existence of insurance medicine. According to O. Soldatenko «Compulsory health insurance allows for more effective reimbursement mechanisms that can be reduced to two types of compensation: for insured persons and for pharmacy institutions. The use of a mechanism, a list of state-reimbursed drugs or medicines, and the level of reimbursement depend on the peculiarities of the national health care system and the model of health insurance» [13]. For example, in France, reimbursement is applied to pharmacies, but to the maximum extent possible provided for in the state budget. At the same time, verification of the implementation of reimbursement programmes is carried out not only by the state, but also by local self-government bodies and even insurance companies, which are also active participants of the reimbursement program, although not party to the relevant contract.

Conclusions. Summarizing the above, the following conclusions should be drawn. First, an analysis of the doctrinal provisions and studies of leading scientists has made it possible to formulate a definition of reimbursement at theoretical level. Thus, reimbursement is a system of relations drawn up by means of a special contract built on the principles of public-private partnership between state bodies and manufacturers of medicinal products. It provides for making the medicinal products available to the population in the amount necessary to ensure the implementation of the system of state guarantees for the availability of health care, and at the same time ensuring high economic performance of the pharmaceutical market actors through instruments of medicines cost compensation, or promoting their activities in another way – by creating a competitive environment on this market.

Second, current domestic legislation on reimbursement is fairly new and is the result of implementing the principles of regulatory policy in the field of health care adopted in the EU. It was also developed to implement the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU. Therefore, it is logical to conclude that the domestic legislation has a number of disadvantages, in particular regarding the extremely narrow list of diseases for the treatment of which medicines can be reimbursed. In addition, the fact that only the NHSU may be party to reimbursement agreements significantly reduces the opportunities for practical implementation of state guarantees in the sphere of public health care. Instead, expanding the scope of subjective relationships at the expense of local governments will significantly increase the effectiveness of public policies on the availability of medicines.

Third, the analysis of foreign experience has made it possible to establish the effectiveness of such principles of the reimbursement system as therapeutic expediency and value for money / treatment. These principles are the foundations of the reimbursement systems in Germany, France, the United Kingdom, the Baltic States, the Czech Republic, Slovakia, etc. The attention is also drawn to the experience of the United Kingdom in maintaining a register of medicinal products which may be subject to reimbursement mechanisms, the inclusion to which is based solely on information about the efficacy of such medicinal products as confirmed by clinical trials. All of this requires further study in order to introduce the legal support of the medicines reimbursement relations into the domestic practice.

References

1. Pinchuk, D. V. (2019). *Rehuliatorna polityka u sferi torhivli likarskymy zasobamy [Regulatory policy in the sphere of trade in medicinal products]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Maidanyk, R. A. (2014). Dostup do likarskykh zasobiv v ukraini: pryntsyyp spivrobotnytstva i yurydychna model farmatsevychnoho rynku [Access to medicines in Ukraine: the principle of cooperation and the legal model of the pharmaceutical market]. *Pravo i hromadianske suspilstvo – Law and civil society, 1*, 165–176 [in Ukrainian].

3. Poltavtseva, A. S. (2014). Funktsionuvannia systemy reimbursatsii: yevropeyskyi dosvid dlia Ukrainy [Functioning of the reimbursement system: European experience for Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*, 71, 226–232.
4. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]* (1996, July 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
5. *Zakon Ukrainy «Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: pryiniaty» 19.11.1992. [Law of Ukraine «Basics of Ukrainian legislation on health care» from November 19 1992]* (1992, November 19). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#n18> [in Ukrainian].
6. *Zakon Ukrainy «Pro likarski zasoby pryiniaty» 04.04.1996. [Law of Ukraine «About medicines» from April 04 1996]* (1996, April 04, No. 123/96-VR.) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
7. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and other member states, on the other hand]* (2014). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2574 [in Ukrainian].
8. Skaskiv, T. (2017). Vidpovidnist medychnoi reformy vymoham Uhody pro asotsiatsiiu Ukrainy z YeS: pohliad yurysta [Compliance of the medical reform with the requirements of the Association Agreement of Ukraine with the European Union: a lawyer's view]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys – Ukrainian medical journal*. Retrieved from <https://www.umj.com.ua/wp/wp-content/uploads/2017/10/UkraineEU-1.pdf?upload> [in Ukrainian].
9. Voron, R. M. (2010). Reimbursatsiia yak zasib hospodarsko-pravovoho rehuliuвання tsinoutvorennia farmatsevychnoi produktsii [Reimbursement as a means of economic and legal rehuliovannya tsinutvorennia pharmaceutical products]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 5, 105–109 [in Ukrainian].
10. Poltavtseva, A. S. (2014). Funktsionuvannia systemy reimbursatsii: yevropeyskyi dosvid dlia Ukrainy [Functioning of the reimbursement system: European experience for Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*, 71, 226–232 [in Ukrainian].
11. Bielichenko, A. V. (2010). *Derzhavne rehuliuвання zabezpechennia naseleennia likarskymy zasobamy [State regulation of providing the population with medicinal products]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
12. Nemchenko, A. S. & Kurylenko, Yu. Ye. (2017). Analiz normatyvno-pravovykh aktiv shchodo derzhavnoho rehuliuвання tsin na likarski zasoby dlia likuvannia sertsevo-sudynnykh zakhvoriuvan [Analysis of legal acts regarding the state regulation of prices for drugs for the treatment of cardiovascular diseases] *Sotsialna farmatsiia v okhoroni zdorovia - Social pharmacy in health care*, 3 (3). 12–20 [in Ukrainian].
13. Soldatenko, O. (2010). Reimbursatsiia yak odyin iz vydiv finansuvannia vydatkiv na okhoronu zdorovia [Reimbursement as one of the types of financing of health care expenses]. *Viche – Viche*. Retrieved from <http://veche.kiev.ua/journal/1963/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Poperechna Hanna

*PhD in Juridical Sciences,
associate professor of the department of
International Law and Migration Policy
Western Ukrainian National University
ORCID: 0000-0001-6978-4892*

Hubiak Khristina

*Student of the Faculty of Law,
Western Ukrainian National University
ORCID: 0000-0001-8591-5979*

PECULIARITIES IN CONCLUDING AN EMPLOYMENT CONTRACT IN THE CODE OF LABOR LAWS AND SIMILAR ACTS OF FOREIGN COUNTRIES

Досліджено укладання строкових трудових договорів та договорів на невизначений термін. Відображено, які джерела зарубіжних країн спрямовані на регулювання питань, пов'язаних із встановленням трудових правовідносин. На основі зарубіжного законодавства, визначено, з якого віку особа може бути учасником трудових правовідносин. Проаналізовані основні умови, які згідно із законодавствами, становлять основу для створення та функціонування трудового договору. Зазначено максимальну тривалість строкового договору в різних правових системах. Розглянуто особливості укладання трудового договору з такою категорією працівників, як робітники-мігранти. Розкрито поняття «комерційної таємниці» та нормативно-правові акти зарубіжних країн, які регулюють це поняття. З'ясовано зміст та порядок укладання «Пакту про не конкуренцію». Зроблено висновок, що в процесі укладання трудового договору значну роль відіграють такі два чинники, як громадянство або правовий статус працівника.

Ключові слова: *трудоий договір, строковий договір, безстроковий договір, працевлаштування, роботодавець, працівник.*

Poperechna H., Hubiak K.

Peculiarities in concluding an employment contract in the code of labor laws and similar acts of foreign countries

The conclusion of fixed-term employment contracts and contracts for an indefinite period was studied. It is highlighted which sources of foreign countries are aimed at regulating issues related to the establishment of labor relations. On the basis of foreign legislation, it is established from what age a person can become a participant in labor relations.

The main conditions that, according to the legislation, form the basis for the creation and functioning of an employment contract are analyzed. The maximum duration of a fixed-term contract in different legal systems is indicated. The peculiarities of concluding an employment contract with such a category of workers as migrant workers are considered. The concept of "commercial secret" and which legal acts of foreign countries regulate this concept are revealed. The content and procedure for concluding the "Non-Competition Pact" have been clarified. It was concluded that when concluding an employment contract, such two factors as citizenship or legal status of the employee play a significant role.

Keywords: *employment contract, fixed-term contract, permanent contract, employment, employer, employee.*

Formulation of the problem. An important contract that almost everyone encounters in life, which regulates and ensures the rights and obligations of the parties, plays a guaranteeing role, and confirms the existence of legal relations - is an employment contract. It is worth noting that an employment contract operating within one state is gradually losing its relevance. After all, given the pandemic, martial law, open borders, and mobility of workers who work remotely, the study of the peculiarities of the conclusion and implementation of an employment contract in foreign countries is gaining relevance.

Analysis of recent research and publications. The issue of the employment contract and the practical aspects of its conclusion were studied in the works of such scientists as O.M. Potopakhina, S.M. Prilipka, VI Prokopenko, T. Kolesnik, K. Lewandowski, L. Mishalsky, I. Yatskevich, S.V. Venediktov and others.

The purpose of the article is to compare and find out what features are inherent in foreign countries when concluding an employment contract.

Presentation of the main material of the study. The leading role in concluding an employment contract is played by the age of the future employee and the type of contract, because it depends on, namely: the form of conclusion, occupation, duration of the employment contract, the choice of regulations to regulate it.

The age at which a person has the opportunity to enter into employment in foreign countries varies from 14 to 16 years. For example, from the age of 15, you can get a job in Germany (for agricultural work, the age of the employee can be reduced to 13 years), Italy, the Czech Republic, Austria, Finland, Sweden, and Japan. After reaching the age of 16, an employment contract can be issued in Great Britain, France, Spain, Portugal, Hungary, Brazil, and China [1].

We consider it expedient to begin research on contractual constructions regulating labor relations from the fixed-term employment contract. It is concluded with a small privileged group of workers, which include temporary, so-called “borrowed” workers, the underemployed, and immigrants. A characteristic feature of the presented labor relations is their instability, because they are mostly concluded when there is an improvement in the economic situation, and in case of its deterioration, usually terminate their effect. Examining the legal acts regulating this type of agreement in foreign countries, it should be noted that the countries of the European Union (hereinafter - the EU) have in common the implementation of the provisions of Council Directive 1999/70 / EC of 28 June 1999 on the Framework Agreement. about work for a certain period. However, in addition to the above Directive, countries have their instruments for regulating and concluding fixed-term contracts.

In Italy, the issue of fixed-term work is regulated by Directive №81 / 2015 of 15 June 2020, as well as the law of 18 April 1962 “On the regulation of fixed-term employment contracts”. Under Italian law, this type of contract is concluded in writing. Contracts for the performance of works valid for no more than 20 (calendar, working) days may be concluded orally. The term of the contract can be up to 36 months, including the possibility of an extension. In the case of concluding a fixed-term contract exceeding 12 months, the employer is obliged to justify the need to conclude a fixed-term contract. Such a need may exist in the case of the emergence of a temporary need that is not related to the normal functioning of the enterprise. In case of failure to provide reasonable information, the fixed-term contract is automatically considered to be concluded for an indefinite period [4, p.287-288]. Also the new law of Italy on April 18, 1962. fixed-term contracts are concluded only in certain cases: for seasonal work, to replace temporarily absent employees, for creative workers, etc.

In Poland, the source of regulation of employment contracts, including fixed-term, is the Labor Code of 1974, Art. 25 of this act establishes a provision under which the period of employment under a fixed-term contract, including the total period of employment under several fixed-term contracts concluded between the same parties to the employment relationship may not exceed 33 months, and the total number of contracts may not exceed 3, otherwise, a perpetual agreement will be deemed to be in force between the parties.

When concluding a fixed-term contract in the Czech Republic, it is worth remembering such rules as a fixed-term contract can be concluded or extended for a total term of 2 consecutive years 3 times.

With regard to German law, it can be noted that the conclusion of a fixed-term contract is governed by the “Act on Part-Time and Limited Employment” (Gesetz über Teilzeitarbeit und befristete Arbeitsverträge - TzBfG) and the Law on Temporary Employment. The maximum term for which a fixed-term contract is concluded is 2 years. If you sign a fixed-term contract with a company that has emerged relatively recently, then the duration of the contract will be up to 4 years, and the number of extensions - is not limited. In the case when the term of work with a temporary worker

lasts longer than the established period, then the contract automatically becomes indefinite.

It should be emphasized that the written form of the contract is also mandatory for sea charter, with managers, and so on.

In contrast to the fixed-term contract, both written and oral forms of contract are provided for contracts concluded for an indefinite period. However, employment contracts concluded orally also have their own characteristics. Thus, according to German law, in the case of an oral contract, the main provisions must in any case be set out in writing, and no later than 1 month after the start of work, the employer must issue the employee a document signed by the employee. It is interesting to note that if the employer does not provide written confirmation of the basic requirements of the oral agreement, German law does not provide for any sanctions, but if

the case goes to court, then the court will be on the side of the worker. The contract concluded orally automatically becomes indefinite. Austrian law also states that the employer is obliged to issue a service letter (Dienstzettel) to the employee within one month of the start of the employment relationship, confirming the existence of an employment relationship based on an oral contract.

The written form of the contract is mandatory in countries such as Italy, the Czech Republic (however, even if the contract is not concluded in writing, it can not automatically be considered invalid), Norway, and Luxembourg. Spanish law provides for the right of the parties to require the conclusion of an employment contract in writing [14].

Determining its essential conditions becomes important when concluding an employment contract. In our opinion, it is worth noting the peculiarities of defining the terms of the agreement as significant in foreign countries. Thus, the German legislator to the essential terms of the employment contract includes a place of work, employee responsibilities and job description, pay, working hours, leave, notice period for future dismissal, instructions on the application of tariffs, and in-house agreements[7]. Austrian legislation refers to the essential conditions of the employment contract include: place and conditions of work, employee position, responsibilities, duration and amount of employment, paid leave, information on social and pension insurance, wages, bonuses, and sick pay [5].

The Czech Labor Code stipulates that the contract between the employer and the employee agrees on the following formalities: type of work, place of work, and start date. We consider it necessary to pay attention to the peculiarities of legal regulation of labor relations in Czech law: 1) If the employment contract does not specify the basis of the rights and obligations of the employee arising from employment, then the law requires the employer to inform the employer in writing; 2) It is believed that an employment relationship has arisen between the employer and the employee, which is covered by the Labor Code. Thus, the employee has all the rights arising from the employment relationship, including remuneration for the work performed by him if the contract does not contain all the formalities, and the employee began to implement the employment contract; 3) The autonomy of the will of the parties is present in their chosen languages for the conclusion of an agreement between them [13].

Employees often have to sign non-disclosure and non-competition provisions (as provided for in the Non-Competition Covenant), which means that the employee must be loyal to the employer and must not compete with him for a certain period (1-5) years) after dismissal, for example, not to create a similar company, hire a similar company, establish business relations with clients of the former employer and not disclose information from the previous place of work.

The non-competition agreement is drawn up in writing and is part of the employment contract or is concluded separately during employ employment/termination employment contract. The procedure for concluding the Non-Competition Pact and its entry into force is provided for in the laws of such countries as Italy, and Spain, or enshrined in the case-law of both Germany and France. The Labor Code of the Czech Republic stipulates that competition applies not only to “executive” employees, it can also be agreed upon with any employee.

With regard to the provision of secrecy, it should be noted that the meaning of the word “secrecy” in the context of labor relations varies somewhat from country to country. In the Czech Republic, any secret is classified as information that constitutes an economic or business secret; in Germany, this is any information related to the activities of the company, which, in the opinion of its owner, should be kept secret.

The regulations governing trade secrets in Germany include the German Trade Code, the Promotion Act, the Limited Liability Company Act, the Production and Economic Cooperatives Act, and the Unfair Competition Act. The issue of “trade secrets” is usually regulated in employment contracts. In Italy, according to the provisions of Article 2105 of the Civil Code of 1942, the employee is prohibited from engaging in activities that may cause competition with the employer or may be related to the disclosure of secrets of the organization that may harm the company. former employer.

The citizenship/legal status of the employee also influences the conclusion of the employment contract in some way. For example, EU citizens can, based on a document such as the Council of Europe Movement Agreement of 1957, move freely within European territory to seek/find work without the need to obtain a work permit[8]. As a result of such interaction, there is a question of a choice of the legislation which will regulate the specified legal relations. The answer to this question can be found in the EU Regulation № 593/2008 on the law applicable to the Rome I Treaty of 17 June 2008 [9], which states that the employer and the employee jointly choose the legislation of the state.

Considering the peculiarities of concluding an employment contract in foreign countries, it is impossible to avoid the peculiarities of concluding a contract with a migrant worker. Among the standard rules, the contract is concluded for a period and after continuous work for 4-10 years, depending on the country, the migrant will have

the right to apply for a permanent residence permit in the country, which in turn removes restrictions and allows you to hire any job change. In Austria, labor relations with foreigners are regulated by the “Act on the Employment of Foreign Workers” and the Austrian Law on the Employment of Foreigners. Polish law regulates such relations by the Labor Code and the Law on Employment and Unemployment.

Conclusion. Summarizing the above study, it can be noted that despite the spread of the same directives and recommendations, there are still differences in the conclusion of an employment contract in the European Union. Among the differences in the age from which a person can enter into employment, taking into account the free movement of persons between EU countries, we consider it appropriate to establish the same age of employment in all EU Member States. Also excellent is the duration of the fixed-term employment contract. At the same time, the legislation of the EU countries contains common provisions on the procedures for recognizing a fixed-term contract as concluded for an indefinite period and restrictions on the renegotiation of fixed-term employment contracts.

References

1. Abstract (summary) Employment contract in foreign countries. URL: <https://ukrbukva.net/page,5,117112-Trudovoiy-dogovor-v-zarubezhnyh-stranah>. [in Ukrainian].
2. Employment contract in Germany. URL: <https://euportal.biz.ua/evropa/nimechchyna/robo/robochjy-kontrakt-u-nimechchy> [in Ukrainian].
3. Employment contract in European countries. URL: <http://refs.com.ua>. [in Ukrainian].
4. Savchuk S. Features of legal regulation of fixed-term employment contracts in some European countries. *Journal of Kyiv University of Law* 2020, pp. 286-289. [in Ukrainian].
5. Employment contract in Austria: content, rules of registration, and changes. URL: <https://immigrant-austria.com/en/blog/employment-contract-in-austria> [in Russian].
6. Slobodyan Yu. Yu., Amelicheva LP. Legal regulation of labor relations in Germany. *Bulletin of the Student Scientific Society of Vasyl Stus Donetsk National University*. 2020. №12. volume.1. Pp. 91-95. [in Ukrainian].
7. Mindestinhalt eines Arbeitsvertrags. URL: <https://arbeitsrecht.online/arbeitsvertrag/handbuch> [in German].
8. European Agreement on the Regulations Governing the Movement of Persons between the Member States of the Council of Europe. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_231Text [in Ukrainian].
9. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council “On the law applicable to contractual obligations” (Rome I). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_905Text [in Ukrainian].
10. *Key Aspects of German Employment and Labor Law* / Editors: Jens Kirchner, Pascal R. Kremp, Michael Magotsch. - Springer-Verlag: Berlin Heidelberg, 2010. 327 s. [in English].
11. Pallasch U. *Arbeitsrecht*. I. Auflage. Verlag Franz Vahlen. Munich. 2016 416s. [in German].
12. TzBfG - nichtamtliches Inhaltsverzeichnis. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/tzbfhg> [in German].
13. Paul Jacob. Labor law in the Czech Republic. Czech trade and entrepreneurship. URL: 008-EN-Labor_Law_in_the_CR.pdf [in Russian].
14. *Comparative labor law: textbook.* / BS Bezzub, LV Golyak, OM Kisilevich, and others; for the head ed. A.S. The cat. Kyiv: IAPM, 2005, p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Tatyana Sukhorebra,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor, Head of the Law Department of the
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of
the State University of Trade and Economics
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-4574>

PECULIARITIES OF THE STATE ENVIRONMENTAL POLICY OF UKRAINE THROUGH THE PRISM OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION

The article considers the environmental policy of the state through the analysis of environmental legislation of Ukraine. This legislation is one of the main tools, as well as a priority effective mechanism for implementing state environmental policy. The article analyzes the theoretical approaches and legal support of the peculiarities of the formation and provision of favorable conditions for the implementation of state policy in the field of environmental protection, use of natural resources, environmental safety.

Theoretical bases of formation and functioning of ecological policy, the basic tasks and mechanisms of its realization, in particular at the national level are opened.

Reforming the system of legal acts aimed at implementing the state environmental policy of Ukraine should take place in all priority areas, in particular, such as climate change prevention, biodiversity conservation, waste management, biological and genetic safety, restoration of the environment of polluted areas. emergencies, create an effective system of access to environmental information, improve air quality, water, land resources; natural resources management.

Keywords: politics, state, ecology, environment, legislation, ecological policy.

Сухоребра Т.

Особливості державної екологічної політики України крізь призму екологічного законодавства

У статті було розглянуто екологічну політику держави через аналіз природоохоронного законодавства України. Дане законодавство є одним із основних інструментів, а також пріоритетним ефективним механізмом реалізації державної екологічної політики. У статті аналізуються теоретичні підходи та правове забезпечення особливостей формування та надання сприятливих умов реалізації державної політики у галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Розкрито теоретичні засади формування й функціонування екологічної політики, основні завдання та механізми його реалізації, зокрема на загальнодержавному рівні.

Реформування системи нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію державної екологічної політики України має відбуватися в усіх пріоритетних сферах, зокрема, таких як запобігання зміні клімату, збереження біорізноманіття, удосконалення системи поводження відходів, забезпечення біологічної та генетичної безпеки, відновлення природного довкілля території, забруднених внаслідок надзвичайних ситуацій, створення ефективної системи доступу до екологічної інформації, покращення якості атмосферного повітря, води, земельних ресурсів; управління природними ресурсами.

Ключові слова: політика, держава, екологія, навколишнє середовище, законодавство, екологічна політика.

Formulation of the problem. In recent decades, the concept of sustainable development has become a global environmental paradigm, in which the needs of the current generation are met taking into account the needs of future generations, which in turn encourages all countries to implement such a model of human interaction. Reconciliation of social, economic and environmental interests of society, especially in the context of solving the problems of the global environmental crisis, can be achieved through the formation and implementation of appropriate environmental policy.

The basis for the formation of environmental policy of the state should be a system of knowledge (doctrinal provisions), which is the result of intersectoral research in the field of environmental protection, use of natural resources, environmental security.

Analysis of recent research and publications. Significant contribution to the study of state environmental policy and environmental legislation have made such scholars as V.I. Andreitsev, H.V. Anisimova, H.I. Baliuk, A.P. Hetman, O.S. Zarzhytskii, V.V. Kostytskii, M.V. Krasnova, N.R. Malysheva, A.K. Sokolova, Yu.S. Shemshuchenko, M.V. Shulga.

The purpose of the article determination of features of the state ecological policy through the prism of the legislation of Ukraine.

Presentation of the main material of the study. The state as the main subject of the state ecological policy should allocate priority values - guarantee of ecological safety, maintenance of ecological balance in the territory of Ukraine, preservation of a gene pool of the Ukrainian people. At the strategic level, the priorities of environmental policy are defined in the Law of Ukraine «On Basic Principles (Strategy) of State Environmental Policy of Ukraine until 2030» of February 28, 2019 [1].

In addition, certain areas of state environmental policy of Ukraine are identified in other strategic documents. Such documents are the National Waste Management Strategy of Ukraine until 2030, approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 8, 2017 № 820-r [2], the Energy Strategy of Ukraine until 2035 «Security, Energy Efficiency, Competitiveness», approved by the Order Of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 18, 2017 № 605-r [3], Concept of implementation of state policy in the field of climate change until 2030, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 7, 2016 № 932 [4], Concept of creation of the national automated system «Open Environment», approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 7, 2018 № 825-r [5], Concept of the national program of biodiversity conservation for 2005-2025, approved by the Cabinet of Ministers Of Ukraine of September 22, 2004 № 675-r [6], etc.

The purpose of such documents is to improve the state environmental policy both in certain sectoral areas and in general in the field of environmental protection, use of natural resources, environmental safety, including through the development of relevant draft laws and other regulations, action plans their implementation.

Adoption of regulations on the management of certain types of waste are special measures defined in the National Strategy for Waste Management in Ukraine until 2030.

The development of a system of regulations on waste management is only a prerequisite for the implementation of state environmental policy in this area, because the absence or improper condition (need for modernization) of waste management facilities used for collection, storage, sorting, treatment, recycling, utilization, removal, neutralization and disposal of waste, in the conditions of growth of volumes of accumulation of waste testifies to problems of financial, material and technological, organizational character.

The effectiveness of the implementation of state environmental policy depends on the effectiveness of all its instruments. As for the legislation of Ukraine in the field of environmental protection as one of the main instruments for the implementation of state environmental policy, the condition for such efficiency is the adaptation to the relevant legislation of the European Union.

Thus, according to the Law of Ukraine «On Basic Principles (Strategy) of State Environmental Policy of Ukraine until 2030» of February 28, 2019 [1] the instrument of state environmental policy is the legislation of Ukraine in the field of environmental protection, which is adapted to legislation of the European Union.

It is aimed at achieving national priorities and ensuring their approximation to the relevant directives of the European Union on the implementation of multilateral environmental agreements (conventions, protocols, etc.) to which Ukraine is a party. For environmental legislation to become an effective and efficient instrument of state environmental policy, the adaptation of legislation must mean bringing national legislation in line with the requirements of European Union legislation not only formally but also in practice.

The reform of the system of normative-legal acts aimed at the implementation of the state environmental policy should take place systematically, in all priority areas. In particular, the current strategic directions of state policy in the field of environmental protection, use of natural resources and environmental security are as follows:

- prevention of climate change;
- improving air quality;
- improving water quality and water resources management;
- protection of lands and improvement of quality of land resources;
- forest conservation and management of forest resources;
- subsoil protection, management of mineral resources;
- conservation of biodiversity, development of protected areas;
- improvement of the waste management system;
- ensuring biological and genetic safety;

– restoration of the natural environment of the territories that have been polluted as a result of emergency situations.

Provisions of environmental policy at the national level should be integrated into the environmental policy of individual regions, taking into account the specifics of their socio-economic development, man-made impact on the environment and so on [7].

Based on the state environmental policy of Ukraine, regional and local action plans for environmental protection are being developed. Despite the differences between regions, regional policies must be consistent with and consistent with national approaches, strategies, plans.

Conclusions. The strategy of environmental policy should determine not only the priority goals and directions, but also the appropriate measures and means for their implementation, taking into account the real state of the environment and trends, changes in social and economic development based on fundamental doctrinal provisions.

This is the result of scientific research, which is associated with a comprehensive analysis of the nature of phenomena and processes, clarifying patterns and trends. The effectiveness of state environmental policy depends on the effectiveness of instruments for its practical implementation, including relevant environmental legislation.

Today, the environmental legislation of Ukraine, to become an effective tool and prerequisite for the implementation of environmental policy, requires integration into society and the state at the level of reforming the system of relevant regulations, which will be the subject of further research.

References

1. *Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku [On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030]*: Zakon Ukrainy vid 28 liutoho 2019 r. № 2697-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2019, 16, 70 [in Ukrainian].
2. *Natsionalna stratehiia upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku [National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030]*: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 lystopada 2017 r. № 820-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-p> [in Ukrainian].
3. *Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist» [Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 «Security, Energy Efficiency, Competitiveness»]*: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 serpnia 2017 r. № 605-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-p> [in Ukrainian].
4. *Kontseptsiiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zminy klimatu na period do 2030 roku [The concept of implementation of state policy in the field of climate change until 2030]*: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 hrudnia 2016 r. № 932-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-p#n8> [in Ukrainian].
5. *Kontseptsiiia stvorennia zahalnoderzhavnoi avtomatyzovanoi systemy «Vidkryte dokillia» [The concept of creating a national automated system «Open Environment»]*: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 lystopada 2018 r. № 825-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/825-2018-%D1%80> [in Ukrainian].
6. *Kontseptsiiia zahalnoderzhavnoi prohramy zberezhenia bioriznomanittia na 2005–2025 roky [Concept of the National Biodiversity Conservation Program for 2005–2025]*: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 veresnia 2004 r. №675-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-2004-p> [in Ukrainian].
7. Marych, Kh. (2019). *Spivvidnoshennia derzhavnoi ekolohichnoi polityky i ekolohichnoho zakonodavstva Ukrainy [Correlation of the state ecological policy and the ecological legislation of Ukraine]*. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/33.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2022.

Dr Agata Opalska-Kasprzak,

*Institut Nauk o Polityce i Administracji, Wydział
Nauk Społecznych, Uniwersytet
Humanistyczno-Przyrodniczego w Siedlcach
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4872-0715>*

Dr Wojciech Kasprzak,

*Wyższa Szkoła Bankowa w Warszawie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3683-7825>*

WSPÓLCZESNE ZAGROŻENIA CYBERBEZPIECZEŃSTWA. ANALIZA NA ROK 2022 W OPARCIU O BADANIA MANDIANT

Współczesne zagrożenia cyfrowe cały czas ewoluują by optymalnie dostosować swój obecny kształt i charakter. W artykule przedstawione najpopularniejsze rodzaje zagrożeń od strony programowej (malware) i opisano główne kategorie złośliwego oprogramowania w oparciu o raport firmy Mandiant na rok 2022. Przedstawiono dane statystyczne dotyczące przestępczości teleinformatycznej na terenie Polski, posługując się dostępnymi oficjalnie statystykami sporządzonymi przez pracowników Komendy Głównej Policji w oparciu o wszczęte postępowania.

Słowa kluczowe: cyberbezpieczeństwo, zagrożenia, oprogramowanie, Mandiant.

Opalska-Kasprzak A., Kasprzak W.

Modern cybersecurity threats. 2022 Analysis based on Mandiant research

Contemporary digital threats are constantly evolving to optimally adapt their present shape and character to the present times. The article presents the most popular types of threats from the software side (malware) and describes the main categories of malware based on the Mandiant report for 2022. Statistical data on ICT crimes in Poland are presented, using officially available statistics prepared by employees of the Police Headquarters in based on the initiated proceedings.

Keywords: cyber security, threats, software, Mandiant.

Опальська-Каспржак А., Каспржак В.

Сучасні загрози кібербезпеці. Аналіз 2022 року на основі досліджень Мандіант

Сучасні цифрові загрози постійно розвиваються, щоб оптимально адаптувати свою поточну форму та характер до теперішнього часу. У статті представлено найпопулярніші типи загроз з боку програмного забезпечення (зловмисне програмне забезпечення) та описано основні категорії шкідливого програмного забезпечення на основі звіту Mandiant за 2022 рік. Наведено статистичні дані щодо злочинів у сфері ІКТ у Польщі з використанням офіційно доступної статистики, підготовленої співробітниками Головного управління поліції на підставі відкритого провадження.

Ключові слова: кібербезпека, загрози, програмне забезпечення, Мандіант.

Sformułowanie problemu. Współczesne społeczeństwo informacyjne 2.0 powoli wchodzi w okres przygotowawczy do adaptacji rozwiązań dla kategorii 3.0 - szerzej korzystające z algorytmów AI (Artificial Intelligence - z ang. Sztuczna inteligencja), IoT (Internet of Things – z ang. Internet rzeczy) i AR (Augmented Reality – z ang. Rzeczywistości rozszerzona). W kontekście wyjaśnienia, mowa tutaj o wysoce rozwiniętym społeczeństwie używającym dobrodziejstw technologicznych do realizacji codziennych celów. Rozwój technologiczny zawsze możemy porównać do dwóch przeciwstawnych płaszczyzn. Pierwsza otwiera nam drogę do najnowocześniejszych technologii - zachęcając do korzystania z nich. Druga natomiast to sfera stale rosnących zagrożeń wynikających z niekontrolowanego rozwoju technologicznego, ale także z faktu, że wiele współczesnych technologii, jak np. AI jest adaptowana na rzecz działań przestępczych. Należy zatem stale monitorować sieć i wiadomości dotyczące incydentów bezpieczeństwa, by lepiej zrozumieć konieczność adaptacji rozwiązań cyberbezpieczeństwa aktywnego [w znaczeniu współczesnej sfery programistycznej, analizy złośliwego kodu i możliwości zdalnego ograniczenia działań hakera w cyberprzestrzeni; zaliczamy tutaj również wszelkie kategorie oprogramowania zapewniającego bezpieczeństwo cyfrowe i rozwiązania aktywnego monitorowania połączeń teleinformatycznych], proceduralnego [służy celom stworzenia jak najbardziej optymalnych zasad korzystania z

systemów teleinformatycznych, urządzeń cyfrowych i ogólnie rozumianego bezpieczeństwa w czasie korzystania z cyberprzestrzeni w warunkach prywatnych i służbowych] oraz technik kryminalistyki informatycznej [4, s. 64; 2; s. 308].

Jedną z firm będących najlepszym źródłem informacji z dziedziny cyberbezpieczeństwa i narzędzi hakerskich jest Mandiant. „Firma Mandiant jest uznawana przez przedsiębiorstwa, rządy i organy ścigania na całym świecie za lidera rynku w zakresie analizy zagrożeń i wiedzy zdobytej na frontach cyberbezpieczeństwa. Aby każda organizacja była gotowa na zagrożenia cybernetyczne, Mandiant skaluje swój wywiad i wiedzę ekspercką za pośrednictwem platformy Mandiant Advantage SaaS, aby dostarczać aktualne informacje, automatyzować badanie ostrzeżeń, ustalać priorytety oraz weryfikować produkty kontroli bezpieczeństwa pochodzące od różnych dostawców” [6]. Zakres badania incydentów cyfrowych dotyczy okresu od 1 października 2020 roku do 31 grudnia 2021 roku (15 miesięcy) [5, s. 6].

W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na dane statystyczne przedstawiające rodzaj zastosowanego złośliwego oprogramowania w roku 2021 [5, s. 24]:

Zdecydowaną większość zagrożeń powodowały incydenty z wykorzystaniem oprogramowania typu „Backdoor” [1, s. 93] (z ang. „Tylne drzwi”), obejmując blisko 40% zdarzeń. Metoda ta polega na zdalnym dostaniu się napastnika do wnętrza systemu i możliwości przejęcia kontroli. Haker może wtedy wydawać zarażonej maszynie skonkretyzowane polecenia i uzyskuje dostęp do wewnętrznych zasobów danych przechowywanych w systemie. Możliwe jest również wejście głębiej w atakowany system, używając zarażonego komputera jako furtki do zamkniętego systemu, np. korporacyjnego lub rządowego. Złośliwe oprogramowanie typu Backdoor najczęściej infekuje dany system poprzez zastosowanie ataku phishingowego i ręczne uruchomienie wirusa podszywanego się pod plik o innym przeznaczeniu (np. fałszywe pliki z rozszerzeniem .pdf lub .doc) przez ofiarę [3, s. 890]. Rzadziej i w bardziej wyrafinowanych przypadkach Backdoor może zostać odkryty w systemie jako luka w zabezpieczeniu poprzez działanie hakera i dane na temat potencjalnej drogi wejścia (błędnie w kodzie systemowym) dostarczane są agresorowi.

Drugie miejsce zajmuje Dropper. Program ten służy do swoistego zakraplania (pobierania i instalowania bez wiedzy użytkownika) innych złośliwych programów, które nie mogą się dostać do systemu odrębnymi metodami. Dropper jest groźny z tego powodu, że nigdy nie wiadomo, jakie dodatkowo oprogramowanie pobierze do pamięci urządzenia.

Trzecie miejsce na podium zajął atak typu Ransomware przeznaczony w głównej mierze do szyfrowania danych zawartych w systemie i wyłudzenia okupu od ofiary w zamian za przywrócenie dostępu. Złośliwe oprogramowanie tego typu najczęściej jest uruchamiane przez ofiarę samodzielnie poprzez plik o pierwotnie innym przeznaczeniu, np. archiwum graficzne lub plik instalacyjny programu użytkowego. Program infekuje system po zainstalowaniu i dokonuje szyfrowania znacznej części przestrzeni dyskowej. Okup najczęściej żądany jest za pośrednictwem kryptowalut.

Miejsce czwarte możemy przypisać oprogramowaniu Downloader, czyli oprogramowaniu przeznaczonemu w głównej mierze do pobierania masowych danych z wnętrza zainfekowanego systemu. Program ten najczęściej nie posiada dodatkowych funkcji, ale przez swoją minimalną inwazyjność jest trudno wykrywalny. Niektóre Downloadery mogą działać nawet przez okres kilku miesięcy lub lat. Oprogramowanie tego typu zazwyczaj nie kategoryzuje pobieranych treści pod kątem ważności, a przechwytuje np. wszystkie nowo powstające pliki tekstowe, graficzne, projektowe itp., w systemie.

Kolejna pozycja z progiem 5% to Credential Stealer (z ang. Złodziej Danych Uwierzelniających) jest to narzędzie, którego celem jest pobieranie, kopiowanie i przekazywanie do hakera wszelkich danych uwierzelniających, np. danych logowania zawierających loginy i hasła. Program śledzi system i użytkownika do chwili, w której ten nie zostanie poproszony o podanie danych uwierzelniających, co aktywuje odpowiedni algorytm wirusa. Wprowadzone dane zostają skopiowane razem z informacją o rodzaju danych, witrynie użycia, treści danych.

Przedostatnim z wyróżnionych kategorii programowych jest Launcher (z ang. Wyrzutnia), posiada podobny mechanizm działania co Dropper, ale różnica polega na inicjowaniu uruchomienia jednego lub kilku plików, bądź funkcji znajdujących się w systemie. Przykładowo może to być wyłączenie zapory lub odblokowanie określonych portów by ułatwić atak właściwy. W systemie cyberbezpieczeństwa może zostać odnotowane działanie Launchera, co umożliwi jego dezaktywację. Problematiczne natomiast staje się odnalezienie plików lub poleceń, jakie program aktywował i poradzenie sobie z potencjalnymi konsekwencjami. Pod postacią ostatniej kategorii utworzono „Inne”, w skład której wchodzi np. keylogger, POS, eksplorator danych, itp.

Drugim istotnym czynnikiem przeanalizowanym przez ekspertów Mandiant była kwestia dostępności do złośliwego oprogramowania [5, s. 26]:

Kategoria publiczna stanowi jedynie 28% dostępu do złośliwego oprogramowania z poziomu zwykłej przeglądarki internetowej. Aby pobrać dostępne w ten sposób wirusy w celu późniejszego ich użycia nie jest wymagana żadna znajomość specjalistycznego oprogramowania kodującego. Paradoksalnie wystarczy jedynie wiedza na temat tego, czego dokładnie szukamy oraz narzędzie, takie jak wyszukiwarka google. Pozostałe oprogramowanie do celów przestępczych, czyli 72% to dostęp niepubliczny. Oznacza to, że wejście w ich posiadanie nie jest związane z darmowym dostępem i konieczne może okazać się wniesienie określonej opłaty. Mogą to być programy przekazywane przez prywatne łącze, znajdujące się na dyskach sprawców, podlegające ciągłym modyfikacjom poprzez nadpisywanie i edycję kodu, jak również te, w których dostęp do programu jest ściśle powiązany z uczestnictwem w zorganizowanej grupie społeczności DarkWeb lub zorganizowanej grupie cyberprzestępczej.

Do najczęściej wykorzystywanych rodzin złośliwego oprogramowania (malware) odnotowanych przez Mandiant należą:

Beacon to backdoor, który jest dostępny komercyjnie jako część platformy oprogramowania Cobalt Strike. Służy do oceny bezpieczeństwa i odtwarzania taktyki i techniki wykorzystywanej przez zaawansowanego hakera w sieci. W czasie, gdy testy penetracyjne koncentrują się na niezalutanych lukach w zabezpieczeniach i błędach konfiguracji, oceny wskazane przez Cobalt Strike są korzystne dla operacji bezpieczeństwa i reagowania na incydenty [7], są także powszechnie używane do testów penetracyjnych środowisk sieciowych. Złośliwe oprogramowanie obsługuje kilka możliwości, takich jak - wstrzykiwanie i wykonywanie dowolnego kodu, przesyłanie i pobieranie plików oraz wykonywanie poleceń. Mandiant potwierdził, że beacon jest używany przez szeroką gamę nazwanych grup zagrożeń, w tym APT19, APT32, APT40, APT41, FIN6, FIN7, FIN9, FIN11, FIN12 i FIN13, a także 650 UNC [5, s. 28]. Technika jest przykładem zaadaptowania rozwiązań cyberbezpieczeństwa do celów przestępczych.

Sunburst to backdoor oparty na platformie .NET, który początkowo komunikuje się za pośrednictwem DNS. Technologia generuje domenę początkowego zdalnego serwera przy użyciu algorytmu generowania domeny. Odpowiedź DNS zwraca rekord CNAME zawierający domenę serwera C2 używanego do późniejszej komunikacji przez HTTP. Obsługiwane polecenia backdoora obejmują pobieranie i wykonywanie plików, zarządzanie plikami, manipulowanie rejestrem i kończenie procesów. Sunburst może również wyłączyć usługi docelowe, aby uniknąć wykrycia i jednocześnie przesłać podstawowe informacje o systemie, w tym adres IP systemu, konfigurację DHCP i informacje o domenie.

Metasploit to platforma do testów penetracyjnych, która umożliwia użytkownikom znajdowanie, wykorzystywanie i weryfikowanie luk w zabezpieczeniach. Mandiant potwierdził, że metasploit jest używany przez grupy APT40, APT41, FIN6, FIN7, FIN11, FIN12, FIN13 i 40 UNC z celami końcowymi od szpiegostwa i zysków finansowych po testy penetracyjne.

Systembc to tuneler napisany w C, który pobiera polecenia związane z proxy, z serwera C2 przy użyciu niestandardowego protokołu binarnego przez TCP. Serwer C2 kieruje systembc do działania jako proxy między serwerem C2 a systemem zdalnym. Systembc może również pobierać dodatkowe ładunki za pośrednictwem protokołu HTTP. Niektóre warianty mogą w tym celu wykorzystywać sieć Tor. Pobrane ładunki mogą być zapisywane na dysku lub mapowane bezpośrednio w pamięci przed wykonaniem. Systembc jest często używany do ukrywania ruchu sieciowego związanego z innymi rodzinami złośliwego oprogramowania. Obserwowane rodziny to DANABOT, SMOKELOADER i URSNIF. Mandiant potwierdził, że systembc używany jest przez FIN12 i aż 10 grup UNC. Cele związane są z zyskiem finansowym. Lockbit to ransomware napisane w C, które szyfruje pliki przechowywane lokalnie i w udziałach sieciowych. Lockbit może również identyfikować dodatkowe systemy w sieci i propagować za pośrednictwem SMB. Przed zaszyfrowaniem plików lockbit czyści dzienniki zdarzeń, usuwa kopie woluminów w tle oraz kończy procesy i usługi, które mogą mieć wpływ na jego zdolność do szyfrowania plików. Lockbit został zaobserwowany przy użyciu rozszerzenia pliku „lockbit” dla zaszyfrowanych plików. Mandiant potwierdził, że lockbit jest używany przez ponad 10 grup UNC, a cele są związane z zyskami finansowymi i szpiegostwem [5, s. 28].

Ryuk to ransomware napisane w C, które szyfruje pliki przechowywane na dyskach lokalnych i sieciowych. Usuwa również pliki kopii zapasowych i kopie woluminów w tle. Niektóre warianty ryuk mogą rozprzestrzeniać się do innych systemów w sieci. Mandiant potwierdził, że ryuk był używany przez FIN6, FIN12 i 10 odrębnych grup z kategorii UNC [5, s. 28].

Przedstawiona analiza procentowa względem obecnych zagrożeń cyfrowych jasno pokazuje, że obecnie najczęściej wykorzystywane są narzędzia dostępu poprzez lukę systemową i oprogramowanie szyfrujące dane. Brak dokładnych danych dotyczących potencjalnych zysków grup przestępczych z wymuszonych okupów za możliwość odszyfrowania zakodowanych plików. Wzrost zagrożenia technikami typu „backdoor” jest związany z premierą nowego systemu Windows 11, która miała miejsce 20 września 2022 roku, jednak wcześniej istniała możliwość testowania wersji próbnej. Początkowo opcja ta była udostępniona wybiórczo dla wybranych grup podmiotów, a dopiero po pewnym czasie dla odbiorców indywidualnych w formie darmowej i dobrowolnej aktualizacji z systemu Windows 10. Każda duża premiera systemu operacyjnego wiąże się ze wzrostem ilości potencjalnych zagrożeń cyfrowych wynikającej ze znacznej ilości błędów w systemie zabezpieczeń. Część ataków może mieć charakter sondowania systemu, by wy badać optymalne metody nieautoryzowanego dostępu. Działa to na zasadzie opóźnienia ataku, by jak najwięcej osób miało już zainstalowany nowy system. Sprawcy natomiast są już w posiadaniu informacji dotyczących określonych luk w zabezpieczeniach mogących ułatwić atak. W innych wypadkach zastosowanie mogą mieć klasyczne, znane, ale nadal skuteczne metody socjotechniki, czego przykładem może być phishing stosowany w celu wyłudzenia kluczowych informacji.

Dostępne dane statystyczne na terenie Polski obejmują przestępczość do roku 2020 i zamieszczone są w zbiorach Komendy Głównej Policji [2, s. 320]. Zestawienie zawiera informacje zbiorcze na temat wszystkich zarejestrowanych spraw z każdego rodzaju przestępczości na tle cyfrowym w Polsce. Należy jednak pamiętać, że nie ma możliwości określenia prawdziwych danych ze względu na występowanie, tzw. ciemnej liczby przestępstw.

Bezprawne uzyskanie informacji – Art. 267 k.k.					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	2165	2055	2081	4502	4884
Niszczenie danych informatycznych – Art. 268 k.k.					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	546	506	384	588	714
Uszkodzenie danych informatycznych – Art. 269 k.k.					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	5	2	6	7	7
Zakłócanie systemu komputerowego – Art. 269a k.k.					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	39	30	35	30	19
Wytwarzanie programów komputerowych – Art. 269b k.k.					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	40	24	30	37	41
Oszustwo komputerowe – Art. 287 k.k.					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	3326	3539	5125	8443	9147
Przestępstwa seksualne przeciwko nieletnim, m.in. z wykorzystaniem systemu teleinformatycznego lub sieci telekomunikacyjnej – Art. 200, 200a, 200b, 202 k.k.					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	2338	2376	4182	13 882	6044
Przestępstwa związane z naruszeniem praw autorskich i praw pokrewnych – Art. 115, 116, 117, 118, 119 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	5479	13 872	7152	4594	11 164
Oszustwo komputerowe – Art. 286 k.k.					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	39 922	44 162	46 523	55 063	55 036
Wizerunek nagiej osoby lub w trakcie czynności seksualnej – Art. 190a k.k.					
Rok	2016	2017	2018	2019	2020
Suma	1579	1687	2211	2989	2695

Przedstawione statystyki ukazują niepokojącą tendencję wzrostową mimo istniejących technik prewencji cyfrowej. W niektórych przypadkach możemy zaobserwować wzrost liczby czynów przestępczych nawet o 25%. Analizując zebrane liczby nie sposób odnieść wrażenia, że w wielu przypadkach rok 2019 był okresem znacznego nasilenia się działań przestępczych z powodu początku pandemii COVID-19 na świecie. Widać to szczególnie przy wzmożonej aktywności pedofilii w sieci teleinformatycznej, tzw. grooming i łamaniu praw autorskich przez piractwo komputerowe i nielegalne powielanie treści chronionych prawnie. Obecnie w 2022 nadal możemy spodziewać się wzrostu działań przestępczych, biorąc pod uwagę statystycznie zachowanie się liczb w poprzednich okresach oraz czynniki takie jak rozpoczęcie agresji Federacji Rosyjskiej w działaniach wojennych wobec niepodległej Ukrainy, czy też ogólnoświatowy kryzys gospodarczy. Tworzy to pole do działania dla kreatywnych grup cyberprzestępczych. Do rozpowszechniania złośliwego oprogramowania lub wyłudzenia danych użytkowników wykorzystuje się fałszywe informacje o chwytliwej i przykuwającej oko nazwie, np. nowe sensacyjne doniesienia dotyczące działań na froncie, aktów terroru, przemocy wobec cywili, itp. Takie informacje zamieszczane na portalach społecznościowych, czy też rozsyłane drogą wiadomości prywatnych mogą wzbudzać zaciekawienie użytkowników, którzy aktywując fałszywe linki lub dokumenty nieświadomie pobierają wirusa. Zatem są to elementy dotyczące wykorzystywania socjotechniki w celu rozpowszechnienia złośliwego oprogramowania. Kryzys ekonomiczny to z kolei idealny sposób na wyłudzenie danych osobowych poprzez oferowanie fałszywych form łatwego i szybkiego zarobku na kryptowalutach, inwestycjach w nieprawdziwe akcje i obligacje spółek państwowych lub reklamowanie różnych form aktywności finansowej przez sfalszowane podobizny znanych autorytetów.

Podsumowując obserwujemy niebezpieczną tendencję wzrostową zagrożeń cyfrowych wykorzystujących zaawansowane metody programowe w skali globalnej i stale rosnącą liczbę czynów zabronionych w obrębie jurysdykcji Polski. Doprowadza to do sytuacji szybszego rozwoju narzędzi hakerskich i metod socjotechnicznego wyłudzenia danych, aniżeli tworzenie narzędzi i opracowywanie skutecznych metod prewencji w kategoriach cyberbezpieczeństwa jednostki społecznej, osoby prawnej, bezpieczeństwa państwowego i kryminalistyki informatycznej.

Bibliografia

1. Chojnowski, A. (2020). *Informatyka sądowa w praktyce [Forensic informatics in practice]*. Gliwice: Helion [in Polish].
2. Hołyst, B. (2022). *Kryminologia [Criminology]*; wydanie 12. Warszawa: Wolters Kluwer [in Polish].
3. Hołyst, B. (2018). *Kryminalistyka [Criminology]*; wydanie 13. Warszawa: Wolters Kluwer [in English].
4. TannerNadean, H. (2021). *Blue Team I cyberbezpieczeństwo. Zestaw narzędzi dla specjalistów od zabezpieczeń sieci [Blue Team I cybersecurity. A toolkit for network security professionals]*. Gliwice: Helion [in English].
5. *M-Trends 2022: Insights into Today's Top Cyber Trends and Attacks*. Retrieved from <https://www.mandiant.com/resources/report/m-trends-2022> [in English].
6. *Mandiant*. Retrieved from <https://www.mandiant.com/company> [in English].
7. <https://www.cobaltstrike.com/> (dostęp 31.10.2022).

Стаття надійшла до редакції 18.09.2022

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI:10.35774/app2022.03.158

УДК343.98

Людмила Будник,

кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1393-9354>

Ольга Карапетян,

кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8747-7631>

Ігор Метельський,

кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри кримінального
права та процесу

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8518-9321>

КІБЕРЗЛОЧИНИ: ТИПОЛОГІЇ, ФІНАНСОВА РОЗВІДКА, ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

Обґрунтовано необхідність використання спеціальних знань для розслідування кіберзлочинів; визначено послідовність завдань комп'ютерно-технічного дослідження з використанням спеціальних знань у процесі розслідування кіберзлочинів, а саме: ідентифікація баз даних спеціалізованої програми; ідентифікація програм для

© Людмила Будник, Ольга Карапетян, Ігор Метельський, 2022

створення систем податкової звітності та електронного документообігу; виявлення інформації про платежі, здійснені з використанням мережевих технологій; зроблено висновок, що в процесі дослідження речових доказів у кримінальних справах щодо розслідування економічних кіберзлочинів найбільш ефективним результатом буде комплексна експертиза за спільною участю експертів у галузі економіки та комп'ютерних технологій, оскільки комплексність – це найбільш ефективна форма застосування спеціальних знань.

Ключові слова: кіберзлочин, типологія, фінансова розвідка, спеціальні знання, судова експертиза, економічна експертиза, комп'ютерно технічна експертиза.

Budnyk L., Karapetian O., Metelskyi I.

Cybercrimes: types, financial intelligence, use of special knowledge

It was determined that the investigation of cybercrimes remains a difficult task for investigative bodies, which is due to the specificity of this type of crime; the difficulties of summarizing the investigative and judicial materials under consideration; the lack of methodological recommendations regarding the organization of the investigation of criminal acts and the tactics of operational and investigative activities; insufficient qualifications of investigators to work with specific sources of evidence. The necessity of using special knowledge in the investigation of cybercrimes is substantiated; the sequence of tasks of computer and technical research using special knowledge in the process of investigating cybercrimes is determined, namely: identification of databases of a specialized program; identification of programs for creating tax reporting and electronic document management systems; detection of information about payments made using network technologies. Involvement of an expert or specialist is the investigator's right, not an obligation. When investigating cybercrimes in the economic sphere, the problem arises of systematizing methodical approaches to the study of economic information in automated management systems in the light of complex computer-technical and economic expertise. It was concluded that when examining physical evidence in criminal cases regarding the investigation of economic cybercrimes, the most effective result will be a complex examination with the joint participation of experts in the field of economics and computer technology, since complexity is the most effective form of application of special knowledge. The requirements for the formulation of questions for research by an expert are important. An algorithm of tasks to be investigated using special knowledge in the investigation of cybercrimes in the field of economy is given. A typical task facing an expert is to search for databases with which work was performed, as well as to identify users who had access to one or another database, methods of approaching this task are highlighted.

Keywords: cybercrime, types, financial intelligence, special knowledge, forensic expertise, economic expertise, computer-technical expertise.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій в Україні в останнє десятиліття, неминуче супроводжується динамічним розвитком злочинності у цій сфері. Будь-який прогрес, який приносить людству блага цивілізації та нові можливості, завжди супроводжувався негативними явищами. Не є винятком масова комп'ютеризація та бурхливий розвиток діджитал технологій, які значно спростили життя людини. Кіберзлочинність – це найбільш динамічна група суспільно небезпечних видів діяльності, оскільки щороку вона набуває масового характеру. На сучасному етапі багато фахівців у сфері інформаційних технологій усвідомлюють, що ситуація з кіберзлочинністю у світі загострюється. Організована злочинність все частіше використовує Інтернет для приховування своєї діяльності. За даними ГУНП України, за останній рік кількість організованих злочинних груп та організацій, які вчиняють злочини з використанням діджитал-технологій, зросла на 36% [1].

Аспект переслідування кіберзлочинців переважно стосується кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кіберзлочин. Так, згідно з Кримінальним кодексом України у сфері використання комп'ютерів, комп'ютерних систем і мереж розслідуються такі категорії злочинів за статтями 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 [2]. Згідно з результатами досліджень переважну більшість у структурі досліджуваних кіберзлочинів становлять ті злочини, відповідальність за які передбачено ст. 362 Кримінального кодексу України (ККУ) (46,5%) (рис. 1).

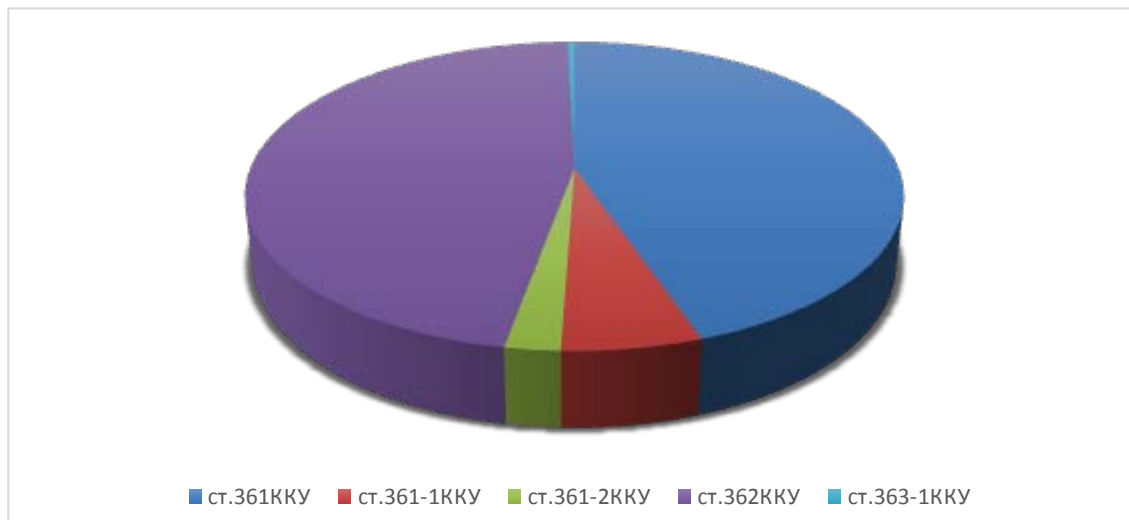

Рис. 1. Структура злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [3].

Розслідування кіберзлочинів – складне завдання для слідчих органів, що зумовлено специфікою цього виду злочинів; труднощами узагальнення слідчих та судових матеріалів, що розглядається; відсутністю методичних рекомендацій щодо організації розслідування злочинних діянь та тактики проведення оперативно-розшукової діяльності; недостатньою кваліфікацією слідчих для роботи з конкретними джерелами доказів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати аналізу наукових публікацій вказують на те, що питання розслідування правопорушень у сфері кібербезпеки – це предмет досліджень українських та іноземних науковців: А. І. Марущака, В. О. Болгова, В. Бутузов, О. М. Миколенко, М. Д. Гудман, С. В. Бреннер, П. Вілліамс та ін. Вчені обґрунтовують теоретичні основи боротьби з кіберзлочинністю в глобальному масштабі та розслідування кіберзлочинів. Однак у наукових працях іноземних та вітчизняних науковців не достатньо уваги приділено використанню спеціальних знань у процесі розслідування кіберзлочинів.

Мета дослідження – обґрунтування специфіки розслідування кіберзлочинів з урахуванням основних теоретичних положень науки криміналістики, визначення завдань дослідження з використанням спеціальних знань у процесі розслідування таких злочинів; дослідження проблем взаємодії слідчого та експерта в процесі розслідування кіберзлочинів у справах економічного спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі розслідування кіберзлочинів використовується робота експертів зі спеціальними знаннями в цій галузі. Під поняттям «спеціальні знання» розуміються наукові, технічні чи інші знання, отримані в результаті спеціальної підготовки та практики суб'єктом, процесуальний статус якого визначено як експерт або прирівнюється до спеціаліста. У ході розслідування кримінальних злочинів застосовують три процесуальні форми використання спеціальних знань: 1) залучення спеціаліста для надання письмової консультації; 2) залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги під час здійснення процесуальних дій; 3) залучення експерта для проведення судової експертизи. Крім того, слідча практика довела ефективність таких непроцесуальних форм використання спеціальних знань, як: усна консультація слідчого зі спеціалістом; залучення спеціаліста під час перевірки оперативної інформації про вчинення або підготовку злочину [4].

Аналіз наукової літератури та практичних матеріалів дає змогу виокремити кілька можливостей для залучення до розслідування кіберзлочинів обізнаних осіб, серед яких: 1) працівники експертних установ Міністерства юстиції чи Міністерства внутрішніх справ України, які мають знання, необхідні для пошуку, збереження, відновлення та дослідження комп'ютерних слідів злочину; мають документи, що підтверджують кваліфікацію; проходять періодичну професійну перепідготовку та підвищення кваліфікації; не мають особистого інтересу в конкретному провадженні; 2) ІТ-спеціалісти інших підприємств, організацій, установ, для яких доцільно створити постійний перелік, його періодично переглядати та оновлювати за відповідними критеріями. Такий фахівець може виявити встановлені власником на комп'ютері спеціальні інструменти для знищення інформації в разі несанкціонованого доступу; встановити необхідний пароль

для доступу до інформації, дізнатися, які правила її використання та чи призведе порушення цих правил до знищення файлів тощо.

Під час розслідування всіх класифікаційних груп і підгруп злочинів, вчинених у кіберпросторі, як правило, призначаються судові експертизи апаратно-програмного забезпечення комп'ютерів. На практиці для опису цієї експертизи використовується комп'ютерно-технічна експертиза. Залежно від завдання, специфіки дослідження та видів об'єктів дослідження теоретично виокремлюють різні види, а саме: апаратно-комп'ютерну експертизу, програмно-комп'ютерну експертизу; дослідження даних (інформаційних та комп'ютерних); комп'ютерна та мережева експертиза; комплекс цих досліджень. Об'єктом комп'ютерної технічної експертизи є комп'ютери з носіями інформації (усі пристрої зберігання інформації – дискети, жорсткі диски, компакт-диски, флеш-карти тощо), програмне забезпечення та інше комп'ютерне обладнання (наприклад, мобільні телефони, банкомати, ігрові автомати, картридери), електронні блокноти, принтери та ін.), а також документація на обладнання [5].

Нормативними документами щодо встановлення приблизного переліку питань, пов'язаних з проведенням комп'ютерно-технічної експертизи, є Інструкція про призначення та проведення судових експертиз і експертних досліджень», та Науково-методичні рекомендації щодо підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [6; 7].

Залучення експерта чи спеціаліста – це право слідчого, а не обов'язок. Коли розслідують кіберзлочини в економічній сфері, виникає проблема систематизації методичних підходів до дослідження економічної інформації в автоматизованих системах управління в контексті комплексних комп'ютерно-технічних та економічних експертиз. Ця проблема доволі складна. Адже навіть розпочавши та провівши комплексне дослідження, фахівці різних галузей знань не можуть сформулювати загальний висновок, і тоді кожен з них дає власний висновок за результатами своїх досліджень. Щоб цього не сталося, для вирішення комплексної експертизи варто подати 1-2 ключових питання, які стосуються деяких суміжних аспектів різних галузей знань. Питання ідентифікації та відтворення всієї інформації, що міститься на електронних носіях, входить до компетенції експерта комп'ютерно-технічної експертизи і зазвичай не є для нього проблемою. Проте пошук економічно значущої інформації неможливо здійснювати без урахування думки експерта-економіста, який формулює висновок до системи у форматі, який запропонував експерт комп'ютерно-технічної експертизи. У процесі дослідження речових доказів у кримінальних справах щодо притягнення до відповідальності за економічні кіберзлочини найбільш ефективний результат дає дослідження за спільною участю експертів, як у галузі економіки, так і комп'ютерних технологій. Комплексність – це найбільш ефективна форма застосування спеціальних знань, оскільки під час комплексної експертизи експерти спільно вирішують проблеми, що виникають [8].

Важливе значення мають вимоги до формулювання питань для дослідження експертом. На рис. 2 подано алгоритм завдань, які підлягають дослідженню з використанням спеціальних знань у розслідуванні кіберзлочинів у галузі економіки.

Завдання проведення контекстного пошуку за ключовими словами дає змогу експерту ідентифікувати електронні документи, що містять певні слова чи фрази. Це може бути назва документа, посада, прізвище, назва суб'єкта господарювання, а також будь-які інші ключові слова, які допоможуть слідчому вибрати з великої кількості інформації потрібну йому. Окрім власне вмісту документа, експерт також отримує інформацію про метадані файлу: дату створення, останньої зміни, дату друку, останнього доступу.

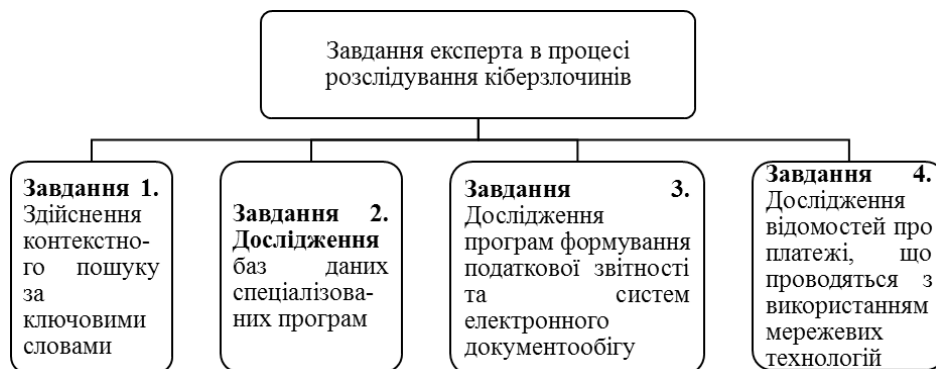

Рис. 2. Алгоритм завдань дослідження з використанням спеціальних знань

Для вирішення проблеми можуть використовуватися різні способи: від простого покрокового перегляду каталогів і використання невеликих спеціалізованих програм до використання спеціалізованих апаратно-програмних комплексів. Вибір методу залежить від результату, який хоче отримати експерт. Метод контекстного пошуку базується на використанні невеликих спеціалізованих програм (AVSearch, Archivarius 3000 та ін.), які працюють на основі індексування інформації та подальшого контекстного пошуку в базі даних (індекс) [9]. Бази для застосування спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки для цілей контекстного пошуку практично немає. Основною перевагою експертів для самостійного вирішення завдання контекстного пошуку в процесі перегляду комп'ютерних носіїв є фактор часу. І тут мова йде не тільки і не стільки про тимчасові витрати на процедуру призначення та огляду. Експерт, який не має у своєму розпорядженні всіх матеріалів справи, вирішує суто технічне завдання контекстного пошуку і позбавлений можливості оцінити корисність тієї чи іншої знайденої інформації.

Збільшення ємності пам'яті та розвиток мережевих технологій означає, що сучасний персональний комп'ютер може працювати з десятками баз даних. За найбільш загального підходу до класифікації баз даних їх можна поділити на локальні та мережеві. Локальні знаходяться на диску перевіреного комп'ютера, яким можуть користуватися користувачі, які мають облікові записи лише на цьому комп'ютері. Мережеві бази даних можуть розташовуватися як на персональному комп'ютері, так і на будь-якому мережевому ресурсі (іншому комп'ютері, сервері локальної мережі, сервері глобальної мережі). Багато користувачів, які мають доступ до ресурсу, на якому встановлена база даних, можуть працювати з такою базою одночасно. Типовим завданням для експерта є пошук баз даних, з якими виконувалася робота людей, а також виявлення користувачів, які мали доступ до тієї чи іншої бази даних. Є кілька способів підходу до цього завдання. Перший спосіб полягає в пошуку розширень файлів у базах даних. Ефективність безпосереднього використання першого методу пошуку експертом можна позитивно оцінити лише тоді, коли він впевнений, що база даних зберігається на зламаному комп'ютері, а її виявлення не потребує значних витрат часу та зусиль. Ця впевненість може ґрунтуватися на показаннях свідків, обвинувачених, результатах обшуків і т. д. В інших випадках розглядуваний спосіб варто використовувати в поєднанні з іншими. Другий спосіб виявлення баз даних полягає в безпосередньому дослідженні файлів програмного комплексу, а також файлів реєстру операційної системи. Таке дослідження дає змогу визначити конкретний перелік баз даних, з якими працювала програма, встановлена на досліджуваному носії. Основу таких досліджень становить властивість програм зберігати робочі налаштування в деяких файлах [10].

Оцінюючи рівень знань, необхідний для здійснення описаного пошуку, очевидно, що необхідно знати структуру реєстру операційних систем Microsoft Windows, вміння працювати з файлами реєстру та основи організації локальних мереж. Крім того, залежно від параметрів політики безпеки доступ до файлів системного реєстру може бути закритий або обмежений. Тому також необхідно мати знання для доступу до захищеної інформації. Сукупність вищезазначених даних належить до спеціальних знань, що зумовлює необхідність залучення до процедури перевірки спеціаліста з комп'ютерних технологій.

Часто слідчий має не тільки проаналізувати звітність, а й визначити, чи підготовлені податкові декларації для відправлення до податкового органу з урахуванням наявної бухгалтерської звітності. Для цього експерт має вирішити питання щодо визначення програм для підготовки податкової звітності та електронного обміну інформацією з податковими органами. Особливість вивчення програм податкової звітності та програм електронного документообігу полягає в тому, що більшість таких програм зберігає необхідну інформацію у вигляді внутрішніх спеціалізованих баз даних. Це означає, що інформація, яка зберігається в такій базі даних, доступна лише тоді, коли запущена програма. Програма може бути запущена тільки в працюючій операційній системі, що суперечить принципу збереження незмінності інформації – запуск операційної системи викликає незворотні зміни інформації, наявної на носії. Описана проблема найчастіше вирішується за допомогою систем віртуалізації (так званих «віртуальних машин»). Найпопулярнішими інструментами в цій сфері є VMware і VirtualBox. Зокрема, цей метод також можна використовувати для пошуку баз даних, з якими працював користувач.

Отримати таку інформацію можна, запустивши виконуваний модуль програмного комплексу. Після запуску програмного комплексу на екрані з'являється діалогове вікно зі списком раніше опрацьованих баз даних і користувачеві пропонується вибрати зі списку базу даних для подальшої роботи. Список баз даних складається з назви бази даних і шляху до них. При пошуку інформації за допомогою систем віртуалізації слід враховувати, чи програма працювала з апаратним ключем безпеки, тому що, якщо такого ключа немає у віртуальній машині, програма виведе повідомлення про помилку. Таку реєстраційну інформацію можна отримати лише шляхом проведення необхідних слідчих або розшукових заходів. Як видно з

опису методу, його застосування вимагає від експерта певних навичок роботи з графічними файлами та знання нюансів налаштування віртуальної машини, а також певної кількості часу. Всі ці знання не можна назвати загальновідомими, тому що вони вимагають професійних знань принципів роботи, завантаження операційних систем.

Типовим завданням для слідчих є виявлення програм віддаленого доступу до розрахункових рахунків кредитних організацій, встановлення організацій, що надають такий доступ, а також найменувань кредитних організацій (банків) і номерів рахунків. Протягом тривалого часу в банківській системі використовується система «Банк-клієнт», яка охоплює програмне забезпечення для встановлення захищеного каналу зв'язку між комп'ютером користувача (клієнта) та сервером банку та клієнтом банку, автоматизоване робоче місце (АРМ). Наявність такого АРМ-клієнта можна виявити, перевіривши системний каталог Program Files у поєднанні з перевіркою файлів системного реєстру. Вивчення файлів реєстру, як уже зазначалося, вимагає знання структури реєстру операційних систем Microsoft Windows, навичок роботи з файлами реєстру. Перший спосіб не вимагає спеціальних знань і доступний для дослідження. Другий спосіб вимагає використання таких програм, як Belkasoft Evidence Center Ultimate або Internet Evidence Finder, які недоступні для слідчого. Відповідно, вилучення інформації зазначеним способом без застосування спеціальних знань і залучення експерта неможливо.

Висновки. Результати дослідження дають змогу зробити такі висновки щодо необхідності використання спеціальних знань у розслідуванні кіберзлочинів.

1. Під час розслідування всіх класифікаційних груп та підгруп злочинів, вчинених у кіберпросторі, доцільно призначати судову експертизу комп'ютерної техніки та програмних продуктів.

2. Доцільно проводити таку послідовність вирішення завдань комп'ютерно-технічного дослідження з використанням спеціальних знань у процесі розслідування кіберзлочинів: ідентифікація баз даних спеціалізованої програми; ідентифікація програм для створення систем податкової звітності та електронного документообігу; виявлення інформації про платежі, здійснені з використанням мережевих технологій.

3. У процесі дослідження речових доказів у кримінальних справах щодо розслідування економічних кіберзлочинів найбільш ефективним результатом буде комплексна експертиза за спільною участю експертів у галузі економіки та комп'ютерних технологій. Комплексність – це найбільш ефективна форма застосування спеціальних знань.

Проблема використання спеціальних знань у процесі розслідування кіберзлочинів багатоаспектною і існує достатній простір для дослідження та розробки шляхів її вирішення.

Список використаних джерел

1. Кіберзлочинність в Україні. Ера цифрових технологій – ера нових злочинів. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA013606 (дата звернення: 12.08.2022).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5.04. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26.08.2022).
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 22.08.2022).
4. Самойленко О. А. Виявлення та розслідування кіберзлочинів : навчально-методичний посібник. Одеса, 2020. 112 с.
5. Климчук М. П., Комісарчук Ю. А., Марко С. І., Стецик Б. В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 112 с.
6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз і експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 10.08.98 р. 53/5 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.08.2022).
7. Науково-методичні рекомендації щодо підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012. № 1950/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.08.2022).
8. Коваленко І. Окремі види експертиз як обов'язкові слідчі (розшукові) дії під час розслідування шахрайства у сфері банківських електронних платежів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 262–266.

9. Довгань О., Тарасюк А. Глобальна культура кібербезпеки в системі запобігання кіберзлочинності в Україні. *Інформація і право*. 2018. № 3(26). С. 94–103.
10. Войтович О. П., Вітюк В. О., Каплун В. А. Особливості дослідження ознак шкідливого програмного забезпечення без наявності вихідних кодів. *Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія*. 2013. № 3. С. 4–9.

References

1. *Kiberzlochynnist v Ukrayini. Era tsyfrovoykh tekhnolohiy – era novykh zlochyniv [Cybercrime in Ukraine. The era of digital technologies is the era of new crimes]*. Retrieved from https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA013606 [in Ukrainian].
2. *Kryiminalnyi kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5.04. 2001 r. № 2341-III. [Criminal Code of Ukraine. Law of Ukraine dated April 5 2001 No. 2341-III]*: Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
3. *Yedynyi zvit pro kryriminalni pravoporushennya po derzhavi [Unified report on criminal offenses by state]*. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
4. Samoylenko, O. A. (2020). *Vyavlennya ta rozsliduvannya kiberzlochyniv: navchal'no-metodychnyy posibnyk [Detection and investigation of cybercrimes]*. Odesa, 112 p. [in Ukrainian].
5. Klymchuk, M. P., Komissarchuk, Yu. A., Marko, S. I., Stetsyk, B. V. (2022). *Sudova kompyuterno-tekhnichna ekspertyza u kryriminalnomu provadzhenni: navch. posib. [Forensic computer-technical expertise in criminal proceedings]*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnurtrishnikh sprav [in Ukrainian].
6. *Instruktsiya pro pryznachennya ta provedennya sudovoykh ekspertyz i ekspertnykh doslidzhen, zatverdzhena nakazom Ministerstva yustyttsiyi Ukrayiny 10.08.98 n. 53/5 u redaktsiyi nakazu Ministerstva yustyttsiyi Ukrayiny 26.12.2012 № 1950/5 [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
7. *Naukovo-metodychni rekomendatsiyi shchodo pidhotovky ta pryznachennya sudovoykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' u redaktsiyi nakazu Ministerstva yustyttsiyi Ukrayiny 26.12.2012 № 1950/5. [Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
8. Kovalenko, I. (2020). Okremi vydy ekspertyz yak obovyazkovi slidchi (rozshukovi) diyi pid chas rozsliduvannya shakhraystva u sferi bankivs'kykh elektronnykh platezhiv [Certain types of examinations as mandatory investigative (research) actions during the investigation of fraud in the field of bank electronic payments]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 12, 262-266 [in Ukrainian].
9. Dovhan, O. & Tarasyuk, A. (2018). Hlobalna kultura kiberbezpeky v systemi zapobihannya kiberzlochynnosti v Ukrayini [Global culture of cyber security in the system of cybercrime prevention in Ukraine]. *Informatsiya i pravo – Information and Law*, 3 (26), 94-103 [in Ukrainian].
10. Voytovych, O. P., Vityuk, V. O. & Kaplun, V. A. (2013). Osoblyvosti doslidzhennya oznak shkidlyvoho prohramnoho zabezpechennya bez nayavnosti vykhidnykh kodiv [Peculiarities of studying the signs of malicious software without the presence of source codes]. *Informatsiyini tekhnolohiyi ta kompyuterna inzheneriya – Information technologies and computer engineering*, 3, 4-9 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2022.

Петро Декайло,

старший викладач кафедри кримінального
права та процесу Західноукраїнського
національного університету
ORCID:

Сергій Шумський,

студент юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ЗАХИСНИК: ЙОГО ПРАВОВИЙ СТАТУС

Проаналізовано правовий статус сторони захисту в кримінальному провадженні, його особливості та недоліки в чинному законодавстві. Розглянуто положення чинного законодавства та думки вчених щодо їх правової оцінки.

Кримінальний процесуальний кодекс України визначає правовий статус адвоката як захисника у кримінальному провадженні. Він передбачає як можливість підозрюваного чи обвинуваченого на правовий захист, так і певні вимоги до адвоката, процес залучення адвоката до справи, обов'язки адвоката.

Правовий статус адвоката також регулює Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Права та обов'язки адвоката у цих двох нормативно правових актів містять переважно однакові статті. Проте деякі з процесуальних дій все-таки відрізняються, що приводить до деяких розбіжностей у законодавстві та не дає можливості чітко визначити правовий статус адвоката у кримінальному провадженні. У змісті роботи наведені думки вчених, що підтверджують певну правову колізію у цьому питанні та запропоновано спосіб його вирішення.

Ключові слова: захисник, адвокат, правовий статус, правовий захист, обвинувачений, підозрюваний, права захисника, обов'язки захисника.

Dekailo P., Shumskiy S.

Defender: his legal status.

The legal status of the defense party in criminal proceedings, its features and shortcomings in the current legislation are analyzed. The provisions of the current legislation and the opinions of scientists regarding their legal evaluation are considered.

The human right to defense in criminal proceedings is one of the basic human rights enshrined in the Constitution of Ukraine. In the conditions of constant reform of the criminal procedural legislation, the legal status of the defender is an extremely important element in the implementation of the corresponding constitutional right of a person to protection.

Therefore, it is extremely important to study the legal status (rights and duties) of the defense attorney in criminal proceedings, to determine the scope of his powers and competences, which in turn significantly affect the effectiveness of solving cases on the merits.

The content of the work contains examples and opinions of scientists that confirm the imperfection of the current legislation in regulating the issue of determining the legal status of a lawyer in criminal proceedings.

The Criminal Procedure Code of Ukraine defines the legal status of a lawyer as a defender in criminal proceedings. It envisages both the possibility of the suspect or the accused for legal protection, as well as certain requirements for the lawyer, the process of involving the lawyer in the case, and the duties of the lawyer.

The legal status of an attorney is also regulated by the Law of Ukraine «On the Bar and Legal Practice». The rights and duties of a lawyer in these two normative legal acts contain mostly the same articles. However, some of the procedural actions still differ, which leads to some discrepancies in the legislation and makes it impossible to clearly determine the legal status of a lawyer in criminal proceedings.

The content emphasizes this error on the part of the legislator. Based on the opinion of scientists who researched this issue, a way to solve this problem is proposed, namely, the consolidation of the clearly established rights of the lawyer in the Criminal Procedural Code of Ukraine.

In the absence of such regulation, some procedural actions of the lawyer may be recognized as essentially illegal. The court and the prosecution may find them inappropriate and inadmissible.

Keywords: defender, lawyer, legal status, criminal process, criminal proceedings, legal protection, accused, suspect, defender's rights, defender's duties.

Постановка проблеми. Право людини на захист у кримінальному провадженні – це одне із основних прав людини, що закріплене в Конституції України. В умовах постійного реформування кримінального процесуального законодавства правовий статус захисника – надзвичайно важливий елемент у реалізації відповідного конституційного права людини на захист.

Тому надзвичайно важливим є питання дослідження правового статусу (прав і обов'язків) захисника в кримінальному провадженні для визначення обсягу його повноважень та компетенції, які значно впливають на ефективність вирішення справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: правову оцінку статусу захисника в кримінальному процесуальному праві досліджували: А. М. Бірюкова, О. Ю. Татаров, С. С. Чернявський, Ю. П. Янович, Л. Д. Удалова, С. Л. Савицька, Н. С. Карпов, М. А. Маркуш, Я. П. Зейкан, С. М. Логінов та ін.

Мета дослідження – проведення аналізу правового статусу захисника в кримінальному процесуальному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мабуть, основною ознакою кожної сучасної демократичної держави є закріплення людини як найважливішої соціальної цінності, відповідно обов'язок держави – надання можливості для реалізації її прав та проведення нагляду за їх дотриманням. Конституція України (як Основний Закон України) закріплює основні права, свободи та обов'язки людини та громадянина, серед яких також є право на захист у кримінальному провадженні. Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен вільний у виборі захисника своїх прав. Крім того, ст. 63 Конституції України передбачає право підозрюваного, обвинуваченого на захист. Згідно із ст. 129 Конституції України забезпечення обвинуваченому права на захист, є однією із основних засад судочинства в Україні [1].

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК) у ст. 7 визначає забезпечення права на захист однією із загальних засад кримінального провадження. Забезпечення права на захист дає можливість обвинуваченому або підозрюваному повною мірою реалізувати іншу загальну засаду кримінального провадження – презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини. Оскільки з допомогою захисника людина може зменшити міру своєї відповідальності чи взагалі довести відсутність своєї вини. Право підозрюваного, обвинуваченого, виправданого та засудженого на захист, яке закріплене у ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК), слугує тією процесуальною основою, на підставі якої надається правова допомога захисника зазначеним вище особам. Але участь у провадженні захисника в будь-якому разі не може звужувати процесуальних прав підозрюваного та обвинуваченого.

Відповідно до вимог ст. 45 КПК, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, особи, щодо якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, щодо якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або щодо якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю. Крім того КПК у параграфі 3-му глави 3 закріплює загальні правила участі захисника у кримінальному провадженні; обов'язки захисника; залучення захисника; залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням підтвердження повноважень захисника; договір із захисником; обов'язкову участь захисника; залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії, відмова від захисника або його заміну [2].

Як зазначає О. Р. Балацька, захисником є лише адвокат, котрий є членом професійної асоціації адвокатів держави. Така позиція відповідає нормам Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якого Національна асоціація адвокатів України – це недержавна некомерційна професійна організація, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування [5, с. 168]. Згідно з таким твердженням правовий статус захисника регулюється не лише КПК, а й іншими нормативно-правовими актами, положення яких можуть суперечити одне іншому. Зокрема, така позиція обґрунтовується тим, що відповідно до положень КПК

України фактичні дані (докази) у кримінальному провадженні сторони можуть отримати лише у порядку, передбаченому КПК України. Це зумовлює неможливість процесуального оформлення фактичних даних (та їх подальшого використання у кримінальному провадженні), які отримав адвокат у порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Однак варто наголосити, що для доведення протилежної позиції можна навести як приклад ст. 1 КПК України, а саме: що порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, цього Кодексу та інших законів України [2].

На думку С. Є. Абламського, одночасне наділення правовим статусом адвоката, що визначається Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», та захисника, процесуальний статус якого ґрунтується на правах підозрюваного, обвинуваченого, закріплених у КПК України, на практиці зумовлює правову колізію. Пояснюється це тим, що захисник, посилаючись на положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», начебто вчиняє процесуальні дії та отримує фактичні дані, але сторона обвинувачення та суд відмовляються визнавати їх належними та допустимими. Суд та сторона обвинувачення мотивують це тим, що за положеннями КПК України захисник не наділений відповідними правами і механізму їх реалізації взагалі не передбачено. В такому випадку правова позиція сторони обвинувачення чи суду буде законна, оскільки, на підставі аналізу положень ст. 22 КПК України, сторони самостійно обстоюють свої правові позиції тільки засобами, передбаченими КПК України. Не визначивши в положеннях КПК України чітких прав захисника, законодавець тим самим фактично унеможливило визнання належними та допустимими доказів, які він отримав під час правозастосування Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4, с. 52]. На його думку, реалізація прав захисника здійснюється відповідно до КПК, а сама професійна діяльність адвоката Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що значно ускладнює чітке визначення правового статусу захисника у кримінальному провадженні. Погоджуємось із цією позицією, оскільки правовий статус адвоката становлять його права та обов'язки, які не збігаються у багатьох процесуальних діях у цих двох актах.

Враховуючи позиції вчених, варто чітко закріпити права адвоката у кримінальному провадженні до КПК, виокремити його як представника сторони захисту для повноцінної реалізації його професійних повноважень та закріплення за ним особливого статусу. Це однозначно полегшить процес визначення правового статусу захисника у кримінальному провадженні. Однак це необхідно виконати із виваженням та обґрунтованим підходом для уникнення подальших правових колізій.

Висновки. Отже, обвинувачений та підозрюваний мають право на захист у кримінальному провадженні. Відповідно до КПК захисником є адвокат, правовий статус якого визначений цим кодексом, однак існують інші нормативно-правові акти, що містять дещо інші права та обов'язки адвоката, що на практиці створює правові колізії та свідчить про недосконалість законодавства в цьому питанні. Тому необхідний акуратний та систематичний підхід законодавця для вирішення цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 15.09.2022).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 15.09.2022).
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення 20.10.2022).
4. Абламський С. Є. Процесуальний статус захисника за КПК України: проблеми регламентації та шляхи їх удосконалення. Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2018. № 1(3). С. 49–54.
5. Балацька О. Р. Природа і зміст правового статусу захисника в кримінальному провадженні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2016. № 22. С. 167–170.
6. Сибірна Р., Гап'як С. Процесуальний статус захисника в кримінальному провадженні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2021. № 2 (30). С. 207–215.

References

1. *Konstytutsia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Ofitsiiny veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws> [in Ukrainian].
2. *Kryriminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]*: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. Ofitsiiny veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro advokaturu ta advokatsky dialnist» [Law of Ukraine «On the Bar and Legal Practice»]* vid 05.07.2012 № 5076-VI. Ofitsiiny veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].
4. *Ablamskyi S. Ye. Protseualnyi status zakhysnyka za KPK Ukrainy: problemy rehlamentatsii ta shliakhy ikh udoskonalennia [Procedural status of a defender under the CPC of Ukraine: problems of regulation and ways to improve them]*. Journal “Science Rise: Juridical Science”. 2018. No. 1(3). P. 49-54 [in Ukrainian].
5. *Balatska, O. R. Pryroda i zmist pravovoho statusu zakhysnyka v kryriminalnomu provadzhenni [The nature and content of the legal status of defense counsel in criminal proceedings]*. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia. 2016. No. 22. P. 167–170 [in Ukrainian].
6. *Sybirna R., Hapiak S. Protseualnyi status zakhysnyka v kryriminalnomu provadzhenni. [Procedural status of a defendant in criminal proceedings]: Visnyk Nacionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seria: «Yurydychni nauky». 2021. No. 2 (30). P. 207-215. [in Ukrainian].*

DOI:10.35774/app2022.03.169
УДК 343.8:519.6

Ольга Ковальчук,

кандидат фізико-математичних наук,
доцент, доцент кафедри прикладної
математики Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6490-9633>

Сергій Банах,

доктор юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінального права та процесу,
декан юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2300-1220>

ЛОГІКА ПРАВА: СТРАТЕГІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОФІЛЮВАННЯ

Розглянуто кримінальне профілювання як одну із стратегій підтримки прийняття рішень у кримінальному судочинстві. На основі унікального набору статистичних та динамічних даних соціологічного опитування 13010 засуджених, які відбувають покарання у пенітенціарних закладах України, побудовано кластерну модель для визначення значущих індикаторів кримінальних рецидивів.

Проведений емпіричний аналіз дає підстави зробити висновок про те, що максимальний вплив на ймовірність вчинення кримінального рецидиву чинять кількість попередніх судимостей, вік на момент першого засудження, наявність умовних судимостей та дострокових звільнень. Побудована комп'ютерна модель спрощує розуміння злочинної поведінки та зв'язку між деталями профілю злочинця та надає підтримку у процесі прийняття рішень у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: кримінальне профілювання, прийняття рішень, інформаційні технології, кластерний аналіз, індикатори кримінальних рецидивів.

Kovalchuk O., Banakh S.

Logic of Law: Criminal Profiling Strategy

Criminal profiling is used when making decisions on issues in which the cost of a mistake is a person's freedom or life, so it is essential to choose a rational approach and maintain objectivity. Applying the scientific method is the first step of a chain of steps that can level up the effects of even the most common subtle forms of bias, conscious or unconscious, that are distorted by context and the psychological state of the decision-maker.

Criminal profiling is considered as one of the decision support strategies in criminal justice. Based on a unique set of statistical and dynamic data of a sociological survey of 13,010 convicts who are serving sentences in penitentiary institutions in Ukraine, a cluster model was built to determine significant indicators of criminal recidivism.

The conducted empirical analysis gives reasons to conclude that the number of previous convictions, the age at the time of the first conviction, conditional convictions, and early releases causes the maximum influence on the probability of criminal recidivism.

Criminal profiling does not provide conclusive evidence to solve a case or lead to a new line of investigation, but it cannot be denied that criminal profiling is not valuable in some, albeit exceptional, cases. Criminal profiling is effective in cases involving hostage-taking, rapists, arson, sexual murders, serial crimes, and identifying the authors of threatening letters.

The built cluster model simplifies the understanding of criminal behavior and the relationship between the details of the profile of the criminal and provides support for decision-making in criminal justice, for example, when detecting fraudulent actions, predicting the possibility of recidivism, reducing bias when making pre-trial or trial decisions. However, much more research is needed before criminal profiling becomes widely accepted as a reliable forensic tool. One of the following stages of the research is possible like the classification of convicts according to their probable tendency to recidivism based on the analysis of their statistical and dynamic characteristics.

Keywords: criminal profiling, decision making, information technology, cluster analysis, indicators of criminal recidivism.

© Ольга Ковальчук, Сергій Банах, 2022

Постановка проблеми. Кримінальний профіль (профіль злочинця) – це сукупність висновків про якість особи, відповідальної за вчинення злочину або серії злочинів. Стратегія кримінального профілювання базується на стику науки, логіки та пізнання [1]. На сьогодні не існує єдиної дієвої методики формування точних, обґрунтованих висновків щодо кримінального профілювання. Вирішення цієї проблеми потребує різнопланового вивчення та використання широкого спектра інструментів для прикладного розуміння логіки науки та пошуку оптимальних рішень.

Кримінальне профілювання використовують для прийняття рішень щодо питань, вартість помилки яких – це свобода або життя людини, тому важливим є вибір раціонального підходу та дотримання об'єктивності. Застосування наукового методу – перший із кроків, які можуть нівелювати наслідки навіть найбільш поширених тонких форм упередженості, свідомих чи несвідомих, що спотворюються контекстом і психологічним станом особи, яка приймає рішення. Смарт поліція – інноваційний підхід в інтелектуальній діяльності правоохоронних органів, який використовує аналітику даних та сучасні інформаційні технології для вдосконалення доказової бази, прогнозування ймовірних рецидивів та зменшення рівня упередженості [2]. Аналіз емпіричних даних за допомогою інструментів комп'ютерного моделювання – це один із надійних методів отримання об'єктивних висновків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінальне профілювання знаходиться на початковій стадії розвитку та потребує створення надійної теоретичної бази й оцінювання її ефективності строго науковим методом. Дослідження науковців у цій сфері базуються на аналізі криміналістичних та поведінкових доказів і в багатьох випадках використовують аналітику даних та комп'ютерне моделювання. Ф. Ітулуа-Абеме (F. Itulua-Abumere) досліджувала ефективність кримінального профілювання та передбачала ознаки грабіжників за окремими емпіричними оцінками кримінального профілю [3]. В. Третиник та А. Чернявський розробили модель психологічного портрета злочинця на основі правил нечіткої логіки [4]. К. Березька та ін. розробили комп'ютерну скорингову модель для оцінювання ризиків вчинення рецидиву кримінальними злочинцями на основі індивідуальних статистичних та динамічних даних засуджених [5]. А. Бабута, М. Освальд та К. Рінік (A. Babuta, M. Oswald and C. Rinik) досліджували застосування алгоритмів машинного навчання для підтримки прийняття рішень правоохоронними органами, зокрема щодо прогнозів схильності осіб до майбутніх злочинів [6, с. 17]. М. Газемі та ін. (M. Ghasemi et al.) застосовували алгоритми штучного інтелекту для оцінювання ризиків під час прийняття рішень у кримінальному судочинстві [7].

Мета дослідження – визначити значущі індикатори кримінальних рецидивів на основі емпіричного аналізу унікального набору даних – статистичних та динамічних показників 1310 засуджених, які відбувають покарання у пенітенціарних закладах України.

Виклад основних результатів дослідження. Правоохоронні відомства все частіше використовують аналітичні методи та передові інформаційні технології для боротьби зі злочинністю. Інструментами інтелектуальної діяльності сучасних органів кримінальної юстиції є прогнозні алгоритми, які вирішують такі завдання кримінального судочинства: передбачення ймовірних правопорушників і жертв злочину; прогнозування ідентичності винуватців; прогнозування можливих злочинів та оцінювання ймовірності їх рецидивів; передбачення місць майбутніх злочинів; ідентифікація злочинців за специфічними рисами обличчя тощо.

Органи кримінальної юстиції сьогодні застосовують не лише статистичні, біометричні та медіадані. Це аналітика великих даних, розпізнавання образів, аналіз інформації у соціальних мережах та навіть віртуальна реальність. Сучасні інформаційні системи здатні ідентифікувати особу на двох світлинах, знятих з різних ракурсів та з різним освітленням. За виразом обличчя чи інтонацією голосу вони можуть ідентифікувати приховані емоції на світлинах та встановити причетність особи до криміналу [8]. Ці технології використовують як інструмент, що надає допомогу правоохоронцям під час стеження; визначенні засуджених з низьким ризиком рецидивізму з метою встановлення можливості їх дострокового звільнення; надання інформації для ухвалення післясудових рішень, наприклад підстави для можливого умовно-дострокового звільнення; для підтримки прийняття рішень досудового розгляду, наприклад для визначення суми застави чи тривалості вироку. Однак існує велика небезпека отримання некоректних результатів використання інструментів великих даних у системі кримінальної юстиції через відсутність цілковитої об'єктивності наборів даних та упередженість комп'ютерної системи до певних верств населення, зокрема темношкірих [9].

Широкого застосування у кримінальному судочинстві набули статистичні підходи та інформаційні технології для аналізу доказів та оцінюванн їх відповідності до розслідування, судового процесу, дотриман-

ня норм тощо, зокрема технологія машинного читання, що включає аналітику та прогнозне кодування для класифікації документів [10]. Ця технологія ефективна під час формування доказової бази для обґрунтованого вирішення кримінального провадження та проведенні аналітики досудових рішень.

Використання новітніх інформаційних технологій, таких як алгоритми штучного інтелекту та технології великих даних, – це надійний інструмент підтримки прийняття рішень у кримінальному судочинстві, що може бути надзвичайно корисний для судової системи загалом, зокрема для призначення застави чи покарання за вироком, встановлення вини чи невинуватості, для оцінювання та зменшення кількості несправедливих вироків.

Одна з важливих сфер застосування інформаційних технологій – це створення кримінальних профілів злочинців з метою встановити ймовірні взаємозв'язки між демографічними характеристиками злочинця, соціального статусу, освітою, сімейним станом, статистичними даними про злочини, відбутий термін покарання, попередню кримінальну історію, наявність умовних покарань, дострокового звільнення, мотивацією вийти на волю тощо.

Завдання емпіричного аналізу наших досліджень полягало у виявленні значущих факторів, які впливають на схильність засуджених до повторного вчинення злочинів, та класифікація засуджених у відносно однорідні групи з метою передбачення їхньої схильності до майбутніх рецидивів. Вибірку було сформовано на основі статистичних даних соціологічного опитування 13010 засуджених, які відбувають покарання у пенітенціарних закладах України. Для проведення емпіричних досліджень використано такі змінні:

- Рецидив (наявність рецидивів): 0 – ні, 1 – так;
- Стать: 1 – чол., 2 – жін.;
- Вік: 1 – до 18 років; 2 – від 18 до 30 років; 3 – від 30 до 45 років; 4 – старші 45 років;
- Вік 1 (вік на момент першого засудження до реальної міри покарання): 1 – до 18 років; 2 – від 18 до 30 років; 3 – від 30 до 45 років; 4 – старші 45 років;
- Вік 2 (вік на момент першого засудження до реальної чи умовної міри покарання): 1 – до 18 років; 2 – від 18 до 30 років; 3 – від 30 до 45 років; 4 – старші 45 років;
- Сімейний стан: 1 – вільний, 2 – одружений;
- Освіта: 0 – неповна середня, 1 – середня, 2 – середня спеціальна, 3 – неповна вища, 4 – вища;
- Місце проживання (на момент засудження до реальної міри покарання): 0 – сільська місцевість, 1 – міська місцевість;
- Вид зайнятості (на момент засудження до реальної міри покарання): 0 – безробітний, 1 – часткова зайнятість, 2 – повна зайнятість;
- Кількість судимостей (до реальної міри покарання);
- Дострокові звільнення (наявність дострокових звільнень): 0 – ні, 1 – так;
- Умовні судимості (кількість умовних судимостей);
- Мотивація (наявність мотивації для звільнення): 0 – ні, 1 – так.

Для багатомірної групування об'єктів (засуджених) використано кластерний аналіз (розбиття множини елементів на відносно однорідні групи, або кластери. Розв'язком задачі класифікації є віднесення кожного з об'єктів даних до одного (чи декількох) із наперед визначених класів і побудова у кінцевому результаті одним із методів класифікації моделі даних, що визначає розбиття множини об'єктів даних на класи [11].

У результаті застосування методів дерева кластеризації (joining) та k-середніх у середовищі статистичного пакета Statistica отримано комп'ютерну модель, що визначає розбиття множини об'єктів даних на класи (рис. 1–2). Виокремлено 2 кластери. Найбільший вплив на розподіл засуджених на групи має змінна Кількість судимостей. Вона є основним індикатором високої ймовірності скоєння кримінальних рецидивів. Вагомими факторами для прогнозування повторних злочинів є також вік на момент першого засудження до реальної міри покарання, вік на момент першого засудження до реальної чи умовної міри покарання, наявність дострокових звільнень та кількість умовних судимостей. Інші аналізовані показники (сімейний стан, освіта, місце проживання, вид зайнятості, мотивованість) суттєво не відрізняються для засуджених з різних груп.

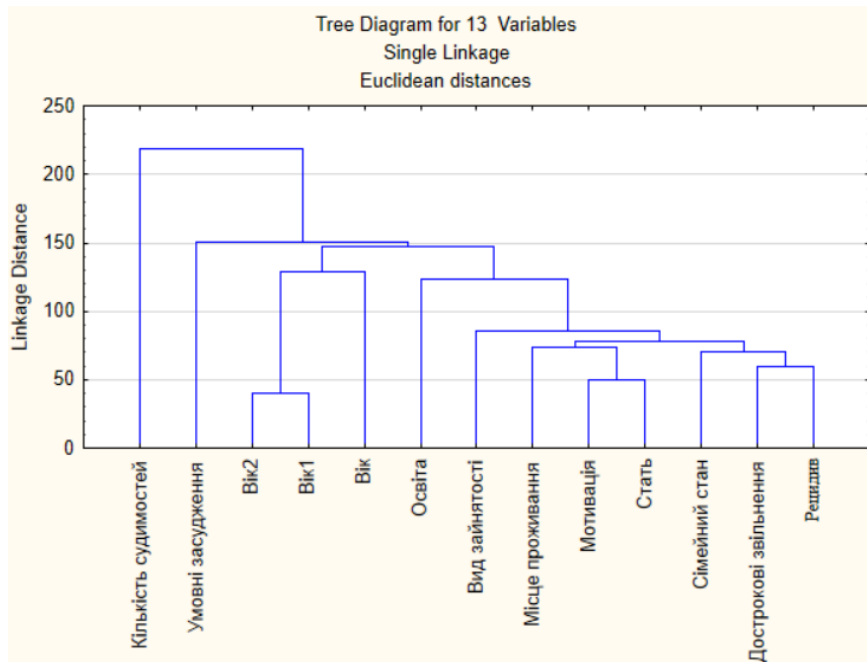

Рис. 1. Дендрограма

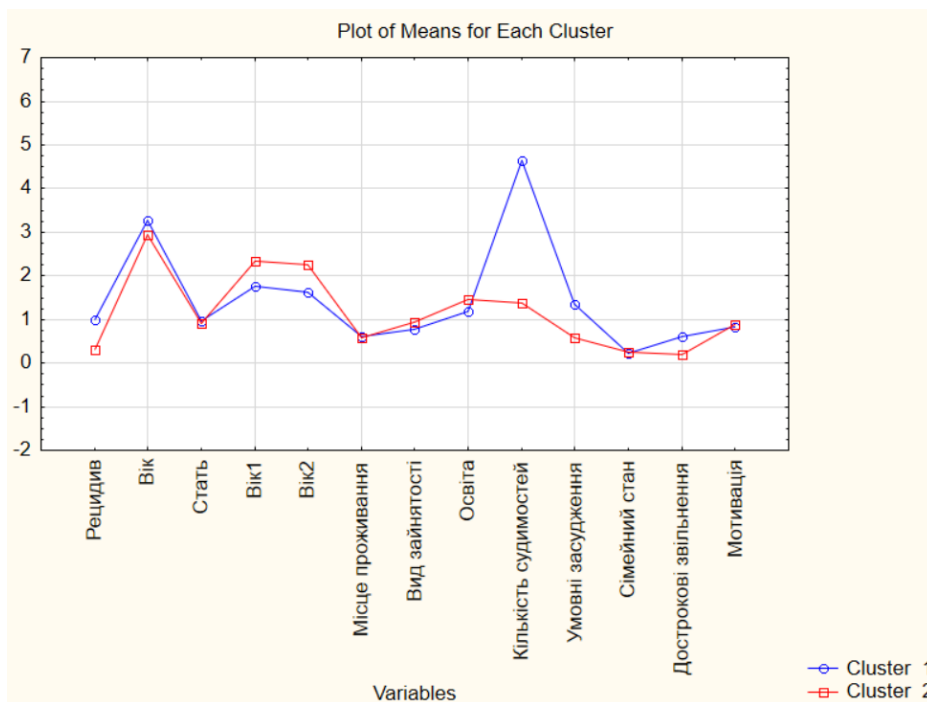

Рис. 2. Графік середніх для кожного кластера

До першого кластера увійшли 3363 засуджених з високим ризиком рецидивізму (у середньому 0,99), які отримали свою першу судимість (до умовного чи реального термінів засудження) у підлітковому або молодому віці (рис. 3). Більшість із них мали не менше одного умовного засудження та кожен другий був звільнений достроково (до поточного засудження). Другий кластер сформували 9529 засуджених з відносно низьким ризиком рецидивізму (у середньому 0,3), які переважно вперше були засуджені (до умовного чи реального термінів засудження) у середньому віці. Менше 60% з них були засуджені умовно, 18% у минулому були звільнені достроково (рис. 4).

Variable	Descriptive Statistics for Cluster 1 Cluster contains 3363 cases		
	Mean	Standard Deviation	Variance
Рецидив	0,992269	0,087600	0,007674
Вік	3,264347	0,581797	0,338488
Стать	0,970265	0,169882	0,028860
Вік1	1,762712	0,531753	0,282762
Вік2	1,617901	0,532692	0,283760
Місце проживання	0,618198	0,485901	0,236099
Вид зайнятості	0,785608	0,713268	0,508752
Освіта	1,192090	0,833902	0,695392
Кількість судимостей	4,639607	1,861121	3,463773
Умовні засудження	1,352661	1,850104	3,422886
Сімейний стан	0,220934	0,414938	0,172173
Дострокові звільнення	0,602438	0,489467	0,239578
Мотивація	0,831698	0,374190	0,140018

Рис. 3. Середні значення змінних для об'єктів кластера 1

Variable	Descriptive Statistics for Cluster 2 Cluster contains 9529 cases		
	Mean	Standard Deviation	Variance
Рецидив	0,316822	0,465262	0,216469
Вік	2,930423	0,699111	0,488756
Стать	0,913842	0,280612	0,078743
Вік1	2,350089	0,691354	0,477971
Вік2	2,250918	0,740675	0,548599
Місце проживання	0,573932	0,494530	0,244560
Вид зайнятості	0,944066	0,741817	0,550292
Освіта	1,459859	0,977330	0,955174
Кількість судимостей	1,382307	0,603678	0,364427
Умовні засудження	0,572778	0,954890	0,911816
Сімейний стан	0,252178	0,434285	0,188604
Дострокові звільнення	0,187218	0,390107	0,152183
Мотивація	0,889915	0,313012	0,097977

Рис. 4. Середні значення змінних для об'єктів кластера 2

Проведений емпіричний аналіз дає підстави зробити висновок про те, що максимальний вплив на ймовірність вчинення кримінального рецидиву чинять кількість попередніх судимостей, вік на момент першого засудження та поблажливість судової системи до осіб, що скоїли злочин (наявність умовних судимостей та дострокових звільнень). Безкарність часто породжує сумнівне відчуття всюдозволеності, а «тюремні інститути» не сприяють безумовному виправленню засуджених. Тому все більшої актуальності набувають пошуки ефективних рішень, які забезпечать безпеку суспільству та у той же час можуть сприяти зменшенню державних витрат на утримання ув'язнених у пенітенціарних закладах, наприклад шляхом провадження інституту пробації.

Висновки. Кримінальне профілювання не надає безперечних доказів для розкриття справи чи появи нової лінії розслідування, однак не можна заперечувати, що профілювання злочинців не є корисним у деяких, хоча й виняткових, випадках. Профілювання злочинців ефективно у справах, пов'язаних із за-

хопленням заручників, гвалтівниками, підпалами, сексуальними вбивствами, серійними злочинами та виявленню авторів листів із погрозами.

Побудована кластерна модель не надає загальних шаблонів або мотивів для скоєння кримінальних рецидивів, однак спрощує розуміння злочинної поведінки та зв'язку між деталями профілю злочинця та надає підтримку при прийнятті рішень у кримінальному судочинстві, наприклад для виявлення шахрайських дій, прогнозування ймовірності рецидивів, зменшення упередженості у процесі прийняття досудових чи судових рішень. Однак необхідно провести набагато більше досліджень, перш ніж кримінальне профілювання стане загально визнаним як надійний інструмент криміналістики. Одним із наступних етапів дослідження може стати класифікація засуджених щодо ймовірної схильності до рецидивів на основі аналізу їхніх статистичних та динамічних характеристик.

Список використаних джерел

1. Petherick W. A., Turvey B. E. Criminal Profiling. In *Criminal Profiling. An Introduction to Behavioral Evidence Analysis (Fourth Edition)*. 2012. Pp. 121–140 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/C2010-0-66252-3>
2. Ковальчук О. Смарт-технології у кримінальному судочинстві. Міжнародна науково-практична конференція «Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання». 2020. С. 121–122. URL: <http://itcm.comp-sc.if.ua/2020/zbirnyk2020.pdf> (дата звернення: 13.05.2022).
3. Itulua-Abumere F. Criminal Profiling. London: Roehampton University. 2012. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Flourish-Itulua-Abumere/publication/links/02e7e52f66d601e9fe000000/Criminal-Profiling.pdf> (дата звернення: 11.05.2022).
4. Третиник В. В., Чернявський А. С. Створення психологічного портрета злочинця на основі методів нечіткої логіки. URL: http://pmk.fpm.kpi.ua/arhive_2018 (дата звернення: 07.05.2022).
5. Berezka K., Kovalchuk O., Banakh S., Zlyvko S., Hrechaniuk R. A Binary Logistic Regression Model for Support Decision Making in Criminal Justice. *Folia Oeconomica Stetinensia*. 2022. Vol. 22(1). pp. 1–17. DOI: 10.2478/fofi-2022-0001
6. Babuta A., Oswald M., Rinik C. Machine Learning Algorithms and Police Decision-Making. University of Winchester. 2018. 45 p.
7. Ghasemi M. Anvari D., Atapour Mю, Wormith J. S., Stockdale K. C., Spiteri. The Application of Machine Learning to a General Risk–Need Assessment Instrument R. J. in the Prediction of Criminal Recidivism. *Criminal Justice and Behavior*. Vol. XX. No. X. 2020. P. 1–21.
8. With leaps and bounds in technology, will AI ever be able to understand emotion? *World Economic Forum*. 2017. URL: <https://www.weforum.org> (дата звернення: 30.04.2022).
9. Fingerhood M. The Misuse of Big Data Algorithms in the United States Criminal Justice System. *Toward Data Science*. 26, Jun 2019. URL: <https://towardsdatascience.com>. (дата звернення: 23.04.2022).
10. Your next lawyer could be a machine. *World Economic Forum*. 2017. URL: <https://www.weforum.org>. (дата звернення: 12.05.2022).
11. Cluster Analysis. *Science Direct*. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/medicine-and-dentistry/cluster-analysis> (дата звернення: 11.05.2022).

References

1. Petherick, W. A. & Turvey, B. E. (2012). Criminal Profiling. In *Criminal Profiling. An Introduction to Behavioral Evidence Analysis (Fourth Edition)*, 121-140. DOI: <https://doi.org/10.1016/C2010-0-66252-3> [in English].
2. Kovalchuk, O. (2020). Smart Technologies in Criminal Justice. (2020). *International Scientific Conference «Information Technologies and Computer Modelling»*, 121-122. Retrieved from <http://itcm.comp-sc.if.ua/2020/zbirnyk2020.pdf> [in Ukrainian].
3. Itulua-Abumere, F. (2012). *Criminal Profiling*. London: Roehampton University. Retrieved from <https://www.researchgate.net/profile/Flourish-Itulua-Abumere> [in English].
4. Tretynyk, V. & Chernyavskiy, A. (2018). *Creating a psychological portrait of a criminal offender based on methods of fuzzy logic*. Retrieved from <http://pmk.fpm.kpi.ua> [in Ukrainian].
5. Berezka, K., Kovalchuk, O., Banakh, S., Zlyvko, S. & Hrechaniuk R. (2022). A Binary Logistic Regression Model for Support Decision Making in Criminal Justice. *Folia Oeconomica Stetinensia*, 22(1), 1-17. DOI: 10.2478/fofi-2022-0001 [in English].

6. Babuta, A., Oswald, M. & Rinik, C. (2018). *Machine Learning Algorithms and Police Decision-Making*. University of Winchester [in English].
7. Ghasemi, M., Anvari, D., Atapour, M., Wormith, J. S., Stockdale, K. C. & Spiteri, R. J. (2020). The Application of Machine Learning to a General Risk–Need Assessment Instrument R. J. in the Prediction of Criminal Recidivism. *Criminal Justice and Behavior, XX (X)*, 1-21 [in English].
8. With leaps in technology, will AI ever be able to understand emotion? (2017). *World Economic Forum*. Retrieved from <https://www.weforum.org> [in English].
9. Fingerhood M. (2019). The Misuse of Big Data Algorithms in the United States Criminal Justice System. *Toward Data Science*. 26, Jun 2019. Retrieved from <https://towardsdatascience.com> [in English].
10. World Economic Forum (2017). Your next lawyer could be a machine. *World Economic Forum*. Retrieved from <https://www.weforum.org> [in English].
11. Cluster Analysis. (2015). *Science Direct*. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/topics/medicine-and-dentistry/cluster-analysis> [in English].

Стаття надійшла до редакції 17.05.2022

Світлана Мазепа,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права і процесу

Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1282-9089>

ПРО КРИМІНАЛІЗАЦІЮ ПРОПАГАНДИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Порушено питання щодо гарантування інформаційної безпеки держави в умовах російсько-Української війни, оскільки вплив на людську психіку за допомогою пропаганди надзвичайно небезпечний. Проаналізовано реакцію України та деяких країн Європейського союзу на поширення російської пропаганди. Запровадження кримінальної відповідальності за використання пропагандистського символу Z – це необхідна відповідь на поширення інформації щодо підтримки війни. Ряд країн також запровадив кримінальну відповідальність за поширення російської пропаганди. На жаль, певна категорія осіб вірить у денацифікацію і поширює відповідну символіку в публічному просторі. Чи можна притягнути таку особу до кримінальної відповідальності в Україні та країнах ЄС, якщо особа вірить пропагандистській машині? Дослідження є предметом для подальших наукових дискусій.

Ключові слова: російська пропаганда, інформаційна війна, інформаційна безпека, символ Z, кримінальна відповідальність.

Мазепа С.

On criminalization of propaganda in the context of the Russian-Ukrainian war: national and international experience

This article raises the issue of ensuring information security of the state in the context of the Russian-Ukrainian war, because its influence on the human psyche through propaganda is extremely dangerous. The article analyzes the reaction of Ukraine and some European Union countries to the spread of Russian propaganda. Criminalizing the use of the propaganda symbol Z is a necessary response to the dissemination of information in support of war. The issue of ensuring the constitutional principle of freedom of speech becomes acute, but there should be no doubt if the propaganda symbols are perceived clearly. Supporting, endorsing or justifying war is against the basic principles of the European Convention on Human Rights to ensure world peace. There should be no misunderstanding about the purpose of using the symbol Z if it occurs in words written in the Cyrillic alphabet.

A number of countries have also introduced criminal liability for the spread of Russian propaganda. However, the position of legislators regarding the motivation of the crime is ambiguous. Unfortunately, some people believe in denazification and spread the corresponding symbols in public spaces. Is it possible to hold a person legally responsible in Ukraine and EU countries, if the person believes the propaganda machine? In Ukraine, such people, regardless of their intentions, will be prosecuted. And in some European countries, there is a trend of not bringing people to justice if a person believed in the liberating nature of the Russian-Ukrainian war. This subject needs further scientific discussions.

Keywords: Russian propaganda; information war; information security; symbol Z, criminal liability

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні триває повномасштабна війна, і наша країна робить усе можливе щоб захистити свій народ і свої землі. Важливо усвідомлювати, що війна відбувається також в інформаційному просторі, що не менш небезпечно впливає на свідомість особи і суспільства. Такий вплив здійснюється на основі використання таких найбільш поширених інструментів інформаційної (гібридної) війни, як пропаганда і фейкові новини. На нашу думку, одним з пріоритетів у політиці держави має бути гарантування безпеки в інформаційному просторі як складової національної безпеки. Наше дослідження присвячене аналізу останніх змін у кримінальному законодавстві, якими запроваджено кримінальну відповідальність за пропаганду і суміжні дії в умовах війни. Чи буде нести кримінальну відповідальність особа, яка поширює у соціальних мережах інформацію про виправдування війни, вихваляє російську армію, використання символу Z, якщо вона вірить російській пропаганді і вважає війну визвольною. Як це працює в Україні і в країнах Європи.

© Світлана Мазепа, 2022

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами забезпечення інформаційної безпеки займалися П. П. Адрушко, О. В. Бойченко, М. В. Карчевський, Є. В. Лашук, А. М. Притула, Н. А. Савінова, В. В. Шаблистий та ін. Варто зазначити, що спроби аналізу вказаної проблеми здійснили науковці в галузях інформаційного, кримінального та адміністративного права. Проте комплексне дослідження кримінально-правової протидії пропаганді як інструменту інформаційної війни на сьогодні відсутнє.

Метою статті є дослідження кримінально-правової протидії пропаганді як загрози інформаційній безпеці в умовах російсько-української війни. Окрему увагу буде приділено визначенню намірів особи у поширенні пропаганди в публічному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні у світі спостерігається використання новітніх інформаційних технологій, які впливають на свідомість громадян та суспільства в цілому. Такий вплив може схилити до вчинення злочинів, в тому числі спрямованих на підтримку російсько-Української війни. З одного боку, держава має забезпечити інформаційну безпеку, в тому числі обмежити викид в інформаційний простір пропаганди і фейків, щоб убезпечити громадян та суспільство від маніпуляцій і негативного впливу, з іншого боку постає питання свободи думки і слова. Політика Європейського Союзу спрямована на забезпечення цього конституційного принципу, це пояснює існування пропагандистських засобів масової інформації, хоча на нашу думку, вони однозначно мають бути заборонені.

Вважаємо, що необхідно розрізнити поняття інформаційної та кібербезпеки, оскільки інформаційна безпека має значно ширше значення, тому важко погодитися із використанням цього поняття у дослідженні О. В. Бойко [1], який висвітлює проблемні питання у міжнародному співробітництві правоохоронних органів держав у галузі забезпечення інформаційної безпеки, а саме: кібербезпеки. У Стратегії інформаційної безпеки, яка затверджена Указом президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021, зазначено, що інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [2]. Тому поширення фейків і пропаганди – це безпосереднє посягання на інформаційну безпеку країни, тобто на врегульований нормами права порядок суспільних відносин, що забезпечує реалізацію інформаційної потреби фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави [3].

Цікавими є позиції вчених, які займаються розробкою проблем щодо забезпечення інформаційної безпеки. Так, М.В. Карчевський акцентує увагу на інформаційних потребах громадян, суспільства, держави, яка включає: 1) відносини щодо забезпечення доступу до інформаційних ресурсів; відносини щодо формування інформаційного ресурсу; відносини щодо функціонування інформаційних технологій як засобів доступу до інформаційного ресурсу та його формування [4, с. 28]. В. В. Шаблистий підкреслює важливість інформаційної безпеки людини, а не інформаційної безпеки держави, оскільки приватність має стояти вище публічності [5]. На думку В. М. Петрика, стан захищеності психіки та здоров'я людини від деструктивного інформаційного впливу, який призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності та (або) погіршення її фізичного стану, становить підвалини інформаційної безпеки [6, с. 163]. Н. А. Савінова вважає цінностями інформаційного суспільства дистанційні комунікації, свідомість людини та населення, а також такі ресурси як інформація, інформаційні комп'ютерні технології і знання [7].

Особливо небезпечним є те, що метою держави-агресора є створення чи поглиблення внутрішніх конфліктів за допомогою пропаганди та фейків для досягнення злочинних намірів. У статті розглянемо використання та поширення пропагандистської символіки як інструменту інформаційної війни. У країнах Європейського союзу запроваджено кримінальну відповідальність за використання символу Z, який використовується для позначення військової техніки російської армії та зараз активно використовується в соціальних мережах для підтримки війни.

Багато уваги приділяється створенню нових інституцій з виявлення злочинної пропаганди та фейків і цьому питанню буде присвячено наступне дослідження. У статті пропонуємо зосередитися на засобах кримінального права для подолання цієї проблеми, хоча вони, безперечно, є засобами останньої інстанції.

Феномен пропаганди сягає давніх часів, і активно використовувався у справах віри і церкви. Пізніше у політиці, активно використовувався у фашизмі, нацизмі, рашизмі. Термін «рашизм» запроваджений відносно недавно, у парламенті підтримали внесення цього терміна до словників [8]. Зазначимо, що в даному дослідженні розглядаємо феномен пропаганди в негативному значенні, а саме: використання цієї технології із злочинними намірами розпалювання ворожнечі, посягання на територіальну цілісність та підтримки війни. Під цим поняттям розуміють поширення деякої інформації серед простих, невчених осіб, язичників [9]. Ми глибоко переконані в суттєвій ролі пропаганди для утримання влади будь-якою політичною силою. Доволі вдале визначення пропаганди у роботі О. А. Самчинської та В. М. Фурашева, які розкрили зміст пропаганди як тривалого, цілеспрямованого, організованого впливу на масову свідомість, що здійснюється за допомогою інформаційних та психологічних засобів та спрямованого на формування певного, заздалегідь передбаченого, настрою в суспільстві та ставлення до явища, події, особи, держави тощо [10]. Вплив пропаганди на людську свідомість у соціальних мережах, маніпуляції та схилення до протиправної поведінки – це серйозна загроза як інформаційній безпеці держави, так і національній безпеці, яка потребує детального вивчення для можливого прогнозування та протидії [11].

У 2014 р. було запроваджено кримінальну відповідальність за використання символіки радянського режиму, де у ст. 436-1 КК України передбачено кримінальну відповідальність за виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів [12], у 2022 р. запроваджено відповідальність за пропаганду в закладах освіти та заборону на виправдовування війни, визнання її правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників [13]. Але законодавець перед криміналізацією діянь, пов'язаних з використанням певної символіки, завжди повинен ставити питання, чи є ця символіка однозначною у сприйнятті суспільством і чи не порушується свобода думки і вираження поглядів. Так, наприклад, символіка комуністичного тоталітарного режиму може розглядатися як символіка боротьби за права робочого класу. З огляду на це ЄСПЛ вважає, що обмеження свободи вираження поглядів у спосіб повної заборони комуністичної символіки є непропорційним, оскільки обмежує право на вираження тих поглядів, які сумісні з цілями ЄКПЛ (боротьба за права трудівників) [14].

Аналіз судової практики свідчить про те, що кримінальні справи стосуються більше використання радянського символіки, ніж пропагандистських символів Z та V. Чимало кримінальних справ стосується заборонених соціальних мереж Вконтакті, Однокласники, де засуджені особи поширювали інформацію щодо виправдовування війни. Використання символу Z у судовій практиці кваліфікується як пропаганда війни. За пропаганду комуністичного (нацистського) режиму без кваліфікаційних ознак, законодавець передбачив обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією майна або без такої. І, відповідно, виправдання війни карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років. Наприклад, 5 років з іспитивим строком 2 роки отримала особа за лайки у фейсбуці в підтримку російської армії.

У Законі України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» чітко прописано, що пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України забороняється [15]. Використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну відповідно до умов, визначених цією статтею, є окремим видом пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України. Одним із видів використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, зокрема, є використання латинських літер «Z», «V» окремо (без правомірного контексту або в контексті виправдання збройної агресії проти України чи інших воєнних дій) або шляхом заміни цими літерами кирилических літер «З», «С», «В», «Ф» чи інших літер в окремих словах з візуальним акцентом на цих літерах. Винні у порушенні вимог цього Закону фізичні та (або) юридичні особи, посадові особи юридичних осіб, посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування несуть відповідальність відповідно до закону [15].

Цікавим є європейський досвід запровадження кримінальної відповідальності за використання символу Z. Так, суддя Магдебурзького суду, доктор Лоренц Боде підкреслює, що необхідно звернути особливу увагу на наміри під час використання конкретною особою пропагандистської символіки. Професор Штайн допускає, що пропагандистська машина якісно працює і чимало людей вірять у «денацифікацію», а тому вважають війну проти України виправданою з точки зору міжнародного права [16]. З точки зору

кримінального права, це призводить до фактичної помилки (§16 абз. 1 п. 1 Кримінального кодексу Німеччини [17]). У цьому випадку відповідна особа не вважає можливим ведення загарбницької війни. Отже, умислу щодо наявності протиправного предикатного злочину немає і особу буде виправдано. Також у Німеччині діє заборона георгіївської оранжево-чорної стрічки. З часів Євромайдану та війни в Україні георгіївська стрічка була символом підтримки зовнішньополітичного курсу Кремля, зокрема військового втручання Росії на Кримському півострові та в східній Україні. Стрічка стала центральним символом антимайдану. Наразі, ймовірно, це більше не означає перемогу в німецько-радянській війні, а підтримку уряду Путіна [18].

У Литві тепер заборонено використовувати символ Z у публічних місцях. Литовський парламент у Вільнюсі прийняв зміни до закону, згідно з якими символ, який часто можна побачити на російській військовій техніці в зоні бойових дій, заборонено. Літеру використовують прихильники російської загарбницької війни в Україні і її розшифровують як «за перемогу». Також заборонено носіння георгіївської стрічки, яка популярна в Росії як національний символ. Згідно з новою постановою, символи та георгіївська стрічка прирівнюються до нацистської та радянської символіки, наприклад свастики чи серпа та молота, які заборонені у публічних місцях у країнах ЄС та НАТО [19]. За словами речниці парламенту Естонії, символ Z, який часто можна побачити на російській військовій техніці в зоні бойових дій, більше не можна показувати. Те саме стосується «V», що означає «*sila v pravde*» («Сила в правді») [20].

З огляду на досвід європейських країн, постає питання кваліфікації використання пропагандистських символів як пропаганди війни за ст. 436 КК України, а не за ст. 436-1 КК України «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів». На нашу думку, суміжними є пропаганда війни, пропаганда символіки тоталітарних режимів, виправдовування війни та колабораційна діяльність у контексті пропаганди в закладах освіти. Деякі вчені пропонують запровадити окрему кримінально-правову норму, мотивуючи це тим, що проігноровано принцип визначеності та чіткості, коли особа чітко розуміє, за що буде нести відповідальність. Для висвітлення цього питання, треба чітко розуміти, що означає символ Z.

Висновки. Одним із важливих пріоритетів державної політики в умовах війни є гарантування інформаційної безпеки, оскільки особливо небезпечним є вплив на людську психіку таким інструментом інформаційної війни як пропаганда. У статті проаналізовано запровадження кримінальної відповідальності за використання пропагандистського символу Z в Україні та деяких країнах Європейського союзу. На жаль, певна категорія осіб вірить у денацифікацію і поширює відповідну символіку в соціальних мережах. У деяких європейських країнах без доведення умислу в підтримці агресивної війни російської федерації проти України, особу неможливо притягнути до кримінальної відповідальності. На нашу думку, використання символу Z є однозначним у розумінні підтримки війни, особливо, коли цей символ застосовується у слові, написаному кирилицею. Те, що особа не розуміла значення такої пропагандистської символіки, не може звільняти від відповідальності.

Список використаних джерел

1. Бойченко О. В. Міжнародне співробітництво правоохоронних органів держав у галузі забезпечення інформаційної безпеки. Форум права. 2009. №. 2. С. 56–62.
2. Стратегія інформаційної безпеки: затв. Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 01.08.2022).
3. Ландіна А. В. Інформаційна безпека як об'єкт злочину. Правова держава. 2016. №. 27. С. 354–361.
4. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монограф. Луганськ : РВБ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 528 с.
5. Шаблистий В. В. Про публічність та приватність кримінально-правового забезпечення інформаційної безпеки людини. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2013. № 1. С. 177–184.
6. Петрик В. М. Щодо визначення інформаційної безпеки та її різновидів. Форми та методи забезпечення інформаційної безпеки держави: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 13 березня 2008 р.). Київ : Захаренко В. О., 2008. С. 160–164.
7. Савінова Н. А. Кримінально-правова політика забезпечення інформаційного суспільства в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2013. 510 с.
8. Заява комітету ВР України з питань гуманітарної та інформаційної політики від 12 травня 2022 р. URL: https://kompkd.rada.gov.ua/news/main_news/75179.html?fbclid=iwar2lekp5uou2i5hd2braxuv7ffbd1poamwckw19clpibtj-wiw-hhsflxfy (дата звернення: 01.09.2022).

9. Павлов Д. Політична пропаганда: до визначення поняття. Гілея: науковий вісник. 2013. № 79. С. 328–331. URL: file:///C:/Users/%D0 %9A%D1%81%D1%8E%D1%88%D0%B0/Downloads/gileya_2013_79_102.pdf (дата звернення: 10.08.2022).
10. Самчинська О. А., Фурашев В. М. Інформаційне насильство, інформаційна маніпуляція та пропаганда: поняття, ознаки та співвідношення. Інформація і право. 2021. № 1 (36). С. 55–65.
11. Золотар О. О. Пропаганда в соціальних мережах – загроза інформаційній безпеці держави. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави. 2019. С. 48.
12. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 2.09.2022.)
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 р., № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 15.08.2022).
14. Шевченко С. Реалізація принципу пропорційності у криміналізації публічного використання символіки «Z»: аналіз крізь призму практики ЄСПЛ. Наукові перспективи (*Naukovi perspektivi*). 2022. № 4 (22).
15. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (дата звернення 15.08.2022).
16. Wann das «Z» als Symbol jetzt strafbar ist Stein, Ito v. 16 березня 2022 р., URL: <https://www.lto.de/recht/hintergruende/h/ukraine-billigung-straftaten-attackskrieg-140stgb-z-zeichen/> (дата звернення 5.09.2022).
17. Strafgesetzbuch (Кримінальний кодекс ФРН) (StGB) (Strafgesetzbuch (StGB) StGB Ausfertigungsdatum: 15.05.1871 Vollzitat: «Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 11. Juli 2022 (BGBl. I S. 1082) geändert worden ist» Stand: Neugefasst durch Bek. v. 13.11.1998 I 3322; zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 11.7.2022 I 1082) URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf> (дата звернення: 15.08.2022).
18. Strafbarkeit der Verwendung des Sankt-Georgs-Bands OVG Münster, Beschluss vom 6.5.2022 – 15 B 584/22. URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fzeits%2Fukur%2F2022%2Fcont%2Fukur.2022.191.1.htm&anchor=Y-200-GE-OVGMUENSTER-AZ-15B58422-D-2022-05-06> (дата звернення: 1.09.2022).
19. Litauen verbietet Z-Symbol und Georgsband Redaktion beck-aktuell, Verlag C.H.BECK, 21. April 2022 (DPA). URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Freddok%2Fbecklink%2F2022904.htm&anchor=Y-300-Z-BECKLINK-N-2022904> (дата звернення: 1.09.2022).
20. Estland verbietet Z-Symbol in Öffentlichkeit Redaktion beck-aktuell, Verlag C.H.BECK, 21. April 2022 (DPA). URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Freddok%2Fbecklink%2F2022909.htm&anchor=Y-300-Z-BECKLINK-N-2022909> (дата звернення: 1.09.2022).

References

1. Boichenko, O. V. (2009). Mizhnarodne spivrobotnytstvo pravookhoronnykh orhaniv derzhav u haluzi zabezpechennia informatsiinoi bezpeky [International cooperation of state law enforcement agencies in the field of ensuring information security]. *Forum prava – Law forum*, 2, 56-62 [in Ukrainian].
2. *Stratehiia informatsiinoi bezpeky [Information security strategy]: zatv. Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 r. № 685/2021* – approved by the Decree of the President of Ukraine dated December 28, 2021 No. 685/2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> [in Ukrainian].
3. Landina, A. V. (2016). Informatsiina bezpeka yak obiekt zlochynu [Information security as an object of crime]. *Pravova derzhava – Legal State*, 27, 354-361 [in Ukrainian].
4. Karchevskiy, M. V. (2012). *Kryminalno-pravova okhrona informatsiinoi bezpeky Ukrainy : monohrafiia [Criminal law protection of information security of Ukraine: monograph]*. Luhansk: RVB LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].
5. Shablysty, V. V. (2013). Pro publichnist ta pryvatnist kryminalno-pravovoho zabezpechennia informatsiinoi bezpeky liudyny [About the publicity and privacy of the criminal law provision of information security of a person]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after Didorenko*, 1, 177-184 [in Ukrainian].

6. Petryk, V. M. (2008). Shchodo vyznachennia informatsiinoi bezpeky ta yii riznovydiv [Regarding the definition of information security and its varieties]. *Formy ta metody zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii – Forms and methods of ensuring information security of the state: collection of materials of the international scientific and practical conference* (Kyiv, 13 bereznia 2008 r.). Kyiv: Vydavets Zakharenko V.O., 160-164 [in Ukrainian].
7. Savinova, N. A. (2013). Kryminalno-pravova polityka zabezpechennia informatsiinoho suspilstva v Ukraini [Criminal law policy of ensuring the information society in Ukraine]; dys. d-ra yuryd. nauk: 12.00.08. Lviv [in Ukrainian].
8. Zaiava komitetu VR Ukrainy z pytan humanitarnoi ta informatsiinoi polityky vid 12 travnia 2022 r. [Statement of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Humanitarian and Information Policy]. Retrieved from https://kompkd.rada.gov.ua/news/main_news/75179.html?fbclid=iwar2lekp5uou2i5hd2braxuv7ffbd1p0amwewk19clpibtj-wiw-hhsflxfy [in Ukrainian].
9. Pavlov, D. (2013). Politychna propahanda: do vyznachennia poniattia [Political propaganda: to define the concept]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: scientific bulletin*, 79, 328-331. Retrieved from file:///C:/Users/%D0%9A%D1%81%D1%8E%D1%88%D0%B0/Downloads/gileya_2013_79_102.pdf [in Ukrainian].
10. Samchynska, O. A. & Furashev, V. M. (2021). Informatsiine nasylstvo, informatsiina manipuliatsiia ta propahanda: poniattia, oznaky ta spivvidnoshennia [Information violence, information manipulation and propaganda: concepts, signs and relationships]. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 1 (36), 55-65 [in Ukrainian].
11. Zolotar, O. O. (2019). Propahanda v sotsialnykh merezhakh–zahroza informatsiinii bezpetsi derzhavy [Propaganda in social networks is a threat to the information security of the state]. *Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy – Actual problems of state information security management*, 48 [in Ukrainian].
12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku [Criminal Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Supreme Council of Ukraine*, 25-26. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
13. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist [On making changes to some legislative acts regarding the establishment of criminal liability for collaborative activities/ Law of Ukraine]*. Zakon Ukrainy vid 3 bereznia 2022 r., №2108-IKh. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> [in Ukrainian].
14. Shevchenko, S. (2022). Realizatsiia pryntsyphu proportsiinosti u kryminalizatsii publichnoho vykorystannia symvoliky «Z»: analiz kriz pryzmu praktyky YeSPL [Implementation of the principle of proportionality in the criminalization of public use of the «Z» symbol: analysis through the prism of ECtHR practice]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 4 (22) [in Ukrainian].
15. *Pro zaboronu propahandy rosiiskoho natsystyskoho totalitarnoho rezhymu, zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii yak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symvoliky voiennoho vtorhnennia rosiiskoho natsystyskoho totalitarnoho rezhymu v Ukrainu [On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, symbols of the military invasion of the Russian Nazi totalitarian regime in Ukraine – Law of Ukraine]*. Zakon Ukrainy vid 22 travnia 2022 roku № 2265-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> [in Ukrainian].
16. *Wann das «Z» als Symbol jetzt strafbar ist* Stein, Ito v. March 16, 2022. Retrieved from <https://www.ito.de/recht/hintergruende/h/ukraine-billigung-straftaten-attackskrieg-140stgb-z-zeichen/> [in Danish].
17. *Strafgesetzbuch (Kryminalnyi kodeks ФПН) (StGB) (Strafgesetzbuch (StGB) StGB Ausfertigungsdatum: 15.05.1871 Vollzitat: «Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 11. Juli 2022 (BGBl. I S. 1082) geändert worden ist» Stand: Neugefasst durch Bek. v. 13.11.1998 I 3322; zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 11.7.2022 I 1082)*. Retrieved from <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf> [in German].
18. *Strafbarkeit der Verwendung des Sankt-Georgs-Bands OVG Münster, Beschluss vom 6.5.2022 – 15 B 584/22*. Retrieved from <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fzeits%2Fukur%2F2022%2Fcont%2Fukur.2022.191.1.htm&anchor=Y-200-GE-OVGMUENSTER-AZ-15B58422-D-2022-05-06> [in German].
19. *Litauen verbietet Z-Symbol und Georgsband Redaktion beck-aktuell, Verlag C.H.BECK, 21. April 2022 (DPA)*. Retrieved from <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Freddok%2Fbecklink%2F2022904.htm&anchor=Y-300-Z-BECKLINK-N-2022904> [in German].

Мазепа С.

Про криміналізацію пропаганди в умовах російсько-української війни: вітчизняний та міжнародний досвід

---

20. *Estland verbietet Z-Symbol in Öffentlichkeit* Redaktion beck-aktuell, Verlag C.H.BECK, 21. April 2022 (DPA). Retrieved from <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Freddok%2Fbecklink%2F2022909.htm&anchor=Y-300-Z-BECKLINK-N-2022909> [in German].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2022.

DOI:10.35774/app2022.03.183
УДК 343.3

Ігор Метельський,

кандидат юридичних наук, ст. викладач
кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8518-9321>

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРНЕТ-ШАХРАЙСТВА В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

Досліджено актуальність питання поширення правопорушень у мережі Інтернет. Це зумовлює необхідність вивчення та дослідження сутності кібершахрайства як одного із кримінальних правопорушень, що вчиняються у глобальній мережі, та особливостей його вчинення. Зокрема, важливо відмітити складові елементи шахрайства в мережі Інтернет. Крім того, у роботі розкрито питання, що стосуються кіберзлочинця та його ознак. Потребує уваги також поширеність шахрайства в інтернеті залежно від віку та статі порушників. Окремо варто вказати на дослідженість проблеми жертви від кібершахрайства. Висловлено рекомендації щодо запобігання та протидії такого виду злочинів.

Ключові слова: кібербезпека, Інтернет-шахрайство, забезпечення кібербезпеки, пандемія, COVID-19.

Metelskiy I. Features of Internet fraud during the pandemic COVID-19

The scientific article is devoted to the study of the relevance of the issue of the spread of offenses on the Internet, which is an extremely relevant issue in the conditions of the development of modern society, especially during the global pandemic of COVID-19. This problem necessitates the study and research of the essence of cyber fraud as one of the most common criminal offenses committed in the global network and the features of its commission. Moreover, the problem of protecting Internet users both during work and during leisure time is more acute than ever. In particular, it is important to note the constituent elements of fraud on the Internet, as they express the peculiarities of the essence of this type of offense. In addition, the work highlights issues related to the cybercriminal and his criminological features, which, in particular, is important for the detection and prevention of cyberfraud. The prevalence of fraud on the Internet, depending on the age and gender of the offenders, also needs attention. Separately, it is worth noting the study of the problem of victims of cyber fraud, which again allows us to understand the prevalence of cyber fraud among Internet users. Recommendations for preventing and combating this type of crime were also made.

Keywords: cyber security, internet fraud, cyber security, pandemic, COVID-19.

Постановка проблеми. В умовах всесвітньої пандемії через поширення коронавірусу (COVID-19), коли громадяни всіх країн, у т. ч. українці, намагаються мінімізувати реальні контакти з іншими людьми, шляхом проведення життєво-важливих операцій через мережу Інтернет зростає ризик стати жертвою шахраїв у мережі Інтернет. У 2020 р. запропоновано людству новий рівень розвитку сфер суспільного життя: робота, спілкування, дружба, стосунки, обслуговування та багато іншого тепер можна зробити вдома. Саме завдяки цьому активно розвивається платформа онлайн діяльності, що у наш час є великим досягненням та позитивом, проте водночас така ситуація ще більше дала поштовх розвитку та поширенню кіберзлочинності. Так, дійсно, проаналізувавши офіційні статистичні дані Офісу Генерального прокурора, можна побачити, що кількість зареєстрованих злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку за період із 2016 р. по 2020 р. зростала та знаходилася на високому рівні. З огляду на ситуацію, що склалася у світі у зв'язку із пандемією коронавірусу, можна передбачити, що така злочинність буде далі зростати. Щодо 2020 р., то протягом цього року було обліковано 2498 кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Загалом статистика вчинення таких злочинів має такий вигляд.

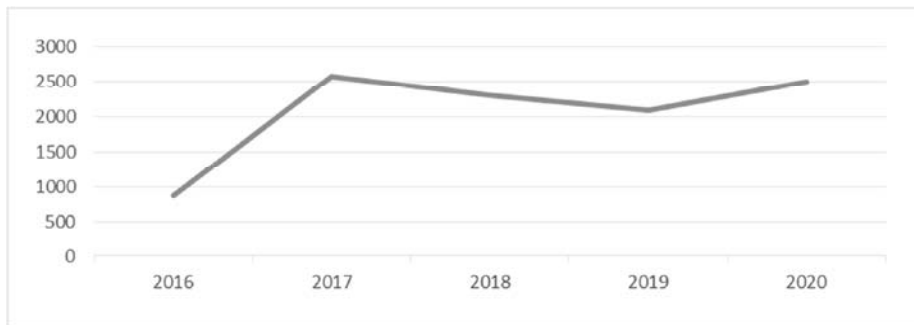

Рис. 1 Кількість облікованих кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [7]

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі питання та аспекти проблеми Інтернет-злочинності, кібербезпеки розглядали у своїх роботах І. В. Басиста, А. В. Тарасюк, О. М. Юрченко, О. М. Комар, В. П. Сабадаш, Ю. М. Батурін, Д. О. Зиков, С. С. Чернявський, О. В. Лисодед та ін. Однак у зв'язку із постійним розвитком цієї сфери окремі праці уже не відповідають реаліям часу та потребують наступного дослідження.

Мета статті. Відомо чимало випадків, коли особа довірилась рекламі сайтів з продажу різних товарів, перерахувала кошти, а після того вже не змогла зв'язатись із адресатом. Як наслідок втрачені кошти, не реалізовані покупки та негативний досвід! Тож, раціональним видається потреба в визначенні такого шахрайства в науці та практиці сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема кібершахрайства сягає своєю глибиною у визначення його поняття. Можна лише констатувати той факт, що законодавство України не містить визначення кібершахрайства чи шахрайських дій у мережі, що, на нашу думку, є глобальною проблемою. Адже як можна боротися з чимось, не знаючи з чим. Вирішення цієї проблеми дасть змогу належним чином компетентним органам боротися із комп'ютерним шахрайством. Та все ж, потрібно згадати про ч. 3 ст. 190 КК України, яка визнає кримінальним правопорушенням шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки [10], під яким розуміється кібершахрайство. Крім того, спробу відновити законодавчу справедливість робили науковці у своїх працях. Так, В. П. Сабадаш вважає, що «...шахрайство в Інтернеті – слід зазначати як певний рід шахрайських дій чи махінацій, де застосовується один чи декілька елементів Інтернету: чати, дошки оголошень, електронна пошта, сайти із товарами різного роду та інші елементи, що дають змогу потенційному злочинцю заманити потенційну жертву, зацікавивши її певною інформацією» [4]. З наведеного поняття видно, чим може бути насправді, з першого погляду, безпечна інтернет-сторінка будь-якого користувача, що пропонує різні товари та послуги.

На думку Ю. М. Батуріна та Д. О. Зикова, інтернет-шахрайство – це різновид традиційного шахрайства, що становить розкрадання чужого майна або набуття права на майно шляхом обману та зловживання довірою, вчинене з використанням мережі Інтернет [6]. Найбільш повно на нашу думку визначає кібершахрайство С. В. Шапочка, який говорить, що комп'ютерне шахрайство – це «... кіберзлочин, що полягає в заволодінні чужим майном або надбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою та вчиняється у кіберпросторі за допомогою або з використанням комп'ютерно-телекомунікаційних пристроїв, систем чи мереж, а також інших засобів доступу до кіберпростору в рамках комп'ютерних систем або мереж і проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж й комп'ютерних даних. останнє визначення» [11, с. 231]. Проте ми не погоджуємося із застосуванням словосполучення «надбанні права на майно» і вважаємо, що більш доцільно використовувати законодавчі терміни, якщо вони відомі. Тому варто вживати «...придбання права на майно...» і цим поняттям доповнити законодавство України. Здебільшого для визначення інтернет-шахрайства застосовують поняття, що розуміють як тотожні: «комп'ютерне шахрайство», «кібер-шахрайство», «мережеве шахрайство» та ін. Більшість авторів не наводять критерії розмежування цих понять, що, на нашу думку, доволі прийнятно.

Однією із специфік інтернет-шахрайства, на нашу думку, є те, що інтернет-шахраї від себе роблять лише необхідний мінімум – створюють інтернет-ресурс зі злочинними намірами, зокрема збагатитися за рахунок інших осіб злочинним шляхом, а решта залежить від конкретної особи та безпосередньо її подальших дій. Тут мова йде про віктимогенну поведінку потенційної жертви.

Спробуємо розібрати, що насправді породжує таке тотальне поширення інтернет-злочинності. На думку деяких вчених, це зумовлено багатокomпонентністю таких злочинів. Зокрема, виокремлюють психологічну та технологічну складову [5]. Дійсно, дуже важливе значення має аналіз таких правопорушень різносторонньо, адже вивчаючи їх однобічно ми не отримуємо достатньої кількості знань, що необхідна для досягнення цілей.

На думку С. С. Чернявського, психологічна складова – це бажання потенційної жертви швидко збагатитися без особливих затрат та зусиль [5, с. 100–103]. Погоджуємось із таким твердженням. Зокрема, в умовах пандемії COVID-19 чимало людей залишилося без стабільного заробітку, а отже, і без засобів для нормального життя. Тож, майже кожен, хто побачить в інтернеті оголошення про легкий заробіток, перейде за посиланням та виконає необхідний він нього мінімум, щоб отримати бажаний заробіток, не замислюючись про те, що в той самий час він стає вже не потенційною, а реальною жертвою інтернет-шахраїв.

На офіційному сайті «Єдиний портал органів системи МВС України» наведено актуальний приклад, як шахраї, маніпулюючи довірою громадян до влади, вчиняють шахрайські дії. Конкретно мова йде про оголошення, в яких, зловмисники в мережі Інтернет виманюють гроші у громадян під виглядом надання державних компенсаційних виплат. Лише за грудень місяць вже минулого 2020 р. до кіберполіції надійшло близько 100 звернень потерпілих від таких схем [2].

Варто проаналізувати, як це відбувається: зазвичай, правопорушники розміщують відео чи допис, в якому Президент України розповідає про нібито реальні виплати матеріальної допомоги підприємцям у розмірі 8 тис. грн. У цьому дописі шахраї розміщують посилання на ресурс, перейшовши за яким, нібито можна подати заявку на отримання виплати. І звісно, автори відео стверджують, що таку матеріальну допомогу може отримати кожен. А далі все вже за пропрацьованою схемою: громадянам пропонується ввести персональні дані та номер банківської картки для зарахування обіцяних грошей. Однак надалі шахраї просять сплатити послуги юриста за оформлення заяви, отримання електронного підпису, проходження ідентифікації тощо. Здебільшого для цього використовують вбудований чат-бот. Як стверджують фахівці, після виконання таких дій громадяни не лише переказують гроші за неіснуючі послуги, а й передають персональні дані аферистам [2].

Аналізуючи наведений приклад, можна зробити висновок про доцільність визначення психологічної складової інтернет-злочинів. Адже, як бачимо, мета легкого заробітку, який тим більше обіцяє нібито довірена особа – представник держави, провокує громадян переходити за злочинними посиланнями та власноручно переводити гроші злочинцям.

Щодо другого елемента злочинів у мережі Інтернет, а саме: технологічної складової – Інтернету, то останній використовують як інструмент для вчинення злочинних дій, що дає можливість шахраям донести необхідну інформацію до потенційної жертви, отримати від неї кошти, зберігаючи свою анонімність [5, с. 102].

На думку О. В. Лисодєд, жертва не лише самостійно виконує всі необхідні вказівки, аби інтернет-злочин було вчинено, вона своєю поведінкою також може викликати у злочинця рішучість здійснити цей злочин та зумовити його перехід до активних неправомірних дій [3].

Щодо особливостей кіберзлочинця, то, за даними Департаменту кіберполіції України, такі злочини вчиняють переважно чоловіки. Їхня частка становить 67%. Кіберзлочини за участі жінок становлять 33%. Схематично це співвідношення можна відобразити на рисунку.

Щодо віку, то серед чоловіків та жінок, основна частка належить особам віком 25-40 років (39% та 20% відповідно) [8].

За даними Департаменту кіберполіції України, шахрайство в Інтернеті переважно вчиняють чоловіки (77%), жінки займаються інформаційним шахрайством у 33% випадків [8].

Щодо особливостей жертв, то поширення кіберзлочинів серед юридичних осіб становить 13%, а серед фізичних осіб – 85%. У віковій категорії найбільше страждають від злочинності у мережі особи віком від 15 до 49 років. Щодо статевого критерію, то чоловіки страждають від кіберзлочинності в три рази більше, ніж жінки [9, с. 3].

Висновки. З огляду на вищевказане вважаємо, що законодавство України потребує вдосконалення, а саме: законодавець має виправити прогалини та ввести у законодавчий обіг поняття кібершахрайства. Крім того, необхідно визначити зміст понять «мережеве шахрайство», «кібершахрайство», «комп'ютерне шахрайство» та співвідношень між ними, що на нашу думку, сприятиме одноманітному застосуванню цих термінів на практиці та більш ефективній протидії таким явищам.

Щодо безпеки у мережі, то пропонуємо деякі заходи безпеки для активних користувачів мережі Інтернет, які вплинуть на зменшення випадків кібершахрайства, зокрема:

- необхідно отримувати інформацію щодо фінансових виплат лише через офіційні та перевірені джерела;
- за жодних умов не переходити за сумнівними посиланнями;
- в жодному разі не повідомляти конфіденційну інформацію стороннім особам;
- якщо ви все-таки розгубилися та надали особисту (персональну) інформацію сторонній особі – негайно зверніться до банку та заблокуйте картку;
- у разі підозри щодо шахрайських дій – негайно повідомляти правоохоронні органи.

Список використаних джерел

1. Брисковська О. М. Аспекти віктимологічної профілактики інтернет-шахрайства. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/17743/1/_%D0%97%D0%91%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F_2020_%D0%A7.1__%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE_p135-137.pdf (дата звернення: 20.08.2022).
2. Єдиний портал органів системи МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/37181_Kiberpoliciya_zasteriga_vid_shahraystva_pid_viglyadom_derzhavnih_viplat.htm (дата звернення: 20.08.2022).
3. Лисодед О. В. Проблеми профілактики віктимної поведінки жертв шахрайства. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12233/1/Lysodyed_164-167.pdf (дата звернення: 20.08.2022).
4. Сабадаш В. П. Фішинг як найбільш розвинений вид шахрайства в інтернеті. Університетські наукові записки. 2006. № 1 (17). С. 228–233.
5. Чернявський С. С. Інтернет-шахрайство як об'єкт досліджень правових наук. Матеріали Всеукр. наук-практ. конф. Протидія злочинності у сфері інтелектуальної власності та комп'ютерних технологій органами внутрішніх справ: стан, проблеми та шляхи їх вирішення (Донецьк, 12 листоп. 2010 р.). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2010. С. 100–103.
6. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ, 2010. 624 с.
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за період з 2016 по 2020 рік. URL: https://old.gr.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820 (дата звернення: 23.08.2022).
8. Офіційний сайт кіберполіції України. URL: <https://www.cyberpolice.gov.ua/results/2018/> (дата звернення: 19.08.2022).
9. Cyber Crime – Victimology Analysis: February 2016/ National Fraud Intelligence Bureau// City of London Police – National Policing Lead For Fraud. – 2010. URL: <https://www.cityoflondon.police.uk/news-and-appeals/Documents/Victimology%20Analysis-latest.pdf> (дата звернення: 20.08.2022).
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
11. Шапочка С. В. Щодо поняття шахрайства, що вчиняється з використанням комп'ютерних мереж (кібершахрайства). Вісник асоціації кримінального права України, 2015. № 1 (4). С. 221–232.

References

1. Bryskovska, O.M. *Aspekty viktymolohichnoi profilaktyky internet-shakhraistva. [Aspects of victimological prevention of Internet fraud]*. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/17743/1/_%D0%97%D0%91%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F_2020_%D0%A7.1__%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE_p135-137.pdf [in Ukrainian].
2. *Yedynyi portal orhaniv systemy MVS Ukrainy [The only portal of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/37181_Kiberpoliciya_zasteriga_vid_shahraystva_pid_viglyadom_derzhavnih_viplat.htm [in Ukrainian].
3. Lysodied, O. V. *Problemy profilaktyky viktymnoi povedinky zhertv shakhraistva. [Problems of prevention of victim behavior of victims of fraud]*. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12233/1/Lysodyed_164-167.pdf [in Ukrainian].

4. Sabadash, V. P. (2006). Fishynh yak naibilsh rozvynenyi vyd shakhraistva v interneti [Phishing is the most developed type of fraud on the Internet] *Universytetski naukovy zapysky – University Scientific Bulletin, 1* (17), 228-233 [in Ukrainian].
5. Cherniavskiy, S. S. (2010). Internet-shakhraistvo yak ob'ekt doslidzhen pravovykh nauk [Internet fraud as an object of research in legal sciences]. *Materialy Vseukr. nauk-prakt. konf. Protydiia zlochynnosti u sferi intelektualnoi vlasnosti ta kompiuternykh tekhnolohii orhanamy vnutrishnikh sprav: stan, problemy ta shliakhy yikh vyrishennia (Donetsk, 12 lystop. 2010 r.)*. Donetsk: DIuI LDUVS, 100-103 [in Ukrainian].
6. Cherniavskiy, S. S. (2010). *Finansove shakhraistvo: metodolohichni zasady rozsliduvannia [Financial fraud: methodological principles of investigation]*: monohrafiia. Kyiv[in Ukrainian].
7. *Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za period z 2016 po 2020 rik [Unified report on criminal offenses by state for the period from 2016 to 2020]*. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820 [in Ukrainian].
8. *Ofitsiyni sait kiberpolitsii Ukrainy [Official website of the cyber police of Ukraine]*. URL: <https://www.cyberpolice.gov.ua/results/2018/> [in Ukrainian].
9. *Cyber Crime – Victimology Analysis: February 2016 / National Fraud Intelligence Burea. City of London Police – National Policing Lead For Fraud. – 2010*. URL: <https://www.cityoflondon.police.uk/news-and-appeals/Documents/Victimology%20Analysis-latest.pdf> [in English].
10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 25-26, 131 [in Ukrainian].
11. Shapochka, S. V. (2015). Shchodo poniattia shakhraistva, shcho vchyniaetsia z vykorystanniam kompiuternykh merezh (kibershakhraistva) [Regarding the concept of fraud committed using computer networks (cyber fraud)]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of Association of Criminal Law of Ukraine, 1* (4), 221-232 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.09.2022.

Порядок публікації матеріалів у фаховому збірнику наукових праць «Актуальні проблеми правознавства».

1) Приймаються роботи, написані **українською, російською або англійською мовами**, обсягом до 12 аркушів включно.

2) Рукопис статті повинен мати такі елементи:

- УДК;
- код ORCID;
- назва секції;
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада;
- назва статті українською мовою;
- анотації українською і російською мовами (мінімум 700 знаків з пробілами), розширена анотація англійською мовою (мінімум 1800 знаків з пробілами), які повинні містити короткий виклад актуальності, мету та результати дослідження;
- ключові слова (не менше 5 позицій);
- основний текст статті;
- список використаних джерел;
- список використаних джерел англійською мовою (References).

3) Окрім рукопису статті до редакції подається **реферат** (розширена анотація) англійською мовою (реферат має обов'язково містити: назву статті, прізвище та ініціали автора, посаду, місце роботи, короткий зміст статті. Мінімальний обсяг реферату – **300 слів**).

4) Стаття повинні містити такі елементи:

- постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- мету статті;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Зазначені елементи виділяються в рукописі напівжирним шрифтом.

5) Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на використані джерела здійснюється безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела, а через кому – конкретна сторінка (приклад – [1, с. 15]).

6) До редакції на електронну адресу **zbirnykapp@wunu.edu.ua** подаються:

- електронний варіант статті;
- розширена анотація англійською мовою (реферат);
- завірена рецензія доктора або кандидата наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь);
- довідка про автора на окремій сторінці (прізвище, ім'я, по-батькові повністю, організація, посада, адреса, науковий ступінь, вчене звання, контактні телефони, поштова адреса для направлення авторського примірника журналу, електронна адреса);
- відсканована квитанція (інформація про оплату на сайті видання).

7) Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікації до інших видань.

Статті, які не відповідають наведеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи проходять рецензування та перевірку на наявність плагіату, за результатами якого редакційна колегія приймає рішення про публікацію статей або необхідності їх доопрацювання авторами.

Наукове періодичне видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Збірник наукових праць

Випуск 3 (31)

2022

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Одобецька*

Підписано до друку 03 лютого 2022 р.
Формат 60x84 ¹/₈. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Ум.-друк. арк. 22. Обл.-вид. арк. 21,6.
Замовлення № P014-02-22. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua